Folia Uralica Debreceniensia 17.

Debrecen
2010

FOLIA
URALICA
DEBRECENIENSIA
17.

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
2010

A Debreceni Egyetem
Finnugor Nyelvtudományi Tanszékének
lektorált kiadványa

Szerkesztette:

Maticsák Sándor
Petteri Laihonen
Keresztes László

Szerkesztőbizottság:

Csúcs Sándor (Budapest)
Riho Grünthal (Helsinki)
Lars-Gunnar Larsson (Uppsala)
Harri Mantila (Oulu)
Tõnu Seilenthal (Tartu)
Eberhard Winkler (Göttingen)

ISSN 0239-1953

© A szerzők, 2010
© A Debreceni Egyetemi Kiadó, beleértve az egyetemi hálózaton belüli elektronikus terjesztés jogát, 2010

Kiadja a Debreceni Egyetemi Kiadó, az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja

Felelős kiadó: Virágos Márta főigazgató
Technikai szerkesztő: Maticsák Sándor – Petteri Laihonen
Borító: Kai Tiislär – Maticsák Sándor

Készült a Debreceni Egyetem Könyvtárának
sokszorosító üzemében
Terjedelem: 15 (A/5) ív

DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK
FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 17.
DEBRECEN, 2010

Отражение дифтонгизации в языке тверского памятника карельской письменности Евангелия от Матфея (XIX век)

Людмила ГРОМОВА

Введение

Тверской переводной памятник карельской письменности Евангелие от Матфея (далее ЕМ), изданный в Санкт-Петербурге в 1820 году, является самым ранним карельским печатным евангельским текстом. Евангелие было переведено на один из тверских диалектов, а именно – толмачевский диалект, который относится к собственно-карельскому наречию. Достоинством данного перевода Евангелия является то, что текст не испытал влияния других наречий карельского языка, так как переводчики владели только тверским диалектом.[1] Изучение языка тверского перевода, авторами которого являются священник Г. Е. Введенский и учитель духовного училища М. А. Золотинский, позволяет получить представление о фонетическом, морфологическом и синтаксическом строе тверского диалекта собственно-карельского наречия начала 19-го столетия (Макаров 1964). Рассмотрим такую фонетическую особенность языка тверского перевода как явление дифтонгизации.

[1] В научной литературе (Макаров 1964, Рягоев 2003) приводится следующий факт: к Тверским переводчикам обратились с просьбой о рецензировании карельского перевода Евангелия, выполненного также в 1820 году учениками Новгородской Семинарии. Однако был получен отказ, который в Тверской Консистории мотивировали тем, что язык перевода непонятен, и корректировать его тверские священники не берутся, так как владеют только тверским диалектом. Рягоев исследовал начин этого перевода Евангелия от Матфея, выполненный на основе »олонецкого наречия« карельского языка, который сохранился в рукописном виде. Он пришёл к выводу о смешении в тексте ливвиковского, людиковского и собственно-карельского наречий. Данная оценка лингвистов не принята во внимание в статье Пулькина (2009: 313–314) при оценке перевода и объяснении причин того, почему »олонецкий« перевод так и не напечатали.

Из истории тверских говоров

Ко времени появления перевода Евангелия от Матфея карелы прожили на территории России около 200 лет. Их поселения напоминали языковые островки, на которых почти до конца 19-го века карельский язык был основным средством общения и выполнял все необходимые для жизни сообщества функции, пожалуй, кроме общения с властями и ведения торговли.[2] Принимая во внимание малое количество контактов с близкородственными языками после переселения в Россию, вслед за Х. Лескиненом, будем считать, что язык тверских карелов сохранил архаичные черты древнего карельского диалекта *muinaskarjala,* который был унаследован от предков на западном и северо-западном побережье Ладожского озера. Эта мысль о том, что тверские говоры представляют более старые и чистые в языковом отношении карельские говоры также нашла своё отражение в предисловии Л. Сарвас к Диалектологическому атласу карельского языка (ККМ 8).

По предположению учёных, в языковом отношении древнекарельский диалект был сравнительно единообразным (Лескинен 1964). Древний диалект *(muinaskarjala)* послужил основой всех карельских диалектов. Исследователями подчёркивается тот факт, что уже после подписания Ореховецкого мирного договора между Россией и Швецией (1323) в результате изменения административной границы произошло разделение молодых карельских племён на три группы: на востоке - новгородские карелы; на западе – шведские или выборгские карелы, севернее отдельно от других карел – племена Саво (Лескинен 1998: 356). С того времени развитие этих дочерних диалектов относительно древнекарельского *(muinaskarjala)* происходило по-разному. Часть карельского населения, проживающая в Корельском уезде *(Käkisalmen lääni),* отошла к России и оказалась отрезанной от соплеменников, что повлекло за собой тесные религиозные, культурные и экономические контакты с русским населением и одновременно усиление влияния русского языка. Именно эти новгородские диалекты *(Käkisalmen Karjala)* после переселения карел (XVI-XVII в.в.) в центральные области России составили основу тверского диалекта, в частности, толмачевского говора. Несмотря на тесные языковые контакы с русским языком, в твер-

[2] Данные об уровне владения карелами русским языком, полученные в результате переписи населения 1897 года, свидетельствуют о том, что двуязычными к концу века стали 37,1% мужчин и всего около 6,7% женщин (Государственный архив Тверской области, ф. 1367, оп. 1, ед. хр. 25, с. 121).

ских карельских диалектах сохранились многие фонетические особенности, общие для других карельских диалектов и финского языка, которые сформировались ещё до переселения. Эти общие черты нашли отражение в тексте переводного памятника ЕМ (Макаров 1964; Громова 2007; Громова 2010).

Изучение и характеристика явления дифтонгизации

Финские исследователи относят дифтонгизацию долгих гласных в различных позициях к явлению, нашедшему широкое распространение в диалектах финского и карельского языка. Замечательный финский исследователь карельских диалектов Арвид Генетц в дескриптивном исследовании собственно-карельского наречия (Генетц 1880) при описании фонетических изменений в системе гласных звуков положил начало исследования дифтонгизации, уделив внимание процессу образования и преобразования дифтонгов в тех или иных позициях[3]. Изучению этого процесса в карельских диалектах посвящены работы таких учёных, как: Хейкки Оянсуу (1905), Хейкки Лескинен (1964, 1998), Лаури Пости (1945), Пертти Виртаранта (1972), Д. В. Бубрих (1937, 1949), А. А. Беляков (1949), Палуа Палмеос (1962) и др. Важный для нашего исследования материал, собранный на территории Тверской области в 50-ые и 70-ые годы XX века, содержится в Диалектологическом атласе карельского языка[4] (Бубрих–Беляков–Пунжина 1997). Различными исследователями (Оянсуу, Лескинен) отмечается, с одной стороны, пестрота и разнообразие в проявлении дифтонгизации в финских и карельских диалектах, а с другой стороны, подчёркивается наличие единой отправной точки этого явления и неких важных объединяющих черт, к которым относится повсеместно встречающаяся дифтонгизация долгих гласных среднего подъёма *o, ö, e* первого ударного слога.

В восточно-карельских диалектах процесс дифтонгизации затронул как долгие гласные среднего подъёма *o, ö, e,* так и долгие гласные нижнего подъёма *a, ä,* которые перешли в дифтонги во всех позициях[5]: в первом ударном слоге с изначальными древними долгими гласными, а

[3] Например: переходу гласных *o/ö/e* в позиции перед *a, ä* в дифтонги *иа* > *ио-: ukkua* > *ukkuo* (Генетц 1880: 172).

[4] Далее: ДАКЯ.

[5] В финских диалектах, как и в карельских, подверглись дифтонгизации древние долгие гласные среднего подъёма первого слога *o/ö/e,* а также после утраты согласных в результате стяжения гласных в позиции зияния *(оо* > *ио, öö* > *yö, ее* > *ie).*

также в результате выпадения согласных звуков и стяжения гласных в других частях слова. Х. Лескинен считает, что этот процесс происходил ещё в древнекарельском языке и привёл к полному исчезновению вышеуказанных долгих гласных в карельских диалектах западного побережья Ладоги, что и стало фонологической особенностью данных диалектов. Изначальную долготу в первом слоге сохранили только древние гласные *i, u, y* [= ü].

На вопрос о зарождения процесса дифтонгизации и его распространения исследователи отвечают следующим образом: дифтонгизация началась в западных финских диалектах, затронув древние долгие гласные среднего подъёма первого слога, и далее продвигалась на восток (Рапола 1962, Оянсуу 1905: 11–12, Лескинен 1964: 102). Одним из важных аргументов, приводимых в пользу мнения об усилении дифтонгизации в восточных диалектах, считается тот факт, что словесное ударение в карельских и восточно-финских диалектах менее централизовано, нежели в западно-финских (Равила 1936: 213–214). Учёные полагают, что процесс дифтонгизации закончился примерно в средние века (Оянсуу, Лескинен).[6] Однако Лескинен, в отличие от Оянсуу, считает, что в карельских диалектах дифтонгизация не могла происходить позднее, чем в западных т.к., новгородские карелы уже к началу 14 века территориально были отделены от остальных карел. Кроме того, по его мнению, под влиянием этих диалектов дифтонгизация распространилась на территории функционирования ливвиковских и людиковских диалектов, что предполагало наличие вполне установившейся и укрепившейся фонологической системы.

Опираясь на вышеизложенное, в нашей статье будем придерживаться той точки зрения, что диалекты тверских карел ко времени переселения (от первой половины 16-го до середины 17-го столетий) уже имели законченную систему дифтонгов. Исследователи карельских диалектов Д. В. Бубрих[7] и его ученик А. А. Беляков[8] также отмечают дифтонгизацию в тверских говорах в качестве их отличительной черты. Далее по-

[6] Х. Оянсуу (1905: 12) считает, что в южных диалектах дифтонгизация закончилась после 1400 г. Отмечает также, что в тверском диалекте изменение полностью завершено.

[7] Д. В. Бубрих в Грамматике карельского языка (1937) вместо термина »дифтонги« употребляет термин «сложные гласные».

[8] А. А. Беляков, являясь тверским карелом и носителем толмачевского говора, занимался изучением именно этого говора тверского диалекта, опубликовал статьи по фонетике и морфологии (1949, 1954).

средством анализа текста перевода ЕМ предпримем попытку выяснить, какова была представленность в нём древних дифтонгов в позициях первого и последующих слогов к началу 19-го столетия.[9]

В диахронном аспекте дифтонги, образовавшиеся в процессе дифтонгизации, делятся на две группы: 1) дифтонги, образовавшиеся из древних общефинских долгих гласных первого слога; 2) более поздние дифтонги, образовавшиеся в результате стяжения гласных (т.е. выпадения согласных и последующего стяжения гласных).

Дифтонги первого ударного слога

К дифтонгам первой группы относятся следующие: *oo > uo (soo > suo); ee > ie (kēli > kieli); öö > üö (vöö > vüö).*

В переводном памятнике ЕМ данное явление перехода гласных среднего подъёма передано регулярно и последовательно:[10]

uo: *k**uo**leista* (ЕМ 22:31); *Irodan k**uo**lduo* (ЕМ 2:19); *l**uo**kšimašša merdoja* (ЕМ 4:18); *t**uo**dih hänen-luo* (ЕМ 4:24); *t**uo**hušta* (ЕМ 5:15);

ie: *t**ie**ldä läksi* (ЕМ 19:15); *k**ie**l'di händä* (17:18); *paha p**ie**kšäv händä* (ЕМ 17:15); *v**ie**rahista* (ЕМ 17:25); *vanhemman-**ie**ššä* (ЕМ 5:21);

üö: *otti muamon **üö**llä* (ЕМ 2:14); *v**üö**ttiäčen oli* (ЕМ 3:4); *rieška-š**üö**ndä* (ЕМ 26:17); *m**üö**ie miehie* (ЕМ 14:21); *t**üö**ndi Iisus* (ЕМ 21:1); *annettih l**üö**däväkši* (ЕМ 20:19); *t**üö**dä küdeüdünüttä* (ЕМ 12:20).

Долгие гласные первого слога нижнего подъёма *a, ä* в карельских диалектах в тверском диалекте толмачевском говоре перешли в дифтонги *ua, iä,* что отражено в переводе ЕМ:[11]

aa* > *ua: *kaikella m**ua**lla* (ЕМ 26:45); *t**ua**š on* (ЕМ 4:7); *l**ua**dijat* (ЕМ 5:7);

ää* > *iä: *paikan p**iä**llä* (ЕМ 2:9); *korgiella **iä**nellä* (ЕМ 22:50); *p**iä**n p**iä**llä* (ЕМ 26:7).

Необходимо заметить, что в весьегонском говоре тверского диалекта в данной ситуации *ā* перешёл в дифтонг *i̯a,* в котором звук *i* по своему

[9] В настоящее время в толмачевском говоре насчитывается 20 дифтонгов (Беляков 1949; Громова 2002, Курс лекций по фонетике тверского диалекта карельского языка – рукопись), в северно-карельском диалекте – 21 (Зайков 1999).

[10] Примеры из перевода ЕМ, написанного на кириллице с употреблением дополнительных знаков, в статье даны на латинице в авторской транслитерации.

[11] Беляков (1949: 71–72) считает, что в Тверском диалекте под влиянием русского языка произошёл более поздний переход долгих *u, i, y* [= ü] в дифтонги, где вторым компонентом выступает по качеству более краткий звук. Он не употребляет термина долгий »гласный«.

качеству является звуком среднего ряда, соответствующим русскому *ы*, не смягчающим предстоящий согласный. Однако в тексте перевода данные дифтонги не представлены.[12]

Долгие гласные первого слога *i, u, ü*, сохранившиеся в финских и карельских диалектах, в тексте переводного памятника авторами отмечены диакритическим знаком, который они применили для дифференциации второго компонента дифтонга: *Туўлетъ и мери гяндя куўннéллахъ / Tu**ӣ**let i meri händä k**ӣ**nnellah* (ЕМ 8:27); *уўжыхъ куккаролойхъ / **ӣ**žih kukkaroloih* (ЕМ 9:17); *тюінетъ / t**ӱӱ**net* (ЕМ 5:5); *кийтеттихъ Юмалуа / k**ӣ**tetettih Jumalua* (ЕМ 9:8); *вийжагатъ / v**ӣ**žahat* (ЕМ 22:18). Нужно отметить, что полугласные *u, ü* обозначены согласным *v – lu**v**vah* (ЕМ 13:50), из чего следует, что авторы выделяли второй компонент указанных долгих гласных, не смешивая их с полугласными. Диакритический знак отмечал меньшую долготу второго компонента.

Дифтонги, образованные в результате стяжения гласных

Вторая группа дифтонгов, образованная в результате выпадения согласных и последующего за этим стяжения гласных, также представлена в тексте ЕМ. В карельских диалектах долгие гласные не первого слога *a, ä* после выпадения согласных трансформировались следующим образом (Оянсуу 1905: 8): *aa > oa > ua,ää > eä > iä.*

В толмачевском говоре тверского диалекта произошёл окончательный переход дифтонгов *oa > ua, eä > iä,* а также *ua > uo; oa > uo, ue > uo.* В тексте ЕМ представлены следующие примеры:

oa > ua:

*tulizeh kiug**ua**h* (ЕМ 12:42) – *kiug**ua** < kiog**oa** < kiuka-z-a;*
*jag**ua*** (ЕМ 26:9) – *jag**ua** < jaka-β-a;*
*vuard**ua*** (ЕМ 6:24); *and**ua*** (ЕМ 7:11) – *anduβ-a;*
*pakkois kal**ua*** (ЕМ 7:10) – *kal**ua** < kaloa < kalaa < kala-δ-a;*
*pah**ua** miel'dä* (ЕМ 17:24); *om**ua** poig**ua*** (ЕМ 22:2); *luadi kumm**ua*** (ЕМ 11:20);
*kaччokk**ua**, el'giä andakk**ua*** (ЕМ 5:6); *tuog**ua** händä* (ЕМ 17:17);

[12] В населённых пунктах Тверской области Тимошкино и Большое Плоское, которые географически примыкают к ареалу распространения толмачевского говора, но находятся на границе в первом слоге на месте долгого *a*, а также и в последующих на месте стяжения наблюдается употребление дифтонга *ja – mja* (см. ДАКЯ, Хельсинки, 1997: карты 4, 6).

eä > iä

*eččikk**iä** ... pürrikk**iä*** (EM7:7) – *pürrikk**iä** < pürrikk**eä** < pürrikkä-γ-ä;*
*El'giä go pidäkk**iä*** (EM 5:17);

oa > uo

*tiän tuatt**uo*** (EM 5:16) – *tuatt**uo** < tuatt**oa;***
*kisk**uo*** (EM 5:40); *andamah šovind**uo*** (EM 10:34);

ua > uo

*ist**uo** häneh* (EM 12:32) – *ist**uo** < ist**ua** < istu-δ-a;*
*käški ist**uo**čie* (EM 14:19); *tuld**uo*** (EM8:2);

üä > üö

*näht**üö*** (EM 6:4); *viizi möükk**üö*** (EM 14:19);

ea > ie

*korg**ie**lla goralla* (EM 4:8) – *korg**ie** < korg**ea** < korke-δ-a;*
*šog**ie**da* (EM 20:30); *lab**ie*** (EM 3:12); *rub**ie**t nägömäh* (EM 7:5);
*hibien-valg**ie*** (EM 6:22);

eä > ie

pimieh (EM 8:12) – *pimie < pimeä < pime-δ-ä*

iä > ie

*lev**ie**mine* (EM 7:27) – *lev**ie**mine < lev**iä**mine < lev**eä**mine < leve-δ-ämine;*
*olemma häv**ie**mäššä* (EM 8:26);

ae > au

*mahatta arv**ua**ľľa* (EM 16:3) – *arvata-arv**ua**ľľa < arv**ae**lla < arva-δ-ella.*

В толмачевском говоре отсутствует дифтонг *üä*, который имеется в северно-карельском диалекте и образовался от *eä*, например, в формах императива множественного числа, сравните: твер. кар. *mäng**iä*** (EM 2:13) – сев-кар. *mänk**yä***.

Дифтонгизация *ē* происходила в разных говорах карельского языка неодинаково, что было отмечено в исследованиях учёных в начале 20-ого столетия (Оянсуу 1905: 6; Лескинен 1964: 102). В тексте перевода EM встречается в разных формах слово *vezi* и употребляется следующий вариант: *v**eje**štä* (EM 4:16); *v**eje**llä* (EM 8:24); *v**eje**ššä* (EM 8:32). В современных диалектах карельского языка сохранились отмеченные ранее разные варианты дифтонгизации: во всех тверских говорах (см. СКЯ-т 331) – *veješšä;* в северно-карельских говорах отмечается *ē – veeššä,*

в ливвиковском говоре – *ē* перешёл в дифтонги *ie, ei: v**ei**ssä, v**ie**s[sä], äjjän v**ie**n aigah**...*** (Säämäj.).[13]

Стяжение гласных *äe* в глаголе *nähä* также представляет на сегодняшний день пёструю картину: в СК говорах представлены различные варианты употребления этого глагола (ДАКЯ, к. 18): *n**äe**n* (Paanaj.); *n**äi**n* (Poodene); *n**eä**n* (Suandal). В толмачевском говоре повсеместно употребляется в наст. времени ед. ч. 1 лица вариант *n**iä**n* (Tolm.), что отражено в ДАКЯ (к. 18). В тексте ЕМ обнаружены дифтонги *äi, iä* в следующих примерах: во мн. числе 1 лица имперфекте: *n**äi**mä* (ЕМ 2:2); и отглагольное существительное: *n**iä**ndiä* (ЕМ 17:9).

Существительное *käzi* в ЕМ представлено в следующем виде: *Otti k**iä**štä* (ЕМ 9:25); *nošti Iisus k**iä**n* (ЕМ 8:3). Сравните в тверском говоре: *kiällä,* в ливвиковском говоре: *käil.*[14]

Дифтонгизация в заимствованиях из русского языка

Анализ церковно-славянских и русских заимствованных слов, которые содержатся в переводном памятнике, показывает, что в первом ударном слоге, а также и последующих ударных слогах наблюдается образование дифтонгов. Хотя в русском языке нет долгих гласных, однако ударные гласные произносятся с большей интенсивностью и напряжённостью, поэтому подверглись дифтонгизации.

В тексте ЕМ представлены дифтонги *ua, uo, iä, ie:*

***а**д – **ua**duh-šua* (ЕМ 11:23); ***ua**vun ovet* (ЕМ 16:18);
*м**а**ма – tuattuo i m**ua**muo* (ЕМ 15:6);
*солд**а**т – sald**ua**tat* (ЕМ 8:9);
*гр**о**ш – groššu**a*** (ЕМ 10:29);
*гр**е**х – r**iä**hkähizillä* (ЕМ 5:45); *r**iä**hkie* (ЕМ 9:6);
*м**у**ка – m**uo**kkuamah emidä* (ЕМ 8:29); *ando m**uo**kkih* (ЕМ 10:4)
*с**о**ль – muan-š**uo**la* (ЕМ 5:13);
***-ник** – vihaz**niek**an-kera* (ЕМ 5:25).

В старославянском языке при написании слов *грѣхъ* ’грех’ употребляли в 1918 г. вышедшую из употребления гласную букву ѣ, которая обозначала долгий и краткий *е*, а также звук, похожий на дифтонг *ie* (Григорьева, 2004: 124–128). В карельском языке в заимствованном слове проявился дифтонг *iä*.

[13] См. ДАКЯ 1997: карта 22.; ККС 6: 562.

[14] См. СКЯ-т (тверские говоры) Пунжина А. В. (1994: 128); СКЯ-л (ливвиковский диалект) Макаров Г. Н. (1990: 174).

Данные заимствования вошли в карельский язык в разные периоды его развития. С распространением христианства стала употребляться библейская лексика: *riähkä* 'грех', *uadu* 'ад'. Более поздним заимствованием является, например, слово *sald**ua**tta* 'солдат'.

Выводы

На основе представленного анализа можно сделать вывод о том, что в тверском карельском переводном памятнике начала XIX века »Евангелие от Матфея« сохранились фонетические черты карельских и финских диалектов периода средневековья. Отмеченная исследователями фонологическая особенность тверских диалектов: сформировавшаяся уже до переселения в Россию система дифтонгов сохранилась на протяжении 200 лет, что и отразилось в тексте ЕМ. В языке перевода последовательно представлена система дифтонгов, образовавшихся как из древних общефинских долгих гласных первого слога, так и более поздние дифтонгов, полученных в результате выпадения согласных и последующего стяжения гласных. Образование дифтонгов в поздних заимствованиях из русского языка свидетельствует о сильной позиции явления дифтонгизации в толмачевском говоре тверского диалекта.

Литература

Беляков, А. А. 1949: Фонетика карельского диалекта села Толмачи Калининской области. In: Советское финно-угроведение V. Петрозаводск, АН СССР Институт ИЯЛИ. 67–98.

Бубрих, Д. В. 1937: Грамматика карельского языка (Фонетика, морфология). Изд. Карельского научно-исследовательского Института культуры, Петрозаводск.

Бубрих, Д. В. 1949: Происхождение имён на I-nen с основой на I-se в прибалтийско-финских языках. In: Советское финно-угроведение. Петрозаводск. 4–32.

Бубрих, Д. В.–Беляков, А. А.–Пунжина А. В. 1997: Диалектологический атлас карельского языка. ИЯЛИ Карельского научного центра РАН Научно-исследовательский центр языков Финляндии. Ред. Л. Сарвас. ФУО, Хельсинки. [= ДАКЯ]

Виртаранта 1972: Pertti Virtaranta, Die Dialekte des Karelischen. In: Советское финно-угроведение VIII: 7–27. Tallinn.

Генетз 1880: Arvid Genetz, Tutkimus Venäjän karjalan kielestä. SKS, Helsinki.

Григорьева, Т. М. 2004: Три века русской орфографии. Elips, Москва. 124–128.

Громова 2007: Ljudmila Gromova, Tverinkarjalan foneettisia erityispiirteitä Matteuksen evankeliumin käännöksessä 1820-luvulta. Kielitieteen päivät 24.–25.5. 2007. Oulu.

Громова, Л. 2010: Фонетические особенности языка тверского памятника карельской письменности Евангелия от Матфея. In: Congressus XI Internationalis Fenno-ugristarum, Piliscsaba. Pars II: 94–95.

Зайков, П. М. 1999: Грамматика карельского языка. Петрозаводск.

ККМ = Karjalan kielen murrekartasto (D. V. Bubrih–A. A. Beljakov–A. V. Punzhina). Toim. L. Sarvas. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki, 1997.

ККС = Karjalan kielen sanakirja 1–6. Suomalais-ugrilainen seura, Helsinki, 1968–2005.

Лескинен 1964: Heikki Leskinen, Suomen itämurteet keskiajan ja uuden ajan taitteessa. In: Virittäjä 68: 97–113.

Лескинен 1998: Heikki Leskinen, Karjala ja karjalaiset kielentutkimuksen näkökulmasta. In: Karjala. Historia, kansa, kulttuuri. Toim. P. Nevalainen–H. Sihvo. SKS, Helsinki. 352–382.

Макаров, Г. Н. 1963: О переводном памятнике карельского языка 20-х г.г. прошлого века. In: Прибалтийско-финское языкознание. Вып. XXXIX, Наука, Ленинград. 70–79.

Оянсуу 1905: Heikki Ojansuu, Karjalan äänneoppi. In: Vähäisiä kirjelmiä. SKS, Helsinki.

Палмеос 1962: Paula Palmeos, Karjala valdaimurrak. Toim. P. Ariste. Tallinn.

Пости 1945: Lauri Posti, Liivin äännehistorian alalta. In: Virittäjä 49: 205–208.

Пулькин, В. М. 2009: Переводы Евангелия на карельский язык в XIX–начале XX века. In: Бубриховские чтения. Сб. н. ст. ПетрГУ, Петрозаводск. 309–325.

Равила 1936: Paavo Ravila, Onko viro painotukseltaan voimakkaasti sentraalistunut kielimuoto? In: Virittäjä 40: 208–214.

Рапола 1962: Martti Rapola, Johdatus suomen murteisiin. Toinen painos. (Tietolipas 4). Helsinki.

Рягоев, В. Д. 2003: Начин перевода Евнгелия от Матфея на »олонецкое наречие« карельского языка. In: Прибалтийско-финское языкознание. Петрозаводск. 170–177.

СКЯ-л = Словарь карельского языка (ливвиковский диалект). Сост. Г. Н. Макаров. Карелия, Петрозаводск, 1990.

СКЯ-т = Словарь карельского языка (тверские говоры). Сост. А. В. Пунжина. Карелия, Петрозаводск, 1994.

DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK
FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 17.
DEBRECEN, 2010

A közszamojéd szóanyag rekonstruálható képzői

JANURIK Tamás

I. Bevezetés

A közszamojéd alapnyelv mintegy négy évezredes létezése sokkal mélyebben hagyta rajta nyomát a belőle kiágazott utódnyelveken, mint a lazább nyelvi egységet képviselő, rövidebb életű közfinnugor alapnyelv. Ennek eredményeképpen a mai szamojéd nyelvek összetartozása sokkal szembeötlőbb a finnugor nyelvág nyelveiénél. A szókészleti egyezések, a hangtani, alaktani és mondattani megfelelések nagyobb száma mellett érvényes ez a megállapítás a szamojéd nyelvek szóképzésére is:

1) Az MSzFE tanúságtétele szerint a magyar nyelv ősi eredetű szavaiból alig 6% (487 etimológiából 29) az uráli-finnugor alapnyelvre visszavezethető származékszavak száma. Az UEW számadatai is hasonó arányokat mutatnak: az 1182 uráli-finnugor etimológiából mindössze 58 (4,9%) a képzett származék, ezek túlnyomó többsége (51) főnév, mellettük származékige csak 5 esetben, képzett melléknév és számnév pedig csak 1–1 esetben fordul elő. Ezzel szemben Janhunen (SW) közszamojéd szóanyagának 16%-a (790 etimológiából 127) alapnyelvi származékszó.

2) A szamojéd etimológiákból kimutatható közös eredetű képzők között az ősi, egyelemű primér képzők mellett nagyobb számban találhatók testesebb szekunder képzők, illetve két- vagy háromelemű képzőkombinációk is.

3) A szamojéd nyelvek e közös képzőinél az alaki megfelelések nagyobb száma mellett számos olyan másodlagos funkcióegyezés is kimutatható, amelyekre a finnugor nyelvek esetében csak ritkábban adódik példa. (Ilyenek például a valamivel való ellátottságot, illetve a valamitől való megfosztottságot kifejező denominális főnév-, melléknév- és igeképzők a szamojéd nyelvekben: a) PS *-*sə̑mə̑j* ~ || neT -*sawaj*, -*cawaj* | neW -*sami* | sk -*symyl'*, -*suj* | km -*zəbi* ||, b) PS *-*kätə̑* ~ || ng -*ka* | en -*śi*$_3$*a* | neT -*śada* | neW -*śeta* | sk -*kyta*, -*kytyl'* | km -*žet* ||, c) PS *-*kälə̑m-* ~ || neT -*śalam-*, -*śalm-* | sk -*kylym-* ||.)

4) A szamojéd nyelvek képzőfunkciói közös egységes rendszert alkotnak, és ennek alapján ennek a képzőrendszernek már a szamojéd alapnyelv korában való megléte is nagyobb bizonyossággal feltételezhető.

Jóllehet az uráli nyelvcsalád egészét átfogó eddigi két szóképzéstani szintézisben (Györke 1934, Lehtisalo 1936) a szamojéd nyelvek képzői is szerepet kaptak, a közszamojéd alapnyelv szóképzésének teljesebb áttekintése mindmáig nem történt meg. Györke József tervezte ugyan ennek későbbi megvalósítását („Meiner fester entsluss ist aber noch immer der, das mit absicht ausgelassene typisch-samojedische material in einer extra schrift später nachzuholen" – Györke 1934: 3), korai halála azonban megakadályozta ebben.

Kétségtelen, hogy az egyes szamojéd nyelvek szóképzésének vizsgálatában jelentős előrehaladás történt az azóta eltelt időszakban. Elegendő ennek igazolására csupán néhány újabb ilyen tárgyú munkákat megemlíteni: a nyenyec szóképzésről Pusztay 1984, Fancsaly 1996a, 1996b, az enyec szóképzésről Mikola 1995, a nganaszanról Wagner-Nagy 2001, a szölkupról Kuznecova–Helimskij–Gruškina 1980, Janurik 1984, a matoriról Helimski 1997.

A szamojéd nyelvek szóképzésének maradéktalan feldolgozásához azonban több szamojédista összefogására lenne szükség. A megoldandó feladat ugyanis nem kevesebb, mint

1) az egyes szamojéd (nyenyec, enyec, nganaszan, szölkup, kamasszkojbál és matori) nyelvek szóképzésének lehetőség szerinti teljes áttekintése,

2) az egyes szamojéd nyelvek képzőinek összehasonlító vizsgálatával a szóképzéstani egyezések és eltérések számbavétele,

3) a feltárt közös képzőanyag alapján a közszamojéd képzőalakok és képzőfunkciók rekonstruálása.

Mindaddig azonban, amíg ez nem valósul meg, a közszamojéd szóképzés kutatásában csak az egyes részfeladatok megoldása vezethet időtálló eredményekre. Ennek megfelelően én sem vállalkozom itt többre, mint egy már meglévő közszamojéd szóanyag (Juha Janhunen közszamojéd etimológiai szótára) származékszavainak vizsgálatával a közszamojéd alapnyelvre visszavezethető képzőanyag első, vázlatos áttekintésére, azzal a meggondolással, hogy az alapnyelvi képzőanyag e részének rendszerezése elősegítheti a további, teljesebb közszamojéd irányultságú szóképzéstani kutatások kibontakozását.

II. A közszamojéd képzők funkcionális és formai kérdései

Juha Janhunen közszamojéd etimológiai szótára (Janhunen 1977) 790 szócikket (rekonstruált alapszót) tartalmaz. Ezek között a képzett származékszavak száma 127. Ezen belül a denominális névszóképzést 33, a deverbális névszóképzést 19, a denominális igeképzést 22 és a deverbális igeképzést 53 származékszó képviseli.

A) A képzők funkciói

1. Képzéstípusok:

kód	képzéstípus	szófajkódok
NV	denominális igeképzés	SV AV
VV	deverbális igeképzés	VV
NN	denominális névszóképzés	SS AS QS SA AA DD PQ PP
VN	deverbális névszóképzés	VS VA

2. Képzőjellegek:

képzőjelleg	szófajkódok
szófajtartók	VV || SS AA DD PP
szófajváltók	SV AV || AS QS SA PQ || VS VA

3. Képzőfunkciók:

NV valamivé, valamilyenné válik, valamivel cselekszik
VV tranzitív, intranzitív || perfektív, imperfektív igék
NN kicsinyítés, elvont tulajdonság, valamivel való ellátottság
VN a cselekvés eredménye, eszköze, végzője

3.1. Denominális igeképzők (NV)

– valamivé, valamilyenné válást fejeznek ki: *-jm-, -m-*
– valamivel való cselekvést fejeznek ki: *-ə̑jr-, -jə̑-, -kə̑-, -kə̑l-, -l-, -ptå-/-ptä-*

3.2. Deverbális igeképzők (VV)

A szamojéd igék legáltalánosabb közös sajátossága, hogy a cselekvés irányultságát illetően tranzitívek vagy intranzitívek, a cselekvés lefolyásának módját illetően pedig perfektívek vagy imperfektívek lehetnek. A közszamojéd deverbális igeképzőket éppen ezért a származékigék jellemzői alapján négy általános funkciócsoportba lehet sorolni:

– tranzitív képzők: *-lcå-/-lcä-, -ptå-/-ptä-, -rå-/-rä-, tå-/-tä-*
– intranzitív képzők: *-jə̑-*
– perfektív képzők: *-jm-, -kə̑l-, -l-, -m-, -ŋ-, -s-*
– imperfektív képzők: *-ə̑jr-, -jə̑r-, -jr-, -må-/-mä-, -ntə̑r-, -r-*

3.3. Denominális névszóképzők (NN)

– főnévből képeznek főnevet: kicsinyítő (deminutív) képzők:
-kå/-kä, -mkå/-mkä, -tɜkkɜ
– melléknévből képeznek főnevet: elvont tulajdonságot fejeznek ki: *-mə̂, -tə̂*
– számnévből képez főnevet: *-s*
– főnévből képeznek melléknevet: valamivel való ellátottságot fejeznek ki:
-jə̂, -kå/-kä, -påjə̂/-päjə̂

3.4. Deverbális névszóképzők (VN)

– igéből képeznek főnevet:
nomen acti (a cselekvés eredménye): *-jn, -tå/-tä;*
nomen instrumenti (a cselekvés eszköze): *-jpsån/-jpsän, -så/-sä;*
nomen agentis (a cselekvés végzője): *-jə̂*
– igéből képeznek melléknevet – valamilyen tulajdonsággal bírók:
-ə̂j, -på/-pä, -tå/-tä.

B) A képzők morfonológiai típusai

A típusjelölések kódjai: C = mássalhangzó, V = teljes (illeszkedő) magánhangzó, ə̂ = redukált (nem illeszkedő) magánhangzó.

1. A képzők csoportosítása mássalhangzóik alapján:

Egyelemű (primér) képzők

sz.	kód	képzők	db
1.	–C–	*-l-, -m-, -ŋ-, -r-, -s-, -t-*	6
2.	–C	*-j, -m, -r, -s, -t*	5
3.	–CC–	*-jm-, -jr-*	2
4.	–CC	*-jn*	1
5.	–ə̂C	*-ə̂j*	1
6.	–ə̂CC–	*-ə̂jr-*	1
7.	–ə̂Cə̂	*-ə̂wə̂*	1
8.	–CV–	*-jɜ-* (*-jå-/-jä-*) ,*-kɜ-* (*-kå-/-kä-*), *-må-/-mä-, -rå-/-rä-, -tå-/-tä-*	5
9.	–CV	*-kå/-kä, -lå/-lä, -må/-mä, -på/-pä, -rå/-rä, -så/-sä, -tå/-tä*	7
10.	–Cə̂–	*-jə̂-, -kə̂-, -mə̂-*	3
11.	–Cə̂	*-jə̂, -kə̂, -lə̂, -mə̂, -nə̂, -tə̂, -w-*	7
12.	–CəC–	*-jər-*	1
		összesen:	40

Többelemű (szekunder) képzők

sz.	kód	képzők	db
1.	–CəC–	*-kə̂l-*	1
2.	–CəC	*-kə̂j*	1
3.	–CVCə	*-påjə̂/-päjə̂, -tɜmɜ* (*-tåmə̂/-tämə̂*)	2
4.	–CVCCə	*-låŋkə̂/-läŋkə̂, -tɜkkɜ* (*-tåkkə̂/-täkkə̂*)	2
5.	–CCV–	*-lcå-/-lcä-, -ptå-/-ptä-*	2
6.	–CCV	*-mkå/-mkä, -ptå/-ptä*	2
7.	–CCəC–	*-rkə̂j-*	1
8.	–CCəC	*-ŋkə̂t*	1
9.	–CCəCC–	*-ntə̂jr-*	1
10.	–CCCVC	*-jpsån/-jpsän*	1
		összesen:	14

2. A képzők csoportosítása magánhangzóik alapján:

Aszillabikusak:
egy mássalhangzóból állók:
–C–, –C

-j előtagú mássalhangzó-kapcsolatból állók:
–CC–, –CC

Szillabikusak:
(redukált) előhangzósak:
–əC, –əCC–, –əCə

teljes (illeszkedő) magánhangzósak:
–CV–, –CV, –CCV–, –CCV, –CCCVC

redukált (nem illeszkedő) magánhangzósak:
–Cə–, –Cə, –CəC–, –CəC, –CCəC–, –CCəC, –CCəCC–

kétszótagos (teljes + redukált magánhangzósak):
–CVCə, –CVCCə.

III. Közszamojéd képzőtár

1. Igeképzők

1.1. Denominális igeképzők

Főnévből képeznek igét (SV):

PS *-ə̑jr-	SW 91 *mät ’Haus’ → *mät-ə̑jr- ’bitten’ ?
PS *-jə̑-	SW 16 *ə̑ptə̑ ’Geruch’ → *ə̑ptə̑-jə̑- ’riechen’
PS *-jm-	SW 148 *tə̑ŋə̑ ’Sommer’ → *tə̑ŋə̑-jm- ’Sommer werden’
PS *-kɜ-	SW 20 *äŋ ’Mund’ → *äŋ-kɜ- ’gähnen’
PS *-kə̑l-	SW 41 *je ’Ferse’ → *je-kə̑l- ’zertreten’
PS *-l-	SW 64 *kämå ’Arme’ → *kämə̑-l- ’umarmen’
PS *-m-	SW 40 *jälä ’Sonne’ → *jälə̑-m- ’tagen’
	SW 123 *pi ’Nacht’ → *pi-m- ’Nacht werden’
PS *-ptå-/-ptä-	SW 62 *åtå ’Licht’ → *åtå-ptå- ’leuchten’
PS *-r-	SW 131 *puŋkə̑jə̑ ’Schaukel’ → *puŋkə̑jə̑-r- ’schaukeln’
PS *-rå-/-rä-	SW 75 *ku ’Strick, Riemen’→*ku-rå- ’binden, flechten’
PS *-rkə̑j-	SW 75 *ku ’Strick, Riemen’ → *ku-rkə̑j- ’(mit dem Netz) fangen’
PS *-t-	SW 42 *jempə̑ ’Kleidung’ → *jempə̑-t- ’(sich) ankleiden’
	SW 45 *jimä ’Leim’ → *jimə̑-t- ’leimen’
PS *-tå-/-tä-	SW 69 *kiə̑ ’Loch’ → *kiə̑-tɜ- ’durchlöchern, bohren’
	SW 102 *nim ’Name’ → *nim-tä- ’nennen’
	SW 120 *pelä ’Hälfte’ → *pelä-tä- ’hinzufügen, helfen’.

Melléknévből képeznek igét (AV):

PS *-jm-	SW 171 *wålə̑ ’böse’ → *wålə̑-jm- ’böse werden’
PS *-kə̑-	SW 107 *ńär ’rot’ → *ŋär-kə̑- ’rot sein’
PS *-m-	SW 160 *tįjå ’eng’ → *tįjə̑-m- ’eng werden’
PS *-mə̑-	SW 107 *ńär ’rot’ → *ŋär-mə̑- ’rot werden’.

Számnévből képeznek igét (QV):

PS *-m-	SW 28 *o ’eins’ → *o-m- ’sich vereinigen’.

1.2. Deverbális igeképzők (VV):

A tranzitív igék képzői:

PS *-*lcå-*/-*lcä-* SW 104 **nu-* ’stehen’ → **nu-lcå-* ’zum Stehen bringen’
PS *-*ptå-*/-*ptä-* SW 80 **lə̑kɜ-* ’sich bewegen’ → **lə̑kɜ-ptå-* ’bewegen’
SW 83 **letkå-* ’sich spalten’ → **letkå-ptå-* ’spalten’
SW 142 **sojå-* ’geboren werden’ → **sojå-ptå-* ’gebären’
PS *-*rå-*/-*rä-* SW 111 **ńo-* ’verfolgen’ → **ńo-rɜ-* ’jagen’
SW 123 **pi-* ’(durch Kochen) reifen’ → **pi-rä-* ’kochen’
SW 142 **sojå-* ’geboren werden’ → **sojå-rå-* ’gebären’
SW 169 **wə̑jå-* ’überfahren’ → **wə̑jə̑-rå-* ’überführen’
PS *-*tå-*/-*tä-* SW 47 **ju-* ’warm werden’ → **ju-tå-* ’wärmen’
SW 56 **kåə̑-* ’sterben’ → **kå-tå-* ’töten’
SW 59 **kån-* ’gehen’ → **kån-tå-* ’tragen’
SW 81 **låkə̑jm-* ’kochen (intr.)’ → **låkə̑jm-tå-* ’kochen (tr.)’
SW 84 **mə̑cå-* ’schneiden’ → **mə̑c-tå-* ’schneiden (lassen)’
SW 94 **min-* ’gehen’ → **min-tä-* ’tragen’
SW 111 **ńo-* ’verfolgen’ → **ńo-tå-* ’jagen’
SW 124 **pij-* ’(sich) fürchten’ → **pij-tä-* ’erschrecken’
SW 145 **tə̑-* ’bringen’ → **tə̑-tå-* ’bringen (lassen)’
SW 155 **tɐ̯m-* ’kaufen’ → **tɐ̯m-tå-* ’handeln’.

Az intranzitív igék képzői

PS *-*jɜ-* SW 16 **ə̑tə̑-* ’sehen’ → **ə̑tə̑-jɜ-* ’sichtbar sein’.

A perfektív igék képzői:

PS *-*jm-* SW 16 **ə̑tə̑-jɜ-* ’sichtbar sein’ → **ə̑tə̑-jɜ-jm-* ’sichtbar werden’
PS *-*kə̑l-* SW 29 **u-* ’schwimmen’ → **u-kə̑l-* ’überschwimmen’
SW 30 **ü-* ’schleppen’ → **ü-kə̑l-* ’überschleppen’
SW 100 **nek-* ’ziehen’ → **nek-kə̑l-* ’nehmen’
SW 101 **nɨ̯c-* ’reissen’ → **nɨ̯c-kə̑l-* ’abreissen’
SW 113 **pə̑n-* ’flechten’ → **pə̑ŋ-kə̑l-* ’zusammenflechten’
SW 114 **pə̑t-* ’tauchen’ → **pə̑t-kə̑l-* ’hineingehen’
SW 142 **so-* ’schöpfen’ → **so-kə̑l-* ’ausschöpfen’
SW 146 **tə̑k-* ’bergen’ → **tə̑k-kə̑l-* ’verbergen’
PS *-*l-* SW 104 **nu-* ’stehen’ → **nu-l-* ’stehen bleiben’
SW 147 **tə̑mtå-* ’wickeln’ → **tə̑mtå-l-* ’umwickeln’
PS *-*m-* SW 125 **pij-* ’(sich) fürchten’ → **pij-m-* ’erschrecken (intr.)’

PS *-ŋ- SW 60 *kåptâ- ’kastrieren’ → *kåptâ-ŋ- ’auskastrieren’
PS *-s- SW 56 *kâtâ- ’kratzen’ → *kâtâ-s- ’krallen’.

Az imperfektív igék képzői:

PS *-âjr- SW 15 *âm- ’essen’ → *âm-âjr- ’speisen’
SW 74 *kot- ’husten’ → *kot-âjr- ’hüsteln’
SW 97 *nât- ’schaben’ → *nât-âjr- ’(öfters) schaben’
SW 110 *ńim- ’saugen’ → *ńim-âjr- ’lutschen’
SW 126 *pit- ’gerben’ → *pit-âjr- ’weich reiben’
SW 155 *tɐ̯mtå- ’handeln’ → *tɐ̯mt-âjr- ’handeln’
PS *-jâr- SW 150 *tålä- ’stehlen’ → *tålâ-jâr- ’(wiederholt) stehlen’
PS *-jr- SW 39 *jåtâ- ’(zu Fuss) gehen’ → *jåtâ-jr- ’wandern’
SW 39 *jäcâ- ’schmieden’ → *jäcâ-jr- ’schmieden’
SW 77 *kunâ- ’weglaufen’ → *kunâ-jr- ’fliehen’
SW 109 *ńensâ- ’gleiten’ → *ńensâ-jr- ’herabfahren’
SW 134 *såjtâ- ’nähen’ → *såjtâ-jr- ’(öfters) nähen’
SW 137 *sänâ- ’spielen’ → *sänâ-jr- ’herumspielen’
PS *-må-/-mä- SW 157 *tenä- ’sich erinnern’ → *tenä-mä- ’wissen’
PS *-ntâjr- SW 72 *ko- ’sehen, finden’ → *ko-ntâjr- ’zuschauen’
PS *-r- SW 33 *cinɜ- ’riechen’ → *cinɜ-r- ’stinken’
SW 63 *käcɜ- 'niesen' → *käcâ-r- ’(öfters) niesen’
SW 73 *ko- ’sehen, finden’ → *ko-r- ’versuchen’
SW 119 *pe- ’suchen’ → *pe-r- ’herumsuchen’
SW 176 *witâ- ’(Wasser) austrinken’ → *witâ-r- ’trinken’.

2. Névszóképzők

2.1. Denominális névszóképzők

Főnévből képeznek főnevet (SS):

PS *-âwâ SW 20 *äŋ ’Mund’ → *äŋ-âwâ ’Kinn’
PS *-j SW 78 *kuŋkâ ’Biegung, Bug’ → *kuŋkâ-j ’Luftröhre’
PS *-jâ SW 175 *wesä ’Eisen’ → *wesä-jâ ’Schabeisen’
PS *-kå/-kä SW 108 *ńɐ̯r ’Weide’ → *ńɐ̯r-kå ’Weide’
PS *-må/-mä SW 163 *tij ’Klafter’ → *tij-mä ’Klafter’
PS *-mkå/-mkä SW 65 *kɐ̯cɜ ’Ameise’ → *kɐ̯cɜ-mkå ’Ameise’
PS *-r SW 62 *kåtâ ’Flügel’ → *kåtâ-r ’Flügel’
PS *-rå/-rä SW 37 *jåâ ’Erde, Stelle’ → *jåâ-rå ’Sand, Sandbank’

PS *-*tə̂* SW 24 **i̯lə̂* ’Boden, das Untere’ → **i̯lə̂-tə̂* ’Fusssohle’
SW 57 **kåjwə̂* ’Seite’ → **kåjwə̂-tə̂* ’Rippe’
SW 162 **tiə̂* ’Wolke’ → **tiə̂-tə̂* ’Wolke, Schatten’
PS *-*tɜkkɜ* SW 100 **ne* ’Frau’ → **ne-tɜkkɜ* ’Mädchen’
PS *-*wə̂* SW 57 **kåj* ’Seite’ → **kåj-wə̂* ’Seite’

Melléknévből képeznek főnevet (AS):

PS *-*mə̂* SW 104 **ńär* ’rot’ → **ńär-mə̂* ’Röte’
PS *-*tə̂* SW 37 **jåmpə̂* ’lang’ → **jåmpə̂-tə̂* ’ Länge’

Számnévből képeznek főnevet (QS):

PS *-*s* SW 169 **wə̂j* ’halb’ → **wə̂j-s* ’Hälfte’

Látens tőből képeznek főnevet (XS):

PS *-*ŋkə̂t* SW 88 **må* ’…’ → **må-ŋkə̂t* ’Busen’
PS *-*t* SW 88 **må* ’…’ → **må-t* ’Busen’

Főnévből képeznek melléknevet (SA):

PS *-*jə̂* SW 23 **enå* ’Wahrheit’ → **enå-jə̂* ’richtig’
PS *-*kå /-kä* SW 19 **årə̂* ’Grösse’ → **år-kå* ’gross’
SW 77 **kuntə̂* ’Länge’ → **kuntə̂-kå* ’weit, entfrent’
SW 125 **pirə̂* ’Höhe’ → **pir-kä* ’hoch’
PS *-*påjə̂/-päjə̂* SW 17 **åjå* ’Fleisch’ → **åjə-påjə̂* ’roh’
SW 161 **ti* ’Eiter’ → **ti-päjə̂* ’faul’

Melléknévből képez melléknevet (AA):

PS *-*kə* SW 107 **ńär* ’rot’ → **ńär-kə̂* ’rot’

Látens tőből képeznek számnevet (XQ):

PS *-*låŋkə̂/-läŋkə̂* SW 133 **sə̂mpə̂* ’…’ → **sə̂mpə̂-läŋkə̂* ’fünf’

Névmásból képeznek számnevet (PQ):

PS *-*tɜmə̂* SW 19 **ämäj* ’anderer, zweiter’ → **ämäj-tɜmə̂* ’neun’

Határozószóból képeznek határozószót (DD):

PS *-*lå/-lä* SW 153 **te* 'gestern' → **tä-lå* 'gestern'
PS *-*ptå/-ptä* SW 153 **te* 'gestern' → **tä-ptå* 'morgen'

Névmásból képeznek névmást (PP):

PS *-*m* SW 15 **ə* 'was' → **ə-m* 'was, etwas'
SW 144 **tə* 'dieser, jener, der' → **tə-m* 'dieser, jener, der'
PS *-*nə* SW 62 **kä* 'was, wie' → **kä-nə* 'wieviel'
PS *-*r* SW 144 **tə* 'dieser, jener, der' → **tə-r* 'so, solcher'.

2.2. Deverbális névszóképzők:

Igéből képeznek főnevet (VS)

PS *-*əj* SW 68 **ket-* 'binden, nähen' → **ket-əj* 'Faden'
PS *-*j* SW 35 **jəŋkə-* '…' → **jəŋkə-j* 'Falle'
SW 42 **jemńə-* 'flicken' → **jemńə-j* 'Flicken'
SW 137 **sänə-* 'spielen' → **sänə-j* 'Spiel, Spielzeug'
PS *-*jə* SW 151 **tålä-* 'stehlen' → **tålä-jə* 'Dieb'
PS *-*jn* SW 134 **såjtə-* 'nähen' → **såjtə-jn* 'Naht'
PS
**-jpsån/-jpsän* SW 162 **tiə-* 'kämmen' → **tiə-jpsän* 'Kamm'
PS *-*kəj* SW 76 **kurå-* 'binden, flechten'→ **kur-kəj* 'Strick'
PS *-*lə* SW 53 **kəńə-* 'zusein (die Augen)' → **kəńə-lə* 'Träne'
PS *-*må/-mä* SW 110 **ńim-* 'saugen' → **ńim-mä* 'Brust, Milch'
PS *-*r* SW 69 **kiətɜ-* 'durchlöchern, bohren' → **kiətä-r* 'Öffnung, Fenster'
SW 94 **mi-* 'geben, verkaufen' → **mi-r* 'Preis'
PS*-*så/-sä* SW 15 **əm-* 'essen' → **əm-så* 'Essen, Speise'
SW 127 **por-* 'essen' → **por-så* 'Fischmehl'
PS *-*tå/-tä* SW 170 **wåə-* 'sprechen, versprechen' → **wåə-tå* 'Wort'.

Igéből képeznek melléknevet (VA):

PS *-*əj* SW 87 **mər-* 'wegnehmen' → **mər-əj* 'geizig'
PS *-*tå/-tä* SW 44 **jetpə-* 'heiss sein' → **jetpə-tä* 'heiss'
SW 159 **tetsɜ-* 'kalt sein' → **tetsɜ-tä* 'kalt'.

IV. A teljesebb képzőtár összeállításának feladata

Az itt felsorolt – a közszamojéd szóanyagból kiemelhető – 79 képzőváltozat azonban korántsem fedi le a szamojéd nyelvek gazdag képzőállományának egészét, hiszen az etimológiai szótárak jellegéből következően a Juha Janhunen által összeállított közszamojéd szóanyag rekonstruált alapalakjai többnyire puszta tőszavak, a képzett származékszavak alapszóként való felvételét csak a rokon nyelvi adatok összevethetőségének esetenkénti kényszere indokolta. A Györke József által tervezett, teljességre törekvő „közszamojéd képzőtár" összeállítása – lassan hetvenöt évvel ezelőttről reánk maradt hiányként – a képzőtannal foglalkozó szamojéd nyelvészek egyre sürgetőbb elvégzendő feladatát jelenti.

Irodalom

Fancsaly Éva 1996a: A jurák denominális igeképzésről. In: Ünnepi könyv Mikola Tibor tiszteletére. Szeged. 88–94.

Fancsaly Éva 1996b: A jurák deverbális igeképzésről. In: Nyelv, nyelvész, társadalom. Pécs. 61–65.

Györke József 1934: Die Wortbildungslehre des Uralischen. (Primäre Bildungssuffixe). Tartu.

Helimski, Eugen 1997: Die matorische Sprache. Wörterverzeichnis-Grundzüge der Grammatik-Sprachgeschichte. Unter mitarbeit von Beáta Nagy. Studia uralo-altaica 41. Szeged. 174–195.

Janhunen, Juha 1977: Samojedischer Wortschatz. Gemeinsamojedische Etymologien. Castrenianumin toimitteita 17. Helsinki. [= SW]

Janurik Tamás 1984: A szölkup igeképzők funkciórendszere. Néprajz és Nyelvtudomány 28: 37–44.

Kuznecova, A. I.–Helimskij, E. A.–Gruškina, E. V. 1980: Očerki po sel'kupskomu jazyku. Tazovskij dialekt. Tom I. Moskva. 334–353.

Lehtisalo, Toivo Vilho 1936: Über die primären ururalischen Ableitungssuffixe. MSFOu 72. Helsinki.

Mikola Tibor 1995: Morphologisches Wörterbuch des Enzischen. Studia uralo-altaica 36. Szeged.

Pusztay János 1984: Die Pur-Mundart des Waldjurakischen. Grammatikalischer Abriss aufgrund der Materialien von T. V. Lehtisalo. Studia uralo-altaica 23. Szeged. 111–133.

Wagner-Nagy Beáta Boglárka 2001: Die Wortbildung im Nganasanischen. Studia uralo-altaica 43. Szeged.

Die rekonstruierbaren Ableitungssuffixe der gemeinsamojedischen Grundsprache

Die ungefähr viertausendjährige Existenz der gemeinsamojedischen Grundsprache hat ihre Spuren in den daraus verzweigten Nachfolgesprachen viel tiefer hintergelassen, als die lockerere sprachliche Einheit vertretende, kürzere lebige finnisch-ugrische Grundsprache.

Diese Feststellung gilt auch für die Wortbildung der samojedischen Sprachen: während in MSzFE (Finnisch-ugrische Elemente des ungarischen Wortbestandes) aus 487 Etymologien nur 29 Wörter (kaum 6%), und im UEW (Uralisches Etymologisches Wörterbuch) aus 1182 Etymologien nicht mehr als 58 Wörter (4,9 %) abgeleitet sind, Janhunen's gemeinsamojedisches Wortmaterial enthält 790 rekonstruierte Grundwörter, deren 16% (127 Wörter) abgeleitet sind.

Aus diesen 127 Ableitungen sind 33 denominale Nomenbildungen, 19 deverbale Nomenbildungen, 22 denominale Verbumbildungen und 53 deverbale Verbumbildungen.

Die gemeinsamojedischen Bildungssuffixe sind in deren rekonstruierten Form behandelt, den viererlei Bildungstypen gemäß zergliedert und innerhalb deren in alphabetischer Reihenfolge aufgezählt.

TAMÁS JANURIK

DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK

FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 17.
DEBRECEN, 2010

A páros testrésznevek számhasználati kérdései az ugor nyelvekben

KELEMEN Ivett

1. A plurale tantumok szemantikai vizsgálata során rámutattam arra (Kelemen 2008: 35–48; 2009: 47–55), hogy a páros testrésznevek számhasználata mindenképpen további kutatásokat igényel. Habár a testrésznevek olyan lexikai csoportokat alkotnak, melyet kevésbé befolyásolnak kulturális és környezeti tényezők, a kontrasztív vizsgálatok mégis rávilágítanak, hogy ennek ellenére kialakulhatnak nyelvi különbségek. Ezek az eltérések főleg a testrészek besorolása, a testrésznevek jelentésének kiterjedése és a szómező differenciálódása során jelentkeznek. Változatos lehet az elnevezés motivációja és a terminusok nyelvi megformálása is (Sipőcz 1996: 224–225).

A számjelölést érintő formai eltérések a finnugor nyelvek körében azt jelentik, hogy a páros testrészneveket jelölő szavak singularisi, dualisi vagy pluralisi alakban jelenhetnek meg.

Az általam kiválasztott nyelvek jóllehet ugyanazon nyelvi ághoz, az ugorhoz tartoznak, számjelölésüket illetően mégis eltéréseket mutatnak. Míg a magyarban csak singularis és pluralis használatos, addig az obi-ugorban ezeken túl megkülönböztetik a kettes számot, a dualist is. Mint ismeretes, az uráli nyelvek közül a dualis csak az obi-ugor, a lapp, ill. a szamojéd nyelvekben található, főnévragozásban pedig csak az obi-ugorban és a szamojédban használatos. A dualis alkalmazásának két módját látjuk az obi-ugor nyelvekben: egyfelől a párosság kifejezésére szolgál, másrészt két szorosan összefüggő fogalom egybekapcsolását jelöli (Fokos-Fuchs 1935: 316). A párosság kifejezésének egyik tipikus példája a testrésznevek megnevezése. Ezzel szemben a magyarban a dualisi ragozás teljességgel hiányzik, a páros testrésznevek singularisban használatosak.

A páros testrészneveket illetően tehát az ugor nyelvekben különbségek figyelhetőek meg a valóság és annak nyelvi leképezései között. Míg az obi-ugor nyelvekben a valós dualis jelölésére a nyelvben is dualis használatos, addig a magyarban a dualisi jelenség nyelvi jelölése singularisi formában történik.

2. Páros testrésznevek az obi-ugor nyelvekben

2.1. Vogul páros testrésznevek (és az azzal kapcsolatos öltözékek)

szem (2): *samäγä* [Px3Du] *mośśa postǐlėsǐ* 'szemei világítanak'; *samäγätėl* [Px3DuInstr] *rapśi* 'kacsint a szemeivel' (Kertész 1913–1914: 75); *samäγəm, pal'äγəm* [Px1Du] *pol'iγ ti kβonsaβeiγ* 'két szemem és két fülem szétmarcangolják'; *samäγä* [Px3Du] *pal-punsiäγä* 'fölnyitja két szemét' (Somogyi 1932: 7);

szem (1): *akw‘ pāl sam-pāläl* [Px3Sg] *palǐ' pokatimėt akw‘ sam-pāläl pusėt* 'kifolyt az egyik szeme, a másik szeme meggyógyult' (Kertész 1913–1914: 82);

kéz (2): *kātäγėm* [Px1Du] *a-man χuripäǐ* 'melyek jók az én kezeimre'; *ti-mus kātäγä* [Px3Du] *vāreǐ* 'kezei között dolgozni' (Kertész 1913–1914: 75); *kātäγəm* [Px1Du] *a-man χuripäiγ* 'kezeim vajjon minő ügyesek'; *kātäγəmnə* [Px1DuLoc] *sunseγim* 'két kezemre nézek' (Somogyi 1932: 6);

kéz (1): *kāt-pāl mir* 'félkezű népség' (MNyTNy 1991: 259); *kāt-pāläkėmnėl* [Px1SgLoc] 'az egyik kezemnél' (Kertész 1913–1914: 82);

láb (2): *kātäγėn* [Px1Du] *śą̄mtalı', la'ǐläγėn* [Px1Du] *śą̄mtalı'* 'kezeid erőtlenek, lábaid erőtlenek' (Kertész 1913–1914: 75);

láb (1): *la'ǐl-pālän* [Px3SgAcc] *pūγėmtim jol śältėmtitä* 'fél lábánál megfogván aládobja' (Munkácsi 1887–1890: 389);

ruházat: *josäγėm* [Px1Du] *kwon tūśtsaγėm* 'a hócipőmet odakinn vettem fel' (Kertész 1913–1914: 76); *possä* [NomDu] *kitā̆n šämā̆* [NomDu] *kwän at väjlijā̆* 'a két kesztyűről le nem vette a szemeit' (Budenz 1890: 4). Utóbbi példában (középlozvai nyj.) a dualis jele az *-ä*, amivel az északi vogulban a páros részekből álló tárgyak neveinél is gyakran találkozhatunk, amely a dualis *-äγ* képzőnek egy másféle hangbeli változata: *vājä* 'egy pár rénbőr harisnya', *pāssä* 'rénbőr kesztyű', *josä* 'hótalp' (Munkácsi 1887–1890: 327–328);

fél ruházat: *jąmės pāl są̄päk-pālėm* [Px1Sg] *jol-ojmati* 'egyszer csak jobb oldali fél csizmám leválik' (Munkácsi 1887–1890: 389).

2.2. Osztják páros testrésznevek (és az azzal kapcsolatos öltözékek)

szem (2): *sèmŋəlàl* [Px3Du] *noχ-u̯i̯lu̯ıdal kutna* 'mialatt felemelte szemeit' (Kertész 1913–1914: 79); *mŭja năŋ etər-χăr semlan* [Px2Du] *jeŋkəŋa wertĭja ŭtśĭllan* 'kék szemeid miért akarod jegessé tenni' (Honti 1984: 185);

szem (1): *sēm-pēlek* 'félszemű' (Kertész 1913–1914: 83);

kéz (2): *kötəγläm* [Px1Du] *juγ-nŏγə̂ tămə̂rlə̂γlam* 'a rúddal felsértem a kezem'; *jəšəŋ* [Px2Du] *sət ŏśmar nen weratən* 'karral százféle ügyes mozdulatot végezzetek' (Honti 1984: 174);

kéz (1): *kēt-pēlek* ’félkarú’ (Kertész 1913–1914: 83);
láb (2): *tɔtəmtə χu wɔr kŭrtamna* [Px1DuLoc] *tutəjəm* ’tolvajhoz való lopós lábaim vezetnek’ (Honti 1984: 173); *kŭreŋ* [Px2Du] *sɔt ar ŏśmar nen weratən!* ’lábbal százféle ügyes mozdulatot végezzetek!’ (Honti 1984: 174);
láb (1): *kur-pēlek* ’féllábú’ (Kertész 1913–1914: 83);
ruházat: *pasâγlan* [Px2Du] *kirəγlä!* ’húzz kesztyűt!’; *pasâγlam* [Px1Du] *tŏγi̯-kĕńäγləγläm* ’tönkreteszem (azzal a munkával) a kesztyűt’ (Honti 1984: 157);
fél ruházat: *mŏ̆γinə t’iti poťiŋka-peļkäm* [Px1Du] *ĕntim?* ’miért nincs meg a másik cipőm?’(Honti 1984: 162);

Alapvető nézet, hogy a dualis már az uráli alapnyelvben is ismert volt (a jele **-ka/*-kä* és **-n/*-ń* lehetett) és az ugyanazon fajhoz tartozó kettőnek, a párnak a kifejezésére szolgált. Ez a dualis aztán fokozatosan visszaszorult, s már csak az obi-ugor, lapp és szamojéd nyelvekben használatos. A vogul dualis vizsgálatával foglalkozó Somogyi Ferenc véleménye szerint tévesnek kell tartani azt a feltevést, miszerint a kettes szám szuffixumának hiánya kiveszés eredménye. Szerinte a kettes szám hiánya őrzi az eredeti állapotot. Ha némelyik finnugor nyelvben csak néhány alakon látjuk a kettes szám jelölését, azt kell feltételeznünk, hogy az illető nyelvben a dualis viszonyban lévő alakok közül azok, amelyeken e viszony nincs jelölve, eredetibbek, mint amelyeken a dualisjel megfigyelhető (Somogyi 1932: 5). Somogyi a vogul dualisjel eredét tekintve arra a megállapításra jutott, hogy az ugor nyelvegység korában a vogul *kit* (~ m. *két*) akkori alakjához egy lativusi *-γ* kapcsolódott. Az így kapott *kitiγ* (~ m. *kettő*) alak hatására, analógiájára a *-γ*, mint a kettes szám jele terjedt el a névszóragozásban (Somogyi 1932: 18). Fokos viszont elképzelhetetlennek tartja, hogy a dualis azokban a finnugor nyelvekben, amelyekben ma használatos, önállóan, külön-külön, egymástól függetlenül fejlődött volna. Azt azonban lehetségesnek véli, hogy bizonyos alapnyelvi sajátság könnyen a dualis kifejlődésére vezethetett az egyes finnugor nyelvekben, míg más nyelvekben ez a fejlődés nem ment végbe. Ennek értelmében ezekben a nyelvekben nem is fejlődött, tehát nem is veszhetett ki a dualis. Fokos azért is utasítja el Somogyi nézetét, mert annak elmélete csak akkor lehetne elfogadható, ha a dualis jelét a vogulban és az osztjákban egyaránt a lativus ragjára lehetne visszavezetni, ami ez utóbbiban nem lehetséges. Fokos szerint tehát a vogul és osztják dualis kutatása során két lehetőség van: vagy abból kell kiindulni, hogy itt egy alapnyelvi, ugyanazon elemmel jelölt ősi kategóriával van dolgunk, vagy pedig abból, hogy a ma dualist jelölő elemnek nem a dualis jelölése volt az eredeti funkciója, de abból a dualis

könnyen kifejlődhetett. Fokos véleménye alapján a vogul *-γ* és az osztják *-ŋen* dualis jel nemcsak mondattani szerepe, hanem alakja alapján is egy **-k* ~ **-γ* nomen possessorisi képzőből származtatható (Fokos-Fuchs 1935: 315–316, 331).

Kertész Manó viszont arra is a felhívja figyelmet, hogy ebben a két nyelvben is szembeötlő a dualis pusztulása. Ezekben a nyelvekben vannak olyan nyelvjárások, melyekben egyáltalán nem él a dualis. Némely vogul és déli osztják szövegben a páros testrészek jelölése során dualis helyett sosem található többes szám, hanem következetesen mindig egyes szám használatos: vog. *kātä-la'ĭlä akwän ne'ĭmamä* 'keze-lába összekötve'. A finnugor dualis tehát semmiféle szemantikai kapcsolatban nincs a pluralissal, hanem tulajdonképpen nem más, mint egyes szám, az egy fajhoz tartozó, egységül felfogott kettőnek, a párnak nyomatékos egyes száma. Hiszen ha a dualis során az lenne hangsúlyos, hogy két egyedről van szó, akkor a dualis *samäγėm* 'két szemem' fele nem lehetne a *sam-pālėm* 'fél szemem' alak (Kertész 1913: 308; 1913–1914: 84, 87). Vagyis az obi-ugorban a páros testrészneveket jelölő szavak képlete a következőképpen írható le: (formális) 2 = (tartalmi) 2; (formális) 1/2 = (tartalmi) 1.

Minissi (1997), összevetve az indoeurópai, finnugor és altaji számhasználatot, arra a megállapításra jutott, hogy míg a dualis és a pluralis a finnugor és altaji nyelvekben eredetileg a mennyiség meghatározására szolgált, addig az indoeurópai nyelvekben a páros kollektívum jelölése volt az elsődleges funkciója. Az indoeurópai alapnyelv többes alakjait Minissi olyan alakokból vezette le, amelyek 'határozottságot' fejeznek ki. Ha ez így van, akkor valóban van egy fontos kapcsolódási pont a két alapnyelv numerusának funkciója között, ugyanis az uráli alapnyelvben a dualis és a pluralis is a határozott mennyiség, a határozott 2 és ∞ kifejezésére szolgált.[1] Ha a főnév egyes számban határozatlan (gyűjtőnévi) jelentéssel rendelkezik, tulajdonképpen numerus indefinitusról van szó (vö. Honti 1995). Ha határozott, akkor pedig vagy dualisban vagy pluralisban áll. A denotátum tehát a határozott ~ határozatlan oppozíció alapján realizálódik. A páros testrész valóban egy egységet képez, melynek egyetlen tagja ténylegesen a fele az egésznek, míg a) az egység mindkét individuuma az obi-ugorban dualisban áll ('mindkettő'), b) a pár egyik indiviiduma egy meghatározott tulajdonságával áll ('az egyik, a másik'). Persze az obi-ugor nyelvekben is előfordulhatnak a páros testrésznevek többes számban, amikor is a dualist a pluralis pótolja (Honti 1997: 49).

Összefoglalva tehát:

[1] Az azonban nem zárható ki, hogy a dualisnak volt egy 'valamiből kettő' jelentése is.

	határozatlan		határozott	
	Sg.	nem Sg.	Sg.	nem Sg.
páros	1/2	Sg.	1	Du.(/Pl.)
nem páros	Sg.	Sg.	1	Du./Pl.

3. Páros testrésznevek a magyarban

Az alapnyelvi dualis jelnek a magyarban nincs folytatása, egyedül a *kettő* számnévi forma elhomályosult végződése őrzi a hajdani **-k* (**-γ*) nyomát (MNyTNy: 259). Azt, hogy a magyarban inkább az egyes szám használatos, Ravila azzal magyarázza, hogy a magyar a törökkel volt hosszabb ideig kapcsolatban (Ravila 1939: 20), s a törökben ugyanez a szabály érvényesül: a páros testrésznevek egyes számban állnak, és a *fél* szó használatos, ha a pár valamelyik tagjáról van szó (vö. Fokos-Fuchs 1936: 298–299; 1939: 14).

A páros testrészek nevének egyes számú használatát megtaláljuk majdnem minden finnugor nyelvben, így a magyarban is. Az uráli nyelvek és a magyar nyelvtörténet egybehangzó tanúsága alapján már a korai ómagyar időszakban is érvényesült nyelvünknek az a sajátossága, hogy az egyes szám – többes szám szembenállás nem mindig valósul meg élesen: bizonyos esetekben – a vizsgálatom tárgyát jelentő páros testrészek és a hozzájuk tartozó ruhadarabok esetén – jelöletlen alak jelentkezik olyankor is, amikor a valóságvonatkozást tekintve a többesség mozzanata kétségtelen: *erős a karja, szép a szeme, fáj a lába*. Ezzel összefüggésben a páros testrészek egyikét a *fél* szóval jelöljük meg: *félkezű, féllábú* (MNyTNy 1991: 259). Már legkorábbi szövegemlékeinkben is megfigyelhető ez a használat: HB *ʒumtuchel,* ÓMS *scemem kunuel arad*. A latin eredetihez ragaszkodó kódexíróink elég gyakran használták a páros testrészek nevét többes számú birtokos személyraggal: *szemeim, kezeim, lábaim,* ettől függetlenül a 16. századtól íródott levelek alapján megállapítható, hogy a magyar nyelvérzék ennek ellenére következetesen mindig egyes számban használta a páros testrészek nevét, vö. például:

szem (2): *Zeme* wilagatol is megh fogtatoth; *Szemekre* hanya vgyan Iʃtenis haladatlanʃagokat; Még *szemét* behúnyva is foly az igézet; Kecskének ágon a *szeme* (Kertész 1913: 309);

szem (1): Ot engem az N. dolgan egy forgach wg' itet, hog' az *fel zemem* ky eset; *Félszemére* alszik, mint a nyúl (Kertész 1913: 309);

kéz (2): Ha valakyt rayta kapok, az *kezyt* az eke zarwan wagom el; Hogy akasztalyad wheth the *kezedbe*: ut tradas eos in manus tuas; Én se dugom zsebembe a *kezemet* (Kertész 1913: 310);

kéz (1): Czak *fel kezedys* yob annal; *Félkéz pais*: pelta; Ha az Castellban walakj Edjimast zidgia rutolia, Es ha megh wti *fel kezen* marad, kinek az ualtsaga (Kertész 1913: 310);

láb (2): *Lababol* saruiat le vete; Sandor ű *lábára* nem állhat vala; Bízik, mint rossz katona a *lábában* (Kertész 1913: 310–311);
láb (1): *Fel labadual* nywmoʃal en torkomra; Gondolkodik, mint *féllábon* a gólya (Kertész 1913: 311).

A kettőnek egységként való felfogását a magyarban még jobban szemléltetik az olyan cselekvést kifejező igékkel való előfordulásaik, ahol a cselekvéshez okvetlenül két egyed szükséges: Keresztbe áll a *szeme;* Idegen kutyának *lába* közt a farka; Összeüti a *bokáját; Keze* a szívére maradott kulcsoltan (Kertész 1913: 312).

Ezek a példák is azt bizonyítják, hogy a magyar a párt egységnek fogja fel, vagyis a *szemem, kezem, lábam* ugyanazt jelenti, mint a *két szemem, két kezem, két lábam*. És ha csak az egyikről van szó, akkor használatos a *fél szemem, fél kezem, fél lábam* alak (Kertész 1913: 312). Hasonló jelenséggel találkozunk a páros ruhadarabok esetén is: Egy gyermeknek való sarga *csizma;* Csináltattam egy *keztyűt* (Kertész 1913: 313).

A magyarban a páros testrésznevek leírásának képlete tehát: (formális) 1 = (tartalmi) 2; (formális) 1/2 = (tartalmi) 1.

A fenti megállapításokat cáfolja Lőrincze Lajos a páros testrésznevek használatáról szóló tanulmányában. Véleménye szerint a magyar nyelvben számos példát találhatunk a páros testrésznevek többes számban való használatára. Állítását bizonyítandó az alábbiakhoz hasonló példákat hoz a páros testrészek többes számban való használatára: Térdre esett a király *lábainál* (Arany); Szép *szemeidnek* esti csillagát Bámulva nézik *szemeim* (Petőfi) (Lőrincze 1967: 492). Mindezekkel a gond csupán az, hogy Lőrincze példái szinte kizárólag szépirodalmi művekből kerültek ki, és rendszeresen az írók és költők által használt formulákra, illetve nyelvjárási adatokra hivatkozik.

Hasonló problematikával találkozunk a finn nyelvben is, jóllehet ott minden esetben hangsúlyozni kell, hogy a páros testrészek csak az öltözködéssel kapcsolatban használatosak egyes számban, pl. miehellä on pitkävartiset saappaat *jalassa* 'a férfinak magas szárú csizma van a lábán'; minä panen kintaat *käteeni* 'felveszem a kesztyűt a kezemre' (Setälä 1926: 41; vö. Ikola 1971: 25; Itkonen 2000: 59).

Lőrinczéhez hasonló véleményen van Göran Karlsson (1960: 57–86) is, aki azt kívánja bizonyítani, hogy a finnben számos példa található a páros testrészek többes számban történő használatára: vangin on raudat *jaloissa* 'a fogolynak bilincs van a lábain'; vetää kintaat *käsistään* 'lehúzza a kesztyűt a kezéről' (Karlsson 1960: 60–61).[2] Rá hivatkozva Hakulinen is megemlíti,

[2] A probléma hasonló, mint Lőrincze esetén: ő is főleg irodalmi alkotásokból idézi példáit.

hogy a finnben a páros testrésznevek egyes számban való alkalmazása mára már csak a *kéz* és *láb* szavak esetén használatos, és az is akkor, ha azokat öltözködéssel kapcsolatban használják (Hakulinen 1968: 417). Erre az Iso suomen kielioppi példát is hoz: gyakran használt alakok a *kengät jalkaan* 'cipő a lábra' és a *hansikkaat kädessä* 'kesztyű kézen' kifejezés, de például nincs olyan, hogy **kuulokkeet korvalla* 'fejhallgatók a fülön'; **aurinkolasit silmällä* 'napszemüveg a szemen'[3] (ISO: 548).

Irodalom

Budenz József 1890: A vogul nyelvjárások szóragozása. NyK 22: 1–112.
Fokos-Fuchs Dávid 1935: A vogul-osztják dualisképző. NyK 49: 314–336.
Fokos-Fuchs Dávid 1936: Übereinstimmungen in der syntax der finnisch-ugrischen und türkischen sprachen. FUF 24: 292–322.
Fokos-Fuchs Dávid 1939: Finnugor török mondattani egyezések. Nyr. 68: 13–19.
Hakulinen, Lauri 1968: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs painos. Otava, Helsinki.
ISO = Iso suomen kielioppi (toim. Auli Hakulinen et al.). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 950, Helsinki, 2004.
Honti László 1984: Chrestomathia Ostiacica. Tankönykiadó, Budapest.
Honti László 1995: Der uralische Numerus Absolutus – was ist er eigentlich? Linguistica Uralica 31: 161–169.
Honti László 1997: Numerusprobleme. FUF 54/1–2: 1–126.
Ikola, Osmo (toim.) 1991: Nykysuomen käsikirja. Weilin+Göös, Helsinki.
Itkonen, Terho 2000: Kieliopas. Tammi, Helsinki.
Karlsson, Göran 1960: Numerustutkielma. Kirjoituksia suomen kielen yksikön ja monikon käytöstä. Tietolipas 19. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
Kálmán Béla 1973: Ein Beitrag zur Kongruenz im Wogulischen. MSFOu 150: 144–150.
Kelemen Ivett 2008: A plurale tantum az északi lappban. FUD 15: 35–48.
Kelemen Ivett 2009: Az *-š* korrelatív képző funkciói az északi lappban. FUD 16: 47–55.
Keresztes László 1998: Mansi. The Uralic Languages. (Ed. Daniel Abondolo.) London and New York, 387−427.

[3] Helyette *kuulokkeet korvilla*, *auringolasit silmillä* kifejezések használatosak.

Kertész Manó 1913: A dualis a magyarban. MNy 9: 307–313.
Kertész Manó 1913−1914: Über den finnisch-ugrischen Dual. Keleti Szemle 14: 74−105.
Liimola, Matti 1963: Zur historischen Formlehre des Wogulischen, vol. I: Flexion der Nomina, MSFOu 127.
Lőrincze Lajos 1967: A páros testrészek nevének használatáról. Nyelvtudományi Értekezések 58: 49–495.
Maticsák Sándor 2004: A plurale tantum a mordvinban. Permiek, finnek, magyarok. Írások Szíj Enikő 60. születésnapjára. 264–276. ELTE Finnugor Tanszék. Budapest.
Minissi, Nullo 1977: Zum uraltaischen Sprachbau: Numeruskategorie im Indogermanischen, Altaischen und Uralischen. MSFOu 158: 171–180.
MNyTNy = A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991.
Munkácsi Bernát 1887–90: A vogul nyelvjárások (Szóragozás és nyelvmutatványok) I. Éjszaki vogul nyelvjárás. NyK 21: 321–455.
Munkácsi Bernát 1890–92: A vogul nyelvjárások szóragozása (mutatványokkal). NyK 22: 1–112.
Ravila Paavo 1939: Über die Verwendung der Numeruszeichen in den uralischen Sprachen. FUF 27: 1–136.
Rombandeeva, E.I. 1973: Мансийский (вогульский) язык. Наука, Москва.
Setälä, E. N. 1926: Suomen kielen lauseoppi. Otava, Helsinki.
Sipőcz Katalin 1996: Az obi-ugor testrésznevek szemantikai vizsgálata I. Néprajz és Nyelvtudomány 37: 223–245.
Somogyi Ferenc 1932: A vogul kettősszámképző eredete. Nyelvészeti Tanulmányok I: 3–18. Szeged.

Number-using questions about paired body parts in the Ugric languages

In the Finno-Ugric languages words denoting paired body parts might be in singular, dual and plural linguistic form. The examined languages (Mansi, Khanti, Hungarian) belong to the same language branch of Ugric languages. However, they show differences in number-marking. In Hungarian only singular and plural is used, but in the Ob-Ugric also dual can be found. Here, I compare the linguistic expression of paired body parts in the Ugric languages and their relation to reality. In the Ob-Ugric languages, the dual phenomenon has its linguistic expression, too. However, in Hungarian dual phenomenon is referred to in singular linguistic form.

IVETT KELEMEN

DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK
FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 17.
DEBRECEN, 2010

Egy grammatikalizálódás első lépései (erza-mordvin *luv* 'rend')

MATICSÁK Sándor

A mordvin névszóképzők egy része önálló szóból, grammatikalizációval keletkezett. Közülük a legproduktívabb, teljes értékű képző a 'nap' jelentésű *či* szóból létrejött, elvont főneveket megalkotó szuffixum (pl. *mazij* 'szép' > *mazijči* 'szépség', *oja* 'barát'> *ojači* 'barátság'). Vannak olyan elemek, amelyek már képzőnek tekinthetők, de ezeknek még az alapszava is élő nyelvi elem (*meźe* 'mi, micsoda' > embereket jelölő gyűjtőnévképző, *ńi* 'feleség, asszony' > asszonynévképző, *peľ* 'fél' > eszközöket megnevező képző, *peľks* 'rész, részlet; darab' > absztrakt képző); s vannak olyan összetételi utótagok is, amelyek már megindultak a képzővé válás útján, de még a deszemantizációs folyamat elején járnak (*pŕa* 'fej', *pe* 'vminek a vége'). (A kérdéskörről ld. Maticsák 2005a; vö. továbbá Cigankin 1981: 18–21, 48–51; 1996: 18–22; 2000: 151–153; Erźań keľ 2000: 46–48; Maticsák 2005b; 2006; Mészáros 1997; Saarinen 2004.)

Dolgozatomban az erza-mordvin *luv* lexéma grammatikalizálódásának kezdeti fázisát igyekszem leírni. Első lépésben a szó jelentéseit kell tisztázni. A különféle szótárak e tekintetben rendkívül heterogén képet mutatnak. A vizsgált tizenkét szótár adatai alapján a *luv* lexémáknak a következő jelentései mutathatók ki:

a) számolás, szám, mennyiség: счёт/Rechnung, Anzahl (MdWb 1081), счёт (ERS 352; EtSlMd 216, 220), luku (ESS 88), számolás, szám (EMSz 211);
b) rend, sorrend: Ordnung (MdWb1081), порядок (ERS 352; ESE 54; EtV 99), порядок, ряд (EtSlMd 216, 220), järjestys (ESS 88; SES 90), rend, norma, szabály (MESz 765; EMSz 211);
c) ész, értelem: Vernunft (MdWb 1081), смысль (ERS 352; EtSlMd 216), tarkoitus (ESS 88);
d) alap, lényeg: основа (ESE 54; EtV 99), alap, lényeg (EMSz 211);

e) ritmus: ритм (ERS 352; EtSlMd 216), rytmi (ESS 88; SES 198);
f) gombolyag, fonalgombolyag, tincs: число пар ниток/Zahl der Fadenpaare; моток пряжи/Strähnenband; пасмо/Gebinde, Fitze, Strähne (MdWb 1081), моток пряжи (EtSlMd 220);
g) szövőgép része, nyüst: место в рамке сновальни, где скрещиваются ниточки/die Stelle am Anscherbaum od. in der Strähne, wo sich die Fadenenden bzw. das Fadenende befinden (MdWb 1081), основа (в ткацком деле) (ERS 352), loimi (ESS 88; SES 198);
h) két ujj közti rész: Raum zwischen zwei Fingern (MdWb 1085), Zwischenraum zwischen zwei Fingern (UEW 692), промежуток (ESE 54; EtV 99), расстояние между двумя пальцами (EtSlMd 220);
i) láda, szuszék: сусек/Kiste, Behälter, Kasten, Kornkasten (MdWb 1087);
j) jászol: ясли/Krippe (MdWb 1087), ясли (Damaszkin 317); ясли для корма (ESE 54), Krippe (UEW 682).

Az eltérő jelentések az egyes szótárakban néhol egy címszó alá vannak vonva, s „ömlesztve" jelennek meg, néhol viszont két vagy három csoportra vannak tagolva. Paasonen például három *luv* szócikket vesz fel (a–g, h, i–j), az ERS (és ennek alapján az EES) szintúgy, de más tagolásban (c + g, a, b + e). Mészárosnál egy szócikkben szerepel az a, b és d jelentés, a Cigankin–Moszin féle etimológiai szótár viszont a b + c, ill. h jelentéseket veszi fel stb.

A szótárakban feltüntetett jelentések összességében négy alapcsoportba sorolhatók: 1. számolás, szám (> mennyiség, rend, sorrend > ész, értelem, lényeg); 2. fonal, gombolyag, szövőszék része; 3. két ujj közti rész; 4. jászol (> láda, szuszék).

A *luv* lexémák etimológiailag valószínűleg négy különböző szóra vezethetők vissza:

***luv*[1]** – FU *luke* 'Zahl, Anzahl; zählen, rechnen' > fi. *luke-* 'rechnen, zählen, lesen', *luku* 'Zahl, Zählung', é. *luge-* 'lesen; zählen', *lugu* 'Geschichte, Erzählung', lpN. *lǫge* 'zehn', Kld. *lokke-*, Not. *lohke-* 'lesen; zählen, rechnen', mdE *lovo-*, M *luvo-* 'lesen; zählen, rechnen', vj. *lį̑d, lə̑d* 'Zahl, Anzahl, Summe', zj. *lį̑d* 'Zahl, rechnung', ?osztj. O *luŋət-* 'lesen, rechnen', vog. *low* 'zehn', ?m. *olvas* 'lesen, zählen' (UEW 253; EtSlMd 216; Keresztes 1986: 82). Az ESE és az EtV magyarázata – vö. fi. *lonka*, é. *lonkus*, *lulungus*, vog. *лангмати* – téves (ESE 54; EtV 99).

***luv*[2]** – FV *loma* 'Zwischenraum, Spalte' > fi. *loma* 'Zwischenraum', lpN *loabme* 'open space, gap, under something or between two layers', mdM *käď-luv* 'Zwischenraum zwischen zwei Fingern', cserKB *lo,* U *lu-* 'Zwi-

schenraum'. Az SSA nem zárja ki a balti eredetet, vö. litv. *lomà* 'kuilu, laakso, syvennys' (UEW 692; EtSlMd 220; Keresztes 1986: 82; SSA 90; EtV 99).

***luv*[3]** – FV *lajwa* 'Boot, Kahn' > ?? fi. *laiva* 'Schiff', é. *laev* 'Schiff, großes Boot', md. *luv* 'Krippe' (UEW 682; ESE 54). Versinyin a *lajwa* lexémát inkább a mdM *luvodoms* 'долбить дерево для корыта' (MRS 346) szóval kapcsolja össze (EtSlMd 220).

***luv*[4]** – ? FV *loŋe-ma* 'Webkette; gewebte Decke'. Az UEW e finn-volgai szóból vezeti le a fi. *loimi* 'Webkette; Aufzug; Pferderdecke' (a textilszövés szakszókincsében 'láncfonal, nyüst'), é. *lõim, lõime* 'Weberkette, Aufschlag', md. *l'imä* 'Kette, Aufzug' szavakat (ahol a md. *i* létét egy **lVjmä* közbülső alak hatásával magyarázza). A FV alapalak *loŋe-* 'werfen, wegschieben', vö. fi. *luo-* 'erschaffen' , é. *loo-* 'schaffen, erzeugen', lpL *lågŋi* 'heben, herunternehmen', md *l'ije-* '(fonalat) felvet', cser. *loŋa* 'wannen, worfeln', m. *lóg-, lóbál, lódít,* ld. még vj., zj., ?vog. példákkal (UEW 251, 693; SSA 87, 105). A md. *l'imä* mai szótári alakja: mdM *леме* '(ткацк.) основа' (MRS 332). – Meglátásom szerint a 'nyüst, hely a felvetőgép keretén, ahol a fonalak kereszteződnek' jelentésű mdE *luv* összekapcsolható a FV *loŋe* szóval. Az egybevetés szemantikailag megállja a helyét; az U *-ŋe* ~ md. *-v-* hangtani megfelelésre vö. U *kuŋe* 'Mond, Monat' > fi. *kuu,* md. *kov;* U *piŋe* 'Haselhuhn; Tetrao bonasia' > fi. *pyy,* md. *pov, povo;* FV *šeŋä* 'gut, gesund' > fi. *hyvä,* md. *čiv;* U *wäŋe* 'Schwiegersohn' > fi. *vävy,* md. *ov, ova* (Keresztes 1986: 68, 103, 121, 158; UEW 211, 383, 499, 565).

A *luv* lexémák szókapcsolatok második elemeként, szóösszetételek utótagjaként is előfordulnak (a mordvin helyesírás sokszor ingadozik az egybeés különírás tekintetében). A továbbiakban azt vizsgálom meg, vajon ezekben az esetekben a *luv* utótagnak vagy már – megindulva a grammatikalizálódás útján – képzőnek, képzőszerű elemnek tekinthető-e.

A grammatikalizáció során egy adott lexikai egység szemantikai tartalma elkezd kiüresedni, ugyanakkor szintaktikai kötöttsége megerősödik. A fejlődés későbbi fokán az adott szó elveszítheti önállóságát, s klitikumként, majd esetleg képzőként, ragként kapcsolódhat más szavakhoz. Az önállóság elvesztése mellett azonban egyfajta többletjelenség is megfigyelhető: a vizsgált elem absztrahálódásával szemantikai hatóköre kiszélesedik (minél elvontabb viszonyt fejez ki az adott képző, az alapszavaknak annál nagyobb szemantikai csoportjához kapcsolódhat). Az önálló szóból alakult képzők grammatikalizálódási folyamata általában az önálló szó > összetétel második eleme > képző fejlődési sorral írható le.

Az agglutinációval keletkezett képzők kialakulásának az alábbi fő feltételeit nevezhetjük meg: a) az eredeti összetétel előtagjának alapszói minőségben is etimológiailag átláthatónak, élő szónak kell lennie; b) a formánssá alakuló tagnak minél több összetételben, sőt összetételek egész csoportjaiban meg kell jelennie; c) a létrejövő új szónak elvont jelentésűnek kell lennie; d) az agglutináció előtt az összetételek utótagjaként funkcionáló alapszó és a belőle agglutinálódott képző hangalakja és jelentése lehetőség szerint váljon el egymástól (a grammatikalizációs folyamatok során a régi és új egységek sokszor egymás mellett élnek, az alapszó kiveszése nem szükségszerű mozzanat).

Az agglutinálódás első lépésében a kialakuló képző még viszonylag jól őrzi eredeti jelentését, amelyet az absztrahálódás későbbi szakaszaiban veszít(het) el. A képzővé válás küszöbértéke a deszemantizáció. Ameddig a vizsgált elemben többé-kevésbé megfigyelhető az eredeti jelentés, addig az adott nyelvi elemet többé-kevésbé utótagnak kell tartanunk, az agglutinálódó utótag képzővé csak jelentése elvesztésével válhat. (A kérdéskörről ld. Campbell 2001; Diewald 1997: 1–20; Hopper–Taugott 1993: 4–10, 38–50, 130–166; Laitinen–Lehtinen 1997.)

Nézzük meg, a *luv* mennyiben felel meg a fentebb felsorolt kritériumoknak! E szó szókapcsolatokban, összetételekben a következőképpen adatolható: *эрямонь лув* ’смысль жизни’ (ERS 352), *еŕамоńть luvozo* ’az élet rendje’ (< *еŕамо* ’élet’) (MESz 765); *vejseń еŕамоń luv* ’társadalmi rend’, tkp. az együttélés rendje (MESz 765); *важодемалув* ’työjärjestys’ (< *важодема* ’munka’) (SES 90); *алфавитень лув* ’aakkosjärjestys’ (< *алфавит* ’ábécé’) (SES 90); *валрисьмень лув* ’lauseen sanajärjestys’ (*валрисьме* ’mondat’) (SES 90); *тонавтомань лув* ’lukujärjestys’ (< *тонавтома* ’tanítás’) (SES 203); *śormadomań luvt* ’helyesírási normák’ (< *śormadoma* ’írás’) (EMSz 211); *lovomań luvt* ’a számolás szabályai’ (< *lovoma* ’számolás’) (EMSz 211); *ve-luv* ’együtt, együttesen, közösen’ (< *ve* ’egy’), tkp. egy-rend (EMSz 211); *вейсе-лувсо* ’совместно, сообща’ (< *вейсе* ’együtt), tkp. együtt-rendben (ERS 119); *jontomo-luvtomo* ’értelmetlen, zagyva’ (*jontomo* ’esztelen, értelmetlen’ < *jon* ’ész, értelem’), tkp. esztelen-értelmetlen (EMSz 211); *valluv* ’szótő’ (< *val* ’szó’), tkp. szó-tő (EMSz 211); *aľa-lu[v]* ’falugyűlés’ (< *aľa* ’férfi), tkp. férfi-rend (MdWb 1081).

Zaicz Gábor és Raisza Sirmankina több írásában foglalkozott a mordvin nyelvészeti terminológia megújításának kérdéseivel. Számos javaslattal álltak elő a szakszókincs „megmordvinosítása” érdekében, ezek között fontos helyet kap a *luv* ’szabály, rend’ is: *keľluv* ’nyelvi norma (< *keľ* ’nyelv’), *keľ-*

luvsodamo ’nyelvtudomány’ (< *sodamo* ’tudás, ismeret’), *keľluvtonavtoma* ’nyelvtan’ (< *tonavtoma* ’tanítás’), *śormadomaluvt* ’helyesírási szabályok’ (< *śormadoma* ’írás’), *kortamoluvt ~ jovtamoluvt* ’kiejtési szabályok’ (< *kortams* ’beszél’, *jovtams* ’mond, beszél’), *gajluv* ’fonetika’ (< *gaj* ’hangos, csengő, zengő’), *luvľem* ’számnév’ (< *ľem* ’név), *jurluvľem* ’tőszámnév’ (< *jur* ’tő’), *luvks* ’birtok’ (*-ks* főnévképző) (Sirmankina–Zaicz 2002: 131, 132, 139, 140; Zaicz–Sirmankina 2001: 432).

Mindezen példákból kiviláglik, hogy a különböző *luv* (de elsősorban ’rend, szabály, norma’, ill. ’tő’ jelentésű) lexémák itt egyértelműen a szókapcsolatok és szóösszetételek utótagjaként, önálló jelentésű szóként szerepelnek, tehát a grammatikalizációnak ezekben az esetekben nyoma sincs.

Van azonban a mordvin nyelvhasználatnak egy olyan területe, ahol ez a szó már elindult a grammatikalizálódás útján, és már képzőszerű elemnek tekinthető. Ez a részterület a mai bibliafordítások nyelvezete. (Ez teljességgel érthető, hiszen a fordítónak számos fogalomra, jelenségre kell új szavakat kitalálni.) Az ilyesfajta grammatikalizáció nem csak a mordvin nyelvet érinti, s azon belül nem csak e szó kapcsán figyelhető meg az agglutinálódás. Az önálló szavak képzővé válása élő folyamat az obi-ugor nyelvekben is, vö. vogul *wārmaľ* ’dolog, ügy’ > *aɣtnewārmaľ* ’hit’ (tkp. ’hívő dolog’); *jirχatnewārmaľ* ’áldozat’ (tkp. ’áldozó dolog’); *nak* ’esemény, körülmény’ > *nōχjaltmenak* ’feltámadás’ (tkp. ’felemelkedő esemény’); *ōliɣlattālnak* ’csoda’ (tkp. ’nem létező esemény’); osztják *wer* ’dolog, munka’ > *atămwer* ’vétek’ (tkp. ’rossz dolog’), *χăńawer* ’titok’ (tkp. ’titkos dolog’); *ŏt* ’dolog, tárgy’ > *emăŋŏt* ’szentség’ (tkp. ’szent dolog’), *jurăŋŏt* ’hatalom’ (tkp. ’erős dolog’) (Keresztes 2004: 76; 2009: 71–72; Widmer 2004: 132).

A mordvin bibliafordítások legproduktívabb képzője a ’nap’ jelentésű önálló lexémából alakult *-či* elvont főnévképző. Egyik korábbi írásomban (Maticsák 2005b) kimutattam, hogy ez a képző már a XIX. századi szövegekben is felbukkant, de a közelmúltban kiadott fordításokban lényegesen gyakoribb és sokkal produktívabb. Még markánsabb képet rajzol az eredetileg ’fél’ jelentésű szóból agglutinálódott *peľ* története: míg a korábbi bibliafordításokban egyáltalán nem szerepelt képzőként, a mai szövegváltozatokban (és a köznyelvben is) már igen (vö. Maticsák 2006).

Nézzük meg, milyen példákat lehet találni az újabb bibliafordításokban a *luv* grammatikalizálódására! A szövegekben három olyan lexémát találtam, ahol gyanakodhatunk a *luv* szemantikai kiüresedésére, elvont képzővé válására. Ezek: ***seťmeluv*** ’békesség’ (< *seťme* ’csend, csendes, békés’); ***vejseńluv***

'szövetség; testamentum' (< *vejseń* 'együtt-' < *vejse* 'együtt'); ***lomańluv*** 'emberiség' (< *lomań* 'ember'). Az erza-mordvin nyelvjárás általam vizsgált szótáraiban ezek közül csak a *vejseńluv* alak lelhető fel, 'szövetség' jelentésben az erza–magyar és a magyar–erza szótárakban (MESz 857; EMSz 82; vö. *Od vejseńluv* 'Újszövetség'). A másik két szó helyett a szótárakban a *seťmeči* 'békesség, nyugalom (спокойтвие)' és *lomańksči* 'emberség, emberiesség (человечность)' lexémák szerepelnek.

E három szó előfordulását két szöveg (Apostolok cselekedetei és Lukács evangéliuma) régebbi és újabb fordításaiban vizsgáltam. Az Apostolok cselekedetei első erza fordítása 1827-ben jelent meg, ezt 1996-ban követte az újabb verzió. A Lukács evangélium első erza kiadása 1821-ben látott napvilágot, 1889-ben készült el az újabb fordítás, majd 1996-ban harmadszor ültették át erzára. Utóbbi szövegből az 1889-es és az 1996-os változatot vizsgáltam. (A példaanyag közlésénél megtartom a cirillbetűs írásmódot. A szócikkben először a régebbi adatok állnak, ezt követi az újabb verzió. Mindkét szöveghez adtam magyar fordítást is – a mondatokat igyekeztem az érthetőség határain belül szó szerint fordítani, a lexikai és alaktani egyezőség/különbözőség bemutatása miatt –, majd megadom az evangélium vonatkozó magyar és orosz szövegét is. Az egyes idézetek nem idevágó részeit lehagytam, a központozást pedig egységesítettem.)

a) *сэтьмелув* 'békesség' < *сэтьме* 'csend'

(1) *Шнамо вере Пазонтень, масторъ лангсъ* ***сэтьме*** *шка сась: ломатненень сонъ паро мельсэ невтизе*. 'Dicsőség fent az Istennek, a földön békeidő jött el: az embereknek jókedvvel megmutatta [őt].' (1889) // *Шнамо Пазонтень менель прясо! Мода лангсо улезэ* ***сэтьмелув*** *ломантнень ютксо конатнень вечксынзе Пазось.* 'Dicsőség Istennek a menny tetején! A földön hadd legyen békesség az emberek között, akiket szeret az Úr!' (1996) // *Слава в вышних Богу, и на земле мир, в человеках благоволение. // Dicsőség a magasságban Istennek és békesség a földön a jóakarat embereinek!* (Lk 2:14)

(2) *Кудосъ совамсто, васнятъкакъ мереде:* ***сэтьстэ*** *эрязо те кудось*. 'A házba betérve, először mondjátok: békében éljen ez a ház.' (1889) // *Зярдо соватадо киньгак кудос, васняяк шумбракстнемстэ арседе эрицятненень* ***сэтьмелув***. 'Amikor betértek valakinek a házába, először is köszöntéskor kívánjatok a lakóknak békességet.' (1996) // *В какой дом войдете, сперва говорите: мир дому сему. // Ha betértek egy házba, először ezt mondjátok: Békesség e háznak!* (Lk 10:5)

(3) *Улиньдеряй азорось* ***сэтьме*** *тынкъ паронь арсиманкъ сонензэ ули а улиньдеряй – мекевъ эстенкъ велявты.* 'Ha a béke ura van ott, a ti jó gondolatotok vele van, ha nincs, visszafordul (saját) magatokhoz.' (1889) // *Бути те кудосонть эри ломань, кона анок эрямс* ***сэтьмелувсо****, сестэ тынк* ***сэтьмелувось*** *кадови сонзэ марто. Бути эри тосо аволь истямо ломань, сестэ тынк* ***сэтьмелувось*** *велявты мекев эстенк.* 'Ha ebben a házban [olyan] ember él, aki kész élni békességben, akkor a ti békességetek vele marad. Ha ott nem olyan ember él, akkor a ti békességetek visszafordul (saját) magatokhoz.' (1996) // *И если будет там сын мира, то почиет на нём мир ваш, а если нет, то к вам возвратится. // Ha békesség fia lakik ott, rászáll békességetek, ha nem, visszaszáll rátok.* (Lk 10:6)

(4) *Менель лангсо* ***оймамо,*** *вереякъ шнамо.* 'A mennyben nyugalom, fent dicsőség.' (1889) // ***Сэтьмелув*** *менельсэ, шнамо Пазонтень менель прясо!* 'Békesség a mennyben, dicsőség Istennek a menny tetején.' (1996) // *Мир на небесах и слава в вышних! // Békesség a mennyben és dicsőség a magasságban!* (Lk 19:38)

(5) *И инялдозь Властань ацыцянь инязоронь, вешнесь* ***мирямонь****…* 'És meggyőzvén Vlasztot, aki az úr mellett áll, kérték a békekötést...' (1827) // *Сынь чиремтизь эсест пелев Бластонь, инязоронть малавикс важонзо, ды вешсть* ***сэтьмелув****…* 'Meggyőzték (maguk felé) Blasztot, a király közeli szolgáját, és békességet kértek…' (1996) // *склонив на свою сторону Власта, постельника царского, просили мира… // És miután megnyerték Blásztuszt, a király kamarását, békét kértek…* (ApCsel 12:20)

(6) *Ламо* ***мирямонь*** *тонть велкска минь приматанокь и видень, конань тонь тяйнятъ народнень тень трудать велкска тонть. И истя, зярць можна, минь ерьва косо приматанокь те, честной Филикс, вясемеце сюк прянь марто.* 'A nagy békét te általad mi elfogadjuk, és helyes, amit te teszel a népedért a munkád által. És ameddig lehet, mi mindenütt elfogadjuk ezt, tisztelt Félix, összes hálával.' (1827) // *Арневикс Феликс! Свалшкане ды эрьва кува минь седейшкава ды покш сюкпря марто яла видькстнетяно, те тонь кедь ало, тонь преввалдосот минек масторось пачкодсь кеме* ***сэтьмелувс,*** *ды тонь теветь кувалт эрямось кармась улеме пародояк пара.* 'Tiszteletreméltó Félix! Minden időben és mindenfelé szívélyesen és nagy köszönettel mindig elismerjük, a te kezed alatt, a te fényes elméd által a mi földünk eljutott a tartós békességbe, és a te tevékenységed által az élet kezd jobbnál is jobbá válni.' (1996) // *Всегда и везде со всякою благодарностью приз-*

наём мы, что тебе, достопочтенный Феликс, обязаны мы многим миром, и твоему попечению благоустроением сего народа. // Nagy békességet biztosítasz számunkra, nagyra becsült Félix, és üdvös változások történnek népünk javára a te gondoskodásod folytán. Ezt mindenkor és mindenütt teljes hálával ismerjük el. (ApCsel 24:3)

b) *вейсэньлув* 'szövetség; testamentum' < *вейсэнь* 'együtt-' < *вейсэ* 'együtt'

(7) *Ледстинзе мелезэнзэ Сонсинзе святой* ***кортамонзо.*** 'Eszébe juttatta a saját szent beszédét.' (1889) // *Сон мельсэ кирди эсь алтавксонзо,* ***вейсэньлувонть.*** 'Emlékezetben tartja saját ígéretét, a szövetséget.' (1996) // *И помянет святой завет Свой. // És megemlékezzék szent szövetségéről.* (Lk 1:72)

(8) *Ладсъ сы деряй душманотъ марто вейсэ мольмексъ покшонкъ туртовъ, тонъ ки лангсо кодаякъ* ***ладякъ*** *маронзо.* 'Ha eljönne, hogy menjetek az ellenséggel együtt nagyságotok elé, az úton valahogy egyezz meg vele.' (1889) // *Зярдо тон пелькстыцянть марто молят судямо кудос, ютамсто снартнек прядомс тевенть* ***вейсэньлувсо.*** 'Amikor az ellenfeleddel mész az ítélet házába, útközben igyekezz szövetséget tenni.' (1996) // *Когда ты идешь с соперником своим к начальству, то на дороге постарайся освободиться от него. // Amikor ellenfeleddel a bíróságra tartasz, útközben igyekezzél tőle megszabadulni.* (Lk 12:58)

(9) *Те кечесь одксъ* ***кортазень*** *кувалтъ Монь верде пештязь.* 'Ez a kehely az újbóli megbeszélés okán az én véremmel van megtöltve.' (1889) // *Те кечесь ули од* ***вейсэньлув,*** *кона кемекстазь монь верьсэнть.* 'Ez a kehely az új szövetség, amely megszilárdult az én véremben. (1996) // *сия чаша [есть] Новый Завет в Моей крови, которая за вас проливается. // Ez a kehely az új szövetség az én véremben.* (Lk 22:20)

(10) *Улнесть же сынь велть кулцоноземь тонафтомонень Апостолтнень, и* ***вейце*** *сынсть марто явнокшность ярцамонь и озность.* 'Rendkívüli hallgatói voltak ők az apostolok tanításainak, és velük együtt részesültek az evésben és az imádságban.' (1827) // *Весе сынь свал кирдсть пряст апостолтнэнь тонавтомасо,* ***вейсэнь лувсо,*** *кшинь синдемасо ды озномасо.* 'Ők mind folyamatosan tartották magukat az apostolok tanításában, a szövetségben, a kenyér megtörésében és az imádkozásban.' (1996) // *И они постоянно пребывали в учении Апостолов, в общении и преломлении хлеба и в молитвах. // Ezek pedig kitartóan részt vettek az apostoli tanításban, a közösségben, a kenyér megtörésében és az imádkozásban.* (ApCsel 2:42)

(11) *Тынь цюратадо Пророктнень и сень* ***договорань,*** *конань тяизе Пазь тятятне марто тынк…*'Ti vagytok a fiai a prófétáknak és annak a szövetségnek, amelyet Isten apáitokkal kötött…' (1827) // *Пазмарицятнень вельде максозь алтавкстнэ ды* ***вейсэньлувось,*** *конань Пазось теизе тынк покштятнень марто...* 'A próféták révén adott ígéretek és a szövetség, amelyet Isten tett a ti atyáitokkal...' (1996) // *Вы сыны пророков и завета, который завещевал Бог отцам вашим…* // *Ti vagytok a fiai ezeknek a prófétáknak és annak a szövetségnek, amelyet Isten atyáinkkal kötött…* (ApCsel 3:25)

(12) *И макссь тянзе* ***заповедь,*** *штобы край телань печкеме*. 'És adta neki a parancsolatot, a test szélének levágását.' (1827) // *Мейле сон кемекстась Аврахам марто* ***вейсэньлув,*** *конань тешксэкс путозель цёрынень киськепень керявтомась*. 'Aztán megerősítette Ábrahámmal a szövetséget, amit jelzett a fiú körülmetélése.' (1996) // *И дал ему завет обрезания. // A körülmetélés szövetségét is adta neki.* (ApCsel 7:8)

c) ***ломаньлув*** **'emberiség' <** ***ломань*** **'ember'**

(13) *Тяинзе же ве версте вясе родонь ломанень, штобы ерямксъ вясень масторгава* 'Csinálta egy vérből az egész emberi nemzetséget, hogy éljen a földön.' (1827) // *Вейке ломаньстэ сон ливтизе весе* ***ломаньлувонть,*** *кадык эри весе модачамаванть*. 'Egy emberből szétszórta az egész emberiséget, hadd éljen az egész föld felszínén.' (1996) // *От одной крови Он произвел весь род человеческий для обитания по всему лицу земли. // Az egész emberi nemzetséget is egy vérből teremtette, hogy lakjon a föld egész felszínén.* (ApCsel 17:26)

A példaanyag a következő képet mutatja. A mai fordítás hat példamondatában nyolc ízben előforduló *сэтьмелув* helyén az évszázaddal előbbi fordításban a *сэтьме* 'béke' (1, 2, 3a), *паро арсима* 'jó gondolat' (3b), *оймамо* 'nyugalom' (4) és *мирямо* 'béke, békekötés' (5, 6) lexémák szerepeltek. A *вейсэньлув* korábbi verziói: *святой кортамо* 'szent beszéd' (7), *одкс кортазь* 'újbóli megbeszélés' (9), *договор* 'szövetség' (11), *заповед* 'parancsolat' (12), ill. a *ладямс* 'megegyezik' ige (8) és a *вейце* 'együtt' (10). A *ломаньлув* helyén régen a *ломанень род* 'emberi nemzetség' (13) szókapcsolat szerepelt. Egyértelmű tehát, hogy a *-лув* csak a XX. század végi fordításokban (azaz bizonyos értelemben csak egy mesterséges, írott nyelvezetben) fordul elő.

Végezetül nézzük meg, a grammatikalizáció korábban vázolt kritériumai közül melyeknek s milyen mértékben felel meg a *-luv* képzősülése.

a) Az eredeti összetételek előtagjainak alapszói minőségben is etimológiailag átláthatóknak, élő szavaknak kell lenniük: ennek a kritériumnak a példaanyag alapszavai megfelelnek.

b) A formánssá alakuló tagnak minél több összetételben, sőt összetételek egész csoportjaiban meg kell jelennie: a *-luv* grammatikalizációja e folyamatnak még csak az elején jár: csak mesterséges szövegekben, bibliafordításokban lehet őket adatolni, s csak néhány új lexéma megalkotásában vesz részt.

c) A létrejövő új szónak elvont jelentésűnek kell lennie: e követelménynek az új lexémák maradéktalanul megfelelnek.

d) Az agglutináció előtt az összetételek utótagjaként funkcionáló alapszó és a belőle agglutinálódott képző hangalakja és jelentése lehetőség szerint váljon el egymástól: a hangalak elkülönülése nem történt meg, s valószínűleg, a szó rövidsége miatt nem is fog (hasonlóképpen a *-či* és a *-peľ* képzőhöz). A szó eredeti jelentése a képzőben már nem lelhető fel.

Összességében elmondható, hogy a *-luv* grammatikalizációs folyamata már megindult, de még csak bizonyos szövegtípusban, s csak néhány lexémához kapcsolódva adatolható (tehát még nagyon távol van a *-či* és a *-peľ* absztrahációs szintjétől). Kérdés, képzőként való használata mennyire fog elterjedni a jövőben.

Irodalom

Campbell, Lyle 2001: What's wrong with grammaticalization? In: Language Sciences 23/2–3: 113–161.

Cygankin 1981: Д. В. Цыганкин, Словообразование в мордовских языках. Мордовский государственный университет им. Огарева, Саранск.

Cygankin 1996: Д. В. Цыганкин, Полуаффиксация как один из составных компонентов архитектоники словопроизводства в мордовских языках. In: CIFU-8/5: 18–22.

Cygankin 2000: Д. В. Цыганкин, Суффиксальное словообразование имен существительных в диалектах эрзянского языка. In: Мордовские языки глазами ученого-лингвиста. Типография Красный Октябрь, Саранск, 142–157.

Damaszkin = Словарь языков разных народов в Нижегородской эпархии обытающих, именно россиян, татар, чувашей, мордвы и черемис… 1785 года. = А. П. Феоктистов: Русско-мордовский словарь. Издательство Наука, Москва, 1971.

Diewald, Gabriele 1997: Grammatikalisierung. Eine Einführung in Sein und Werden grammatischer Formen. Niemeyer, Tübingen.

EMSz = Mészáros Edit–Raisza Sirmankina, Erza-mordvin–magyar szótár. Második, átdolgozott, bővített kiadás. Szombathely, 2003.

ERS = Б. А. Серебренников–Р. Н. Бузакова–М. В. Мосин, Эрзянско–русский словарь. Эрзянь–рузонь валкс. Русский язык, Дигора, Москва, 1993.

Erźań keľ = Эрзянь кель. Морфология (отв. редактор Д. В. Цыганкин). Типография Красный Октябрь, Саранск, 2000.

ESS = Jaana Niemi–Mihail Mosin, Ersäläis–suomalainen sanakirja. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 48. Turku, 1995.

EtSlMd = В. И. Вершинин, Этимологический словарь мордовских (эрзянского и мокшанского) языков. Том II. Йошкар-Ола, 2005.

EtV = Д. В. Цыганкин–М. В. Мосин, Этимологиянь валкс. Мордовской книжной издательствась, Саранск, 1998.

Hopper, Paul J.–Traugott, Elisabeth Closs 1993: Grammaticalization. Cambridge University Press, Cambridge.

Keresztes László 1986: Geschichte des mordwinischen Konsonantismus II. Etymologisches Belegmaterial. SUA 26, Szeged.

Keresztes László 2004: Nyelvújítási törekvések és módszerek a Márk evangélium új vogul fordításában. In: Folia Uralica Debreceniensia 11: 73–86.

Keresztes László 2009: A finnugor népek irodalmi nyelvének kérdései az újabb bibliafordítások tükrében. In: Folia Uralica Debreceniensia 16: 57–89.

Laitinen, Lea–Lehtinen, Tapani 1997: Johdanto. In: Kieliopillistuminen. Tapaustutkimuksia suomesta. Kieli 12. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki. 6–19.

Maticsák Sándor 2005a: Az agglutinációval keletkezett mordvin képzőkről. In: Nyelvtudományi Közlemények 102: 7–34.

Maticsák Sándor 2005b: A képzővé válás kora a mordvinban. In: Folia Uralica Debreceniensia 12: 69–86.

Maticsák Sándor 2006: Képző vagy utótag-e a mordvin *peľ?* In: Folia Uralica Debreceniensia 13: 41–54.

MdWb = H. Paasonens Mordwinisches Wörterbuch. Zusammengestellt von K. Heikkilä. Bearbeitet und herausgegeben von Martti Kahla. I. (A–J) 1990, II. (K–M) 1992, III. (N–Ń) 1994, IV. (S-Ž) 1996. SUS, Helsinki.

MESz = Mészáros Edit (szerk.)–Szvetlana Motorkina–Nyina Kazajeva–Felföldi Ágnes–Raisza Sirmankina, Magyar–erza-mordvin szótár. Szeged, 2008.

Mészáros Edit 1997: Az erza-mordvin *-či* képzős absztrakt főnevek. In: Néprajz és Nyelvtudomány 38: 229–241.
MRS = Б. А. Серебренников–А. П. Феоктистов–О. Е. Поляков, Мокшанско–русский словарь. Мокшень–рузонь валкс. Русский язык, Дигора, Москва, 1998.
Peneva, Dennica: Nyelvújítási törekvések Karjalában a legújabb bibliafordításokban. In: Folia Uralica Debreceniensia 11: 101–112.
Saarinen, Sirkka 2004: Mordvalainen abstraktisubstantiivien johdin. In: Permiek, finnek, magyarok. Írások Szíj Enikő 60. születésnapjára. Szerk. Csepregi Márta–Várady Eszter. Urálisztikai tanulmányok 14: 334–341.
SES = Alho Alhoniemi–Nina Agafonova–Mihail Mosin, Suomalais–ersäläinen sanakirja. Типография Красный Октябрь, Саранск, 2000.
Sirmankina, Raisza–Zaicz Gábor 2002: Mordvin nyelvészeti terminusok. In: Folia Uralica Debreceniensia 9: 131–144.
SSA = Erkki Itkonen–Ulla-Maija Kulonen (toim.), Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. SKS, Helsinki. 1992–2000.
UEW = Uralisches etymologisches Wörterbuch (szerk. Rédei Károly). Akadémiai Kiadó, Budapest. 1986–1988.
Widmer Anna 2004: Az új suriskári osztják bibliafordításról. In: Folia Uralica Debreceniensia 11: 127–140.
Zaicz Gábor–Sirmankina, Raisza 2001: Основные образования мордовской лингвистической терминологии. In: CIFU-8/6: 431–437.

*

On the first stages of grammaticalization in Mordva

A part of Mordva nominal suffixes can be traced to independent words. This process of grammaticalization is observable, among others, in the following lexemes: *či; meźe, ńi, peľ, peľks; pŕa, pe*. Here, I describe the initial stages of grammaticalization in the case of the Erzya-Mordva lexeme *luv*. First, the meaning and etymology of the word (in fact four words) are discussed. Secondly, the degree of grammaticalization is examined on the basis of comparing 19th and 20th century Bible translations. My conclusion is that the process of grammaticalization has begun, however it can be documented only in certain text types and few lexemes so far.

SÁNDOR MATICSÁK

DEBRECENI EGYETEM FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 17.
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK DEBRECEN, 2010

Some remarks on the effect of imitation in novel vowel qualities

Terhi PELTOLA

1 Introduction

Learning a foreign language usually requires learning novel phoneme categories. Learning novel phoneme categories occurs either by concentrating on acoustic patterns that are ignored in the native language (L1) or by ignoring acoustic patterns that exist in the native language, hence by combining more than one native language phoneme into a second language (L2) phoneme. Roughly this means that the listener needs to either combine L1 phoneme categories or make finer differences than in L1. These acoustic pattern differences can be predicted with contrastive linguistic analysis.

According to Paunonen (1991) contrastive analysis is based on the Prague structuralists' concept of binarism. Paunonen continues by dividing contrastive analysis into two hypotheses, strong and weak, depending on how language learners' errors are analysed. According to the strong hypothesis all the mistakes can be explained with interfering native language patterns, whereas according to the weak hypothesis only some mistakes can be explained with interfering native language patterns while individual misconceptions cause some errors (Paunonen 1991). According to Wiik (1965), the differences of sound inventories can be divided into phonological and orthographic differences. Wiik continues by dividing phonological differences into physical, distributional, relational and segmentation differences. According to Weinreich (1966), some differences in sound structures cause more severe learning problems than others. The most severe problems are caused by underdifferentiation of phonemes. Underdifferentiating means that two L2 phonemes correspond to one single L1 phoneme and force the learner to hear and produce differences that did not exist for him before. The modifying of new phoneme categories in the process of learning a foreign language can be described according to Jusczyk (1997) either as sharpening or broadening phoneme categories, or as enhancing, attenuating or realigning phoneme category boundaries of the native language.

Imitating is the most natural way of learning a language, even though it might be considered a very primitive method of learning as well, since it is utilized by other species as well. Often imitating is misconceived in a very narrow perspective lacking any cognitive processing. By imitating, children learn the patterns of their native language as well as other patterns of human behaviour. According to some language learning theories infants are considered to be equipped to learn a language, which can be seen for example in deaf children, who begin babbling in at the same rate as their peers despite their hearing deficit, but never reach the next state in spoken language acquisition. Nevertheless, it is still under debate if these capabilities prove that human beings process language differently from other sounds (Jusczyk 1997). During the past decade the discovery of mirror neurons has begun to change the view on learning. Mirror neurons are paths in the brain that are activated while humans and animals are imitating each other (see Iacobini 2008).

Finnish and Hungarian are related languages. They belong to the same language family, Finno-Ugric. As the languages are only remotely related, having separated from each other thousands of years ago, they do not share explicit common grammatical patterns. This means that common grammar patterns can be reconstructed on the basis of the modern grammars, but are hardly visible for the non-linguists. In terms of the phoneme structure, modern Finnish and Hungarian are quite different as well, especially regarding the consonant inventories. The vowel inventories are somewhat more similar, but contain a few orthographic and categorical differences. In Finnish, there are eight vowel categories and a quantity opposition which means that all of the vowel categories have a longer and shorter phonemic variant. That yields altogether 16 vowel categories. In Hungarian, the vowel categories show dialectal variation. In standard Hungarian there are 7 short vowel categories. The quantity-quality difference of Hungarian vowels is not as straightforward as it is in Finnish, because two of the vowel phonemes [e] and [a] have both qualitative and quantitative differences in respect to their long variants [é] and [á]. Keresztes (1993) has proposed that the long and short variants of [e] and [a] should be considered as qualitatively differing phonemes, not only quantitatively differing pairs of the same phoneme. Counting all the Hungarian qualitative, long and short variants there are altogether 14 vowel categories compared to the Finnish 16. In Hungarian the orthographic long variants are marked with a diacritic [‘] on the grapheme, whereas in Finnish the long vowel phonemes are written with two consecutive vowel phonemes.

According to Finnish language books for Hungarian learners, vowel category boundary comparisons and descriptions of the Hungarian phoneme in-

ventory, the vowel categories that are the most problematic for Hungarian learners of Finnish are the front vowels /e, æ/ and the back vowels /ɑ, o/. Perfect phonetic equivalents for the Finnish /e, æ/ do not exist in standard Hungarian. Hungarian [e] is pronounced more open as /æ/, whereas in Finnish it is /e/. The closest equivalents of Finnish [ä] and [e] in Hungarian are [e] and [é], although, Hungarian open-mid [e] has only a short variant and close-mid [é] only a long variant. These differences in phoneme-grapheme correspondences create difficulties in the correct pronunciation of Finnish /e/. As a conclusion, it can be said that in addition to the different orthographic regulations the acoustic category boundaries and quantities of these two front vowels differ as well. The same applies for Finnish back vowels /ɑ, o/. The Hungarian equivalent for Finnish /ɑ/ has only long variant /ɑ:/, whereas the short variant is illabial /ɔ/. There are 4 back vowels in Hungarian /u, o, ɔ, ɑ/ while there are only 3 in Finnish /u, o ɑ/. The Hungarian back vowels differ from their Finnish equivalents in terms of orthography, quantities and acoustic category boundaries. (Papp 1967, Häkkinen 1976, Karanko–Keresztes–Kniivilä 1985, Maticsák–Tarvainen 2010, Kassai 2003, Gósy 2004.) In sum, it is very difficult for Hungarians to say a short /ɑ/ or /e/ as these phonemes do not exist in Hungarian.

In their study of Hungarians writing dictated Finnish words, Salamon and Vaarala (1994) assumed that correct pronunciation of Finnish does not cause problems for Hungarian learners, and it tends to be the writing, the phoneme-grapheme correspondences, and the different orthographic regulations which are problematic. The hypothesis on writing difficulties was tested positive and especially diphthongs proved to be problematic, familiar words being the easiest to master. They also found that if the quantity of the vowel was heard incorrectly the Hungarians had great problem stating the correct consonant quantity as well. According to their subjects' comments, an /ɑ/ with two dots makes it impossible to learn Finnish. If /æ/ is considered as /ɑ/ with two dots instead of phoneme /æ/, it is quite easy to understand why the front vowel /æ/ is difficult to master.

2 Method

2.1 Stimuli

The stimuli consist of 24 Finnish question-answer pairs which were recorded in Helsinki in August 2010. The speaker was a 25-year-old phonetician from Helsinki. Question-answer pairs were chosen because they better represent the normal intonation pattern of a natural language. The sentences

were recorded with a Marantz 660 USB recorder and its internal microphone. The sentences to be imitated in the experiment were the answers, and the vowels in focus were at the end of the sentences, in the last or last but one words (see appendix 1). The vowels appeared with 3 different context consonants and in different syllables in the words. All of the preceding consonants were plosives /p, t, k/ in order to control the context assimilation effects on the vowel qualities. The stimuli sentences were recorded twice and sentences with the most natural question-answer intonations were chosen, cut and combined in wav-files.

2.2 Subjects

There were four subjects in the experiment, 2 female and 2 male. They all reported having normal hearing and being monolinguals. All of the subjects were studying at ELTE University, Budapest, Hungary. Their mean age was 20 and they were all first or second year students. Their majors were French, history, Polish and one double Arabian-Korean major. They had studied Finnish as a minor language by the time of the recordings a total of 12 weeks. Two of the subjects reported playing an instrument and one of them considered herself to be musically talented. The other two did not mention any musical hobbies or talents. Their hometowns in Hungary were Békéscsaba, Zsámbék, Nagyatád and Nagykanizsa. They all considered syntax or vocabulary as the easiest part of a foreign language grammar, which is quite surprising.

2.3 Procedure

Recordings with the subjects took place at ELTE, Budapest in December 2010, after the subjects had been studying Finnish almost for a semester. The stimuli was played with a VLC-player from a laptop, and listened through an external Hercules sound card Muse Pocket USB Medusa NX headset. The recordings were made with Praat-recording, external Hercules sound card Muse Pocket USB and a higher quality microphone made for phonetic recordings. Prior to the actual recordings, a similar recording took place in October 2010 in the same place, with the same procedure, same subjects and stimuli. In the experiment recordings the subjects were first asked to read the question-answer pairs quietly to themselves. After that they were asked to read out the answers aloud and their productions were recorded. In the third phase of the experiment the subjects heard the question-answer pair exemplars pronounced by a native Finn from earphones and were told to imitate the answer sentences.

The result is 48 sentences per subject, 24 read and 24 imitated, except for one imitated sentence which was not recorded successfully, that is all together 191 sentences. Vowels in focus were cut off and analysed with Praat acoustic phonetics software. Their first two formants were measured from the steady state and vowel charts were constructed with Microsoft Excel graphic tools.

2.3 Results

The conventional way to illustrate the vowels of a language is to use the vowel chart and symbols of the International Phonetics Association, IPA, as in the Handbook of the Phonetic Association (2009) or as combined with the frequencies in the British English vowel chart (1997). The resonation effect of the vocal tract is represented in the vowel charts axes with the first two formants (F1 and F2), that is the two resonated frequency energy cumulations nearest to the fundamental frequency. The chart is two-dimensional even though it has been postulated in several recent studies that third formant is needed as well to make the necessary distinctions between vowels. The size and mass of the vocal cords and the length and size of the vocal tract as well as the constrictions the speaker makes to produce all the different sounds affect the air flow from the lungs. This phenomenon is called resonation or the vocal tract transfer function.

The quantity of the vowels was not taken into account in this study. As stated earlier the quantity of some Finnish vowels are novel categories for Hungarians, and it is difficult for Hungarians to write the quantity of a vowel correctly if the preceding consonants quantity is mishear. Nevertheless in this study the subjects can either pronounce a long or a short variant. Only the vowel qualities, their first two formants, are in focus.

2.3.1 Imitated vs. read vowels

Figures 1 and 2 on the next page illustrate the distribution of the vowels in the vowel space; the figures were formed according to the traditional IPA vowel chart, where first formant values are on the vertical axis and the second formant values on the horizontal axis. The figures are two-dimensional, which means that the third formant is not present in figures nor is it considered in the analysis. The phenomena of vocal tract transfer function and lack of acoustical invariance are clearly visible in these figures: Though the front vowels illustrated in figure 1 are located more towards the centre of the vowel space and the back vowels illustrated in figure 2 are located more in the right hand corner, some of the vowels are located on overlapping

areas. This might well be a result of similar F1 and F2, and it can be that there are more differences in the third formants (F3), which is left unclear because of the two-dimensional illustration. If taken into consideration each subjects vowels separately, they are located more closely to each other in the vowel space, therefore the lack of acoustic invariance is not as great.

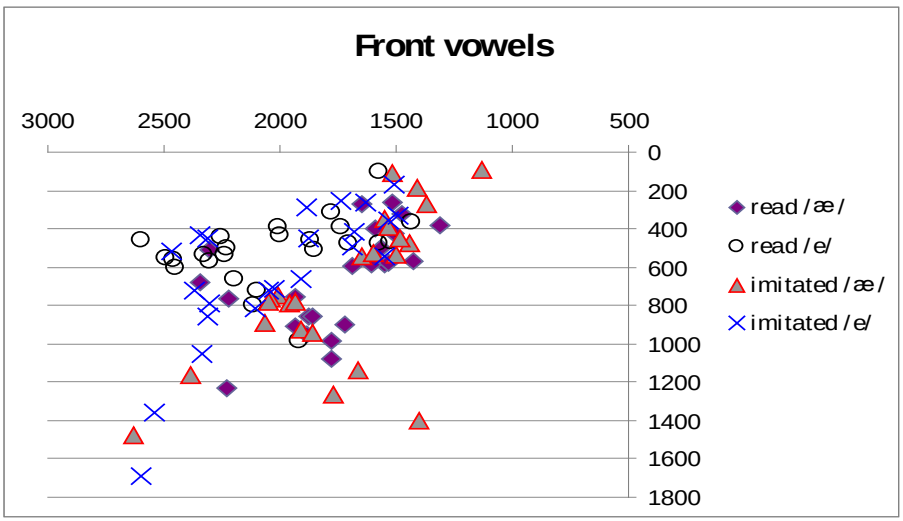

Fig. 1 Distribution of front vowels

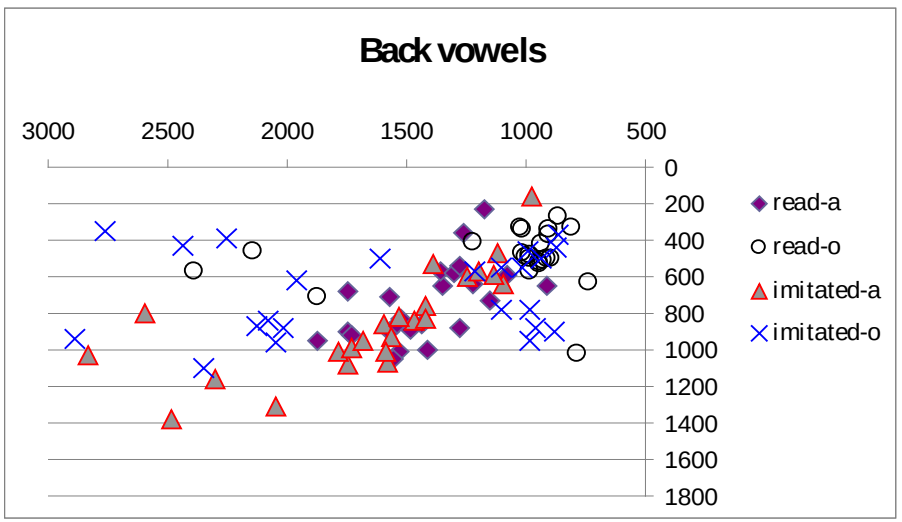

Fig. 2 Distribution of back vowels

Figures one and two demonstrate that when comparing the read vowel realizations to the imitated vowel realizations there is an observable difference in their distributions across the vowel space. The imitated vowel realizations are scattered over a larger area across the vowel frequencies chart compared to the read vowel realizations. It seems as if the subjects' L1 phoneme categories were affecting or directing their reading, whereas the imitated native model was directing the imitating. Taking into consideration that the subjects had studied Finnish less than a semester at the time of the recordings, it is justifiable to say that most probably they were using the Hungarian phoneme-grapheme correspondences when reading these Finnish sentences. These results correspond with my earlier case study on a Hungarian learner of Finnish who read and imitated native Finnish speech.

2.3.2 Students with musical abilities vs. students with no musical ability

There were hardly any considerable differences in the vowel charts of those who could play an instrument compared to those who could not. The front vowels of those who did not have a musical hobby were perhaps a little more slightly scattered across the vowel space compared to the front vowels of those who had one, whereas in the back vowels the tendency was the opposite.

In order to achieve clearer and more reliable results which could better be analysed as evidence on the effect of musical talents to the ability to imitate novel vowels, a considerably greater number of informants is needed and their musical background must be scrutinized more carefully. It might be that a subject has not realized his or her musical talents. Musical talents can manifest themselves in other ways as well, not only in actual talent of playing an instrument.

3 Conclusions

As illustrated in the two-dimensional vowel-charts, the qualities of read and imitated vowels are different. Novel vowels of a foreign language are read according to the orthographic regulations of the native language, whereas the vowels in the imitated native speech are more scattered across the vowel space. Since the subjects had studied Finnish for only one semester, it is justifiable to assume that they are still using the orthographic conventions of their native language.

No effect of musical hobbies and talents on the imitation can be demonstrated on the basis of this study. An effect can be seen, but the subjects' background data would need to be more profound and more subjects are needed.

According to the results it can be said that the native language orthographic regulations affect the reading of a foreign language. The results are applicable to students that have studied a foreign language for a semester. Interesting questions to pursue would be to see what level of language proficiency is needed to read a foreign language and if language better students can be divided into groups according to their musical talents and ability to imitate.

These results on the effect of imitation to vowel qualities inspire me to continue the research. A greater number of subjects is needed in order to obtain more reliable results and make statistical analysis. Different manifestations of musical talents need to be taken into account as well.

Literature

British English vowel chart 1997. http://www.helsinki.fi/speechsciences/projects/vowelcharts/. accessed on 2011 January 2.

Gósy Mária 2004: Fonetika, a beszéd tudománya. Osiris Kiadó, Budapest.

Handbook of the International Phonetic Association 2009. A Guide to the Use of the International Phonetic Alphabet. University Press, Cambridge, UK.

Häkkinen, Kaisa 1976: Vokaalisynteesiin perustuva tutkimus suomen ja unkarin vokaalifoneemien rajoista. In: Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen pientöitä. Turun yliopisto, Turku. 72–75.

Iacoboni, Marco 2008: Ihmisten peilaus. Kytkeytymisemme uusi tiede. Terra Cognita, Helsinki.

Jusczyk, Peter W. 1997: The discovery of spoken language. MIT Press, Cambridge, Massachusetts.

Karanko-Pap, Outi–Keresztes László–Kniivilä, Irmeli 1985: Finn nyelvkönyv kezdőknek és középhaladóknak. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Kassai Ilona 2003: Fonetika. In: Kiefer, Ferenc (ed.): A magyar nyelv kézikönyve. Akadémiai Kiadó, Budapest. 507–548.

Keresztes László 1993: Új magánhangzófonémák a magyarban? In: Hungarologische Beiträge 1. Universität Jyväskylä. 45–51.

Maticsák Sándor–Tarvainen, Anna 2010[4]: Finn nyelv. Debrecen University Press, Debrecen.

Papp István 1967: A finn nyelv alapemei. Tankönyvkiadó, Budapest.

Paunonen, Heikki 1991: Kontrastiivisen tutkimuksen periaatteista ja niiden soveltamisesta suomen ja unkarin vertailuun. In: Turun yliopiston julkaisuja 38: Suomi ja unkari rinnakkain. Turun yliopisto, Turku. 22–34.

Salamon Ágnes – Vaarala, Heidi 1994: Merenneito vai märänneito? Unkarilaisen suomenoppijan /e/:stä ja /ä/:stä. Specimina Fennica Tomus V. Colloquia contrastiva tomus II. Kaukovertailuja (unkarilais-suomalaisia kontrastiivisia tutkimuksia). Savaria. 127–142.

Weinreich, Uriel 1966 [1956]: Languages in contact: Findings and problems. Mouton, Hague. 4th printing.

Wiik, Kalevi 1965: Finnish and English vowels. Turku University Press: Turku.

Appendix

The stimuli

1.	Uskotko minua?	En usko ketään.
2.	Kenen käteen koskit?	Koskin Marian käteen.
3.	Onko kaupungissa tehdasta?	Kaupungissa on yksi tehdas.
4.	Kuka on Peter Franzén?	Hän on suomalainen tähti.
5.	Koirako sinun täytyy pestä?	Minun täytyy pestä auto.
6.	Onko pihalla pässi?	Pihalla on musta pässi.
7.	Missä on uusi kynäsi?	Heitin sen mäkeen.
8.	Sopiiko hänelle perjantai?	Hänelle ei sovi mikään.
9.	Saitko kalaa?	Sain mateen.
10.	Näetkö minua?	En näe mitään.
11.	Kuka hän on?	Hän on Sape.
12.	Mikä tämä on?	Se on kääpä.
13.	Mitä syöt?	Syön kalaa.
14.	Mitä kello on?	Kello on kolme.
15.	Milloin alkaa talvi?	Marraskuussa alkaa talvi.
16.	Miksi et ymmärrä puhetta?	Siitä puuttuu tolkku.
17.	Mikä se on?	Tämä on palko.
18.	Minne tämä polku vie?	Tämä on polku mummolaan.
19.	Mikä sinulla on suussasi?	Suussani on purkka.
20.	Mikä on ystäväsi nimi?	Hän on Marko.
21.	Mikä tämä on?	Se on Helsingin kartta.
22.	Mikä on kotikaupunkisi?	Se on Tartto.
23.	Mitä pöydällä on?	Pöydällä on kampa.
24.	Mikä on Kalevalan motiivi?	Kalevalan motiivi on Sampo.

DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK
FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 17.
DEBRECEN, 2010

Egyeztetési típusok a magyarban, a finnben, az észtben, a lappban és a bolgárban V. (számbeli egyeztetés)

Dennica PENEVA

0. Bevezetés

A korábbi kongruencia-tanulmányaimban már foglalkoztam a számbeli egyeztetés jelenségével. Jelen cikkben három egyeztetési problémával foglalkozom most is öt nyelvben (magyar, finn, észt, lapp és bolgár): a) az állítmány egyeztetése a mennyiségjelzős alannyal, b) az állítmány egyeztetése a puszta mennyiségnévi, számnévi alannyal, valamint c) az ilyen alanyra utaló vonatkozó névmások számbeli egyeztetése. Részletesen nem tárgyalom a fent említett egyeztetési problémát a magyar nyelvben, mivel monográfiájában Rácz Endre (1991) már alaposan megvizsgálta őket. Nagy segítséget jelentett Kubínyinak a finnre vonatkozó részletes kontrasztív vizsgálata is (vö. Kubínyi 2006: 141–144). A felhozott példák többsége az említett szakirodalomból, valamint a szépirodalomból és a sajtóból származik. Igyekeztem a magyar szerkezetekből és példamondatokból kiindulva hasonlóságokat és eltéréseket megállapítani a nyugati finnugor nyelvekben és a bolgárban. Köszönettel tartozom Kai Tiislär észt lektornak és Petteri Laihonen finn lektornak, akik segítséget nyújtottak az egyes mondatok fordításában és elemzésében.

1. Az állítmány egyeztetése a mennyiségjelzős alannyal

Különösen érdekes az állítmány viselkedése a szám-, ill. mennyiségjelzős alany után. A mennyiségjelzős alanyon olyan szerkezetet fogunk érteni, amelyben a jelző tőszámnév, határozatlan számnév, mennyiséget jelentő melléknév vagy főnév. Az ilyen alannyal alaki megformáltságától függetlenül az állítmány logikai, szemantikai szempontok szerint egyezhet, ill. ingadozhat.

1.1. Magyar

A magyarban a mennyiségjelzős szerkezetben a jelzett szó a mai köz- és irodalmi nyelvben rendszerint egyes számba kerül *(két ember, sok gyerek)* (Rácz 1991: 59), ami egyes számú állítmányt tételez föl, ha a jelzős szerkezet

az alany szerepét tölti be. Ilyen mennyiségjelzős szerkezetet alkotnak a tőszámnevek (*egy, kettő, három* stb.), a határozatlan számnevek *(sok, kevés, egypár, néhány)*, a mennyiséget jelentő melléknevek *(számos, számtalan)* és a melléknévi használatú főnevek *(csomó, rengeteg)*.

Az *összes* és a *többi* jelző után ingadozik az egyeztetés, a mennyiségjelzős alany többes száma már elfogadható (Rácz 1991: 59), ez az egyeztetési típus tehát nem sérti az irodalmi és a köznyelvi normát, bár szokásosabb az egyes szám.

Az állítmány természetesen számbelileg egyezik az alannyal: *Az összes diák elment* [Vx3Sg], *csak néhány tanár maradt* [Vx3Sg] *az ünnepségen.* | *Számtalan út vezet* [Vx3Sg] *a sikerhez.* | *Rengeteg sütemény maradt* [Vx3Sg] *a fogadás után.* | *Ez a két hülye mit keres* [Vx3Sg] *itt?*

1.2. Finn

A finnben a számnév melletti főnév partitivusban áll, az állítmány pedig egyes számban: *Kaksi miestä seisoi* [Vx3Sg] *kadulla juttelemassa.* 'Két férfi állt az utcán és beszélgetett.' | *Suomessa asuu* [Vx3Sg] *noin viisi miljoonaa ihmistä.* 'Finnországban kb. öt millió ember lakik.' | *Noin 6% suomalaisista on ruotsinkielisiä.* 'A finneknek kb. 6%-a svéd nyelvű.'

Amennyiben a számjelős alany jól ismert, már említett, jól körülhatárolt csoportot jelöl, akkor az állítmány többes számba kerülhet (vö. Karlsson 1999: 133): [Ø] *Kuusi paikallissijaa tulivat* [Vx3Pl] *esille luvussa 10.* 'A hat helyhatározó eset a 10. fejezetben került elő.' | [Ø] *Kolmetoista maata pääsivät* [Vx3Pl] *eilen sopimukseen.* 'Tegnap a 13 ország szerződést írt alá.' Ezekben a mondatokban hiányzik, de odaérthető egy többes mutató névmás [Ø]. Ha viszont a számjelzős szerkezetek előtt hangsúlyosan ott áll a többes mutató névmás *(nämä, nuo)* vagy más névmás *(kaikki)*, az állítmány már formálisan is egyezik, tehát többes számba kerül: *Nämä* [NomPl] *kaksi opiskelijaa saivat* [Vx3Pl] *apurahan.* 'Ez a két hallgató kapott ösztöndíjat.' | *Nämä* [NomPl] *neljä ehdotusta ovat* [Vx3Pl] *yhtä hyviä.* 'Ez a négy javaslat egyformán jó.' | *Mitä nuo* [NomPl] *kaksi hullua tekevät* [Vx3Pl] *täällä?* 'Mit csinál az a két hülye itt?' | *Ensimäiset* [NomPl] *kolme päivää sujuivat* [Vx3Pl] *mukavasti.* 'Az első három nap kellemesen telt.' | *Seuraavat* [NomPl] *viisi taiteilijaa saivat* [Vx3Pl] *palkinnon.* 'A következő öt művész kapott díjat.' – Az általános névmás szemantikailag többes: *Naapurin kaikki* [NomSg/Pl] *kolme poikaa ovat* [Vx3Pl] *jo koulussa.* 'A szomszéd mindhárom fia már iskolába jár.'

Szemantikailag többes értelmű jelzős szerkezet után a numerustól függően állhat többes, ill. egyes számú állítmány: *Monet/useat suomalaiset*

[NomPl] *puhuvat* [Vx3Pl] *englantia. ~ Moni/usea suomalainen* [NomSg] *puhuu* [Vx3Sg] *englantia.* 'Sok/több finn beszél angolul.' | *Monet tiet* [NomPl] *vievät* [Vx3Pl] *menestykseen ~ Monta tietä* [PartSg] *vie* [Vx3Sg] *menestykseen.* 'Több/sok út vezet a sikerhez.' | Ugyanígy kettősség mutatkozik a következő példákban: *Molemmat pojat* [NomPl] *olivat* [Vx3Pl] *ahkeria. ~ Kumpikin poika* [NomSg] *oli* [Vx3Sg] *ahkera.* 'Mindkét fiú szorgalmas volt.' | *Kaikki* [NomSg] *opiskelijat* [NomPl] *lähtivät* [Vx3Pl], *vain muutama opettaja jäi* [Vx3Sg] *juhliin.* 'Minden hallgató elment, csak néhány tanár maradt.' – A '*kaikki*' után a finn nyelvben az állítmány egyes számban is állhat, ha az alany anyagnév vagy absztrakt főnév: *Kaikki* [NomSg] *ruoka* [NomSg] *on* [Vx3Sg] *tässä ravintolassa maukasta.* 'Minden étel finom ebben a vendéglőben.' | *Kaikki* [NomSg] *oli* [Vx3Sg] *kivaa.* 'Minden klassz volt.' (Vö. pl. White 2001: 130.)

1.3. Észt

Az észt nyelvben, ha az alany számnév vagy számnévi jelzős szerkezet, az állítmány állhat egyes és többes számban is: *Aknast piilus* [Vx3Sg] *kolm lapsenägu.* 'Az ablakban három gyermekarc bukkant elő.' | *Aknast piilusid* [Vx3Pl] *kõik* [NomSg/Pl] *kolm lapsenägu.* 'Az ablakban mind a három gyermekarc előbukkant.' (Metslang 2003: 144.) | *Kõik* [NomSg] *üliõpilased* [NomPl] *läksid* [Vx3Pl] *ära, ainult mõni õpetaja jäi* [Vx3Sg] *pidustustele.* 'Minden hallgató elment, csak néhány tanár maradt az ünnepségen.' | *Mida need* [NomPl] *kaks lolli siit otsivad* [Vx3Pl]? 'Ez a két bolond mit keres itt?' | *Ainult nemad* [NomPl] *kaks/kahekesi jäid* [Vx3Pl] *siia, teised läksid* [Vx3Pl] *ära.* 'Csak ez a kettő maradt/ketten maradtak itt, a többek elmentek.'

A formálisan egyes számú *kõik* 'minden, mind' után a főnév többes számban áll, ha élőről van szó: *Kõik külalised* [NomPl] *läksid* [NomPl] *ära.* 'Minden/az összes vendég elment.'

A 'sok, több' jelentésű határozatlan mennyiségi jelző mellett a numerustól függően állhat többes, ill. egyes számú állítmány: *Mitmed/mõned* [NomPl] *inimesed armastavad* [Vx3Pl] *mahla.* 'Több/néhány ember szereti a gyümölcslevet.' | *Palju* [Sg] *inimesi armastab* [Vx3Sg] *mahla.* 'Sok ember szereti a gyümölcslevet.' | *Piiril seisis* [Vx3Sg] *palju autosid* [PartPl]. 'A határon sok autó állt.' Ugyanígy határozatlan mennyiség után egyes szám használatos: *Eduni viib* [Vx3Sg] *lugematu arv* [NomSg] *teid.* 'Számtalan út vezet a sikerhez.'

Egyes számú az állítmány, ha a cselekvést kollektíven hajtják végre, ill. az alany értelmi egységet fejez ki: *Seal ootas* [Vx3Sg] *viiskümmend inimest.* 'Ott ötven ember várt.' (Közösen, együttesen: m. 'ötvenen vártak'.) | *Tema*

ees pimeduses säras [Vx3Sg] *kaks silma.* 'Előtte a sötétben két szem csillogott.'

Többes számú az állítmány, ha a cselekvést egyénileg hajtják végre, azaz az alany értelmileg is többes számú (Pusztay 1994: 151): *Tänaval sõidab* [Vx3Sg] *kaheksa autot. Tänaval sõitis* [Vx3Sg] *kaheksa autot.* 'Az utcán nyolc autó megy/ment (külön-külön).' Ezekben a példákban határozatlan, eddig nem említett autókról van szó. | *Kaks meest tuleb* [Vx3Sg] *meile vastu. Kaks meest tuli* [Vx3Pl] *meile vastu.* 'Két férfi jön/jött velünk szemben.' | [Ø] *Kümme meest parandasid* [Vx3Pl] / (szokatlan: *parandas* [Vx3Sg]) *silda.* 'Ten men were repairing the bridge.' ~ *Umbes kümme meest parandas* [Vx3Sg] (szokatlan: *parandasid* [Vx3Pl]) *silda*. 'About ten men were repairing the bridge.' [tíz ember/tízen] (Erelt 2006: 95).

Tema isikukoodi [Ø] *neli viimast numbrit olid* [Vx3Pl] *muutunud.* 'A személyi igazolványának utolsó négy száma megváltozott. (Erelt 2006: 17) | [Ø] *Kolm meest lükkavad* [Vx3Pl] (*lükkab* [Vx3Sg]) *paati vette.* 'A három ember vízre lökte/hárman vízre lökték a csónakot.' | *Paati lükkab* [Vx3Sg] (*lükkavad* [Vx3Pl]) *kolm meest.* 'A csónakot három ember löki/hárman lökik vízre.' (Vö. Erelt 2006: 17.)

Némely igealakoknál (pl. létige és az állítólagos mód) a Vx3Sg és Vx3Pl egybeesik, ezért nem lehet egyezésről beszélni: *Kaks* [NomSg] *last on* [Vx3Sg/Pl] *kuhugi kadunut.* '(A) két gyerek valahová eltűnt.' | *Kaks* [NomSg] *poissi istuvat* [Vx3Sg/Pl] *tiigi kahdal.* 'Állítólag (a) két fiú ül a tóparton.' (Vö. Kippasto–Nagy 1995: 208; Metslang 2003: 144.)

Úgy tűnik, hogy az észtben a határozott–határozatlan alany oppozíciója formálisan inkább függ a szórendtől. Ha a számnévi szerkezet a mondat elején van, akkor gyakoribb a többes szám használata, ha viszont a mondat végén található, akkor az alany inkább egyes számban van: *Umbes kümme meest lükkab* [Vx3Sg] (*lükkavad* [Vx3Pl]) *paati vette*.' Kb. 10 férfi löki a csónakot a vízre.' (nem meghatározott) | *Need / kõik kümme poissi meie klassist astusid* [Vx3Pl] *ülikooli.* 'Az osztályunkból ez a 10 fiú (= az összes) ment egyetemre.' | *Saalist lahkus* [Vx3Sg] *mitu saadikut.* 'A teremből több képviselő távozott.' | *Mitu saadikut lahkus* [Vx3Sg] *(lahkusid* [Vx3Pl]) *protesti märgiks saalist.* 'Több képviselő távozott a teremből tiltakozásul.' (Vö. Erelt 2006: 17.)

1.4. Lapp

Az egynél több számjelzős szerkezet után többes szám van: *Guokte ~ vihtta* [NomSg] *olbmo ledje* [Vx3Pl] *oidnon váris.* 'Két ~ öt ember látszott a hegyen.' (Vö. Sammallahti 2005: 85.) A kettőnél nagyobb számjelző után az

állítmány tehát többes számban áll: *Golbma* [NomSg] *olbmá bohtet* [VxsPl]. ’Drei Männer kommen. Három férfi jön.’ (Vö. Bartens 1989: 126.) Ha az alanyt a *guok'tě* ’két’ számnévi jelző előzi meg, az állítmány általában többes számban áll: *guok'tě* [NomSg] *oľbmu bõttik* [Vx3Pl] ’két ember jön’. Ha a *guok'tě* jelző közelebbről meghatározott (pl. mutató névmás áll előtte), az állítmány csak akkor áll többes számban, ha az alany élettelen tárgy neve: *dât* [NomPl] *guok'tě* [NomSg] *fâdnâs bõttik* [Vx3Pl] ’az a két csónak jön’. Ha az alany élőlény neve, akkor az állítmány duálisban áll: *dât* [NomPl] *guok'tě olbmu boattebâ* [Vx3Du] ’az a két ember jön’ (Lakó 1986: 121; Bartens 1989: 126). A helyzetet a duális bonyolítja. A lapp kongruenciának ez a típusa még további vizsgálatot igényel.

1.5. Bolgár

A magyartól eltérően a bolgár azokhoz az indoeurópai nyelvekhez tartozik, amelyekben a mennyiségjelzős alany (az *egy* kivételével) többes számba kerül, amely mellett az állítmány többes számban áll: *На прага стояха* [Vx3Pl] *четирима души* [NomPl]. ’A küszöbön négy ember állt.’ | *Така изминаха* [Vx3Pl] *няколко седмици* [NomPl]. ’Így eltelt néhány hét.’

A mennyiségjelzős szerkezettel kapcsolatban a bolgár nyelvben másfajta probléma áll fenn. Mivel a hímnemű főneveknek kétfajta többes számú alakja van: ún. „szokásos” és „sorszámnévi” (обикновена) és (бройна), a sorszámnév után a „szokásos” alakot kell használni, ha főnév személyre utal: pl. *четири ученици* (nem *четири ученика)*. Ugyanez az alak használandó a sorszámnevek sajátos „férfi számnévi” (мъжколични) alakjai után, pl. *четирима ученици*.

Mind a három bolgár szerkezetnek a magyar nyelvben egy ekvivalens felel meg: *четири ученици* (négy diák) – *четири ученика* (négy diák) – *четирима ученици* (négy diák).

A „férfi számnévi” (мъжколични) alak olyan embercsoportok megnevezésére használható, amelynek legalább az egyik tagja férfi: *В стаята влязоха* [Vx3Pl] *трима – двама младежи и една девойка*. ’A szobába hárman jöttek be – két fiú és egy lány.’

A *всички* ’minden’ jelzős szerkezetben többes harmadik személyű állítmány áll: *Всички добрини* [NomPl] *не се събират* [Vx3Pl] *на едно място*. (пословица) ’Minden jó nem fér el egy helyen’ (közmondás).

2. Az állítmány egyeztetése a puszta mennyiségnévi alannyal

Sokszor fordulnak elő alanyként számnevek, mennyiségnevek pusztán, főnévi alaptag nélkül is. Ritkábban található alanyi szerepben valamilyen

esetragos számnév: ez az ún. számállapot-határozó, amely a tulajdonképpeni alany defokuszálásakor átveszi az alany szerepét.

2.1. Magyar

A mennyiségnévi alany alatt főnévi használatú tőszámnevet, valamint mennyiséget jelentő főnévi névmást fogunk érteni (Rácz 1991: 68). A magyarban a mennyiségnévi alany után, amely egyes számú, de lényegében többséget kifejező alak, az állítmány egyes számú formát ölt. A mai köz- és irodalmi nyelvben az alaki egyeztetés az egyetlen használatos kongruenciatípus (Rácz 1991: 68): *Kettő* [NomSg] *hiányzik* [Vx3Sg]. *Mindenki* [NomSg] *eljött* [NomSg]. A számállapot-határozó főleg személyeket jelölhet, „s az állítmány a többes számú explicit vagy implicit alanyhoz igazodva mai nyelvünkben szigorú szabályszerűséggel többes számba kerül" (Rácz 1991: 73): *Ketten hiányoznak* [Vx3Pl]. | *Bár lehet, hogy addigra már kicsi lesz a családi fészek, mert hárman mentek ki* [Vx3Pl]*, és öten jönnek* [Vx3Pl] *vissza.* | *Hárman voltunk* [Vx1Pl] *gyakornokok.* | *Négyen ültünk* [Vx3Pl] *az üres étteremben és beszélgettünk* [Vx3Pl]. | *Legalább negyvenen haltak* [Vx3Pl] *meg a pakisztáni árvízben.* | *Mindnyájan eljöttek* [Vx3Pl]. | *Mindannyian nagyon elfoglaltak vagyunk* [Vx3Pl]. | *Mindannyian mások vagyunk* [Vx1Pl]. Látható, hogy a korábbi szerkezetekben a számállapot-határozó átvette a névmás szerepét. Erre vallanak az ilyen mondatok, amelyekben a formális alany a személynévmás, a számnév pedig határozó: *Csak ők* [NomPl] *ketten* [Adv] *maradtak* [Vx3Pl] *itt, a többiek elmentek* [Vx3Pl].

A mai köznyelvben elsősorban a *többiek* szerepelhet többes számú alanyként, s a mellette álló állítmány is többes számú: *A többiek* [NomPl] *elmentek* [Vx3Pl]. | *A többiek* [NomPl] *jót nevettek* [Vx3Pl].

Az alany helyébe lépő *mind* számállapot-határozó mellett az állítmány szintén szerepelhet többes számban, de egyesben is, aszerint hogy milyen számú az elmaradt, de odaérthető alany (Bencédy 1991: 251): *(A vendégek) mind elmentek* [Vx3Pl]. ~ *(A vendég) mind elment* [Vx3Sg]. | *Ott állnak mind: anya, kék melegítőben, komoly, szótlan öcsém, sovány, szőke húgom.* | *Mindenki levizsgázott időben, csak öten nem.*

2.2. Finn

A puszta tőszámnévi alany mellett az állítmány egyes számban áll: *Kaksi puuttuu* [Vx3Sg]. 'Kettő hiányzik. / Ketten hiányoznak.' | *Kaksi on* [KopSg] *poissa.* 'Kettő hiányzik. / Ketten hiányoznak.' | *Vähintään neljäkymmentä* [NomSg] *kuoli* [Vx3Sg] *Pakistanin tulvissa.* 'Minimum negyvenen haltak meg a pakisztáni árvizekben.' A finn mondatból kiderül, hogy a személynév-

más meghatározza az egyeztetést, a számnév pedig értelmezői szerepben van: *Vain he kaksi jäivät* [Vx3Pl], *muut menivät.* 'Csak ők ketten maradtak, a többiek elmentek.'

A *kaikki* után a finn nyelvben az állítmány többes számban áll, ha emberre vonatkozik: *Kaikki tulivat* [Vx3Pl]. 'Mindenki megérkezett / mindnyájan megérkeztek.' *Kaikki heistä/he ovat* [Vx3Pl] *hyvin kiireisiä* [PartPl]. 'Mindnyájan / ők nagyon elfoglaltak voltak.' | *Kaikki läpäisivät* [Vx3Pl] *kokeen ajoissa, vain neljä sai hylätyn.* 'Mindenki átment a vizsgán időben, csak négyen buktak meg.' A következő mondatban a névmás az alany, a *kaikki* névmás értelmezőként funkcionál: *He seisovat* [Vx3Pl] *kaikki siellä: äiti sinisissä verkkareissa, vakava ja hiljainen pikkuveljeni ja laiha vaalea pikkusiskoni.* 'Ott állnak mindnyájan: anya kék melegítőben, komoly és csendes kisöcsém és sovány, szőke kishúgom.'

A kvantor-szerkezet („kvanttorilauseke") alanya a puszta számnév, a személynévmás partitivusa pedig eredethatározó: *Voi olla, että perheen koti käy silloin pieneksi, sillä heitä lähti* [Vx3Sg] *kolme* [NomSg] *ja viisi* [NomSg] *tulee* [Vx3Sg] *takaisin.* 'Meglehet, hogy a családi otthon kicsi lesz akkor, mert hárman elmentek és öten visszajönnek.'

Többes számú alany mellett az állítmány természetesen többes számú: *Molemmat* istuvat [Vx3Pl]. 'Mindketten ültek.' | *Toiset nauroivat* [Vx3Pl] *makeasti.* 'A többiek jót nevettek.'

A magyar számállapot-határozónak a finnben elativus + Px szerkezet is megfelelhet: *Olimme* [Vx1Pl] *kolmestaan* [ElatSgPx] *harjoittelijoita* [PartPl]. 'Hárman gyakornokok voltunk.' | *Istuimme* [Vx3Pl] *neljästään* [ElatSgPx] *ravintolassa juttelemassa.* 'Négyen ültünk az étteremben és beszélgettünk.' Az alany szerepe a hiányzó névmásról a határozóra tolódik át.

2.3. Észt

A puszta számnévi alany után az állítmány egyes számban van: *Kaks puudub.* 'Kettő hiányzik.' *Pakistani üleujutustes hukkus* [Vx3Sg] *vähemalt 40 inimest* [NomSg]. 'A pakisztáni árvizekben minimum negyvenen haltak meg.'

A 'mindenki' jelentésű *kõik* után többes szám van, mert élőre vonatkozik: *Kõik* [NomSg] *tulid* [Vx3Pl]. 'Mindenki megjött.' | *Kõik* [NomSg] *seisavad* [Vx3Pl] *seal: ema, sinises dressis, tõsine, sõnatu vend, kõhn, blond õde.* 'Ott állnak mindnyájan: anya kék melegítőben, komoly és csendes kisöcsém és sovány, szőke kishúgom.' | *Kõik, peale viie, tegid* [Vx3Pl] *eksamid õigel ajal ära.* 'Mindnyájan, kivéve öten, időben letették a vizsgákat.' Ezzel egyenértékű a személynévmási alany, amely után értelmezőként áll a 'mindenki': *Nad kõik tulid* [Vx3Pl]. 'Ők mindnyájan megjöttek.' | Az alakilag többes nomina-

tivusi alany után az állítmány természetesen egyezik: *Mõlemad* [NomPl] *istuvad* [Vx3Pl]. 'Mindketten ülnek.' *Teised* [NomPl] *läksid* [Vx3Pl] *ära.* 'A többiek elmentek.'

Bizonyos igealakoknál, mint pl. a létige *(olema)* esetében az egyes és többes 3. személy egyaránt *on*, ilyenkor nem lehet egyezésről beszélni: *Nad* [NomPl] *on* [KopSg/Pl] *kõik väga hivatud.* 'Ők mindnyájan nagyon elfoglaltak voltak.' (Vö. Metslang 2003: 144.)

A számállapot-határozó kifejezésére több alternatíva van: *Meie kolm* [NomSg] *olime* [Vx1Pl] *praktikandid.* ~ *Olime* [Vx1Pl] *kolmekesi* [Adv] *praktikandid.* 'Hárman voltunk gyakornokok.' Az első változat alanya a személyes névmás, a számnév pedig értelmező. A másodikban hiányzik a névmás, így a határozó veszi át az alany szerepét. Ugyanígy: *Kuigi võib olla, et selleks ajaks on pere aluase juba väike, sest kolm* [NomPl] */ kolmekesi* [Adv] *läksid* [Vx3Pl] *ära ja viis/viiekesi tulid* [Vx3Pl] *tagasi.* 'Bár lehet, hogy akkor a családi otthon már kicsi lesz, mert három elment/hárman elmentek és öt visszajött/öten visszajöttek.' | A következő példákban csak a számnév adverbiális alakja található: *Nad* [NomPl] *puuduvad* [Vx3Pl] *kahekesi* [Adv]. 'Ők ketten hiányoznak.' *Istuime* [Vx1Pl] *neljakesi* [Adv] *tühjas restoranis ja vestlesime* [Vx1Pl]. 'Négyen ültünk az étteremben és beszélgettünk.' Bár lehet, hogy mellettük is vannak alternatív megoldások. Ezek az alakok funkcionálisan megfelelnek a finn adverbiumnak [ElatSgPx].

Az észtben a finnel meglevő kétségtelen egyezések ellenére néhány eltérés is található.

2.4. Lapp

Az alanyként szereplő számállapot-határozó után az állítmány a lapp nyelvben is többes számban áll. Az állítmány esetragos számnév mellett (vagy személyes/mutató névmással kombinálva) logikailag egyezik az alannyal, de a határozó névmás nélkül is átveheti az alany szerepét (számállapot-határozó): *Dat* [3Pl] *guovttos* [Adv] *eaba orron* [Vx3Du] *guhká dáppe.* 'De to var ikke lenge her. Ők ketten nem régóta voltak ott.' (Nickel 1990: 511; Bartens 1989: 74.) | *Máhtte* [NomSg] *guovttos boahtiba* [Vx3Du]. 'Máhtte másodmagával érkezett.' (Sammallahti 2005: 84.) | *Mii* [1Pl] *golmmas* [Adv] *eat beassan* [Vx1Pl] *dohko.* 'Mi hárman nem jutottunk el oda.' (Sammallahti 2005: 84.) | *Máná-guovttos* [Adv] *leigga* [Vx3Du] *sávrrit viehkat.* 'De to barna var utholdende til å springe. A két fiú kitartóan futott.' (Nickel 1990: 513.) | *Guovttis báhce dohko.* 'Ketten maradtak ott.' (Sammallahti 2005: 85.) | *moaddes* [Adv] *bõtti* [Vx3Pl] 'többen jöttek' stb. Puszta határozott számnév alanyként ritkább, mint a finnben. Határozatlan számnévi alanyra azonban ta-

láltam néhány példát: *vulggiiga* [Vx3Du] *goabbat* [NomPl] *guvlui* 'lähtivät kumpikin suuntaansa; mindkettő ment a maga útján' (Sammallahti 1993: 319).

2.5. Bolgár

A magyarral szemben a bolgár nyelvben nincs ilyen nagy alaki változatosság, és a mennyiségnévi alakok, amelyek közül lehet választani, jóval kisebb számúak. Ez azzal magyarázható, hogy a bolgár mindenféle mennyiségnévfajta után többes számot használ. A bolgár nyelv logikája számára minden mennyiségnév (az *egy* kivételével) többséget fejez ki, s az állítmány többes számba kerül.

A magyar *kettő, ketten* mennyiségnévnek, amely különböző számú állítmányt vonz maga után, a bolgárban *двама* alak felel meg, amely kizárólag többes számmal fordul elő: *Два липсват* [Vx3Pl]. 'Kettő hiányzik. Ketten hiányoznak.' [Vx3Pl] | *Двамата хвърляхме поглед през портата от ковано желязо към маслиновите горички.* '(Ketten) pillantást vetettünk a kovácsolt vaskerítésen át az olajfa-erdőre.' | *Двамата проникваxме все по-далече и по-далече в околността.* '(Mind)ketten egyre beljebb haladtunk az erdőbe.'

Az összefoglaló jelentésű névmás *всички* 'mindenki' vonatkozhat mind a három személyre. Ha alanyi szerepet tölt be a mondatban, az állítmány többes szám első, második vagy harmadik személy is lehet: *Всички отидохме* [Vx1Pl] *в гората.* 'Mindnyájan [mindenki] elmentünk az erdőbe.' | *Всички отидохте* [Vx2Pl] *в гората.* 'Mindnyájan [mindenki] elmentetek az erdőbe.' | *Всички отидоха* [Vx3Pl] *в гората.* 'Mindnyájan [mindenki] elmentek az erdőbe.' A magyar *mindenki, mindnyájan, mind, valamennyien* a bolgárban – mint a finnben és az észtben is – egyetlenegy formával fejezhető ki: *всички* és csak többes számú állítmánnyal használatos: *Всички пристигнаха* [Vx3Pl]. 'Mindenki megérkezett.'

3. A vonatkozó névmás számbeli egyeztetése

A harmadik egyeztetéstípus akkor jelentkezik, amikor az előző két pontban szereplő alanyokra jelzői mellékmondat, azaz vonatkozó névmás utal. A vonatkozó névmás számbeli egyeztetésében sok bizonytalanság és ingadozás észlelhető.

3.1. Magyar

A mellékmondatot bevezető *aki, ami, amely* vonatkozó névmási kötőszó számban általában megegyezik azzal a főmondatbeli főnévvel, amelyre vo-

natkozik. E szabály alól a választékos nyelvhasználatban alig van kivétel. Mégis többes számba is kerülhet az egyes számú szóra vonatkozó névmás akkor, ha a főnév mennyiségjelzős (pl. *velem volt az a néhány barátom, akit / akiket te is ismersz)*, továbbá, ha többes számú értelmezője – mert hangsúlyos vagy szórendi helye így kívánja – átveszi az egyeztetés irányítását. (Vö. Nyelvművelő kézikönyv II: 1258–9.) *Amott jön a két fiú, akikkel tegnap is találkoztunk.* (értelmi egyeztetés) | *Közülük három nős férfi, akikről kiderült, hogy nem hagynák el a családjukat.* | *Ebédnél társaságban ültem az asztalhoz, köztük volt Mike, Eric, Jessica, és egy csomó másik srác, akiknek sikerült megjegyeznem a nevét és az arcát.*

3.2. Finn

Tunnetko nuo kaksi poikaa, jotka [NomPl] *istuvat tuolla?* 'Ismered-e azt két fiút, aki ott ül / akik ott ülnek?' | *Heidän joukossaan oli kolme ukkomiestä, joista* [ElatPl] *selvisi, että he eivät jättäisi perheitään.* 'Közöttük volt három férfi, akikről kiderült, hogy nem hagynák el a családjukat.' | *Istuin pöytään lounasseurueessa, jossa oli Mike, Eric, Jessica ja joukko muita miehiä, joiden* [GenPl] *nimet ja naamat jäivät muistiini.* 'Ebédnél társaságban ültem az asztalhoz, köztük volt Mike, Eric, Jessica, és egy csomó másik srác, akiknek sikerült megjegyeznem a nevét és az arcát.' – A vizsgált példákban a vonatkozó névmás többes számú.

3.3. Észt

A következő példákban a számjelzős szerkezetre vonatkozó névmás általában egyes számban áll: *Sealt tulevad need kaks poissi, kellega* [ComitSg] *me ka eile kohtusime.* 'Amott jön az a két fiú, akikkel tegnap is találkoztunk.' | *Lõuna ajal istusin ma lauda seltskonnas, kelle hulgas oli Mike, Eric, Jessica ja terve hulk teisi kutte, kelle* [GenSg] *nimi ja nägu õnnestus mul meelde jätta.* 'Ebédnél társaságban ültem az asztalhoz, köztük volt Mike, Eric, Jessica, és egy csomó másik srác, akiknek sikerült megjegyeznem a nevét és az arcát.' – A vizsgált példákban a vonatkozó névmás egyes számban áll.

3.4. Lapp

Dat olmmoš [NomSg], *gii* [NomSg] *áigu* [Vx3Sg] *boahtit* 'den (= mennesket) som vil komme; az az ember, aki jönni akar' (Nickel 1990: 514) | *dat olbmot* [NomPl], *geat* [NomPl] *áigot* [Vx3Pl] *boahtit* 'de (= de mennesker) som vil komme; azok az emberek, akik jönni akarnak' (Nickel 1990: 514) | *soai* [3Du], *geat* [NomPl] *áiguba* [Vx3Du] 'de to som vil komme; ők ketten, akik jönni akarnak' (Nickel 1990: 514) | *Doai* [2Du], *geat* [NomPl] *dasa os-*

kubeahtti [Vx2Du] ’Dere to som tror på det; ti ketten, akik hisztek benne’ (Nickel 1990: 514.) A lapp példákban egyezés tapasztalható, bár a vonatkozó névmások nem mennyiségjelzős szerkezetekre utalnak! A helyzetet a duális megléte bonyolítja, mégpedig amiatt, hogy a személyes névmásoknak van duálisa (*soai* ’ők ketten’), s ez az igealak duálisi formáit indukálja (*vulggiiga* ’ketten elmentek’). A többi névmás és a névszók ragozásában azonban nincs duális, ezért ezek vagy csak a többes számban állhatnak, vagy pedig kötelező a ’két, kettő’ számjelző használata. Fentebb láttuk, hogy az utóbbi számjelzős alany után az igealak többes számban (élettelen) vagy kettős számban (élő) áll.

3.5. Bolgár

От там се задават двете момчета, с които [Pl] *и вчера се срещнахме*. ’Ismered-e azt két fiút, aki ott ül / akik ott ülnek?’ | *Сред тях имаше трима женени мъже, за които* [Pl] *се установи, че няма да оставят семействата си.* ’Közöttük volt három férfi, akikről kiderült, hogy nem hagynák el a családjukat.’ | *Обядвах в компанията на Майк, Ерик, Джесика и на много други момчета, на които* [Pl] *успях да запомня имената.* ’Ebédnél társaságban ültem az asztalhoz, köztük volt Mike, Eric, Jessica, és egy csomó másik srác, akiknek sikerült megjegyeznem a nevét és az arcát.’ – A bolgárban a számnevek után többes számban áll mind a főnév, mind a vonatkozó névmás is: *Така и решиха* [Vx3Pl] *всички* [NomPl], *които* [NomPl] *бяха събрани* [Vx3Pl] *в черква*. ’Úgy döntött mindenki, aki(k) a templomban volt(ak).’

4. Összefoglalásul megállapítható, hogy a vizsgált finnugor nyelvekben az alaki és logikai megoldások sokszor egymással is szemben állnak.

Az ’egy’ tőszámnév mellett a vizsgált típusokban mindenütt egyes szám használatos. A kettő és ennél nagyobb számnevek után a jelzett szó egyes számban áll, az állítmány pedig mind a jelzős szerkezeti, mind pedig a puszta mennyiségnévi alany után a formai és a szemantikai szempontoktól függően ingadozik. A számjelzős szerkezetekben a magyar következetesen használja az egyes számot, a finnben viszont főként logikai szempontok, az észtben pedig a logikai szempontok mellett formális szórendi szabályok is érvényesülnek. A lappban a képet a duális bonyolítja, hogy a számjelzős szerkezetben inkább többes számú igealakokat használnak; a kettős szám csak korlátozott mértékben jelenik meg. Az egyes és többes szám használatának ingadozása egyazon szerkezetekben attól függ, hogy vajon az alany élőlényre avagy élettelen dologra utal-e. A harmadik típusban, a vonatkozó mellékmondatok kö-

tőszavaiban fordul elő a legnagyobb ingadozás, főként a magyarban nagy a bizonytalanság. Érdekes, hogy a finn és az észt gyakorlat eltér: a vonatkozó névmás a finnben többes számban, az észtben viszont egyes számban áll. A számnevekkel kapcsolatos szerkezetekben a bolgárban indoeurópai „következetességgel" a többes kongruencia kötelező.

Irodalom

Bencédy József et al. 1991: Bencédy József–Fábián Pál–Rácz Endre–Velcsov Mártonné: A mai magyar nyelv. 8. kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.

Bartens, Hans-Hermann 1989: Lehrbuch der saamischen (lappischen) Sprache. Helmut Buske Verlag, Hamburg.

Erelt, Mati et al. 1993: Eesti keeli grammatika II. Süntaks. Eesti Teadust Akadeemia, Eesti Keele ja Kirjanduse Instituut, Tallinn.

Erelt, Mati (ed.) 2003: Estonian Language. Linguistica Uralica, Supplementary Series, Vol. 1. Estonian Academy Publishers, Tallinn.

Erelt, Mati 2006: Lause õigekeelsus. Tartu.

Hakulinen, Auli–Fred Karlsson 1979: Nykysuomen lauseoppia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Hakulinen, Auli et al. 2004: Iso suomen kielioppi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Hegedűs Rita 2005: Magyar nyelvtan. Tinta Kiadó, Budapest.

Karlsson, Fred 1999: Finnish: An essential grammar. Routledge, London.

Keresztes László 1995: Gyakorlati magyar nyelvtan. Debreceni Nyári Egyetem, Debrecen.

Karanko, Outi–Keresztes László–Kniivilä, Irmeli 1987: Finn nyelvkönyv 1. Tankönyvkiadó, Budapest.

Kippasto, Anu–Nagy Judit 1995: Észt nyelvkönyv. Bíbor Kiadó, Miskolc.

Kubínyi, Kata 2006: Elollisuuden/ihmistarkoitteisuuden kieliopillistumisesta suomessa ja unkarissa. In: Specimina Fennica XII. Colloquia contrastiva XIV. Kaukovertailuja V. Savariae. 117–156.

Lakó György 1986: Chrestomathia Lapponica. Tankönyvkiadó, Budapest.

Metslang, Helle et al. 2003: Helle Metslang–Ingrid Krall–Renate Pajusalu–Kirsti Saarso–Elle Sõrmus–Silvi Vare, Keelehärm. Eesti keele probleemseid piirkondi. Tallinna pedagoogikaülikool, Tallinn. 142–147.

Nickel, Klaus Peter 1990: Samisk grammatikk. Universitetsforlaget, Oslo.

Nielsen, Konrad (1926–29)/1979: Lærebok i lappisk (samisk). 1. Grammatikk. Lydlære, formlære, orddannelseslære og syntaks samt tillegg. Universitetsforlaget, Oslo.

Nyelvművelő kézikönyv I–II. (Főszerk. Grétsy L.–Kovalovszky M.) 1980, 1985. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Peneva, Dennica 2005: Egyeztetési típusok a magyarban, a finnben, az észtben és a lappban I. (Attributív szerkezetek.) Folia Uralica Debreceniensia 12: 87–102.

Peneva, Dennica 2006: Egyeztetési típusok a magyarban, a finnben, az észtben és a lappban II. (Birtokos szerkezetek.) Folia Uralica Debreceniensia 13: 65–78.

Peneva, Dennica 2007: Egyeztetési típusok a magyarban, a finnben, az észtben és a lappban III. (Értelmező jelzős és predikatív szerkezetek.) Folia Uralica Debreceniensia 14: 87–101.

Peneva, Dennica 2008: Egyeztetési típusok a magyarban, a finnben, az észtben, a lappban és a bolgárban IV. (Személybeli egyeztetés.) Folia Uralica Debreceniensia 15: 65–82.

Popov, Konstantin 1988: Константин Попов, Синтактичното съгласуване в български език. Народна просвета, София.

Pusztay János 1994: Könyv az észt nyelvről. Folia Estonica. Tomus III. Szombathely.

Quirk, Randolph–Sidney Greenbaum 1972: A Grammar of Contemporary English. Longman, New York–London. 359–370.

Quirk, Randolf et al. 1991: Randolf Quirk–Sidney Greenbaum–Geoffrey Leech–Jan Svartvik, A Comprehensive Grammar of the English Language. Longman, London–New York. 755–768.

Rácz Endre 1991: Az egyeztetés a magyar nyelvben. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Sammallahti, Pekka 1972: Saamen kielen oppikirja. Helsinki.

Sammallahti, Pekka 1993: Sámi–suoma–sámi sátnegirji. Saamelais–suomalais–saamelainen sanakirja. 4. painos. Girjegiisá Oy, Ohcejohka.

Sammallahti, Pekka 2005: Láidehus sámegiela cealkkaoahpa dutkamii. Davvi Girji, Kárášjohka.

White, Leila 2001: Suomen kielioppia ulkomaalaisille. Finn Lectura, Helsinki.

Types of agreement in Hungarian, Finnish, Estonian, Lapp (Saami) and Bulgarian V. (Numerus agreement)

My present article is a follow-up to my previous studies on the types of agreement published in Folia Uralica Debreceniensia (12, 13, 14, 15) (see Peneva 2005, 2006, 2007, 2008). Its aim is to present/analyse the problems of agreement after nouns phrases premodified by a numeral in the abovementioned Finno-Ugrian languages and in Bulgarian (i.e. my mother tongue):

1) number concord of the predicate with subject premodified by a numeral,

2) number concord of the predicate with a bare numeral,

3) number concord of the relative pronoun after the abovementioned cases.

The results from the study show that in the languages under examination there is often a clash between grammatical and notional agreement. In all of the types under examination the numeral „one" triggers singular agreement.

After numbers greater than one, the modified word takes the singular form although the predicate can be either singular or plural. The singular is more commonly used in Hungarian than in most other languages. In Finnish some logical aspects are decisive, while in Estonian some logical aspects as well as the word order have to be taken into consideration. In Saami, it is even more complicated because of the dual number as plurals are mainly used after noun phrases premodified by a numeral. The dual is applied only in limited cases. The choice between singular and plural depends on the nature of the subject-animate or inanimate.

In the third type of concord, the number of the relative pronoun shows the biggest variation, mainly in Hungarian. It is interesting that Finnish and Estonian show differences in the use of the relative pronoun; in Finnish, it takes the plural form while in Estonian the singular form.

In the other Finno-Ugric languages**,** the use of the plural is dominant as the result of the notional concord. In Bulgarian – as in most Indoeuropean languages – numbers greater than one trigger plural agreement.

DENNICA PENEVA

DEBRECENI EGYETEM FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 17.
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK DEBRECEN, 2010

A komi-permják nyelv helye az oktatásban egykor és most

Larisza PONOMAREVA–OSZKÓ Beatrix

1. Bevezetés

Jelen dolgozatunkban azt tekintjük át, hogy a komi-permjákok lakta területen a közoktatásban milyen szerepet játszhatott és játszik az őslakosok anyanyelve.[1]

A komi-permják nyelv a finnugor nyelvcsalád permi ágának tagja. A 2002-es oroszországi népszámlálási adatok szerint [www.perepis2002.ru] 125.235-en vallották magukat komi-permjáknak és 75%-uk (94.328) nyilatkozta azt, hogy beszéli a nyelvet. A beszélők többsége Oroszországban, a Permi Területen, a Komi-Permják Körzetben[2] él. A nép történetéről és a 2000-es évek elején lejátszódott változásokról részletesen több helyen is olvashatunk[3] (egy rövid összefoglalás: Oszkó–Ponomareva 2010: 128–129).

A terület iskoláira vonatkozólag az anyanyelvi nevelés történetében a következő szakaszokat különítjük el:

1) 1899–1910: a kezdetek;
2) 1917–1938: az analfabetizmus felszámolása és az anyanyelvi oktatás elterjedése;
3) 1939–1951/1952: az orosz nyelv megjelenése az oktatásban;
4) 1952–1957: az orosz térnyerése;
5) 1958–1990: az 1958-as reform és hatása;
6) 1990-től máig.

1910 és 1917 között tudomásunk szerint nem volt komi-permják nyelvű oktatás. Tekintettel arra, hogy egy ezidáig kevéssé kutatott területtel foglal-

[1] Ennek megfelelően dolgozatunkban az *anyanyelv* kifejezés – hacsak a szövegkörnyezet másra nem utal – a komi-permjákra vonatkozik.
[2] 2005. november 30-ig Komi-Permják Autonóm Körzet.
[3] Többek között: Gyerjabin 2009; Konysin 2004a, 2004b, 2006, 2009; Lallukka 2010; Pusztay 2006: 13, 17–20; Sabajev 2006: 64–71; KPNO 1948; KPAO 2000; KPO 2001.

kozunk, a jelenleg folyó kutatások, és az ezekhez kapcsolódó, a jövőben publikálandó adatok részben vagy akár jelentősebb mértékben is módosíthatják korszakolásunkat.

2. Az előzmények: az oktatás kezdeti lépései – orosz nyelven

Az első iskolát 1799-ben Pozsva faluban nyitották meg. Ez egy szakiskola volt, ahol gyári munkára készítettek fel gyerekeket. Az oktatásban – mely a vallásos nevelés jegyében zajlott – főleg fiúk vettek részt. Hosszú ideig az úgynevezett Bell–Lancaster-módszert[4] alkalmazták. Az iskolában hároméves volt a képzés: számtant, írást és irodalmat tanítottak. A tanítás orosz nyelvű volt (Merkuseva 2001: 30).

1868-ban a Permszkoje Zemsztvo szervezet (az oktatásért is felelős hivatal) Arhangelszkoje faluban megnyitotta az első általános népi tanintézetet. 1887-re a Komi-Permják Területen már 21, a Zemsztvóhoz tartozó iskola volt. Ezeknek az intézményeknek a többségében három évig, néhányukban (a nagy falvakban: Belojevóban, Verh-Inyvában és Kuproszban) négy évig folyt az oktatás. Egy évfolyamon a heti órarend a következő tantárgyakból állt: hittan (2 óra), ószláv szövegek olvasása (2 óra), írás (6 óra), olvasás (6 óra), számtan (6 óra), szépírás (2 óra), ének (1 óra), kézimunka (1 óra) (Merkuseva 2001: 43).

A Permszkoje Zemsztvóval egyidőben az iskolák ügyével az egyházi hivatal (zsinat) is foglalkozott. 1884-ben hozták azt az egész ország területére érvényes cári rendeletet,[5] mely kimondta, hogy a falvakban lévő iskolák többségének egyházközségeinek kell lennie (ez vonatkozott a Komi-Permják terület iskoláira is). Ezzel egyidőben a Zemsztvo iskoláit szigorú ellenőrzés

[4] „Európa-szerte elterjedt az az oktatási eljárás, amelyet két lelkész, Andrew Bell és Joseph Lancaster dolgozott ki a XVIII–XIX. század fordulóján. A Bell–Lancaster-módszer az angol népoktatás újjászervezésére irányult az ún. »kölcsönös oktatás« alapján. Angliában igen nagyfokú tanítóhiány volt abban az időben, ezért dolgozták ki ezt az eljárást. Lényege abból állt, hogy a tanító az idősebb és tehetségesebb tanulók közül segédtanítókat (monitor, pupil teacher) hívott maga mellé, akik a kisebb gyerekeknek átadták mindazt, amit a hivatásos tanítótól megtanultak. Így egészen nagy létszámú osztályokkal tudtak dolgozni. Korabeli források szerint Joseph Lancaster húszéves korában édesapja – egy rokkant katona – lakásán majdnem ezer gyermeket tanított ingyen, monitorok segítségével. Iskolájához anyagi támogatást egy hercegtől kapott. A monitor-módszer az USA-ban, Franciaországban, Svájcban, Belgiumban és Oroszországban is elterjedt, sőt Magyarországon is éreztette hatását.” (Pukánszky–Németh 1996. http://mek.niif.hu/01800/01893/html/08.htm#Heading3)

[5] Правила о церковно-приходских школах (1884): http://www.detskiysad.ru/raznlit/istped008.html

alá vonták, megnehezítették a tankönyvek kiadását. Részint ezeknek az intézkedéseknek a következtében több iskola megszűnt (Merkuseva 2001: 5). 1890-ig a zsinat a Komi-Permják Területen mindössze négy iskolát alapított: Otyovában és Pesnyigortban 1885-ben, Zserebcovában és Verh-Szervában 1888-ban (Krivoscsekova 1956).

3. A kezdetek: Ilminszkijtől 1910-ig (I. szakasz: 1899–1910)

1899-től a komi-permják egyházközség iskolái Nyikolaj Ivanovics Ilminszkij, a Kazanyi Tanítóképző Szeminárium első igazgatójának oktatási rendszere[6] szerint működtek. Az iskolákban a képzés négyéves volt: az első két évfolyamon anyanyelven (komi-permják nyelven) tanítottak, a következő két évfolyamon oroszul. Azzal, hogy az iskolába a komi-permják nyelvet beengedték, a komi-permják tankönyveknek is szükségszerűen meg kellett jelenniük. Ebben az időszakban nyomtattak először komi-permják nyelvű tankönyveket. A szerzők és szerkesztők a komi-permjákok közül kerültek ki: Je. Je. Popov, K. M. Mosegov és P. V. Scsapov.

Az első anyanyelvi tankönyvek természetesen ábécéskönyvek voltak. Később megjelentek az olvasókönyvek is. Figyelembe véve azt a tényt, hogy akkor még nem volt irodalmi norma, természetes, hogy a tankönyveket különböző nyelvjárásokban írták (az inyvai és az északi – akkor cserdinyi – nyelvjárásban). A tanárok már akkor tisztában voltak a két egymástól messze elhelyezkedő permják nyelvjárás közötti különbségekkel. Az ekkortájt megjelent ábécéskönyvek nyelvjárásuk szerint az előbb említett két csoportba sorolhatók (Krivoscsekova 1956). Itt érdemes jegyezni, hogy az 1917 előtt kiadott könyvek helyesírása nem volt szabályozva (az 1909-ig megjelent tankönyveket a függelékben soroljuk fel).

1910 után Oroszországban a helyzet megváltozott: a területen használandó egyetlen hivatalos nyelv az orosz lett. Minden, úgynevezett *инородческие*, azaz „idegen” iskolát bezártak. Ettől az időtől fogva egészen az októberi forradalomig (1917) mindössze két könyv jelent meg permják nyelven.

[6] „Iskolája kétosztályos (2 + 2 évfolyamos) volt. Az oroszul jól tudó bennszülött nemzetiségi tanító az első két tanévben a gyermekeket kizárólag saját anyanyelvükön oktatta, könnyű, népi beszélt nyelvű, cirill betűkkel nyomtatott könyvek alapján. Egyidejűleg mint tantárgyat tanulták az élő orosz nyelv elemeit is. A harmadik – esetleg a második – évtől az oktatás egyházi szláv, majd orosz nyelven, főleg egyházi szövegek segítségével történt. Az egyházi szláv, melynek fontosságát a misszionáriusképzés igényei indokolták, és az orosz nyelv a második osztályban az órák 44%-át tette ki.” Szabó Miklós: Az orosz nevelés története (988–1917). http://mek.niif.hu/03600/03657/html/3.htm#195

4. Az analfabetizmus felszámolása és az anyanyelvi oktatás elterjedése (II. szakasz: 1917–1938)

Az októberi forradalom után új típusú iskolákat létesítettek. 1917. október 29-én adták ki azt a kiáltványt, amely szovjet iskolák létrehozásáról és az analfabetizmus felszámolásáról szólt. E szerint minden 8 és 50 év közötti oroszországi lakosnak, aki nem tudott írni és olvasni, meg kellett tanulnia (a saját döntése szerint vagy az anyanyelvén vagy oroszul) (KPO 2001: 181). Az iskolákban az oktatás ettől az időtől kezdve újra anyanyelvű lehetett. Jelen pillanatban nem áll rendelkezésünkre pontos adat arról, hogy a gyakorlatban mikor indult meg ismét az anyanyelvi oktatás a területen.

4.1. A komi-permják ábécé és az irodalmi nyelv kialakulása

Az ennek az időszaknak az első éveiben nyelvjárásban írt tankönyvek jelentek meg (vö. Függelék). Azaz az anyanyelven megjelenő tankönyvekkel kapcsolatban indokolt röviden áttekinteni azt, hogy jött létre a komi-permják irodalmi nyelv.[7] Ehhez szorosan kapcsolódik az ábécé kialakulásának a története is.

1923 februárjában Kudimkarban tartották azt a kulturális konferenciát, amelyen először merült fel hivatalosan a komi-permják irodalmi nyelv létrehozásának igénye. Ezzel együtt a saját ábécé megalkotása és a helyesírás alapjainak lefektetése is szükségessé vált.

Ez utóbbinak az első korszakát a Molodcov-féle[8] ábécé fémjelzi. Használatának kezdete az irodalmi nyelvváltozat iránti igény megjelenésénél/adatolhatóságánál korábbi, ugyanis már 1921-ből ismerünk kiadványokat, melyek ezt a rendszert használják. Ez az első olyan ábécé, amely kimondottan a komi nyelv hangjainak a jelölésére született. Az ennél korábban kiadott komi nyelvű művek is cirill betűsek voltak, de az orosztól eltérő hangok jelölése bennük nem volt egységes, a különböző kiadványokban – szerzőjüktől függően – jelentős eltérések lehettek.

A komi-permják írás és helyesírás kialakulását a következő időszakokra osztják:

1) 1921-től 1932 elejéig: a Molodcov-féle ábécé;
2) 1932-től 1937 novemberéig: latin alapú ábécé;
3) 1937 novembertől 1938-ig: *ӧ* betű nélküli cirill ábécé;

[7] A komi-permják nyelvi státusáról és a többi komi nyelvhez való viszonyáról l. Oszkó–Ponomareva 2010: 129.

[8] V. A. Molodcov komi nyelvész (1886–1940), a komi nyelvek leírására alkalmas és róla elnevezett cirillbetűs ábécé megalkotója (KJaE: 261, 264).

4) 1938 végétől máig: cirill ábécét, amelyben az oroszhoz képest két sajátos betű *(ö* és *i)* van (KPJa 1962 és Önyö Lav szóbeli közlése).

Аа - а	Зз - з	Нн - н	Тт - ть
Бб - б	Ӟӟ - зь	Ӈӈ - нь	Уу - у
Вв - в	Ӡӡ - дз	Оо - о	Чч - ч
Гг - г	Іі - и,і	Өө - ӧ	Шш - ш
Дд - д	Јј - й	Пп - п	Щщ - тш
Ӆӆ - дь	Кк - к	Рр - р	Ыы - ы
Ее - э	Лл - л	Сс - с	
Жж - ж	Ԓԓ - ль	Ҫҫ - сь	
Ӝӝ - дж	Мм - м	Тт - т	

1. ábra: Molodcov 1932 elejéig használt ábécéje

Aa - а	Ff - ф	Ŋŋ - нь	Uu - у
Вв - б	Gg - г	Oo - о	Vv - в
Cc - ц	Ii - и,і	Pp - п	Xx - х
Çç - ч	Jj - й	Rr - р	Zz - з
Єє - тш	Kk - к	Ss - с	Ʒʒ - зь
Dd - д	Ll - л	Şş - сь	Ƶƶ - ж
Ḍḍ - дь	Ḷḷ - ль	Šš - ш	Ӡӡ - дж
Ee - э	Mm - м	Tt - т	Ӟӟ - дз
Əə - ӧ	Nn - н	Ţţ - ть	Ьь - ы

2. ábra: Latin alapú ábécé

А	**Б**	**В**	**Г**	**Д**	**Е**	**Ё**	**Ж**	**З**
И	**І**	**Й**	**К**	**Л**	**М**	**Н**	**О**	**Ӧ**
П	**Р**	**С**	**Т**	**У**	**Ф**	**Х**	**Ц**	**Ч**
Ш	**Щ**	**Ъ**	**Ы**	**Ь**	**Э**	**Ю**	**Я**	

3. ábra: A ma is használt ábécé

Az irodalmi nyelv kialakulásának két korszakát különíthetjük el: az első 1921-től 1927-ig tartott. Ebben a periódusban viszonylag kevés könyv látott napvilágot, és szerzőik mind a déli nyelvjárásterületről származtak. Mivel a déli (inyvai) nyelvjárás szolgált a kiadások alapjául, ebben a korszakban gyakorlatilag a déli változat töltötte be az irodalmi nyelv szerepét (KPJa 35–36). Az 1927-től kezdődő második szakaszt a különböző nyelvjárási változatok egymáshoz közelítésének szándéka, azaz az egyetlen irodalmi nyelv megalkotásának igénye jellemezte. Ennek egyik oka az volt, hogy az első periódusban kiadott műveket, melyek nem ismerték az északiak számára alapvető *l/v* váltakozást, az északi olvasók nem szívesen forgatták. Az 1927 után megjelent könyveket már e hangváltakozást jelölve adták ki.[9]

4.2. A Komi-Permják Nemzetiségi Körzet és a népiskolai oktatás

1925-ben létrejött a Komi-Permják Nemzetiségi Körzet, ettől kezdve a gyerekek anyanyelvi nevelésére nagyobb figyelmet fordítottak a körzeti népoktatásban.

Az 1925/26-os tanévben a Komi-Permják Területen működő 85 (háromévfolyamos) általános iskola közül 69 iskola nemzetiségi lett. Már a következő tanévtől ezeknek az iskoláknak az első osztályaiban anyanyelven folyt az oktatás, az orosz csak tantárgyként jelent meg az órarendben. Az 1930-as évek elejétől minden iskolában – természetesen az orosz iskolákat kivéve – a nemzetiségi programnak megfelelően fokozatosan a komi-permják lett az oktatás nyelve (StrIst 145).

Mivel az iskolákban egyre több tárgyat tanítottak komi-permjákul, ezért szükség volt anyanyelvű tankönyvekre. A hirtelen megnövekedett igényt – hogy minden tantárgy oktatásához megfelelő tankönyvek álljanak rendelkezésre – csak úgy lehetett rövid időn belül kielégíteni, ha orosz tankönyveket fordítottak komi-permjákra. Az 1920-as és 1930-as években sok ilyen kiadvány jelent meg (az ekkoriban kiadott komi-permják nyelvű tankönyvek listája a függelékben található). Ezeknek a könyveknek a jelentősége azért igen nagy, mert általuk teremtődött meg az egyes tantárgyak tudományterületeihez tartozó komi-permják nyelvű terminológia.[10]

[9] Önyö Lav készülő disszertációja az irodalmi norma kialakulásával foglalkozik, kutatásainak eredményei a fenti képet módosíthatják.

[10] 1933-ban rendezték meg az első terminológiai és helyesírási kérdésekkel foglalkozó konferenciát Kudimkarban (Pahorukova 1989: 161).

5. Az 1938-as törvénytől 1951/1952-ig: megjelenik az orosz mint kötelező tantárgy (III. szakasz: 1939–1951/1952)

1938-ban jelent meg a „Rendelet az orosz nyelv kötelező tanulásáról a nemzetiségi köztársaságokban és a nemzetiségi területeken működő iskolákban". Ennek a rendeletnek a megszületése a nemzetiségi iskolák eltűnése felé vezető első lépésnek tekinthető. Ekkor ugyan az orosz még csak harmadik osztálytól lett kötelező, a többi tárgyat továbbra is anyanyelven tanították. Az orosz nyelv kötelező tantárgy volt ugyan, de ez a tanulók számára nem jelentette a gyakorlati nyelvtudás megszerzését. Nyilvánvaló, hogy a komi-permják nyelven oktatott többi tantárgy magas óraszáma volt az oka annak, hogy az általános iskolát befejezők alig tudtak valamit oroszul (Gyerjabin 2009: 107).

6. Az orosz fokozatos térhódítása (IV. szakasz: 1952–1957)

1951-ben a népoktatásért felelős területi hivatal kidolgozott egy új tantervet. Ennek értelmében a nemzetiségi iskolákban az orosz már első osztálytól kötelező tantárgy lett, és a felsőbb osztályokban is a korábbinál magasabb óraszámban kellett tanítani (Gyerjabin 2009: 107). Amennyiben az orosz kizárólagos használatára való ösztönzés volt a célja, úgy az új tanterv elérte azt. Azáltal, hogy az iskolában a tanulók egyre intenzívebb kapcsolatba kerültek az államnyelvvel, egyre gyakrabban használták azt nemcsak a tanórákon hanem az iskolán kívül is. A nemzetiségi iskolák jelentősége és száma is egyre csökkent.

Az oktatástól nem függetlenül, erre az időszakra tehető az orosz fokozatos térhódítása az iskolán kívül is, amikor a komi-permják beszélők fokozatosan kezdtek lemondani anyanyelvükről az orosz nyelv javára. Ennek hatása az élet minden területén, minden tevékenységi körben tapasztalható volt.

7. Az 1958-as iskolai reform és hatása (V. szakasz: 1958–1990)

Az utolsó, nemzetiségi iskolákra mért nagy csapás az 1958-as iskolai reform nevet viseli. Ez a látszólag demokratikus intézkedés a szülőkre bízta annak eldöntését, hogy a gyerek az anyanyelvén tanuljon-e vagy oroszul. Ugyanakkor gazdasági indokokra hivatkozva országszerte likvidálták a „nem perspektivikus" falvakat, azaz a kis falvakból a lakosságot gyakorlatilag egy közeli nagyobb helységbe (nagyobb faluba vagy városba) költöztették. Bezárták a kisebb falusi iskolákat, a gyerekek a családjuktól távolra, internátusba kerültek, ahol az oktatás nyelve általában az orosz volt. Az iskolákban a reform nem csak az orosz térnyerését gyorsította fel: amellett, hogy 1959 után mindent oroszul tanítottak, a komi-permják nyelv és irodalom már csak

egy-egy tantárgy a többi között, a korábbinál kevesebb óraszámban szerepelt az órarendekben. A valósághű kép megrajzolását több dolog is nehezíti: egyrészt a szovjet/orosz kisebbségpolitika és az elvárásaihoz való idomulás lehetett az oka annak, hogy a valós helyzetről nem ismerünk dolgozatokat (vagy csak pontos adatokat nem közlőket). Így arról is csak személyes tapasztalatok alapján tudunk hírt adni, hogy a két hivatalos tárgy mellett mást is oktattak komi-permjákul (hogy mit és milyen óraszámban, az teljes mértékben a tantárgyat tanító pedagógustól függött).

Ezeknek az intézkedéseknek a következményét nem szükséges magyarázni. A fent leírt, 1960 és 1970 között lezajlott változások vezettek oda, hogy a komi-permják nyelvhasználati színtere a magánszférára korlátozódott, szinte az otthonok falai között lehetett csak hallani. A filmek, a folyóiratok, a televízió és a rádió adásai csak oroszul voltak elérhetőek (Gyerjabin 2009: 108).

8. 1990-től napjainkig (VI. szakasz)

A következő részben arról nyújtunk vázlatos áttekintést, hogy napjainkban milyen kezdeményezéseket ismerünk, illetve hogy milyen lehetőségeket biztosít az állami oktatási rendszer a komi-permják nyelv számára.

Az utóbbi két évtizedben valamennyire megújult érdeklődés figyelhető meg a komi-permják kultúra iránt. A Komi-Permják Autonóm Körzet előző alapokmányában az áll, és a ma hatályos Permi Területi alapokmány[11] szerint a hivatalokban a komi-permják nyelvet lehet használni, ez azonban csak a szóbeliségre vonatkozik, az írásosságra nem. A mindennapi és a hivatalos ügyintézéshez nincsenek komi-permják nyelvű dokumentumok, adatlapok. A nyelvet mint tantárgyat, általában falusi iskolákban tanítják. Városban (Kudimkar) csak orosz tanítási nyelvű iskolák vannak, ahol az őslakosok nyelve semmilyen formában nem jelenik meg.

8.1. A mai helyzet: az iskola előtti oktatás

2008-ban dolgozták ki és jelentették meg az iskola előtti anyanyelvi nevelés programját (KKCP). Ennek keretében a három–hatéves gyerekek (az óvodás korosztály) vehetnek részt komi-permják nyelvű foglalkozásokon.

[11] A Permi Terület Alapokmánya. Perm, 2007. április 17. 42-es cikkely 2. pont (Статья 42. Обеспечение сохранения этнической идентичности коми-пермяцкого народа. Пункт 2. В официальных сферах общения на территории Коми-Пермяцкого округа наряду с русским может использоваться коми-пермяцкий язык).

A 2009-es adatok szerint a Kudimkari Tanárképző Intézet programjában 848 gyermek vett részt, ez 14,3%-a az összes, iskola előtti oktatásban részesülő számának (4. ábra).

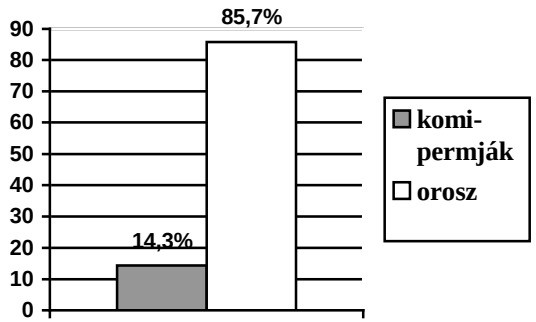

4. ábra: A komi-permják és az orosz nyelvű
iskola előtti oktatásban részt vevők száma 2009-ben

A program várhatóan kedvező hatása megjósolható, s nem fér kétség az ötletgazdák szándékához sem. A megvalósítás azonban számos buktatót rejteget. A legnagyobb problémák a következők:

– bár léteznek a munkát segítő oktatásmódszertani csomagok, ezekhez a nevelő/oktatóhelyek (az óvodák) csak nehezen jutnak hozzá;

– hiányoznak a program igényeinek megfelelően felkészített nevelők. A résztvevő pedagógusoknak 93%-a nem rendelkezik komi-permják nyelvi szakképesítéssel. Ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy nem beszéli a nyelvet, de azt igen, hogy nem kapott ezen a nyelven és erről a nyelvről olyan rendszeres és mélyreható ismereteket, mint amilyeneket a főiskolai képzés során lehet elsajátítani (KKCP 2–3).

8.2. Az iskola a falvakban

Korábban már említettük, hogy a városban csak orosz (tanítási nyelvű) iskolák vannak. A komi-permják így csak a kisebb településeken jelenhet meg az alapfokú oktatásban.

Ezeken a területeken 48 olyan intézményről tudunk, ahol a komi-permják nyelvet lehet tanulni anyanyelvként. Ez az összes iskolának több mint harmada (38,1%-a, vö. 5. ábra). A tanulók létszámára vetítve az arány rosszabb, az anyanyelvét az iskolában is tanuló 2931 diák az iskolások 20,5%-át teszi ki (6. ábra) (KKCP 3–4).

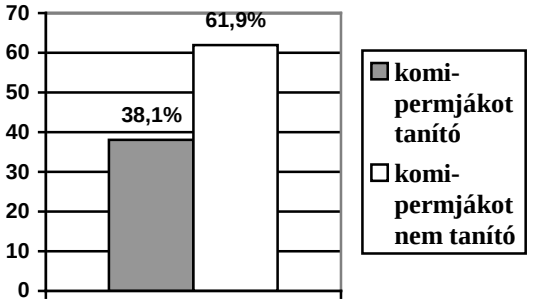

5. ábra: A komi-permjákot tanító és
nem tanító iskolák megoszlása 2009-ben

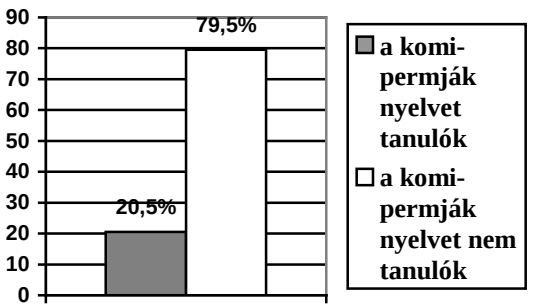

6. ábra: A komi-permják nyelvet választók aránya
a terület összes tanulóihoz viszonyítva (2009-es adatok)

Az anyanyelvi oktatás[12] a következő tantárgyakat és heti óraszámokat jelenti:

[12] Az oroszországi iskolai rendszer nem teljesen felel meg a magyarnak. Az általános iskolát hat és fél éves koruktól kezdhetik, ez a képzés 9, 10 vagy 11 éves. A tankötelezettség a 9. osztály elvégzéséig vagy 18 éves korig tart. Aki 11 éves képzésben részesül, az sikeres záróvizsga után közvetlenül felvételt nyerhet a felsőoktatásba, míg az alapoktatásban rövidebb ideig tanulók csak a középfokú iskola elvégzése után. A középiskolai képzés általában hároméves (Закон Российской Федерации »Об образовании«. Глава 2. Система образования. Статья 19. Общее образование. Пункт 2, 3, 4. http://mon.gov.ru/dok/fz/obr/3988/).

évfolyam	*tantárgy*	*heti óraszám*
1.	olvasás	3
	írás	2
2., 3., 4.	anyanyelv	3
	irodalom	2
5., 6., 7., 8.	anyanyelv	2
	irodalom	1
9.	anyanyelv	1
	irodalom	2

A fenti tárgyak mindegyikéhez van megfelelő tankönyv, viszont az oktatáshoz szintén nélkülözhetetlen szótárak sora hagy kívánni valót maga után. Az 40-es évek közepétől napjainkig összesen 11 szótár[13] jelent meg (szükségszerűen némelyik több kiadást is megért), ez a szám az általános iskolások számára készített kisszótártól kezdve a helyesírási szótárig minden lexikográfiai művet lefed.

8.3. A középfokú, speciális oktatási intézmények

Kudimkarban több középfokú, speciális oktatási céllal alapított intézmény[14] található. A speciális cél elméleti és gyakorlati szakmai képzést jelent (nem keverendő össze a magyar „speciális oktatási igényű" kifejezéssel), a 17–18 éves korukban végző diákok szakmai és általános bizonyítványt kapnak a záróvizsga után. A teljesség igénye nélkül néhány a kudimkari iskolák közül: Mezőgazdasági Technikum, Egészségügyi Szakiskola, Erdészeti Technikum, Vendéglátóipari Technikum, Tanítóképző Szakiskola. A Tanítóképzőben végzettek a magyar tanítókhoz hasonlóan általános képesítés mellett valamilyen specializációt is végeznek, ezek egyike lehet a komi-permják. Ilyen szakképzést nem minden évben indítanak. A komi-permjákkal mint az

[13] Közülük manapság a leggyakrabban használtak: *Коми-пермяцко–русский словарь*. Ок. 27 000 слов. Составители: Р. М. Баталова, А. С. Кривощекова-Гантман. ИЯ АН СССР; Пермский ГПИ. Москва, Русский. язык. 1985. 624 с. (Komi-permják–orosz szótár, kb. 27 000 szó; 624 oldal); *Коми-пермяцко–русский, русско-коми-пермяцкий словарь*. Для учащихся общеобразовательных школ. Составители: Г. И. Немтинова, В. В. Федосеева, Л. Ф. Яркова. Кудымкар, 1993. 288 с. (Komi-permják–orosz, orosz–komi-permják szótár, 288 oldal); *Коми-пермяцкöй орфографическöй словарь*. 20 000 кыв гöгöр. Мöдöдз изданнё, исправитöм да содтöм. Составители: Р. М. Баталова, А. С. Кривощекова-Гантман. Кудымкар, 1992. 279 с. (Komi-permják helyesírási szótár, kb. 20 000 szó, 279 oldal).

[14] Ez az iskolatípus a magyar középiskola és a BA szintű képzés keverékeként képzelendő el. Leginkább az amerikai oktatási rendszer *high school*-jának felel meg.

oktatás tárgyával és nyelvével csak ezek a hallgatók találkoznak (egy évfolyamra 12–13 diákot vesznek fel). A megszerezhető képesítés neve: „Komi-permják szakképesítésű alsó tagozatos tanító".

8.4. A felsőoktatás

A Komi-Permják Körzetben egy helyen van felsőfokú oktatás. Kudimkarban az Udmurt Állami Egyetem kihelyezett tagozatán gazdasági, jogi és mérnökképzés folyik. Az oktatás nyelve az orosz, bár tizenegy éven keresztül[15] lehetett idegen nyelvként tanulni a komi-permjákot.

Az előbb említetten kívül még egy helyen folyik felsőfokú képzés, a Permi Területen található Permi Állami Pedagógiai Egyetem Bölcsészettudományi Karán. Itt 1955 óta létezik komi-permják–orosz szak. 2008-ig évente 25 diákot vettek fel, azóta 17-re csökkentették ezt a keretet. A jelentkezés feltétele a komi-permják nyelvtudás, a szakos órák ezen a nyelven folynak. A diákok számára rendelkezésre álló tananyag mennyiségére jellemző, hogy nem éri el a százat sem azoknak a komi-permják nyelvű tankönyveknek és egyetemi jegyzeteknek a száma, amit az ötéves képzés alatt használhatnak. Ráadásul ezek közül nem egy régi, valamint elavult tartalmúakat is lehet találni köztük. A „legfrissebb" nyelvleírás például 1962-ben jelent meg, s bármennyire is jó a maga nemében, időszerű lenne egy újabb készítése. Napjainkban is születnek tananyagok, de ezek száma nem éri el a szükségeset.

8.5. A diploma után

A komi-permjákot tanítóknak lehetőségük van, illetve négyévente egyszer kötelező továbbképzésen részt venniük. 1944 óta működik Kudimkarban a Tanártovábbképző Intézet, amely a terület összes pedagógusának nyújt friss szakmai és pedagógiai ismereteket.

Doktori képzésben részt venni és tudományos fokozatot szerezni komi témában Sziktivkarban lehet. Többen választják Udmurtiát vagy az ország fővárosát is posztgraduális tanulmányaik színhelyéül.

9. A komi-permják mint idegen nyelv

Az utóbbi néhány évben megnőtt az érdeklődés a komi-permják mint idegen nyelv iránt is. 2009-ben rendezték meg az első nyári egyetemet, ahol a hét magyar résztvevő mellett egy komi hallgató tanult. 2010-re ez a szám mintegy megnégyszereződött, a külföldi résztvevők mellett Oroszország távolabbi részeiből is érkeztek diákok.[16]

[15] Az 1996/97-es és a 2006/2007-es tanévek közötti időszakban.

[16] Finn, magyar, mari és szentpétervári orosz hallgatókból állt a csoport.

Külföldön is tanítják a nyelvet, 2007 és 2010 között az ELTE Finnugor tanszékének finnugor lektora komi-permják volt, 2010 tavaszától Göttingenben, a Georg-August Egyetem Finnugor Szemináriumában van lehetőség anyanyelvi tanár segítségével megismerni a nyelvet. Sajnos, a tanítást megnehezíti, hogy a komi-permják mint idegen nyelv oktatására készült tananyagok és tankönyvek egyelőre hiányoznak.

10. Zárszó gyanánt

Dolgozatunkban azt tekintettük át, hogy a komi-permják területeken a szervezett oktatás megjelenése óta milyen szerepet töltött be az őslakosok nyelve az iskolákban. Korszakolásunk szerint haladva bemutattuk, hogy mik az egyes periódusok jellemzői. Az utolsó két fejezetben leírt tények közül azt, hogy az anyanyelvi oktatás szervezett formában megjelenik már az iskola előtti életkorban, és azt, hogy a komi-permják mint idegen nyelv iránti érdeklődés lassan, de fokozatosan erősödik, biztató jelként értelmezzük. Többek között ezek a fórumok járulhatnak hozzá jelentősebb mértékben a nyelv presztízsének növekedéséhez, ez viszont pozitívan befolyásolhatja a beszélőknek az anyanyelvükhöz és a többségi nyelvhez való viszonyulását.

Irodalom

Gyerjabin 2009: В. С. Дерябин, Иньвенские коми-пермяки в XX в.: историко-этнографический очерк. Пермский научный центр. Уральское отделение РАН, Ижевск.

KJaE 1998 = Коми язык: Энциклопедия. Мин-во образ. и высш. школы РК, РАН. УрО. Коми НЦ. Ин-т ЯЛИ. ДИК, Москва.

Коми-пермяккез. Финно-угорскӧй библиотека. Небӧглӧн гижись-лӧсьӧтiссез: А. Е. Коньшин, Л. А. Никитина. Кудымкар, 2008.

ККСР = Концепция краевой целевой программы »Сохранение и развитие коми-пермяцкого языка (2010–2012 годы)«.

Konysin 2004a: А. Е. Коньшин, История коми-пермяцкого крестьянства 1917–1940 гг. Ижевск.

Konysin 2004b: А. Е. Коньшин, История коми-пермяцкого народа 1917–1940 гг. Учебное пособие. Кудымкар.

Konysin 2006: А. Е. Коньшин, Социально-экономическая история развития коми-пермяцкой деревни в 1917–1940 гг. Диссертация доктора исторических наук, Удмуртский государственный университет, Ижевск.

Konysin 2009: А. Е. Коньшин, История коми-пермяцкого народа. Часть I. Учебное пособие. Кудымкар.

KPAO 2000 = Коми-Пермяцкий автономный округ на рубеже веков. Коми-Пермяцкое книжное издательство, Кудымкар.

KPJa 1962 = Коми-пермяцкий язык: Введение, фонетика, лексика и морфология. Под ред. и при соавт. проф. В. И. Лыткина. Коми-перм. кн. изд-во, Кудымкар.

KPNO 1948 = Коми-Пермяцкий национальный округ. Издательство АН СССР, Москва–Ленинград.

KPO 2001 = Коми-Пермяцкий округ: век XX. Составитель: Ю. П. Зубов. Пермь.

Krivoscsekova 1956: А. Ф. Кривощекова, Очерки истории коми-пермяцкой школы. Молотов.

Lallukka 2010: S. Лаллукка, Коми-пермяки и Коми-Пермяцкий округ. История, демографические и этнические процессы. Издательство Европейский Дом, Санкт-Петербург.

Merkuseva 2001: С. А. Меркушева, Развитие образования в Пермяцком крае в конце XIX–первой трети XX веков. Дипломная работа. Министерство образования РФ. Удмуртский государственный университет, Кудымкарский институт, Кафедра истории и политологии, Кудымкар.

Oszkó Beatrix–Ponomareva Larisza 2010: Orosz hatások a komi-permjákban. In: É. Kiss Katalin–Hegedűs Attila (szerk.), Nyelvelmélet és kontaktológia. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék–Magyar Nyelvészeti Tanszék, Piliscsaba. 127–147.

Pahorukova 1989: В. В. Пахорукова, Иньва йылісь сьыланкыв. Коми-пермякӧй литература 20–80 годдэзӧ. Кудымкар.

Pukánszky Béla–Németh András 1996: Neveléstörténet. Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest.

Pusztay János 2006: Nyelvével hal a nemzet. Teleki László Alapítvány, Budapest.

Sabajev 2006: Ю. П. Шабаев, Этносоциальные последствия объединения регионов (Из опыта формирования Пермского края). In: Социологические исследования 3: 64–71.

Szabó Miklós: Az orosz nevelés története (988–1917). http://mek.niif.hu/03600/03657/ html/3.htm#195

StrIst = Страницы истории Коми-Пермяцкого автономного округа. Учебное пособие для VIII–XI классов. Пермь, 1995.

Устав Пермского края. Принят Законодательным Собранием Пермского края 19 апреля 2007 года.

www.perepis2002.ru

Függelék

I. Komi-permják nyelven 1894 és 1909 között megjelent tankönyvek

Inyvai nyelvjárásban megjelent tankönyvek:

Выддемъ пермякъ-понда. Гижисъ ученьшикъ Е. Поповъ. Пермь, 1894. = Olvasmány permjákok számára. Írta Je. Popov tanuló. Perm, 1894. (15 oldal)

Букварь для (сѣверо-восточныхъ, иньвенскихъ) пермяковъ (Опытъ). Казань, 1897. = Észak-keleti, inyvai permjákok számára készített ábécé (Kísérlet). Kazany, 1897. (14 oldal)

Букварь для пермяковъ Ивеньскаго края (Опытъ). Казань, 1899. = Inyva-területi permjákok számára készített ábécé (Kísérlet). Kazany, 1899. (14 oldal)

Букварь для (сѣверо-восточныхъ, иньвенскихъ) пермяковъ. Изданіе 2-е. Казань, 1900. = Észak-keleti, inyvai permjákok számára készült ábécé. Második kiadás. Kazany, 1900. (14 oldal)

Выддемъ коми отиръ челядь понда. Азбука и первая книга для чтенія въ пермяцкихъ школахъ. Составилъ учитель Е. Поповъ. Казань, 1904. = Komi gyerekeknek szánt olvasmány. A permják iskolák első olvasókönyve és ábécéje. Szerkesztette Je. Popov tanár. Kazany, 1904. (XI + 155 oldal)

Északi (cserdinyi) nyelvjárásban megjelent tankönyvek:

К. М. Мошеговъ и П. В. Щаповъ. Букварь для пермяцкихъ дѣтей (на чердынскомъ нарѣчіи). Казань, 1908. = K. M. Mosegov és P. V. Scsapov. Ábécé permják gyerekeknek (cserdinyi nyelvjárásban). Kazany, 1908. (II + 40 oldal)

П. В. Щаповъ. Вторая книга для чтенія и практическихъ упражненій на пермяцкомъ языкѣ. Казань 1909. = P. V. Scsapov. Második olvasókönyv és gyakorlatok permják nyelven. Kazany, 1909. (78 oldal)

II. Tankönyvek és tanítási segédletek 1921–1937 között

A táblázat első oszlopában a mű szerzője (zárójelben a szerkesztő vagy fordító neve) és címe olvasható eredeti nyelven, majd / után a cím magyar fordítása. Fordításaink nem minden esetben szó szerintiek. Megfogalmazásunkban arra törekedtünk, hogy a magyarországi tankönyvekével megegyező vagy ahhoz hasonló terminológiát használjunk. Ezért például az első csoport címei között a *Írni-olvasni tanító könyv* kifejezést választottuk, bár szó szerint a komi-permjáknak az *Olvasni, írni tanuló* felelne meg magyarul. Hasonló probléma volt, amikor a *грамотнӧй* melléknevet a *felsőbb osztályok számára* vagy az *írni-olvasni tudó*, a *малограмотнӧй*-t pedig az *alsóbb osztályok számára* kifejezéssel adtuk vissza, ugyanis az *írni-olvasni rosszul/kevéssé tudó* vagy a *kevéssé tanult* fordításokat nem találtuk a tankönyvek magyar címében megfelelőnek. Ezekhez hasonló apróbb eltérések vannak még a táblázatban. A második oszlop a megjelenés helyét (M. = Moszkva, Sz. = Sziktivkar, K. = Kudimkar), a következő az idejét tartalmazza. Amennyiben azonos címmel több kiadás is napvilágot látott, ebben az oszlopban egy

műhöz több évszám is tartozik. Az utolsó két adat a kiadvány lapszámát és a példányszámot jelenti. Ha ezek valamelyike üres, az annyit tesz, hogy jelenleg nem áll rendelkezésünkre adat. A táblázatban minden tétel cirill betűkkel szerepel, ennek technikai oka van. A tételek valójában két csoportba sorolhatók: 1932-ig a Molodcov-féle ábécével, ezt követően latin betűkkel szedték a könyveket. A táblázat adatait **Önyö Lav** bocsátotta rendelkezésünkre, amiért ezúton is szeretnénk köszönetet mondani.

Ábécéskönyvek

Кудымов Я. Н.–Зубов П. Е.: Выддисьны-гижны вевötчан. Иньва дорвanись коми йöзвö / Írni-olvasni tanító könyv inyvai komiknak	Sz.	1921	18	1000
Зубов Ф. Е.–Лихачев М. П.: Вым дор чача. Выддисьны, гижны вевötчан книга Иньва дорись коми кыввын / Hóvirág. Írni-olvasni tanító könyv inyvai komi nyelven	M.	1925	72	3000
Лихачев М. П.: Шонді югöр. Буквар. Выддьыны-гижны вевötчан книга Иньва дорись коми кыввын / Napsugár. Ábécéskönyv. Írni-olvasni tanító könyv inyvai komi nyelven	M.	1926	11	4000
Зубов С. Ф.–Лихачев М. П.: Мича асыв. Лыддисьны-гижны велötчан книга / Derült reggel. Írni-olvasni tanító könyv	M.	1929	88	
		1931	80	12000
Тупицын Ф. А.–Мехоношин П. Г.–Зубов С. Ф.: Челядьлö велötчан лисбок / Gyerekeket tanító lap	K.	1932	32	10000
Грибанов С. Ф. (Нефедьев С. Г.): Том ударник. Буквар / Ifjú élmunkás. Ábécéskönyv	M.	1932	96	9000
Грибанов С. Ф.–Мошегова А. Т.: Буквар / Ábécéskönyv	M.	1933	80	6500
Грибанов С. Ф.: Буквар. Медодзза школа понда. / Ábécéskönyv. Elemi iskolák számára	M.	1934	72	8500
Лихачев М. П.: Шыпассэз (Азбука) / Betűk (Ábécé)	M.	1928		
Ликачев М. П.: Виль ованвань / Új élet felé	M.	1925	50	10000
		1926	50	10000
Ликачев М. П.: Виль оланлань. Гырись коми йöзöс велötны буквар / Új élet felé. Ábécé komi felnőttek számára	M.	1928		
		1929		
		1930	65	20000
		1931		
Дед-Нефед: Ударник. Гыриссезлö буквар / Élmunkás. Ábécé felnőtteknek	M.	1932	56	15000
Тупицын Ф. А.–Тупицына А. П.: Буквар. Грамота школаэз понда / Ábécé. Felsőbb osztályok számára	K.	1935	64	6000
Лихачев М. П.: Удж бердö. Малограмотнöй ыджыт йöзлö велötчан книга. / Munkára! Tankönyv alsóbb osztályos felnőtteknek	M.	1928	184	
		1929	192	
Második, javított és bővített kiadás		1931	193	10000
Лихачев М. П.: Малограмотнöйезлö гижны велötчан / Írás – alsóbb osztályok számára	M.	1931	57	2000

Olvasókönyvek

Зубов П. Е.: Виль туй. Буквар бӧрсянь первӧйся нига / Új út. Első olvasókönyv	M.	1925	160	4000
Зубов Ф. Е.–Зубов С. Ф.–Лихачев М. П.: Виль туй. Буквар бӧрсянь медодзза книга / Új út. Első olvasókönyv	M.	1929	112	5000
Зубов С. Ф.–Лихачев М. П.–Голева А. В.: Коллективӧн. Посни челядьлӧ буквар бӧрсянь медодзза лыддьӧтан книга / Együtt. Első olvasókönyv gyerekeknek	M.	1931	88	11000
Питю Ӧньӧ: Виль ован. Буквар бӧрсянь мӧдік книга / Új élet. Második olvasókönyv	M.	1925	196	3000
Питю Ӧньӧ: Виль олан. Школаын лыддисян книга 3-ӧт во велӧтчиссезлӧ / Új élet. Olvasókönyv 3. osztályosoknak	M.	1930	240	3000

Nyelvtanok

Питю Ӧньӧ: I ступеня школаын велӧтчисьлӧ коми грамматика. Одзза юкӧн. / Komi nyelvtan elemi iskolákban tanulók számára. Első rész	M.	1928	56	3000
Питю Ӧньӧ: Ас кыв велӧтан книга. I ступень школаын велӧтчисьлӧ. Одзза юкӧн / Saját nyelvet tanító könyv elemi iskolában tanulóknak. Első rész	M.	1930	48	
Зубов Ф. Е.: Коми кыв грамматика (Медоддза школа понда, 1’ да 2’ велӧтчан во) / Komi nyelvtan (Az elemi iskolák 1. és 2. osztálya számára)	M.	1933	56	10000
Зубов Ф. Е.: Коми кыв грамматика. (Медоддза школа понда, 3’ да 4’ велӧтчан во) / Komi nyelvtan (Az elemi iskolák 3. és 4. osztálya számára)	M.	1934	112	8500
Нечаев Г. да Питю Ӧньӧ: Грамматика. Медодзза тор. Морфология. Шӧрӧт школа понда велӧтчан книга (5-ӧт велӧтчан во) / Nyelvtan. Első rész. Morfológia. Középiskolák számára (5. évfolyam)	M.	1933	116	2700
Нечаев Г. А.: Грамматика. Тор I. Морфологиа. Шӧрӧт школа понда. 5-ӧт класлӧ / Nyelvtan. I. rész. Morfológia. A középiskolák 5. osztálya számára	K.	1935	132	2500
Зубов Ф. Е.: Коми кыв. Грамматика. Учӧт грамотаа школаэз понда / Komi nyelv. Nyelvtan alsó tagozatosok számára	M.	1934	88	10000

Metodikai munkák

Тупицын Ф. А. (Нефедьев С. Г.): Культармеечлӧ. Кыдз велӧтны грамотаӧ гырысь отирӧс / Kultúrkatonáknak. Hogyan tanítsunk írás-olvasást felnőtteknek	K.	1933	24	1500

Спорова А. М. (Тупицын Ф. А.): Коми-пермяцкӧй кыв велӧтӧм йылісь методическӧй указаннёэз. Медодзза школаын велӧтіссезлӧ / Módszertani útmutató a komi-permják nyelv tanításához. Elemi iskolai tanárok számára	K.	1936	80	1000
Тупицын Ф. А. (Караваев С. И.): Орфография да грамматика упражненнёэза сборник. Часть I. Начальнӧй школа понда 1 да 2 классэзлӧ / Helyesírási és nyelvtani feladatgyűjtemény. I. rész. Az elemi iskolák 1. és 2. osztálya számára	K.	1936	44	4000
Зубов Ф. Г.: Коми кыв программаэз. Начальнӧй школа да 5'–6' классэз понда / Komi nyelv – tantervek. Az elemi iskolák 5–6. osztályai számára	K.	1937	36	2000
Штрасгейм Ю. А. (Лихачёв М. П.).: Лыддян книга. I во / Olvasókönyv. I. évfolyam	M.	1933	108	4500
Зубов С. Ф., Штрасгейм Ю. А. (Грибанов С. Ф.): Пионер. Мӧдік группалӧн уджалан книга / Úttörő. Munkafüzet második osztályosoknak	M.	1932	196	5000

Irodalomkönyvek és szöveggyűjtemények

Лихачёв М. П.: Литература IV–V-öт группа понда / Irodalom IV–V. osztályosoknak	M.	1932	148	5000
Лихачёв М. П. (Караваев С. И.): Лыддьӧтан книга. I тор / Olvasókönyv. I. rész	M.	1934	92	8000
Фортунатова Е. Я. (Мошегова А. Т.–Тупицына А. П.–Караваев С. И.): Лыддьӧтан книга. II тор. Мӧдік велӧтчан во / Olvasókönyv. II. rész. Második osztály	M.	1934	116	6500
Лихачёв М. П. (Браиловская С. М.–Рыбникова М. А.–Караваев С. И.): Литература Хрестоматиа. Медоддза школа понда. 1' тор. (3-öт вел. во) / Irodalmi szöveggyűjtemény. Elemi iskolák 3. osztálya számára. I. rész	M.	1934	128	5500
Караваев С. И. (Грибанов С. Ф.): Литература Хрестоматиа. Медоддза школа понда. Мӧдік тор. Нёльӧт велӧтчан во / Irodalmi szöveggyűjtemény. Elemi iskolák negyedik évfolyama számára. Második rész	M.	1934	128	6500
Голубков В. В.–Мирских Л. С. (Лихачёв М. П.): Литература. Шӧрӧт школа понда витӧт класлӧ велӧтчан книга / Irodalom. Középiskolák ötödik osztálya számára	K.	1935	232	2000
Караваев С. И. (Нефедьев С. Г.): Колхозник. Гыриссезлӧ буквар бӧрсянь медодзза книга / Kolhozparaszt. Felnőttek első olvasókönyve	M.	1932	104	5000
Тимофеев Л.–Богоявленский Д. (Лихачёв М. П.–Караваев С. И.): Лыддьӧтан книга. Учӧт грамотаа отир школаэз понда / Olvasókönyv. Alsóbb osztályos felnőttek számára	M.	1933	148	10000

Палей И.–Энтина Г. (Попова О.–Нечаева А.–Караваев С. И.): Лыддьӧтан книга. Грамота школаэз понда / Olvasókönyv. Felsőbb osztályosok számára	М.	1934	92	8000

Társadalomismeret

Потёмкин И. Е.–Быстрова А. Г. (Караваев С. И.): Обшествоведеннё. Куимӧт во велӧтчиссезлӧ / Társadalomismeret. Harmadik osztályosoknak	М.	1932	164	5000
Левитан Б.–Дрейцер Ф.–Овсянникова М.–Гвай А.–Луценко М. (Нефедьев С. Г.–Тетюева З. А.): Обшествоведеннё. Нёльӧт во велӧтчиссезлӧ / Társadalomismeret. Negyedik osztályosoknak	М.	1932	200	3500
Овсянникова М.–Левитан Б.–Ушаков С. (Якимов В. И.–Караваев С. И.): Обшествоведеннё. Медодзза да шӧрӧт школа понда велӧтчан книга. I тор. 3-ӧт велӧтчан во / Társadalomismeret. Elemi és középiskolák 3. osztálya számára. I. rész	М.	1933	112	6000
Левитан Б.–Овсянникова М. (Шадрин И. А.–Тетюева З. А.–Нефедьев С. Г.): Обшествоведеннё. Медодзза да шӧрӧт школа понда велӧтчан книга. II тор. 4-ӧт велӧтчан во / Társadalomismeret. Elemi és középiskolák 4. osztálya számára. II. rész	М.	1933	204	4000
Овсянникова М.–Левитан Б.–Некрасова В. (Попов Н. В.–Грибанов С. Ф.): Обшествоведеннё. Медодзза да шӧрӧт школа понда велӧтчан книга. III тор. 5-ӧт велӧтчан во / Társadalomismeret. Elemi és középiskolák 5. osztálya számára. III. rész	М.	1933	160	3000
Овсянникова М.–Левитан Б. (Караваев С. И.): Обшествоведеннё. Медодзза да шӧрӧт школа понда велӧтчан книга. IV-ӧт тор. 6-ӧт велӧтчан во / Társadalomismeret. Az elemi és középiskolák 6. osztálya számára. IV. rész	М.	1933	126	1700

Történelem

Никольский Н. М. (Тупицын Ф. А.–Хорошев Н. И.): Историа. Классэдзӧдз обшество. Важся асыввыв. Античнӧй мир. Шӧрӧт школа понда велӧтчан книга. 5-ӧт велӧтчан во / Történelem. Osztálytársadalmak. Az ókori kelet. Az antik világ. 5. évfolyam	М.	1934	168	3000
Шмидт А. (Грибанов С. Ф.–Нефедьев С. Г.): Кыдз морт лоис мортӧн / Hogy lett az ember emberré?	М.	1932	80	2500

Természetismeret

Никитинский И. (Пасютин П. М.): Мый миян гögöр. 1-ся выддьöм коми челядьвö природа йывись шковаын 1-й ступеньын. Иньва дорись коми кыввын / Mi van körülöttünk? Első olvasókönyv a természetről komi gyerekeknek. Elemi iskoláknak inyvai komi nyelven	M.	1926	45	4000
Никитинский И. (Зубов Ф. Е.): Мый миян гögöр. Природа йылісь школьниккезлö. Мöд нига / Mi van körülöttünk? Természetismeret iskolásoknak. Második könyv.	M.	1928	72	3000
Шибанов А. А.–Исаев С. И.–Сердюкова З. С.–Захаров С. Ф. да мöд. (Грибанов Б. А.–Денисов Н. Е.–Бабин С. А.–Нилогов И. П.–Баяндин В. М.): Природа тödмалан книга. 3-öт во велöтчиссезлö / Természetismeret tankönyv 3. osztályosoknak	M.	1932	168	8000
Репина Н. А.: Природа тödмалан книга. 4-öт во / Természetismeret. 4. osztály	M.	1932	120	3500
Зубов А. Н. (Грибанов С. Ф.): Природа тödмалан книга. 5-öт во / Természetismeret. 5. osztály	M.	1932	184	2000
Тетюрев В. А.–(Зубов Ф. Е.–Грибанов С. Ф.): Природатödöм. М.ш. понда велöтчан книга. Т.1 / Természetismeret. Alsó tagozat. I. rész	M.	1934	96	5500
Тетюрев В. А.–(Зубов Ф. Е.–Лихачёв М. П.): Природатödöм. М.ш. понда велöтчан книга. Т.2 / Természetismeret. Alsó tagozat. II. rész	M.	1933	132	5000
Борисов И.–Марова Л.–Павлычева Л.–Тетюрев В. (Тетюева З. А.–Караваев С. И.): Природатödöм. Етша велöтчöм йöзлö / Természetismeret. Alsóbb osztályoknak	M.	1933	148	5000
(név nélkül) Природа тödöм. Етша велöтчöм йöзлö / Természetismeret. Alsóbb osztályoknak	M.	1935		
Вейгелин К. Е. (Гагарина Д. Й.–Тупицын Ф. А.): Кыдз мортлöн быдмисö борддэз / Hogyan nőtt az embernek szárnya?	K.	1936	131	1000
Ульянинский В. Ю. (Лихачёв М. П.–Нефедьев С. Г.): Мый ва керö природаын и кыдз отсалö мортлö / Mit csinál a víz a természetben és hogyan segít az embernek?	M.	1932	84	2000
Фридман В. С. (Караваев С. И.): Мый вылын видзсьö му / Min nyugszik a föld?	M.	1934	35	750
Келлер В. А. (Грибанов С. Ф.): Му плассэзлöн тайнаез / A Föld rétegeinek titkai	K.	1935	24	1500
Львов В. Н. (Ванькова Л. А.–Тупицын Ф. А.): Мый му пытшкын / Mi van a földben?	M.-K.	1935	32	1000
Львов В. Н. (Тетюева З. А.–Тупицын Ф. А.): Кыдз тödісö шонділісь состав / Hogyan fedezték fel, miből áll a Nap?	K.-M.	1935	32	1000

Львов В.Н. (Спорова Н. А.–Тупицын Ф. А.): Музэгалöммез / Földrengések	K.	1936	60	2000
Львов В. Н. (Тетюева З. А.–Тупицын Ф. А.): Вулканнэз / Vulkánok	K.	1936	84	2000
Агапов С. Т. (Зубов Ф. Е.): Миян му йывись / Földünkről	M.	1927	84	

Földrajz

Сторожов А. М. (Нефедьев С. Г.): География. 3-öт во / Földrajz. 3. osztály	M.	1932	80	4500
Терехова Л. Г.–Эрдели В. Г. (Хорошев Н. И.–Якимов В. И.): География. I тор. Медодзза школа понда. 3’ класс / Földrajz az elemi iskolák 3. osztálya számára. I. rész	K.	1934	88	5500
Терехова Л. Г.–Эрдели В. Г. (Якимова А. И.–Караваев С. И.): География. I часьт. Медодзза школа понда. 3’ класс / Földrajz az elemi iskolák 3. osztálya számára. I. rész	K.	1936	128	8000
Сторожов А. М.–Репина Н. А. (Нефедьев С. Г.): География. 4-öт во / Földrajz. 4. osztály	M.	1932	56	3500
Терехова Л. Г.–Эрдели В. Г. (Грибанов С. Ф.–Караваев С. И.–Якимов В. И.): География. II тор. Медодзза школа понда. 4’ класс / Földrajz. II. rész. Az elemi iskolák 4. osztálya számára	M.	1934	140	6500
	K.	1936	140	8000
Анашкина М.–Замойская Е.–Калиник С.–Лебедев Н.–Малаев М.–Смолянинова С.–Терехов П. (Репина Н. А.–Лихачёв М. П.): Миян союз да капиталистичесöй мир. V-öт группалöн география велöтан книга / Szövetségünk és a kapitalista világ. Földrajzkönyv V. osztályosoknak	M.	1932	112	2500
Синицкий Л. Д. (Караваев С. И.–Караваев С. И.): Физическöй географиа. 5-öт велöтчан во / Természetföldrajz. 5. osztály	M.	1933	136	2700
Барков А. С.–Половинкин А. А. (Караваев С. И.–Лихачёв М. П.): Физическ й география. Шöрöт школа понда. 5-öт класс / Természetföldrajz. A középiskolák 5. osztálya számára	K.	1936	142	4000
Варжанский С.–Синицкий Л. (Сторожев А. М.–Минин С. И.–Зубов Ф. Е.): Капиталистическöй странаэзлöн география. (6’ во) / A kapitalista országok földrajza (6. évfolyam)	M.	1933	140	1700
Иванов Г. И. (Грибанов Б. А.–Караваев С. И.): География сьвет часьттезлöн. (ш.ш. 6’ кл.) / Kontinensföldrajz (középiskola 6. osztály)	K.	1937	240	4000
Баранский Н. Н. (Грибанов С. Ф.–Караваев С. И.): ССР Союзлöн физическöй география. Шöрöт школа понда 7-öт класлö велöтчан книга / A Szovjetunió természetföldrajza. A középiskolák 7. osztálya számára	K.	1936	120	4000

Потёмкин М.–Терехов П. (Якимов В. И.–Грибанов С. Ф.): География (учöт грамотаа школаэз понда) / Földrajz (alsóbb osztályok számára).	М.	1934	100	8000
Лебедев Н. К. (Тетюева З. А.): Первöйись му гögöр / Először a föld körül	К.	1936	39	
Лебедев Н. К. (Якимов В. И.–Грибанов С. Ф.): Öтнас дикаррез коласын / Egyedül a vademberek között	К.	1936	44	2000
Лебедев Н. К. (Якимова А. И.–Караваев С. И.): Архангельскöй робинзоннэз / Arhangelszki robinzonok	К.	1936	28	2000

Növénytan

Всесвятский Б. В. (Зубов А. Н.–Грибанов С. Ф.): Ботаника. (5'–6' во) / Növénytan (5–6. osztály)	М.	1934	136	4500

Állattan

Цузмер М. Я. (Зубов А. Н.–Караваев С. И.): Зоология. (6'–7' во) / Állattan (6–7. osztály)	М.	1934	195	3200

Fizika

Фалеев Г. И.–Пёрышкин А. В. (Грибанов С. Ф.–Грибанов С. Ф.): Физика. Шöрöт школа понда велöтчан книга. Медодзза тор. 5' во / Fizika. Tankönyv a középiskolák 5. osztálya számára. Első rész	М.	1933	80	2700
Фалеев Г. И.–Пёрышкин А. В. (Логачов О. Н.–Тупицын Ф. А.): Физика. Шöрöт школа понда велöтчан книга. Мöдік тор. (6' во) / Fizika. Tankönyv középiskolák 6. osztálya számára. Második rész	М.	1933	144	1700
Фалеев Г. И.–Перышкин А. В. (Грибанов С. Ф.–Караваев С. И.): Физика задачник. (5'–7' класс) / Fizika példatár. (5–7. osztály).	М.	1935	104	2500

Kémia

Верховский В. Н. (Хорошев Н. И.–Зубов Ф. Е.): Химия / Kémia	М.	1933	88	1750

Számtan és matematika

Питю Öньö: Выддьыны вевöтчан задачник. Первöй да вторöй группаэзын вевöтчись челядьвö / Számtan feladatgyűjtemény. Első és második osztályban tanulóknak	M.	1925	102	4000
Ланков А. В. (Шипицын): Выддисьны вевöтчан задачник. Второй группавö вевöтчись челядьвö / Számtan feladatgyűjtemény. Második osztályos tanulóknak	M.	1925	100	4000
Анцыферов С.–Корольков А. (Зубов Ф. Е.): Математика Малограмотнöй йöзлö / Matematika alsóbb osztályosoknak	M.	1931	96	3000
Зенченко С. В.–Эменов В. Л. (Мошегов К. М.): Математика. 3-öт гöд велöтömлön / Matematika 3. osztályosoknak	M.	1931	108	3500
Грацианский К. И.–Кавун И. Н. (Мошегов К. М.): Математика. 4-öт во велöтчиссезлö / Matematika 4. osztályos tanulóknak	M.	1931	112	2000
Грибанов С. Ф.: Математика. I-за во велöтчиссезлö / Matematika 1. osztáylosoknak	M.	1932	128	9000
Никитин А. И.–Поляк Г. Б.–Черновский К. В. (Грибанов С. Ф.): Математика. Мöдiк во велöтчиссезлö / Matematika 2. osztályosoknak	M.	1932	118	
Попова Н. С.: Арифметика. Медодзза школа понда велöтчан книга. I тор. 1-öт велöтчан во / Számtan. Tankönyv az elemi iskolák 1. osztályos tanulói számára. I. rész	M.	1933	72	8000
Попова Н. С. (Якимова А. И.): Арифметика. Медодзза школа понда велöтчан книга. II тор. 2-öт велöтчан во / Számtan. Tankönyv az elemi iskolák 2. osztályos tanulói számára. II. rész	M.	1933	68	6500
Попова Н. С. (Мехоношин Д. В.–Грибанов С. Ф.): Арифметикаö велöтчан книга. Медодзза школа понда. III-öт тор. 3-öт да 4-öт велöтчан во / Tankönyv az elemi iskolák 3. és 4. osztályos tanulói számára. III. rész	M.	1933	68	10000
Попов И. (Хозяшев А. В.–Хорошев Н. И.): Арифметика. Шöрöт школа понда велöтчан книга. 5-öт велöтчан во / Számtan. Tankönyv a középiskolák 5. osztályosainak	M.	1933	136	2700
Попова Н. С. (Нефедьев С. Г.–Шадрин К. Ф.): Арифметика задачаэз. I тор. Куимöт велöтчан во / Számtan feladatok. 3. osztály	M.	1933	56	5500
Попова Н. С.: Арифметика задачаэз. II тор. Нёльöт велöтчан во / Számtan feladatok. II. rész. 4. évfolyam	M.	1933	72	5000
Березанская Е. С. (Грибанов С. Ф.): Арифметика задачаэз. Шöрöт школа понда. Витöт велöтчан во / Számtan feladatok. A középiskolák ötödik osztálya számára	M.	1933	116	2700

Богданов И. М.–Кантор Ш. Л.–Корольков А. Е.: Арифметика задачаэз. Грамота школаэз понда / Számtan feladatok. Felsőbb osztályok számára	M.	1934	88	8000
Богданов И. М.–Кантор Ш. Л.–Корольков А. Е. (Грибанов С. Ф.–Якимов В. И.): Арифметика задачаэз. Учöт грамотаа отир школаэз понда / Számtani feladatok. Alsóbb osztályok számára	M.	1934	98	10000
Волковский Д. Л. (Тупицына А. П.–Грибанов С. Ф.): Арифметика велöтан методика. Медодзза школаын велöтiсьлö / Számtan–módszertan elemi iskolai tanítóknak	K.	1936	184	1000

Algebra

Киселёв А. (Логачов О. Н.–Мехоношин Д. В.): Алгебра. I тор. (6'–7' класс) / Algebra. I. rész. (6–7. osztály).	M.	1934	124	3200
Шапошников М. А., Вальцов Н. К. (Якимов В. И., Грибанов С. Ф.): Алгебра задачник. I тор. (Шöрöт школа понда, 6-öт да 7-öт классэзлö) / Algebra példatár. I. rész. (A középiskolák 6. és 7. osztályai számára)	M.	1935	160	1500

Geometria

Гагнус Р. Ф.–Гурвиц Ю. С. (Исакова М. И.–Мехоношин Д. В.): Геометриа йылiсь медодзза сведеннёэз. (ш. ш. 5' во) / Geometriai alapismeretek (Középiskola 5. osztály)	M.	1933	65	2700
Гагнус Р. Ф.–Гурвиц Ю. С. (Механошин Д. В.–Грибанов С. Ф.): Геометриа. Систематическöй курс. I тор. Планиметриа. (ш.ш. 6'–8' кл.) / Geometria. Rendszeres áttekintés. I. rész. Síkgeometria. (Középiskola 6–8. osztály)	M.	1934	27	3000
Рыбкин Н. (Хозяшев А. В.–Якимов В. И.): Геометрия задачник. I тор. Планиметрия. (Шöрöт школа 6'–9' класс) / Geometriai példatár. I. rész. Síkgeometria. (Középiskola 6–9. osztály).	M.	1935	116	1500

Место коми-пермяцкого языка в образовательной системе (в прошлом и сейчас)

В данной статье рассматриваются этапы функционирования родного языка в образовательной системе коми-пермяков (125,2 тыс. человек), проживающих в Коми-Пермяцком округе Пермского края Российской Федерации.

По нашему мнению, в истории функционирования коми-пермяцкого языка в школах, распространенных на территории проживания этого народа, можно выделить несколько этапов (данная периодизация условная, в дальнейшем при более глубоком изучении этого вопроса возможны корректировки и дополнения в предложенную здесь периодизацию):

а) с 1899 г. до 1910 г. в школах существовала система Н. И. Ильминского, которая предполагала обучение русскому языку через посредство родного (в нашем случае – коми-пермяцкого) языка;

б) с 1917 г. до 1938 г. у коми-пермяков функционировали национальные школы в полном смысле этого слова: все предметы преподавались на родном языке, по каждому предмету был издан учебник на национальном языке (см. приложение). В этот же период была создана литературная норма коми-пермяцкого языка (1923 г.) и образован Коми-Пермяцкий национальный округ (1925 г.);

в) с 1938 г. по 1951/1952 учебный год: в 1938 г. был принят закон »Об обязательном изучении русского языка в школах национальных республик и областей«. С этого времени русский язык начинает преподаваться в национальных школах с 3 класса как предмет, другие же дисциплины продолжают вестись на родном языке;

г) с 1952 по 1957 г.: в 1951 году Окружной отдел народного образования разработал новый учебный план, согласно которому изучение русского языка в национальных школах начинается с первого класса, увеличено количество часов на изучение русского языка во всех классах. С этого времени национальные школы начинают терять свою специфику;

д) с 1958 г. по 1990 г.: в 1958 году произошла реформа школы: язык обучения учеников теперь могли выбирать их родители. В это же время осуществлялась политика ликвидации неперспективных деревень, в результате чего закрывались национальные школы, существующие, как правило, в деревнях. Начинается процесс вытеснения родного языка в бытовую сферу;

е) после 1990-ых годов до настоящего времени: наблюдается некоторое возрастание интереса к национальной культуре, однако коми-пермяцкий язык и литература по-прежнему преподаются в сельских школах до 9 класса только как предметы.

Помимо школ, коми-пермяцкий язык преподается сегодня в одном среднем специальном образовательном учреждении (в г. Кудымкаре – в Кудымкарском педагогическом колледже) и в одном высшем учебном заведении (в г. Перми – в Пермском государственном педагогическом университете на коми-пермяцко-русском отделении).

Приятно отметить, что коми-пермяцкий язык преподавался/преподается не только как родной язык, но и как иностранный в высших учебных заведениях: Кудымкар (Россия) с 1996/1997 учебного года по 2006/2007; Венгрия (Будапешт) с 2007 г. по 2009/2010 учебный год и Германия (Гёттинген) с 2010 г. по сегодняшний день; с 2009 года на территории проживания коми-пермяков проводятся ежегодные летние курсы, направленные на изучение коми-пермяцкого языка и ознакомление с традиционной культурой этого народа.

ЛАРИСА ПОНОМАРЕВА–БЕАТРИКС ОСКО

DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK
FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 17.
DEBRECEN, 2010

Possibilities of Onomatosystematical Comparative Research in Uralian Languages (On the Examples of Early Hungarian Oronyms)[1]

Katalin RESZEGI

1. Theoretical questions of an onomastic description

Name giving and name usage are linguistic-anthropological universals: although proper names are logically not necessary elements of a human language, we are not aware of a language that does not have names. Name giving tradition, however, varies from culture to culture. Consequently, in this paper I aim to introduce the method with which I see the presentation of toponym name giving traditions realisable, which can then serve as a basis for comparison of name giving traditions firstly between related languages and secondly between other languages (for example, regionally connected) in general. In a unified description framework like this we can see if the method of name giving itself also shows universal qualities, and also if the factors causing the similarities and differences between name giving methods can be discovered, for example, if the genetics of languages is also visible in their methods of name giving or if we may count on areal influences instead.

Uralic languages are especially suitable for studies like these since there are some among them that exist in different linguistic and cultural contexts, far from each other, and there are also those that have been in a closer spatial and cultural relationship for centuries or even millenniums. In this paper I present an analysis model which in my opinion is suitable for comparison studies. I chose the Hungarian oronyms for description, since this toponym category can be found in all Uralic languages.

Toponyms, toponym name giving can be characterised by several different aspects: which feature of the place can be traced in the name, which ele-

[1] The work is supported by the TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 project. The project is implemented through the New Hungary Development Plan, co-financed by the European Social Fund and the European Regional Development Fund.

ments are used by the name givers to express this, how the name is created. In my opinion, the complexity of name giving is most effectively grasped by István Hoffmann's name analysis model (1993). Behind Hoffmann's theory lies Rudolf Šramek's axiomatic claim according to which a given language in all periods has rules and patterns which characterise the inventory of toponyms and determine the creation of new names (1972–1973). In the 1970's, Europe was concerned with the issue of regularities and patterns in names. We should emphasise the results of Scandinavian and Finnish researchers, and among them Eero Kiviniemi's toponym typology studies (1978, 1990). Kiviniemi's papers were of vital impact on Hoffmann's name study model. Kiviniemi analyses the structure of names with relation to name giving motives and lexical features, the historical aspect, however, is missing. Hoffmann's aim was to establish a typology which would make it possible to discover the regularities in the name genesis and functionality of toponyms.

The model considers the analysis of toponyms as linguistic signs conductible on two levels: synchronic (structural) and diachronic. The former level partially refers to describing the motivation of name giving and analysis of semantic content; we aim at studying the types of models which serve as a basis for name giving. This level is referred to as functional-semantic analysis (1993: 30–31, 43–44). The basic quality of name giving varies, and the name giving-name usage mechanism as well as related semantic categories characterise toponyms[2] in general, but due to the different approaches of the speakers, there are proportional and typological differences between the name inventories of different languages.

The basic concept of a functional-semantic analysis is the name constituent. It is the segment of the name which provides information about the denotatum, expresses a semantic quality of the denotatum (Hoffmann 1993: 30). There is no direct connection between a name constituent and each lexeme in the name. For example, *Dió-mál* ('walnut' + 'hillside') oronym refers to a mountain (2), where a lot of walnut trees grow (1), in the *Dió-mál hegye* (*Dió-mál* oronym + *hegy* 'mountain') name structure however there are only two name constituent functions, 'the mountain (2), whose name is *Dió-mál* (1)'. Consequently, based on functional aspects, we can delineate structural types: mono- and two-componential names. Semantic

[2] At this point of the study Hoffmann's model shows signs of cognitive approach, which is becoming increasingly popular in onomastics as well. Namely, Hoffmann's starting point is that name giving is a cognitive act, and that categories behind place name giving are related with forms of cognition and human knowledge in general (1993: 44).

functions directly characterise only the name constituents, therefore, all oronyms can be characterised by one or two functions.

The operational condition for toponym use is to have everybody categorise the linguistic formation of the segment of reality denoted by the individual into the same cognitional category: to process it as an element of toponym category on the basis of linguistic procedures used for editing toponyms. Through and in connection to structural analysis the name constituents are also worth analysing from a lexical-morphological aspect. This involves an analysis of the used linguistic means of formulation, in other words, which linguistic (lexical, morphological, grammatical) tools, i.e. name elements are used to express which functional-semantic content in a given period, in a given region. There are many theoretical possibilities to do this, in reality however the group of linguistic means used in toponyms can be well defined (Hoffmann 1993: 31–32, 55–57).

We refer to name segments as name constituents after Hoffmann (1993: 56). He uses this term to refer to lexemes in toponyms and derivational morphemes having a role in name giving. Certain toponyms and name constituents may consist of one or two name elements. When analysing lexical name elements the basic categories may be parts of speech classes. These – similarly to functional categories – can usually be further divided according to meaning: emphasising parts of speech having a role in forming toponyms and sometimes even denoting their different forms. In a lexical-morphological analysis the already mentioned *Dió-mál hegye* name can be divided into four name elements: *dió* (‘walnut’) plan name + *mál* (‘hillside’) geographical common name + *hegy* (‘mountain’) geographical common name + *-e* formant expressing possession.

If we would like to get a full picture of name giving tradition, besides name giving motives and lexical characteristics of toponyms, we should also study which name giving methods form new toponyms. Analyses like these are referred to as etymological toponym studies. In historical analysis, besides acquiring knowledge of name material’s genesis, we also get to acquire information about the history of change. Namely, we should take into account that the already existing toponyms – due to their model impact and via the speakers’ competence – fundamentally determine the qualities of the system’s new elements and also play a role in the change of linguistic structure of already existing toponyms (Hoffmann 1993: 67).

István Hoffman originally developed the model to describe modern microtoponyms but later research had unequivocally proven that it is also perfectly suitable to characterise early name inventories. These studies primarily

undertook the analysis of individual narrow areas (individual early comitats) of toponym name giving. In my work, partially connecting to the above and also broadening the research, I introduce name giving and name usage tradition with regards to oronyms in a period of Hungarian history, the early old Hungarian period (896–1350). In connection to name giving customs we have to take into account that different name types may show variations in their systematic characteristics. Hills of different size provided important orientation to speakers in all periods and everywhere, this is why they were generally named by proper names. Although in different parts of Hungarian language territories people referred to relief types of different size as mountains, this did not really linguistically influence name giving, consequently, results may be compared regardless of relief relations. The chosen period is the period when the Hungarian toponym system was developed in the Carpathian basin. Hungarians, after more than half a millennium of migration, arrived to their current habitat in the 9th century and settling down in the Carpathian basin gradually named all its objects.

The main source of my work were the four volumes of *Historical geography of Árpád age Hungary* by György Györffy, which processes two thirds of Hungarian territory in the period I studied. Spatial borders of the study were the borders of the country developed by the end of the studied period. Other sources from which I collected oronyms: *New document inventory from the Árpád age* (ÁÚO.), *Document inventory from the Anjou period* (A.), *Early Hungarian toponym dictionary 1.* (KMHsz.) and *Etymological dictionary of geographical names* (FNESz.).

2. Structural analysis

The functional-semantic description within the structural analysis looks into the semantic content of functional name constituents and the model types serving as foundation for name giving. According to Hoffmann, there are three name constituent functions: type denoting function (F)[3], semantic content characteristic function (S), denominating function (M). These functions appear in oronyms with the following structures: F (*Bérc* < *bérc* ‘mountain’), S (*Bükkös* < *bükkös* ‘grown with beech tree’), M (*Viszoka* < *Viszoka* Slavic oronym), as well as S+F (*Fehér-halom* < *fehér* ‘white’ + *halom* ‘heap’), S+M (*Kis-Galya* < *kis* ‘small’ + *Galya* oronym) and M+F (*Zsarnó hegye* < *Zsarnó* oronym + *hegy* ‘mountain’). In the study I also aim at presenting the other level of structural analysis, the lexical-morphological

[3] Letters stand for the capital letters of Hungarian equivalents for the terms.

characterisation, in order to see what linguistic form the different name giving motivations have in oronyms.

2.1. A frequent motive in toponym name giving is d e n o t i n g t h e t y p e o f t h e p l a c e . This semantic role can only be taken by type denoting words, i.e. geographical common names (cf. Hoffmann 1999: 208, Tóth 2001: 132).

Geographical common names usually appear connected to the basic component of two-componential names, to the first component expressing semantic content characteristic, i.e. they are usually the second component with S+F structure. In structures like this geographical names *hegy* 'larger prominence in the ground', a *bérc* 'hill, smaller prominence in the ground' and *halom* 'smaller prominence' are the most common. The first component is very diverse, for example, the first component of *Fekete-hegy* (*fekete* 'black' + *hegy* 'mountain') is a colour, the first component of *Éles-bérc* (*éles* 'sharp' + *bérc* 'hill') refers to the form of the prominence. The name *Mike halma* (*Mike* personal name + *halom* 'heap') guards the relationship of the prominence to a person called Mike. Other names with a similar structure are *Kerek-domb* (*kerek* 'round' + *domb* 'hill'), *Bükk-fő* (*bükk* 'beech' + *fő* 'hill-peak'), *Nagy-gyűr* (*nagy* 'large' + *gyűr* 'hill'), *Szép-havas* (*szép* 'beautiful' + *havas* 'tall mountain (covered in snow)'), *Bagoly-kő* (*bagoly* 'owl' + *kő* 'rock'), *Köves-lejtő* (*köves* 'rocky' + *lejtő* 'slope').

The type denoting name constituent may also connect to the toponym first component, creating names with M+F structure. These names can be characterised with a 'prominence named X' semantic content. In these names the Hungarian geographical common name was usually connected to a Slavic oronym: *Viszoka hegye* (*Viszoka* oronym + *hegye* 'mountain'), *Szlovik köve* (*Szlovik* oronym + *kő* ~ *köve* 'rock'), *Zsarnó hegye* (*Zsarnó* oronym + *hegye* 'mountain').

We can also find a small number of geographical common names by themselves, i.e. F structure names, for example *Domb* ('hill'), *Halom* ('heap'), *Tető* ('hilltop'), *Mál* ('hillside').

2.2. Name users frequently borrow toponyms from name users in other linguistic communities. Borrowed names, name constituents, always have a d e n o m i n a t i n g f u n c t i o n . This semantic role is always that of a real toponym, and its task is solely to refer to the denotatum, it does not express anything else for the speakers of Hungarian language (cf. Hoffmann 1993: 47).

Among Hungarian speakers, borrowed names are frequently used in unalternated form (as names with M structure), for example the Slavic oronyms

Papaj (< Ancient Slavic **popelъ* ‘ash’, FNESz. *Nagy-Papaj*), *Dobóc* (<Ancient Slavic *dǫbъ* ‘oak’, Šmilauer 1970: 57), *Pizun* (< Slavic *pьšeno* ‘millet’, Šmilauer 1970: 150). Among Hungarian oronyms there is a small number of names with M structure of Romanian and German origin: *Litahaberg* (German *Litaha* river name < Althochdeutsch *lít* ‘hillside’ + *aha* ‘water’, Förstemann II/2: 92; Deutsch *berg* ‘mountain’), *Pod* (< Romainan *pod* ‘plateau, terrace’, FNESz. *Pád*).

We can find denominating function in the first component of two-componential names (names with M+F structure) relatively frequently. Oronyms belonging here can be further grouped according to whether the name constituent with a denominating function is of outer or inner genesis. For example, in the first component of *Brizó bérce* (< Slavic *berza* ‘birch’) or *Pilis-hegy* (<Slavic *plěšь* ‘baldness’). In this name type first component of inner genesis is significantly less frequent. Example for this is *Dió-mál hegye* (*Dió-mál* oronym + *hegye* ‘mountain’) two-componential oronym, in which case the geographical common name *hegye* was linked to *Dió-mál* (*dió* ‘walnut’ + *mál* ‘hillside’).

Among oronyms in the early periods there are very few names with S+M structure, for example *Kis-Galya*, created from adjective *kis* (‘small’) and Slavic oronym *Galya*. The second component with a denominating function is usually a loanword. The emergence of this name type can be explained by the fact linguistic elements expressing a features may be linked as first components to elements of the toponymic system. In these cases the earlier toponym becomes an element with a denominating function in the new toponym, irrespective of what functional features it had earlier (cf. Tóth 2001: 137).

2.3. It is especially characteristic of natural name giving that people denote objects which do not yet have names and are found in their environment after a certain feature of theirs. The group of oronyms classified in this group as well as the linguistic elements expressing semantic content largely differ. The name constituent with a semantic content characteristic function may form an oronym by itself (S), but it is most frequently used linked to a geographical common name (S+F), and sometimes to a name constituent with a denominating function (S+M).

The majority of monocomponential oronyms containing a name constituent with a semantic content characteristic function was formed via local contact. This functional quality characterises for example *Geszte, Nándor* names, which are identical with the names of nearby settlements. This semantic content is also frequent in two-componential names: *Akna hegye* (*Akna* settlement name + *hegy* ‘mountain’ with a derivational suffix *-e* ex-

pressing possession), *Dorog-hegy* (*Dorog* settlement name + *hegy* 'mountain').

Besides settlement names, forest names also appear in large numbers in oronyms (cf. Kiss 1996: 442). For example, *Kereked* (*kerek* 'forest of round form'), *Bodzáserdeje* (*bodzás* 'containing elderberry' + *erdő* 'forest'), *Hollókerek* (*holló* 'raven' + *kerek* 'forest') were primarily forest names. When these names are found next to a Latin geographical common name referring to a prominence (*mons* 'mountain', *vinea* 'grape hill') in documents, they probably denote mountains. Forest names and oronyms are closely connected in general. Names of larger hills, mountains are present in documents as names of forests: for example, *Mátra* oronym (1289: in silva *Matra,* Gy. 3: 120).[4]

Monocomponential *Balya, Miskó, Pató* and two-componential *Gyula havasa* (*Gyula* personal name + *havas* 'tall mountain'), *Mátyás hegye* (*Mátyás* personal name + *hegy* 'mountain') were formed from a personal name. The personal name constituent usually refers to a possessive relationship, the precise semantic content of the component however is not easy to determine. Namely, due to their size it is difficult to imagine they belonged to a single person. In cases of names like this we should take into account the possibility that the given person owned the forest or meadow on the hill or maybe lived there or that perhaps something happened to the person there. Since in the early periods, settlement names in Hungarian languages were frequently formed from personal names without a formant, it could also be the case that oronyms of the type were developed from settlement names through a personal name mediator.

Relatively stable flora also appears in the names of prominence: *Mogyorós-hegy* (*mogyorós* 'nut' + *hegy* 'mountain'), *Szőlős-halom* (*szőlős* 'grape' + *halom* 'heap'). The most frequent are the names or tree types appearing in groups, such as *Bükk* (< *bükk* 'beech tree'), *Jávor* (< *jávor* 'maple tree'), *Nyír* (< *nyír* 'birch tree'); *Fenyő-mál* (*fenyő* 'pine tree' + *mál* 'hillside'), *Cseresznyés-bérc* (*cseresznyés* 'cherry tree' + *bérc* 'mountain') oronyms.

The specific animal of the hill may also become the hill's name, as in *Csókás* (< *csóka* 'jackdaw' + *-s* derivational suffix, which expresses the function 'rich in something'), *Ökrös* (< *ökör* 'ox' + *-s* derivational suffix);

[4] On the basis of modern name usage we can explain this phenomenon by the fact that name users do not differentiate between a prominence and woodland covering it, since the two types of places are not differentiated either in the linguistic consciousness of the given linguistic community (cf. Reszegi 2007: 41).

Bagoly-kő (*bagoly* ‘owl’ + *kő* ‘rock’), *Keselyű-halom* (*keselyű* ‘vulture’ + *halom* ‘heap’) oronyms. The first component of these names refers to the birds nesting in the forests and sometimes to raised animals.

The size and the form of the place appears less frequently as the motivation for name giving: *Magasd* (< *magas* ‘tall’ + *-d* topoformant), *Nagy-bérc* (*nagy* ‘large’ + *bérc* ‘mountain’), *Kereked* (*kerek* ‘round’ + *-d* topoformant), *Sátor-hegy* (*sátor* ‘tent’ + *hegy* ‘mountain’), colour: *Világos* (< *világos* ‘light’), *Vörös-kő* (*vörös* ‘red’ + *kő* ‘rock’). The material of the environment or the prominence itself is also a rare motivation: *Meszes* (< *mész* ‘limestone’ + *-s* derivational suffix), *Homok-hegy* (*homok* ‘sand’ + *hegy* ‘mountain’), and so is the building, edifice on the hill: *Vár* (< *vár* ‘castle’, *Kápolna bérce* (*kápolna* ‘chapel’ + *bérc* ‘mountain’+ *-e* formant).

There is sometimes reference to other semantic features, usually in two-componential names, such as the temperature: *Árnyék-mál* (*árnyék* ‘shadow’ + *mál* ‘hillside’), *Meleg-hegy* (*meleg* ‘warm’ + *hegy* ‘mountain’), or state: *Homloló-kő* (*homloló* ‘dying’ + *kő* ‘rock’). The relative situation of the place and certain parts of the hill is present almost only in two-componential names: *Köz-bérc* (*köz* ‘middle’ + *bérc* ‘mountain’).

2.4. Among oronyms from the early period there are also those which show several name giving motivations. For example, the name *Béla* could have been created from a personal name without a formant, cf. 1138/1329: *Bela* personal name (ÁSz. 105), but it may also be a borrowing from Slavic, traced back to the feminine form of *belij* ‘white’, cf. *Bela (gora)* ‘fehér (mountain)’ (Šmilauer 1970: 38). The oronym *Dobó* can also be explained by Hungarian name giving from personal name, cf. 1254/1374/1378: *Dobou* personal name (ÁSz. 253), or from the Slavic toponym *dǫbъ(vъ)* ‘oak’ (Šmilauer 1970: 57).

3. Historical analysis

In a historical analysis we study which name forming methods created new names, in other words, how were linguistic elements incorporated into names. In the analysis we also take into account the history of change of names.

3.1. The majority of two-componential oronyms was created by s y n t a g m a t i c e d i t i n g . Naturally, this way can only form names containing two functional name constituents. Each member of the structure provides some sort of information about the denotatum. In syntagmatic editing any name constituent may be a common word or a proper name (toponym or anthroponym), or it may be simple or complex (cf. Hoffmann 1993: 59).

3.1.1. The biggest subgroup of two-componential oronyms are those with attributive qualification phrases, for example *Fekete-hegy* (*fekete* 'black' + *hegy* 'mountain'). In these names the first component expresses a quality characteristic of the object. Consequently, first components are usually adjectives, which can be derivational: *Agyagos-bérc* (*agyag* 'clay' + *-s* derivational suffix, which expresses the function 'rich in something' + *bérc* 'mountain'), or underived: *Meleg-hegy* (*meleg* 'warm' + *hegy* 'mountain'), *Vörös-kő* (*vörös* 'red' + *kő* 'rock'), but we may also find nominal adjectives, primarily floral and faunal: *Jávor-hegy* (*jávor* 'maple tree' + *hegy* 'mountain'), *Sertés-hegy* (*sertés* 'pork' + *hegy* 'mountain'), and sometimes even participles: *Akasztó-hegy* (*akasztó* 'hanging (execution)' + *hegy* 'mountain').

A small special group of oronyms with attributive qualification phrase are defining adjectival phrases. Here the first component of the name defines one of the objects having the same name, i.e. the adjective in them can only be interpreted in relation to something. This referential system can only be set up between names, name pairs in correlative relationship: a *Kis-Galya* (*kis* 'small' + *Galya* oronym of Slavic origin), *Nagy-Galya* (*nagy* 'large' + *Galya*) names can only be interpreted in relation to each other and to the oronym *Galya* (the objects denoted by these three names lie close to each other).

3.1.2. Names *Három-hegy* (*három* 'three' + *hegy* 'mountain'), *Két-halom* (*két* 'two' + *halom* 'heap') were formed from attributive qualification phrases. Here the adjective is a cardinal number and the attributed word is a geographical common name. Although these constitute only a small proportion of two-componential names, their existence nevertheless shows that this name giving method was present in early old Hungarian period. Names created this way are the closest to denoting a form, namely, names of the *Két-halom, Három-hegy* type are basically joint denominations of two and three mountains, respectively, as indicated in the text of Latin documents: e.g. „ad duo monticula ... vulgo *Kethalm*" (Gy. 2: 515), and „ad 3 montes *Harumheg*" (Gy. 2: 460, 543).

3.1.3. Among old oronyms we can find those with attributive possessive phrases in large numbers. One part of these is unmarked, e.g. *Gáld-bérc* (*Gáld* personal name + *hegy* 'mountain'), *Sárkány-hegy* (*Sárkány* personal name + *hegy* 'mountain'). The other part is marked by a linguistic element on the possessive word: *Mátyás hegye* (*Mátyás* personal name + *hegy* 'mountain' + *-e* morpheme expressing possession), *Balog Péter halma* (*Balog Péter* personal name + *halom* 'heap' + *-a* morpheme expressing possession), *Apát havasa* (*apát* 'abbot' + *havas* 'tall mountain' + *-a* morpheme expressing pos-

session). The second component of oronyms with attributive possessive phrase is almost exclusively a geographical common name, while the first component is usually an anthroponym or a toponym. The latter are only formally attributive possessive phrases, since functionally they refer to the position of the object denominated by them, for example, *Akna hegye* name form functionally expresses 'the mountain situated in the settlement named Akna'.

In oronyms with marked attributive possessive phrases the relationship between components can frequently be described as the relationship between class-individual (Tóth 2001: 173): *Csemernye havasa* (*Csemernye* oronym of Slavic origin + *havas* 'tall mountain' *-a* morpheme expressing possession), *Viszoka hegye* (*Viszoka* oronym of Slavic origin + *hegy* 'mountain' *-e* morpheme expressing possession). The basic component in all cases is a geographical common name denoting the type of the object, while the first component is usually a toponym of foreign origin and denominating function. In these names' cases we can take into account that the Slavic name become part of the Hungarian onomatosystem by linking to a geographical common name. In many cases however the Slavic toponym became a part of the Hungarian system unalternated and was then secondarily connected to a geographical common name.

Among names with attributive possessive phrases we can find a small number of names showing part-total relationship (cf. Tóth 2001: 174). In these names the first component denotes the entire object and the second component a smaller part of it, for example *Meggyes-mál eleje,* which denotes the closer part of the hillside named *Meggyes-mál* (*meggyes* 'rich in cherry trees' + *mál* 'hillside').

3.2. Through morphematic editing name givers turn different linguistic elements into toponyms by linking them to topoformants (Hoffmann 1993: 73), Consequently, monocomponential place names are created. There are no separate formants for creating toponyms in Hungarian, topoformants were therefore always created from common word derivational morphemes.

In my name corpus the topoformant is rarely connected to proper names (anthroponyms or toponyms), oronyms are usually created from common words. In the early old Hungarian period names formed by suffix *-s* are the most frequent: *Nyíres* (< *nyír* 'birch'), *Borsós* (< *borsó* 'pea'), *Ökrös* (< *ökör* 'ox'). Besides these, the following suffixes were used: *-d: Szilad* (< *szil* 'elm'); *-sd: Kövesd* (< *kő* 'rock'); *-gy Somogy* (< *som* 'cornel'); *-i: Gencsi* (<

Gencs personal name); *-j ~ -aj ~ -ej: Erdej* (< *erdő* ‘forest’); *-ó: Akasztó* (< *akaszt* ‘hang somebody’).

3.3. Through semantic name giving, name givers use the inner stock of linguistic elements so that the form and the structure of the name do not change while a new toponym meaning is developed. Both proper names and common words were involved in semantic name giving, and the result is always a monocomponential toponym (Hoffmann 1993: 89). In creating monocomponential oronyms different subtypes of this name giving method played a vital role.

3.3.1. We can find examples for using common words as toponyms without any differentiating element in the early days, this name creation method is the semantic split (Hoffmann 1993: 93). Common words recorded in large numbers also formed monocomponential oronyms: *bérc* (‘mountain’), *halom* (‘heap’), *domb* (‘hill’), *hát* (‘ridge’), *havas* (‘tall mountain covered in snow’), *mál* (‘hillside’), *orom* (‘hilltop’), *orr* (‘hilltop’), *ség* (‘hill’), *tető* (‘hilltop’). In cases like this, however, one cannot decide if the recorded data are linguistic elements with proper name value or rather common word occurrences. To decide this about historical data we need knowledge about early language use, consequently, what we need to refer to is how these data were pasted into Latin records. According to István Hoffmann these data are always pasted into the Latin context with involvement methods: they either appear after a Latin geographical common name, e.g. 1208/359: de monte *Segh* (Gy. 4: 178; < *ség* ‘hill’), or stand without any separate structure (no example found among oronyms). The lexeme *bérc* in structures of “ad unum *Berch*”, “super eodem *Berch*” (1272/1419: Gy. 1: 64), “in quod *Bercz*” (1341/1342//XVIII: Gy. 1: 541) type is certainly not a proper name. Namely, these structures can be explained by the fact that the word *bérc* became part of the Latin document recording (cf. Hoffmann 2004: 50–59), in other words, it is often present in documents following the Latin pattern and function of denoting objects. We can also consider a part of geographical common names *halom, domb, mál* common word mentioning (cf. Reszegi 2009).

3.3.2. The phenomenon when a given string of phonemes becomes a carrier of new meaning as a result of conceptual contact is referred to as transonymization. Among oronyms, metonymic name giving is most determining. The result of it is always a monocomponential name which expresses a quality aspect of the place (Hoffmann 1993: 101, 103). Names created by metonymic name giving can be further categorised according to whether they are in connection to another place, person, persons, or thing.

The most typical class are names formed based on ‘settlement’ > ‘prominence to which the settlement is’ pattern: *Bodajk* (< *Bodajk* settlement name), *Bucsány* (< *Bucsány* settlement name), *Dédes* (< *Dédes* settlement name). In the early name corpus we can also find names without formal alternation from hydronyms *(Lendva, Tapolca)*, forest names (*Mogyorókerek* < *mogyoró* ‘nut’ + *kerek* ‘forest’).

Anthroponym or common word denoting a person transfer is less frequent than toponym metonymy. We may however suspect anthroponyms in *Balya, Damján, Miskó, Szirk*, etc. names. With regards to these names – as I already mentioned in the part about structural analysis – we should take into account the possibility that they became place names via settlement name mediation, in other words, it is more plausible that we are dealing with a personal name > settlement name > oronym transonymization.

The singular form of floral names without formants (e.g. *bükk* ‘beech tree’, *cser* ‘Turkey oak tree’, *jávor* ‘maple tree’) are frequently used as collective noun meaning ‘forest, wood’. They became forest names through semantic split and then an oronym through metonymy (*Bükk, Cser, Jávor*). We can take into account the floral name > oronym pattern when a given individual tree name becomes the name of the hill (cf. Hoffmann 1993: 107). However, oronym data from recordings usually do not provide us with help for establishing the method of name giving.

3.3.3. Among oronyms it often occurs that what was primarily a hilltop name is transferred to the whole hill, or a hill name is transferred to the whole mountain range. This phenomenon is referred to as extension of meaning, and its opposite direction as narrowing of meaning (cf. Hoffmann 1993: 99). The condition for both name giving processes is to have the meaning of the already existing toponyms and the newly developed meanings refer to denotata belonging to the same conceptual class (in our case prominence). This is why this particular name giving process is difficult to grasp.

Names containing a geographical common name referring to a part of a hill are frequently present in documents as denoting the whole of the mountain, for example the name *fő* meaning hilltop: montem *Zyn[a]gfev*” (Gy. 3: 42, 105), ‘the end of the hill coming down abruptly’ *homlok* (cf. Hefty 1911: 211): „montem *Chysta humluk*” (Gy. 3: 150, 233), ‘part of the hill which stands out strongly’ *orr* (Hefty 1911: 302): „montis *Heghor*” (Gy. 4: 111, 124). Namely, it occurs frequently that the name of a hill’s part is gradually transferred to denoting the whole hill. In certain cases, however, it can rather be assumed that the writer of the document did not speak the

language well enough and therefore was not able to denote the type of the place more precisely.

Names of mountains, mountain ranges are usually formed from names of the highest point of the prominence. For examples, *Mátra, Vértes, Pilis* were usually used to denote a given summit, but with time became names of the whole range (Kiss 1997: 154–155, 167).

3.4. If the toponym's morphological construction is alternated while the core of the proper name, and the denotative meaning is unchanged, we are talking about s t r u c t u r a l c h a n g e (Hoffmann 1993: 121). The new name is usually formed due to the analogical impact of influential name models (Bényei–Pethő 1998: 102).

3.4.1. Among the different types of structural change complementation is the only one that played a significant role in creating oronyms in the early old Hungarian period. We call complementation the alternation in the body of the name when a mono- or two-componential name is complemented by a geographical common name (cf. Hoffmann 1993: 131). In all cases the former name becomes incorporated into the newly created name as a denominating name constituent. Name forms *Viszoka* > *Viszoka hegye* (*Viszoka* oronym of Slavic origin + *hegy* 'mountain' + *-e* suffix expressing possession), *Brizó bérce* (*Brizó* oronym of Slavic origin + *bérc* 'mountain' + *-e* suffix expressing possession) were created by complementation. As visible in these examples, the first component of names formed by complementation is an oronym of Slavic origin, to which the speakers linked a Hungarian geographical common name after borrowing, so that the names fulfil their defining function more precisely. Another type of complementation is when an oronym of Hungarian origin takes part in the process: it may already contain a geographical common name denoting the place type: cf. e.g. *Dió-mál* < *dió* 'walnut' + *mál* 'hillside'), but may nevertheless be complemented by another one (*Dió-mál hegye* < *Dió-mál* + *hegy* 'mountain').

3.4.2. The process working in the opposite direction to complementation is ellipsis, through which an already existing toponym looses a functional-semantic unit, consequently, a two-componential toponym becomes mono-componential (cf. Hoffmann 1993: 123). Ellipsis mainly affects the geographical common name second component, and the middle component strong enough in itself stays in use (Benkő 1947: 48), usually the first component is a toponym denoting a characteristic or an anthroponym (cf. Tóth 2001: 209).

In the corpus I studied, the oronym *Belső* ('inner') is assumed to have been created from a primarily two-componential name by elliptical structural

alternation. Namely, among Hungarian oronyms we will not find names with a structure close to *Belső* name (cf. Reszegi 2008: 142–143).

3.4.3. Complementation and reduction do not change the functional structure of the name, they only go hand in hand with change in morphological structure, in other words, they affect a name element (cf. Hoffmann 1993: 128, 135). These methods of change played a small role in creating new oronyms. The name form *Halom hegye* may be explained by complementing *Halom-hegy* (*halom* 'heap' + *hegy* 'mountain') by a suffix (*-e*) expressing possession.

3.5. In all onomatosystems, besides the above discussed toponym creating methods we should also take into account t r a n s o n y m i z a t i o n . We can only include those name forms into the group of transonymized names which were already used as toponyms in their primary language, i.e. which became parts of the Hungarian onomatosystems as toponyms (cf. Rácz 2005: 173). Such are for example names *Angyalnica, Csemernye, Csernahora, Dobóc, Dobódél, Haraduk, Makra, Rigel*. These are mostly Slavic borrowings, such as oronym *Makra,* which may be a borrowing of Slavic toponym *Mokra* (*gora*) 'wet (mountain)'. *Rigel* and *Litahaberg* may be examples of German borrowings present in small numbers. There a few examples of Romanian borrowings: *Pod*. There are also two-componential names: *Dobódél* can be traced back to Slavic *Dubodiel* 'oaky mountain', whereas oronym *Csernahora* has a 'black mountain' common name meaning. Naturally, all borrowed names function as monocomponential names in Hungarian.

4. Summary

My study shows that the oronyms used to denote hills belonging to settlements in the borderline area in the early old Hungarian period are most typically two-componential names where the first component has a semantic content characteristic function and the second component is a geographical common name. By analogy, previously monocomponential names were also secondarily complemented by a geographical common name. To denote larger, better known hills, names (name constituents) of foreign origin with denominating function were used. The least name-like structures were names formed from geographical common names without a formant, of the *Bérc, Mál* type.

Name giving and name usage tradition, however, as I have already indicated in the introduction, is not only of interest on its own, but this type of analysis may be the first step towards discovering differences and similarities between onomatosystems and name giving customs of different languages.

The presence of differences like these can become apparent in the discrepancies between the early old Hungarian and the Slavic toponym corpus in the Carpathian basin. The most significant difference can be seen in the proportion of monocomponential and two-componential names: in the Hungarian corpus two-componential names dominate, or at least the two structures are in balance, whereas the Slavic corpus shows a domination of monocomponential names. This unequivocally shows the fundamental differences between the name giving customs of the two nations (cf. Reszegi 2006). However, the proportion of monocomponential names within Hungarian corpus in the areas inhabited by Slavic people is much larger than on other territories, which is probably due to the impact of Slavic name models. Besides discovering the differences, I also consider it an important research question how the onomatosystems influence each other.

Reference

A. = Anjoukori okmánytár. 1–6. ed. Imre Nagy, 7. ed. Gyula Tasnádi Nagy. Budapest, 1878–1920.

ÁSz. = Fehértói Katalin 2004: Árpád-kori személynévtár (1000–1301). Akadémiai Kiadó, Budapest.

ÁÚO. = Wenczel Gusztáv 1860–1874: Árpádkori új okmánytár 1–12. Pest, [later] Budapest.

Benkő Loránd 1947: A Nyárádmente földrajzinevei. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 74. Budapest.

Bényei Ágnes–Pethő Gergely 1998: Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.

FNESz. = Kiss Lajos 1988: Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2. 4rd edition. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Förstemann, Ernst 1913: Altdeutsches Namenbuch II/1, 2. Bonn.

Gy. = Györffy György 1963–1998: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Hefty Gyula Andor 1911: A térszíni formák nevei a magyar népnyelvben. In: Magyar Nyelvőr 40: 155–169, 206–216, 259–265, 300–308, 361–370, 458–462.

Hoffmann István 1993: Helynevek nyelvi elemzése. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. Debrecen.

Hoffmann István 1999: A helynevek rendszerének nyelvi leírásához. In: Magyar Nyelvjárások 37: 207–216.
Hoffmann István 2004: Az oklevelek helynévi szórványainak nyelvi hátteréről. In: Hoffmann István–Tóth Valéria szerk.: Helynévtörténeti tanulmányok 1. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen. 9–61.
Kiss Lajos 1996: A Kárpát-medence régi helynevei. In: Magyar Nyelvőr 120: 440–450.
Kiss Lajos 1997: Hegynevek a történelmi Magyarországon. In: Magyar Nyelv 93: 154–168.
Eero Kiviniemi 1978: Paikannimistö systeeminä. In: Nimistöntutkimus ja paikallishistoria. Helsinki. 73–89.
Eero Kiviniemi 1990: Perustietoa paikannimistä. Suomi 148. Helsinki.
KMHsz. = Korai magyar helynévszótár 1. Abaúj–Csongrád vármegye (ed. István Hoffmann). Debrecen, 2005.
Rácz Anita 2005: A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata. A Magyar Névarchívum Kiadványai 9. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.
Reszegi Katalin 2006: Két hegyvonulat Árpád-kori névállományának összevető vizsgálata. In: Hoffmann István–Tóth Valéria (ed.), Helynévtörténeti tanulmányok 2. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen. 159–180.
Reszegi Katalin 2007: A hegynevek és más helynévfajták kapcsolata. In: Hoffmann István–Juhász Dezső (ed.), Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói. Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Debrecen–Budapest. 37–43.
Reszegi Katalin 2008: A régi hegynevek névterjedelmének kérdéséről. In: Hoffmann István–Tóth Valéria (ed.), Helynévtörténeti tanulmányok 3. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, 135–144.
Reszegi Katalin 2009: A jelentéshasadás mint helynévalkotási mód. In: Hoffmann István–Tóth Valéria (ed.), Helynévtörténeti tanulmányok 4. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen. 35–45.
Šmilauer, Vladimír 1970: Příručka Slovanské Toponomastiky. Praha.
Šrámek, Rudolf 1972–1973: Zum Begriff „Modell" und „System" in der Toponomastik. In: Onoma 17: 55–75.
Tóth Valéria 2001: Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban. A Magyar Névarchívum Kiadványai 6. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.

DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK
FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 17.
DEBRECEN, 2010

Valikoituja paloja kognitiivisesta semantiikasta

Jari SIVONEN

1. Johdanto

Kielellisen merkityksen tutkiminen, semantiikka, on yksi lingvistiikan teoreettisimpia osa-alueita. Tämä on siinä mielessä luonnollista, että kielellinen merkitys, toisin kuin esimerkiksi kielellinen muoto, on tutkijan välittömän havainnoinnin ulottumattomissa, Mustajoen (1993: 13) metaforaa lainatakseni ikään kuin ihmismielen mustassa laatikossa. Niinpä merkitystä tutkittaessa sovelletaan useimmiten jotakin semanttista teoriaa ja sen tarjoamia analyysivälineitä ja käsitteitä. Lingvististä teoriaa valittaessa ensisijaiselta tuntuu tietenkin varmistaa teorian soveltuvuus kulloiseenkin tutkimusongelmaan. Teoriaa valitessaan tutkija kuitenkin samalla sitoutuu sen edustamaan näkemykseen kielestä ja sen lingvistisestä analyysista, laajemmin sanottuna siis teorian edustamaan tieteenparadigmaan. Absoluuttisessa mielessä ”oikeata” teoriaa ei tietenkään ole, vaan pikemminkin on vain erilaisia käsityksiä siitä, millainen kielellinen merkitys on ja miten sitä on viisainta tieteellisesti käsitellä.

Ilmeisesti kognitiivinen lingvistiikka on taustaoletuksillaan ja analyysivälineistöllään tehnyt vaikutuksen suomalaisiin kielentutkijoihin viimeisen kahdenkymmenen vuoden aikana, sillä se on kiistatta yksi nykyfennistiikan keskeisimpiä kieliopin ja semantiikan tutkimuksen taustateorioita. Tätä kuvastaa jo se, että valtaosa viimeisen reilun kymmenen vuoden aikana tarkastetuista alaa käsittelevistä väitöskirjoista liittyy enemmän tai vähemmän kognitiivisen lingvistiikan tutkimusperinteeseen tai ainakin hyödyntää kognitiivisen ajattelun piirissä vallalla olevia näkemyksiä (ks. liite).

Tässä katsauksessa esittelen kahden kognitiivisen kielentutkimuksen keskeisen teoreetikon, Ronald W. Langackerin ja Leonard Talmyn näkemyksiä.[1] Koska näiden kummankin kognitivistin ajatteluun perehtymiseksi on saata-

[1] Katsaus perustuu Sikfőkútissa Debrecenin yliopiston tutkimusasemalla 15. lokakuuta pitämääni esitelmään.

vissa myös perinpohjaista suomenkielistä kirjallisuutta (esim. Leino 1993, Onikki-Rantajääskö 2010, Huumo–Sivonen 2010), otsikkoni mukaisesti poimin tässä vain muutaman valikoidun palan Langackerin ja Talmyn tuotannoista ja niiden avulla pyrin hahmottelemaan kuvaa kognitiivisen semantiikan ajattelutavasta. Yritän esitellä katsauksessani sellaisia puolia Langackerin ja Talmyn ajattelusta, jotka eivät ole aiemmin olleet keskiössä suomen kielen kuvauksessa.

Tarkasteluni etenee seuraavasti. Käsittelen ensin Ronald W. Langackeria ja hänen kognitiivisen kieliopin nimellä kulkevaa kieliteoriaansa. Keskityn esittelemään joitakin keskeisinä pitämiäni kognitiivisen kieliopin teemoja, kuten ensyklopedista merkityskäsitystä, kielen ilmiöiden kuvaamista prototyypin käsitteen avulla sekä kognitiivisen kieliopin näkemystä siitä, millainen on mielikuvaisuuden rooli kielellisen merkityksen muodostumisessa. Leonard Talmyn kielellistä merkitystä koskevista havainnoista käsittelen verbikehys- ja satelliittikieliä, hahmon ja kehyksen näkymistä kielessä sekä liikkeen ilmausten kahta päätyyppiä, faktiivista ja fiktiivistä liikettä. Esimerkkinä siitä, mitä kognitiivinen semantiikka voi tarjota suomen kielen kuvaukselle, esittelen katsaukseni lopuksi suomen aspektin käsittelyä kognitiivisesta näkökulmasta.

2. Ronald W. Langacker ja kognitiivinen kielioppi

Alkuperäiseltä nimeltään kognitiivinen kielioppi oli *tilakielioppi* (*Space Grammar*). Nimi kuvastaa hyvin teorian ensimmäisiä tutkimusintressejä eli spatiaalisten ilmausten semanttista tutkimusta. Ajatuksena on, että kolmiulotteinen avaruus ja siinä esiintyvät oliot ovat ihmisen kognitiossa hyvin keskeisiä ja niinpä niihin viittaavat ilmaukset tarjoavat mielekkään lähtökohdan semanttiselle analyysille. Myöhemmin teorian nimi vaihtui *kognitiiviseksi kieliopiksi*, joka toisaalta on myyvempi mutta vastaa myös paremmin ajattelutavan sisältöä.

Yleisiä lähtökohtia

Kognitiivisen kieliopin lähtökohtina voidaan pitää seuraavia neljää oletamusta.[2] Ensinnäkin syntaktiset kategoriat eivät ole autonomisia, ja syntaksia ei voi erottaa semantiikasta. Tämä näkyy siinä, että semantiikan tutkimus on pitkälti myös syntaksin tutkimusta ja toisaalta syntaktiselle rakenteelle oletetaan usein semanttinen motivaatio. Hyvä esimerkki tästä on suomen eksistentiaalilause. Siinä kieliopillinen sija, nominatiivi tai partitiivi, ei pelkästään

[2] Tämän pääluvun keskeisenä lähteenä on Langacker 1987.

merkitse lauseen subjektia, vaan sijanvalinnalla on myös oma semanttinen motivaationsa lauseenjäsentehtävän ohella. Niinpä lauseissa 1 ja 2 kieliopillissijainen *kana*-substantiivi toimii subjektina, mutta sijamuotonsa vuoksi subjekti kantaa myös merkityseroa.

(1) *Pöydällä on kana*.
(2) *Pöydällä on kanaa*.

Siinä missä lauseessa 1 kana ymmärretään kokonaiseksi ja mahdollisesti jopa eläväksi eläimeksi, lauseen 2 partitiivisubjekti ohjaa hahmottamaan kanan ensisijaisemmin ateriaksi valmistettuna ja ei-kokonaisena. Sijanvalinta ei siis toimi pelkästään lauseenjäsenfunktion merkitsimenä, vaan sillä on myös semanttinen tehtävä.

Kognitiivisen semantiikan mukaan kieliopin ja leksikon välillä ei ole selvää rajaa, vaan nämä muodostavat jatkumon. Suosittu kognitiivisen semantiikan tutkimuskohde onkin juuri kieliopillistuminen, jossa sanaston ja kieliopin välinen jatkumonluonteisuus tulee konkreettisesti esille (esim. ruumiinosannimitysten kieliopillistumisesta ks. Ojutkangas 2001). Kolmanneksi kielioppi ei ole muusta kognitiosta riippumaton. Toisin sanoen kielessä vaikuttavat samat mekanismit kuin muussakin ihmisen kognitiivisessa toiminnassa. Tyypillinen tällainen ilmiö on hahmo–kehys-jako, joka edustuu kielessä monin tavoin. Esimerkiksi (transitiivi)lauseessa subjekti edustaa korosteista jäsentä, hahmoa, ja objekti puolestaan toiseksi korosteisinta jäsentä, joka vastaa asymmetrian kehystä. Neljäs kognitiivisen kieliopin perusajatus on se, että kielioppi on käyttöpohjainen *(usage-based)*. Kieliopin käyttöpohjaisuudesta seuraa ainakin kaksi seikkaa. Ensinnäkin kielioppi ei ole autonominen, kielenkäytöstä ja -käyttäjästä irrallinen systeemi, vaan kielenkäyttö muokkaa kieliopin rakennetta jatkuvasti. Toiseksi kielentutkimuksessa tulee ottaa huomioon kaikenlainen kielenkäyttö, koska etukäteen ei voida rajata mitään ilmiötä irrelevanttina tutkimuksen ulkopuolelle.

Näiden edellä mainittujen lähtökohtien lisäksi kognitiivisessa kieliopissa katsotaan, että semanttinen rakenne on kielikohtainen, ei universaali. Teoria ei suoraan kiellä sitä, ettei kielellisen merkityksen takana voisi olla jonkinlaista universaalia merkitysrakennetta, mutta lingvistisen semantiikan ensisijainen tutkimuskohde on kuitenkin kielikohtainen merkitys. Juuri merkityksen tutkiminen onkin kognitiivisen semantiikan keskiössä. Kognitiivinen kielioppi siis korostaa merkityksen asemaa kielessä ja kielenkuvauksessa sekä mielikuvaisuuden roolia merkityksen muodostumisessa. Merkitys ja kielioppi nähdään erottamattomina, ja kielioppi ja kieliopilliset rakenteet ovat semanttisesti motivoituneita. Toisin kuin esimerkiksi perinteisessä komponent-

tianalyysissa, kognitiivisen näkemyksen mukaan merkitys on seurausta sanoista ja lauseista, ei niiden luontainen ominaisuus. Kielenkäyttäjä ikään kuin vetää merkitykset kielestä; sanat eivät ole merkityssäiliöitä vaan ikkunoita monimutkaisiin semanttisiin rakenteisiin.

Prototyyppi kielellisen kuvauksen välineenä

Yksi kognitiivisen kieliopin ja kognitiivisen kielentutkimuksen keskeisiä näkemyksiä on se, että kielelliset kategoriat jäsentyvät luokan tyypillisen edustajan, prototyypin ympärille. Psykologi Eleanor Rosch teki 1970-luvulla erilaisia testejä ja huomasi, että kielelliset kategoriat eivät yleensä määräydy tarkkarajaisten piirreluetteloiden pohjalta, kuten klassiseen tapaan oli antiikista asti ajateltu. Havainnollistava esimerkki on substantiivi *poikamies*. Sen merkitystä voi luonnehtia komponenttianalyysin metodilla piirtein [+AIKUINEN], [+MIESPUOLINEN] ja [+NAIMATON]. Toisin sanoen jos jokin kielenulkoisen todellisuuden olio täyttää yhtä aikaa nämä kolme kriteeriä, sitä tulisi voida mielekkäästi kutsua *poikamieheksi*. Komponenttianalyysin ongelmana ovat kuitenkin joustamattomuus ja ensyklopedisen tiedon ohittaminen. Esimerkiksi paavi täyttää kolme *poikamiehen* merkityspiirrettä, mutta silti paavia ei ole järkevää kutsua *poikamieheksi* katolisen kirkon päämieheen liittyvän maailmantiedon vuoksi. (ks. Kövecses 2006: 17–38.)

Prototyyppi on myös hyvä esimerkki sellaisesta alkujaan kognitiivisen kielentutkimuksen käsitteestä, joka on menestyksekkäästi siirtynyt paradigman ulkopuolelle, ja nykyisin se tuntuu jo olevan monentyyppisen kielentutkimuksen peruskäsitteistöä. Esimerkiksi suomen kielen syntaksin (sinänsä eikognitiivisessa) kuvauksessa voidaan puhua prototyyppisyydestä (esim. lauseenjäsenet, lausetyypit jne.). Vilkuna (2000: 160–161) onkin esittänyt suomen kielen prototyyppisen subjektin ominaisuudet seitsemän piirteen luettelona. Prototyyppinen subjekti on kategorialtaan NP, sijaltaan nominatiivi, se aiheuttaa predikaattiverbissä kongruenssin, se sijaitsee lauseessa neutraalisti verbin edessä, on semanttiselta rooliltaan [TEKIJÄ], semanttiselta tyypiltään elollinen olio ja toimii paljaan possessiivisuffiksin korrelaattina. Vaikka nämä piirteet täyttävä lauseenjäsen toimii siis mahdollisimman edustavana subjektina (esim. *Tytöt söivät pullaansa*), sanalla ei ole pakko olla kaikkia seitsemää piirrettä ollakseen lauseen subjekti. Hyviä esimerkkejä epäprototyyppisestä subjektista ovat eksistentiaalilauseen partitiivi- ja genetiivialkuisen lauseen genetiivisubjektit (esim. *Pihalla kasvaa suuria koivuja*, *Pekan on nyt lähdettävä*), jotka siis poikkeavat monessa mielessä prototyyppisestä subjektista mutta ovat kuitenkin perheyhtäläisyyksien pohjalta liitettävissä subjektikategoriaan. Juuri tässä on prototyyppiajattelun voima: kategoriassa ei tarvit-

se olla yhtään sellaista piirrettä, ”välttämätöntä ehtoa”, joka kaikkien luokan jäsenten tulisi täyttää kuuluakseen kategoriaan.

Ensyklopedisuus ja käsitteistäminen

Edellä kävi prototyyppikuvauksen yhteydessä ilmi, että kognitiivisen kieliopin mukaan leksikaalisen tiedon voi erottaa ensyklopedisesta eli maailmantiedosta vain keinotekoisesti. Toisin sanoen kaikki mitä puhuja tietää puheena olevasta asiasta, vaikuttaa siihen viittaavan kielellisen ilmauksen merkitykseen. Semantiikan ensyklopedisuus näkyy muun muassa siinä, mikä polyseemisen verbin prosessityyppi tulee kulloinkin aktiiviseksi. Esimerkiksi suomen *kierrellä* on hyvin polyseeminen liikeverbi ja profiloi useita erilaisia, jopa merkitykseltään vastakkaisia prosessityyppejä (Sivonen 2005: 79–114). *Kierrellä* onkin hyvä esimerkki siitä, että juuri ensyklopedinen tieto viime kädessä ohjaa kuulijan tulkintaa siitä, mistä merkityksestä on kulloinkin kyse. Esimerkiksi lauseissa 3 ja 4 luontevin tulkinta on, että nuoripari tietoisesti hakeutui asuntonäyttelystä toiseen, ja salakuljettajat pyrkivät tekemään kaikkensa välttääkseen tulliveneitä. Ei ole mielekästä olettaa, että *kierrellä*-verbiin sisältyisi esimerkiksi jokin semanttinen komponentti, joka silloin, kun prosessin subjektina on *nuoripari* ja objektina *asuntonäyttely*, tuottaisi johonkin hakeutumisen merkityksen. Vastaavasti *salakuljettaja* ja *tullivene*-substantiivien yhteydessä merkitys olisikin päinvastainen, kontaktin välttämiseen pyrkiminen. Uskottavampaa on ajatella, että näihin substantiiveihin assosioituva monenlainen maailmantieto, kuten esimerkiksi se, että nuorillapareilla on usein aikomus ostaa asunto ja ne käyvät sen vuoksi asuntonäyttelyissä, ja se, että salakuljetus on laitonta toimintaa ja tullilaitos pyrkii estämään sitä, ohjaa ymmärtämään *kierrellä*-verbin merkityksen juuri tietyllä tavalla.

(3) *Nuoripari kierteli asuntonäyttelyitä.*
(4) *Salakuljettajat kiertelivät tulliveneitä.*

Kognitiivisen kieliopin näkemys semantiikan ensyklopedisuudesta ilmenee myös siinä, mikä osa objektin tarkoitteesta on aktiivinen, niin kutsuttu aktiivinen vyöhyke, ilmauksen merkityksessä. Sekä esimerkki 5 että 6 ovat aspektiltaan rajattuja (perfektiivisiä) transitiivilauseita, mitä ilmentää niiden genetiivisijaiset (akkusatiivisijaiset) totaaliobjektit. Toisin sanoen aspektuaaliseen oppositiopariinsa (*sokeripalaa*, *banaania*) verrattuna lauseet tarkoittavat karkeasti sanottuna sitä, että objektin tarkoite tulee kokonaisuudessaan predikaattiverbissä ilmaistun toiminnan alaiseksi, eli sokeripala ja banaani syödään kokonaan. Kuitenkin maailmantiedon perusteella on selvää, että lau-

seiden 5 ja 6 objektien tarkoitteilla on erilaiset kohtalot: siinä missä sokeripala varmaankin syödään kokonaan, syödään banaanista vain osa, eli banaaninkuoret jätetään syömättä.

(5) *Santeri söi sokeripalan.*
(6) *Jarmo söi banaanin.*

Ensyklopedisen merkityskäsityksen ohessa kognitiivista kielioppia leimaa näkemys, jonka mukaan kielellisessä merkityksessä ei ole kysymys ilmauksen suorasta suhteesta maailmaan, vaan ilmauksen suhteesta ihmisen maailmaa koskeviin käsityksiin. Tässä mielessä kognitiivisen semantiikan merkityskäsitystä voi pitää kantilaisena. Näkemys tiivistyy käsitteistämisen käsitteeseen. Käsitteistämisessä kielenulkoisen todellisuuden asiaintilasta tehdään joukko erilaisia valintoja kielellistä ilmausta varten. Tällaisia ovat muun muassa tilanteen osallistujien sekä niitä lauseessa edustavien lausekkeiden semanttisten ja syntaktisten ominaisuuksien valitseminen. Ihminen voi useimmiten vapaasti valita samaan kielenulkoisen todellisuuden asiaintilaan viittaavista vaihtoehtoisista rakenteista, kuten esimerkeissä 7 ja 8 sekä 9 ja 10.

(7) *Matti on Pekan isoveli.*
(8) *Pekka on Matin pikkuveli.*
(9) *Liisa istuu Heikin vieressä.*
(10) *Heikki istuu Liisan vieressä.*

Esimerkkien 7–10 kaltaisissa konstruktioissa näkyy puhujan valinta: mikä on tärkeää, mikä valitaan predikoinnin lähtökohdaksi eli lauseen subjektiksi, kognitiivisen kieliopin termein ”muuttujaksi”. Syntaktiset parafraasit eivät siten ole synonyymisiä, vaan esittävät tilanteen erilaisten mielikuvien pohjalta. Kielioppi siis strukturoi asiaintilan kielellistä ilmausta varten korostamalla sen joitakin puolia toisten kustannuksella. Leksikko toimii jokseenkin samoin, joten leksikaalinen synonymia ei liene mahdollista. Niinpä myöskään sellaiset leksikaaliset ilmaukset, jotka voivat toimia toistensa funktionaalisina vastineina, eivät ole semanttisesti identtisiä vaan profiloivat asiaintilan eri puolia ja nostavat korosteiseksi eri seikkoja. Esimerkiksi suomen substantiivit *tukka* ja *hiukset* eivät ole synonyymisia, sillä siinä missä edellinen profiloi holistisesti kokonaisuutta, jälkimäinen ohjaa ajattelemaan yksittäisiä hiuksia (tai näiden ryhmiä), mistä tämä kokonaisuus koostuu. Vastaavalla tavalla myös samatarkoitteiset substantiivit *aamutähti*, *iltatähti* ja *Venus* poikkeavat merkitykseltään toisistaan. *Aamutähteen* assosioituu päivänkoittoon liittyviä seikkoja, *iltatähteen* taas iltaan ja *Venus* puolestaan aktivoi planeettojen viralliset nimitykset tähtitieteen kentässä. Kognitiivisen kieliopin synonymia-

käsityksen voikin tiivistää ajatukseen, jonka mukaan kielellisen muodon muuttuminen viittaa myös merkityksen muuttumiseen.

Kuten edellä mainittiin, lähimerkityksisten ja toistensa funktionaalisina vastineina toimivien ilmausten semanttinen ero pohjautuu usein eroihin mielikuvaisuudessa. Kognitiivisessa kieliopissa korostetaankin mielikuvaisuuden roolia merkityksen muodostumisessa. Langacker erottaa mielikuvissa useita dimensioita, parametreja (esim. kognitiivisen alueen, mittakaavan ja predikaation vaikutusalan valinnan). Seuraavassa tarkastelen näistä perspektiiviä eli sitä, mistä asemasta kielellisesti kuvattavaa tilannetta tarkastellaan. Jo mainitun hahmo–kehys-jaon (kuvio–tausta-jaon) ohella perspektiivissä kognitiivisesti paljastava valinta on orientaatio eli havainnoitsijan oma näkökulma ja positio. Ihminen kuvaa kielen avulla kielenulkoista todellisuutta tavallisesti juuri ihmiselle ominaisella tavalla. Tällaisessa kanonisessa orientaatiossa tilanteen käsitteistäjä seisoo kahdella jalalla (maan)pinnan päällä. Tämä asema on niin itsestään selvä, ettei siihen normaalisti kiinnitä lainkaan huomiota. Kanonisen orientaatiopisteen olemassaolo tuleekin päivänvaloon vasta sitten kun sitä kontrastoidaan epäkanoniseen käsitteistämistapaan. Esimerkiksi keskimääräinen *talo*-substantiiviin liittyvä mielikuva voisi olla kuvion 1 vasemman puoleisen piirroksen kaltainen. Siinä taloa tarkastellaan ikään kuin samassa tasossa, samalla pinnalla seisten. Sen sijaan kuvion 1 oikeanpuoleinen piirros voisi havainnollistaa karkeasti sitä, millainen mielikuva *taloon* liittyy, jos kanonisen orientaatiopisteen sijaan siitä olisi totuttu puhumaan lintuperspektiivistä tarkasteltuna. Leikkisästi voisikin sanoa, että siinä missä kuvion 1 vasemman puoleinen piirros kuvaa ihmisen kanonista tapaa hahmottaa *talo*-substantiivin merkitystä, on kuvion oikeanpuoleinen piirros vastaava esitys linnun orientaatiopisteestä katsottuna.

Kuvio 1. *Talo*-substantiivin kaksi orientaatiopistettä (Langackeria 1987: 123–124 mukaillen).

Ihmiselle kanoninen orientaatiopiste ei luonnollisestikaan ole aina samassa tasossa kuvattavan olion kanssa. Esimerkiksi *käärme*-substantiiviin liittyvä kanoninen orientaatiopiste ei ole matelijan tasolla vaan pikemminkin sen yläpuolella. Niinpä kuviossa 2 vasemman puoleinen piirros havainnollistaa ihmisen kanonista näkökulmaa käärmeeseen kun taas oikeanpuoleinen, samassa tasossa oleva orientaatiopiste, voisi sopia kuvaamaan vaikkapa hiiren näkökulmaa.

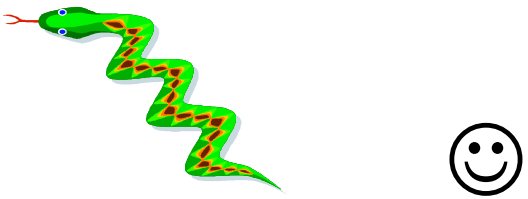

Kuvio 2. *Käärme*-substantiivin kaksi orientaatiopistettä (Langackeria 1987: 123–124 mukaillen).

3. Leonard Talmy: leksikalisoituminen ja liike

Leonard Talmy on yksi kognitiivisen kielentutkimuksen keskushahmoista. Siinä missä Langacker on rakentanut kokonaisen kieliopin omine käsitteineen ja notaatioineen, on Talmy keskittynyt muutaman kielenilmiön perinpohjaiseen analyysiin.[3] Talmyn havainnot eivät ole niin teoriasidonnaisia kuin Langackerin vaan pikemminkin yleislingvistisiä. Ehkäpä juuri siksi Talmyn tuotantoon viitataan laajasti myös kognitiivisen paradigman ulkopuolella. Talmyn mittavasta tuotannosta esittelen seuraavassa pääkohtia liikeasiaintilaa koskevista tutkimuksista, sillä juuri liikkeen ja spatiaalisen sijaitsemisen ilmausten analysoijana Talmy on kiistatta maailman johtavia tutkijoita.

Liikeasiaintilan koodaaminen

Liike spatiaalisessa tilassa on keskeinen ilmiö ihmisen kognitiossa, ja siten sen kielellinen koodaaminen on olennainen kognitiivisen lingvistiikan tutkimuskohde. Leonard Talmy on tunnettu maailman kieliä koskevista liikkeen ilmausten tutkimuksistaan, joissa hän on hyödyntänyt leksikalisoitumisen käsitettä *(lexicalization).* Leksikalisoitumisessa tietty semanttinen elementti (tai elementtijoukko) liittyy tiettyyn morfeemiin. Esimerkiksi englannin kielessä merkitys ’tappaa’ voidaan ilmaista periaatteessa joko leksikaalisesti yhden verbilekseemin avulla *(kill)* tai perifrastisesti kausatiivirakenteella *(make die).* Talmy kiinnittää huomiota liikeasiaintilan elementtien leksi-

[3] Tämän pääluvun keskeisenä lähteenä ovat Talmy 2000a ja 2000b.

kalisoitumismalleihin *(lexicalization patterns)* maailman kielissä. Liikeasiaintila koostuu neljästä peruskomponentista eli liikkeessä välttämättä mukana olevista tekijöistä. Talmy tarkastelee sitä, miten nämä liikeasiaintilan perusosat eli muuttuja (*figure;* se mikä liikkuu), kiintopiste (*ground*; liikkeen paikka tai olio, suhteessa johon liikutaan), reitti (*path*) ja itse liike (*motion*) koodataan eri kielissä.

Liikeasiaintilan pääkomponentit voidaan koodata lauseessa joko verbirakenteeseen tai verbin yhteydessä esiintyvään konstituenttiin, satelliittiin, jollaisia ovat esimerkiksi gerundiverbit ja adverbiaalit. Verbirakenteeseen koodaamisen eli leksikalisoitumisen päätyyppejä ovat seuraavat: 1) Liike + oheispiirteet. Oheispiirteet sisältävät yleensä liikkeen tavan tai sen aiheuttajan (esim. *Poika ontui kotiinsa*, *Potkaisin pallon maaliin*). 2) Liike + reitti. Tässä tyypissä verbirakenne ilmaisee sekä liikettä että reittiä. Kirjallisuudessa paljon käytetty esimerkkikieli on espanja (esim. *La botella le dió vuelta a la isla* 'Pullo kiersi saarta'), mutta myös suomen kielessä esiintyy vastaavia rakenteita (esim. *Sukellusvene kierteli alueella*). 3) Liike + muuttuja. Joissakin tapauksissa verbi määrää liikkeen lisäksi kategorisesti myös muuttujan, eli verbi tavallaan koodaa myös subjektia. Esimerkiksi germaanisten kielten säätilan ilmausten muodolliset subjektit ovat tällaisia *(It rained in through the bedroom window)*, mutta myös puhesuomessa käytetään *se*-pronominia vastaavalla tavalla (esim. *Kylläpäs se on ilimoja pijelly*). Verbin seuralaiseen, satelliittiin, leksikalisoitumisen päätyyppejä ovat puolestaan muun muassa 1) reitti *(I ran out of the house)*, 2) reitti + kiintopiste *(She drove home to her cottage in the suburbs)*, 3) patientti, 4) tapa ja 5) aiheuttaja.

Paljon kansainvälistä huomiota osakseen on saanut Talmyn dikotomia, jossa maailman kielet jaetaan kahteen pääryhmään sen mukaan, kumpaa leksikalisoitumisstrategiaa kielessä pääasiassa käytetään reitin koodaamiseen. Liikeasiaintilan perustekijöistä juuri reitin leksikalisoituminen näyttää siis jakavan kielet ja toimii siten merkittävänä typologisena kriteerinä. Talmy kutsuu verbikehyskieliksi *(Verb-Framed Languages)* kieliä, jotka koodaavat reitin verbiin, ja satelliittikieliksi *(Satellite-Framed Languages)* kieliä, joissa reitti koodataan satelliittiin. Koska kielissä esiintyy yleensä molempia reitin koodaamisen strategioita, kielen tyyppiä arvioitaessa on otettava huomioon se, että pääasiallista strategiaa noudattavat ilmaukset ovat 1) tyyliltään arkikielisiä, eivät vain kirjakielisiä, 2) taajoja, eivät harvinaisia ja 3) leviävät semanttisesti kaikkialle, eli toisin sanoen kattavat laajan alan semanttisia tehtäviä. (Talmy 1985: 62.)

Talmyn kehittelemän verbikehys- ja satelliittikielijaottelun pohjalta on syntynyt melkeinpä oma typologinen koulukunta, jossa pohditaan eri kielten

sijoittumista Talmyn luokitteluun. Niinpä on mielenkiintoista pohtia sitä, kumpaan tyyppiin suomen kieli kuuluu. Pajusen (2001: 79) mukaan suomen kaltaisessa kielessä mikään leksikalisoitumisstrategia ei nouse toisia korosteisemmaksi. Toisaalta kuitenkin valtaosa suomen kielen liikkeen ilmauksista näyttää noudattavan satelliittikielen tapaa koodata verbiin itse liike ja sen tapa, mutta satelliittiin reitti. Tässä mielessä lauseet 11–13 ovat hyvin tavanomaisia rakenteita, ja niissä reitti koodataan satelliittiin verbirakenteen sijaan.

(11) *Pekka juoksi ulos huoneesta*.
(12) *Liisa meni suorinta tietä kotiinsa.*
(13) *Heikki laahusti puiston poikki luennolle*.

Suomen kielessä on vain kourallinen (n. 15) verbejä, jotka noudattavat verbikehysstrategiaa ja leksikalisoivat reitin verbiin (näiden semantiikasta ks. Sivonen 2005). Tyypillistä on, että tällaiset verbit esittävät reitin muodoltaan epäsuorana, kun sitä tarkastellaan yläpuolelta, ikään kuin lintuperspektiivistä, ja 2-ulotteisessa tilassa. Tällaisia ovat esimerkit 14–18.

(14) *Metsämies kierteli kankaalla.*
(15) *Auto mutkitteli jäisellä tiellä.*
(16) *Kotka kaarteli raadon yllä.*
(17) *Edustaja sukkuloi Afrikassa koko vuoden.*
(18) *Urheilija sahasi mäen rinteessä.*

Näyttää siltä, että suomen kieli on muiden uralilaisten kielten tapaan satelliittikieli, kuten Talmy (1991: 486) esittää. Tätä tukee myös se, että suomesta puuttuu verbilekseemi, joka ilmaisisi jonkin sisälle menemistä (vrt. engl. *enter*, su esim. **sisääntyä*), vaan tämä sinänsä perusluonteisen liikkeen merkitys on ilmaistava perifrastisin, satelliittikielen keinoin (esim. *mennä ~ tulla sisään*) (Sivonen 2010: 266–267).

Hahmo ja kehys kielessä

Kognitiivinen kielioppi hyödyntää kielenkuvauksessa hahmopsykologian näkemystä, jonka mukaan ihmisen tapa hahmottaa todellisuutta pohjautuu kahtiajakoon korosteiseen olioon, hahmoon ja tämän taustana toimivan olioon, kehykseen. Tässäkin ajattelussa Leonard Talmy on ollut pioneeri. Talmyn mukaan hahmo esittää käsitettä, joka tarvitsee ankkuroinnin, ja kehys puolestaan tekee tarvittavan ankkuroinnin. Esimerkiksi liikeasiaintilassa korosteiseksi hahmoksi valikoituu luonnostaan liikkuva (tai liikkuvaksi käsitteistetty) olio. Kehys puolestaan on referenssientiteetti, jota vasten hahmon

reittiä, sijaintia tai orientaatiota sitten kuvataan. Siten lauseissa 19 ja 20 kynä edustaa hahmoa (Langackerin kognitiivisen kieliopin termein ”muuttujaa”, *trajector*) ja pöytä puolestaan kehystä (”kiintopistettä”, *landmark*).

(19) *Kynä on pöydällä*.
(20) *Kynä tipahti pöydältä*.

Usein siihen, mikä kielenulkoisen todellisuuden olioista koodataan hahmoksi ja mikä kehykseksi, vaikuttaa ihmisen kognitiivinen taipumus käsitteistää kielenulkoista todellisuutta juuri tietyllä tavalla. Esimerkiksi spatiaalisia sijaintisuhteita kielennettäessä hahmoksi valikoituu kahdesta tilassa esiintyvästä oliosta fyysisesti pienikokoisempi ja liikkumiskykyisempi. Siten lause 21 on luonteva, mutta lause 22 tuntuu epäkieliopilliselta.

(21) *Pyörä on talon lähellä*.
(22) **Talo on pyörän lähellä*.

Hahmoon ja kehykseen yhdistyviä prototyyppisiä ominaisuuksia on toki muitakin. Hahmona esiintyvä olio on usein geometrisesti yksinkertaisempi ja hitaammin havaittava, mutta korostuneempi havaittuna. Vastaavasti kehys on tyypillisesti geometrisesti monimutkaisempi ja välittömämmin havaittava, mutta painuu taka-alalle hahmon havaitsemisen jälkeen. Lauseessa subjekti edustaa (predikaattiverbin osoittaman prosessin) hahmoa ja objekti tai adverbiaali kehystä. Yleensä kuitenkin lauseissa muodostuu monimutkaisia, upotteisia hahmo–kehys-suhteita. Esimerkiksi lauseessa 23 leijona toimii hahmona ja gaselli kehyksenä, mutta toisaalta leijona ja gaselli myös yhdessä muodostavat hahmon rakenteelle, jonka kehyksenä toimii metsä.

(23) *Leijona ajoi takaa gasellia metsän läpi*.

Faktiivinen ja fiktiivinen liike

Talmy jakaa liikkeen ilmaukset kahteen pääryhmään, faktiiviseen ja fiktiiviseen. Faktiivinen (objektiivinen) liike viittaa siihen, mitä yleensä ymmärretään liikkeellä, eli olion todelliseen siirtymiseen spatiaalisessa tilassa (24). Sen sijaan fiktiivisessä (subjektiivisessa, virtuaalisessa) liikkeessä liikeverbin avulla ilmaistaan liikkumatonta asiaintilaa, esimerkiksi olion muotoa (25). Tällöin yleisen tiedon perusteella oletetaan, että olio on paikallaan, vaikka faktisesti sen sanotaan liikkuvan.

(24) *Metsästäjä kiertelee vuoren rinteillä*.
(25) *Polku kiertelee vuoren rinteillä*.

Talmy erottaa fiktiivisestä liikkeestä useita eri alatyyppejä. Ainakin suomen kielessä tyypillinen on ”samanulotteisuusrakenne” *(coextension path).* Siinä konkreettisen olion fyysinen hahmo, orientaatio tai sijainti kuvataan väylänä, joka ulottuu entiteetin yli, sen päädystä toiseen, kuten esimerkissä *Aita mutkittelee ylätasangolta laaksoon.* Varsinaista liikkujaa ei tilanteessa ole, ja ainoana sellaiseksi tulkittavana voi pitää käsitteistyksen tekijän mentaalin skannauksen fokusta. Asiaintilan käsitteistäjä siis seuraa mielessään (usein pitkänomaisen) muuttujan hahmoa sen toisesta päästä toiseen ja konstruoi esittämänsä asiaintilan tällä tavoin liikeprosessiksi. Kyse on siten käsitteistäjän mentaalien tarkastelupisteiden peräkkäisestä läpikäymisestä ja tästä rakentuvan kuvitteellisen reitin muodosta. Vaikka jotkut kognitiivisen kielentutkimuksen piirissä esitetyt väitteet saattavat tuntua vaikeilta verifioida, ainakin fiktiivisen liikkeen käsitteistämistapa on saanut tukea psykolingvistisistä testeistä (esim. Matlock 2010) ja vastaa puhujan todellista toimintatapaa.

Fiktiivisestä liikkeestä voi erottaa myös kaksi aspektuaalista lajia, imperfektiivisen ja perfektiivisen. Imperfektiivinen fiktiivinen liike ilmaisee muuttumattoman, staattisen tilan kokonaisuutena, kuten esimerkissä 26. Sen sijaan perfektiivinen fiktiivinen liike viittaa ”kokemusperäiseen”, kertaluontoiseen sijainnin konstruointiin (27). (Huumo 2002: 549.)

(26) *Liaanit kiertelevät puiden oksilla*.
(27) *Polku nousi nopeasti kiivetessämme.*

4. Esimerkkinä suomen kielen aspekti

Esitykseni lopuksi otan tarkasteltavakseni suomen kielen aspektin. Pohdin lyhyesti sitä, mitä annettavaa kognitiivisella semantiikalla voisi olla tämän varsinaiseksi pirunnyrkiksi osoittautuneen kielenilmiön selittämiselle. Fennistiikassa aspektista on perinteisesti erotettu eri dimensioita, jotka muodostavat semanttisia oppositiopareja. Näitä ovat seuraavat kolme. 1) Prosessin kehitykseen liittyvä perfektiivinen–imperfektiivinen. Aspektiltaan perfektiivinen lause tarkoittaa loppuun saakka suoritettavaa toimintaa (esim. *Poika luki kirjan*), kun taas imperfektiivinen viittaa keskeneräisenä kuvattavaan tilanteeseen (esim. *Poika luki kirjaa*). 2) Prosessin päätepisteellisyyttä kuvaava teelinen–ateelinen tarkoittaa sitä, että jos lauseessa ilmaistulla toiminnalla on jokin sellainen päätepiste, jonka jälkeen tilanne ei voi enää jatkua, on lause aspektiltaan teelinen (esim. *Liisa matkusti Jyväskylään*). Jos taas tällaista päätepistettä ei ole, aspektia kutsutaan ateeliseksi (esim. *Liisa matkustelee paljon*). 3) Prosessin tuloksellisuutta ilmentävässä resultatiivinen–irresultatii-

vinen-oppositiossa on kyse siitä, että tuloksen tuottavan lauseen (esim. *Lapsi rakensi palikoista tornin*) aspekti on resultatiivinen, kun taas tulokseen johtamatonta toimintaa kuvaava lause (esim. *Lapsi nukkuu vuoteessaan*) on irresultatiivinen.

Vaikka näitä kaikkia aspektia kuvaavia käsitteitä on hyödynnetty fennistiikassa sangen pitkään, niiden ongelmana on kunkin tyypin kapea sovellusala. Esimerkki 28 on helppo nähdä resultatiivisena, sillä sen ilmaisemassa tilanteessa selvästikin tulee konkreettinen tulos (talo). Sen sijaan esimerkin 29 tapauksessa vastaavanlaisen tuloksen ymmärtäminen ei ole lainkaan selvää, vaikka lause on aspektiltaan samanlainen. Samalla tavoin lause 30 on luontevasti tulkittavissa teeliseksi, eli toiminta on saavuttanut päätepisteensä, kun kotiin on saavuttu. Sen sijaan lauseessa 31 tällaista toiminnan päätepistettä ei ole lauseen aspektista huolimatta. Myöskään perfektiivisyys ei tunnu sopivan esimerkkiin 31, sillä tilannetta ei ole sen helpompi kuvitella loppuun saakka kestäväksi, koska luontevaa loppua tämänkaltaisille mentaaleille prosesseille ei voi hahmottaa.

(28) *Mies rakentaa talon.*
(29) *Lautta ajautuu rantaan.*
(30) *Juoksen kotiin.*
(31) *Tunnen hänet hyvin.*

Yksi parhaimmista ratkaisuehdotuksista välttää aiempien käsitteiden ongelmat ja löytää selitys, joka soveltuisi kaikkien aspektin eri ilmenemismuotojen kuvaukseen, on rajattuus. Rajattuudessa on kyse tilasta toiseen siirtymisestä: tapahtumasta, jonka alku- ja lopputila ovat erilaiset (Leino 1991: 168). Rajattuus näyttäisi kattavan useimmiten perfektiivisyyden, teelisyyden ja resultatiivisuudenkin. Täysin ongelmaton ei rajattuuskaan ole, sillä kuten Huumo (2006: 511) toteaa, se on liian moniulotteinen ja selitysvoimainen ja siksi sen merkitys on vaarassa hämärtyä. Toinen rajattuuden ongelma on nähdäkseni se, ettei käsite ota kantaa siihen, mikä viime kädessä aiheuttaa rajatuksi tai rajaamattomaksi tulkitsemisen.

Kognitiivinen kielioppi tarjoaa suomen kielen aspektin käsittelyyn varteenotettavan analyysimallin, joka yhtäältä sopii aspektin eri ilmenemistapauksiin ja toisaalta myös antaa selityksen aspektuaalisen tulkinnan syntymiselle. Kognitiivisen kieliopin mukaan verbi ilmaisee prosessuaalista relaatiota eli prosessia, joka koostuu vähintään kahdesta osallistujasta. Esimerkiksi transitiivilauseessa *Koira näki kissan* finiittiverbi ilmaisee subjektin ja objektin välisen relaation. Finiittiverbien osoittamille relaatioille on ominaista, että

niihin liittyy kehittyminen ajassa, eli toisin sanoen niillä on positiivinen temporaalinen hahmo.

Ajassa etenevän prosessin lisäksi aspektin selvittämisen kannalta on tarkasteltava sitä, millaisessa suhteessa prosessin (relaation) jäsenet ovat toisiinsa nähden. Relaatiossa esiintyvien olioiden välillä vallitsevia suhteita voidaan kutsua ”konseptuaalisiksi perusrelaatioiksi”. Esimerkiksi lauseessa konseptuaaliset perusrelaatiot osoittavat, millainen suhde lauseen subjektin (muuttujan) ja objektin (kiintopisteen) tai subjektin ja adverbiaalitäydennyksen välillä vallitsee. Konseptuaalisten perusrelaatioiden määrä on jossakin määrin avoin, mutta ainakin seuraavat viisi tapausta voidaan erottaa. 1) INKLUUSIO, jossa muuttuja sisältyy kiintopisteeseen, on sen sisällä tai sisäpuolella (esim. *Kissa on korissa*). 2) SEPARAATIOSSA muuttuja ja kiintopiste ovat erillään ja niiden välissä on tyhjää tilaa (esim. *Lentokone lähestyy kenttää*). SEPARAATIO siis perustuu INKLUUSION ja läsnäolon puuttumiseen. 3) KONTAKTISSA muuttuja ja kiintopiste koskettavat toisiaan, mutta niiden lokaatiot ovat silti erillään (esim. *Puunoksa koskettaa taloa*). 4) IDENTTISYYS taas on SEPARAATION vastakohta. Siinä muuttuja ja kiintopiste yhtyvät ja olioiden vertailtavat ominaisuudet ovat samoja (esim. *Mielikirjailijani on Hilja Haahti*). Viidennessä konseptuaalisessa perusrelaatiossa, ASSOSIAATIOSSA, on mukana kolmas osallistuja, joka edustaa esimerkiksi kahteen muuhun vaikuttavaa funktionaalista tekijää (esim. *Kulkijat kiertelivät vetisimpiä paikkoja*). Kuviossa 3 havainnollistan konseptuaalisia relaatioita. Kuviossa kirjaimet A, B ja C tarkoittavat relaation osallistujia ja ympyrät havainnollistavat relaation laatua.

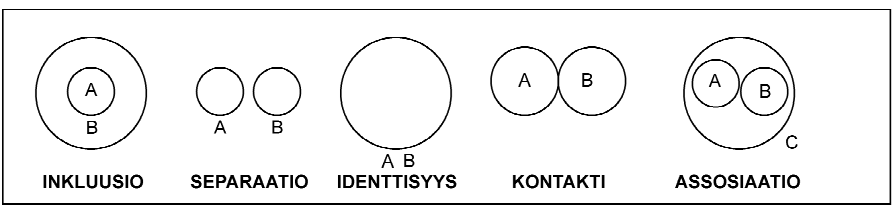

Kuvio 3. Konseptuaalisia perusrelaatiota
(Langacker 1987: 230, Leino 1993: 201).

Suomen kielessä lauseen aspekti pohjautuu siihen, vaihtuuko prosessin muuttujan ja kiintopisteen eli käytännössä useimmiten subjektin ja objektin tai subjektin ja adverbiaalitäydennyksen välinen konseptuaalinen perusrelaatio. Relaatiotyypin vaihtuminen aiheuttaa rajattuuden tulkinnan, ja relaation pysyminen samana koko prosessin ajan tulkitaan puolestaan rajaamattomaksi

aspektiksi. Aspektuaalisen tulkinnan kannalta ei ole merkitystä sillä, miten relaatio muuttuu, eli vaihtuuko se esimerkiksi SEPARAATIOSTA KONTAKTIKSI tai INKLUUSIOKSI. Olennaista on ainoastaan relaation vaihtuminen. Kognitiivisesta näkökulmasta tarkasteltuna rajattuudessa on siten kyse verbiprosessin muuttujan ja kiintopisteen välisestä suhteesta: relaatiotyypin muutos tässä suhteessa aiheuttaa sen, että prosessi hahmotetaan rajattuna, ja rajaamattomana nähdään sellaiset verbiprosessit, joissa muuttujan ja kiintopisteen välinen konseptuaalinen perusrelaatio pysyy samana koko prosessin ajan (ks. Sivonen 2007).

Esimerkissä 32 kuvatussa tilanteessa subjektin ja objektin välinen konseptuaalinen perusrelaatio pysyy KONTAKTINA koko prosessin ajan, ja lause tulkitaan aspektiltaan rajaamattomaksi (imperfektiiviseksi). Sen sijaan lauseessa 33 relaatio on prosessin alussa KONTAKTI (= ”Pekka katsoo ohjelmaa”), mutta vaihtuu lopussa SEPARAATIOKSI (= ”ohjelma loppuu, eikä Pekka katso sitä enää”). Koska konseptuaalinen perusrelaatio vaihtuu prosessin kuluessa, siis KONTAKTISTA SEPARAATIOKSI, tulkitaan lause aspektiltaan rajatuksi (perfektiiviseksi). Vastaavasti esimerkissä 34 subjektin ja adverbiaalitäydennyksen välinen relaatio, KONTAKTI, ei muutu lauseessa ilmaistun prosessin aikana, ja lause on aspektiltaan rajaamaton (imperfektiivinen). Jos taas subjektin sijaksi vaihdetaan nominatiivi (35), konseptuaalinen perusrelaatio muuttuu kuvatussa tilanteessa KONTAKTISTA (= ”vieraat tulossa sisälle”) INKLUUSIOON (= ”kaikki vieraat ovat sisällä talossa”), ja lause saa rajatun (perfektiivisen) aspektin tulkinnan.

(32) *Pekka katsoi ohjelmaa*.
(33) *Pekka katsoi ohjelman loppuun asti.*
(34) *Vieraita saapui taloon*.
(35) *Vieraat saapuivat taloon.*

5. Lopuksi

Olen edellä esitellyt joitakin kahden keskeisen kognitiivisen semantiikan teoreetikon, Ronald W. Langackerin ja Leonard Talmyn näkemyksiä. Tässä yhteydessä olen pystynyt vain hieman raottamaan kognitiivisen semantiikan aarrearkun kantta. Toivoakseni en ole tehnyt vääryyttä valitessani paloja esittelyyni näiden kahden tutkijan laajasta tuotannosta. Samoin toivon, että käyttämäni esimerkit ovat paitsi valaisseet kognitiivisen lähestymistavan käsitteistöä, semanttisen analyysin työkaluja, myös omalta osaltaan antaneet viitteitä siitä, kuinka paljon annettavaa kognitiivisen semantiikan kuvaus- ja selitystavalla on suomen kielen semanttisten ilmiöiden tarkastelulle.

Kirjallisuus

Huumo, Tuomas 2002: Mikä kielen mielestä on tuloksellista? Polysemian silta resultatiivisuudesta kvasiresultatiivisuuteen. In: Äidinkielen merkitykset (toim. Ilona Herlin et al.). 534–555. SKS, Helsinki.

Huumo, Tuomas 2006: Kvantiteetti ja aika I. Nominaalisen aspektin näkökulma suomen objektin ja subjektin sijamerkintään. In: Virittäjä 110: 504–538.

Huumo, Tuomas–Sivonen, Jari 2010: Leonard Talmy – Kognitiivisen kielentutkimuksen klassikko. In: Kielentutkimuksen modernit klassikot. Kognitiivinen ja funktionaalinen kielitiede (toim. Pentti Haddington ja Jari Sivonen). 19–40. Gaudeamus. Helsinki.

Kövecses, Zoltán 2006: Language, Mind, and Culture. A Practical Introduction. Oxford University Press, Oxford.

Langacker, Ronald W. 1987: Foundations of Cognitive Grammar I: Theoretical Prerequisites. Stanford University Press, Stanford.

Leino, Pentti 1991: Lauseet ja tilanteet. Suomen objektin ongelmia. Suomi 160. SKS, Helsinki.

Leino, Pentti 1993: Polysemia – kielen moniselitteisyys. Kieli 7. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.

Matlock, Teenie 2010: Abstract motion is no longer abstract. In: Language and Cognition. Vol 2. Issue 2. 243–260.

Mustajoki, Arto 1993: Mielestä kieleen. Kontrastiivisen funktionaalisen lauseopin teoriaa. Yliopistopaino, Helsinki.

Ojutkangas, Krista 2001: Ruumiinosannimien kieliopillistuminen suomessa ja virossa. SKST 845. SKS, Helsinki.

Onikki-Rantajääskö, Tiina 2010: Ronald W. Langacker ja kognitiivisen kielitieteen perusta. In: Kielentutkimuksen modernit klassikot. Kognitiivinen ja funktionaalinen kielitiede (toim. Pentti Haddington ja Jari Sivonen). 41–70. Gaudeamus. Helsinki.

Pajunen, Anneli 2001: Argumenttirakenne. Asiaintilojen luokitus ja verbien käyttäytyminen suomen kielessä. Suomi 187. SKS, Helsinki.

Sivonen, Jari 2005: Mutkia matkassa. Nykysuomen epäsuoraa reittiä ilmaisevien verbien kognitiivista semantiikkaa. SKST 1017. SKS, Helsinki.

Sivonen, Jari 2007: Aspektin ontologia ja kognitiivinen semantiikka. In: Merkityksen ongelmasta vähemmistökielten oikeuksiin (toim. Harri Mantila et al.). 73–95. Acta Universitatis Ouluensis B 79. Oulu.

Sivonen, Jari 2010: Lexicalizing indirect path: Focus on Finnish motion verbs. In: Cognitive Linguistics in Action. From Theory to Application and Back (ed. Elżbieta Tabakowska, Michał Choiński and Łukasz Wiraszka). Applications of Cognitive Linguistics (ACL) vol. 14. 241–272. Mouton de Gruyter, Berlin.

Talmy, Leonard 1985: Lexicalization patterns: semantic structure in lexical forms. In: Language typology and syntactic description III. Grammatical categories and the lexicon (ed. Timothy Shopen). 57–149. Cambridge University Press, Cambridge.

Talmy, Leonard 1991: Path to Realization: a Typology of Event Conflation. In: Proceedings of the Seventeenth Annual meeting of the Berkeley Linguistics Society (ed. by Laurel A. Sutton et al.). 480–519. Berkeley Linguistics Society, Berkeley.

Talmy, Leonard 2000a: Toward a Cognitive Semantics. Volume I: Concept Structuring Systems. The MIT Press, Cambridge.

Talmy, Leonard 2000b: Toward a Cognitive Semantics. Volume II: Typology and Process in Concept Structuring. The MIT Press, Cambridge.

Vilkuna, Maria 2000: Suomen lauseopin perusteet. 2., korjattu painos. EDITA, Helsinki.

Liite

Viime aikoina tarkastettuja fennistiikan väitöskirjoja,
jotka liittyvät kognitiiviseen kielentutkimukseen.

Huumo, Tuomas 1997: Lokatiivit lauseen semanttisessa tulkinnassa. Ajan, omistajan, paikan ja tilan adverbiaalien keskinäiset suhteet suomen kielessä. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 55.

Herlin, Ilona 1998: Suomen *kun*. SKS, Helsinki.

Siiroinen, Mari 2001: Kuka pelkää, ketä pelottaa. Nykysuomen tunneverbien kielioppia ja semantiikkaa. SKS, Helsinki.

Ojutkangas, Mari 2001: Ruumiinosannimien kieliopillistuminen suomessa ja virossa. SKS, Helsinki.

Onikki-Rantajääskö, Tiina 2001: Sarjoja. Nykysuomen paikallissijaiset olotilanilmaukset kielen analogisuuden ilmentäjinä. SKS, Helsinki.

Leino, Jaakko 2003: Antaa sen muuttua. Suomen kielen permissiivirakenne ja sen kehitys. SKS, Helsinki.

Jaakola, Minna 2004: Suomen genetiivi. SKS, Helsinki.
Sivonen, Jari 2005: Mutkia matkassa. Nykysuomen epäsuoraa reittiä ilmaisevien verbien kognitiivista semantiikkaa. SKS, Helsinki.
Tuovila, Seija 2005: Kun on tunteet. Suomen kielen tunnesanojen semantiikkaa. Acta universitatis ouluensis.
Päiviö, Pia 2007: Suomen kielen *asti* ja *saakka*. Terminatiivisten partikkelien synonymia, merkitys, käyttö ja kehitys sekä asema kieliopissa. Turun yliopiston Suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 75
Kotilainen, Lari 2007: Konstruktioiden dynamiikkaa. Helsingin yliopiston suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos.
Visapää, Laura 2008: Infinitiivi ja sen infiniittisyys. Tutkimus suomen kielen itsenäisistä A-infinitiivikonstruktioista. SKS, Helsinki.

*

A Digest of Cognitive Semantics

This paper discusses some main ideas on linguistic meaning in Cognitive Semantics by two eminent scholars Ronald W. Langacker and Leonard Talmy. On the basis of Langacker's Cognitive Grammar, for example, the encyclopaedic approach to the linguistic meaning and the role and dimensions of imaginary in meaning are illustrated. The following concepts introduced and developed by Talmy are discussed: the dichotomy of frame and satellite languages, the asymmetry of the figure and ground in language, and the factive and fictive dichotomy of motion expressions. These concepts are illustrated through Finnish examples in order to demonstrate how Cognitive Semantics has been applied for the semantic analysis of the Finnish language, too. As an innovative application to an essential grammatical phenomenon, the Finnish aspect (e.g. boundedness) is discussed from Cognitive view in the final section of the paper. My conclusion is that aspectual interpretation in Finnish depends essentially on the development of the conceptual relations which prevail between the Trajector and the Landmark in the sentence.

JARI SIVONEN

DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK
FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 17.
DEBRECEN, 2010

A letter from Hejkki Hannon båjga: language change mirrored in Forest-Finnish writing

Torbjörn SÖDER

Introduction

In connection with the reformation the use of written Finnish increased considerably. In particular religious texts in Swedish, German and Latin were translated to Finnish. The religious texts dominated Finnish writing into the 19th century, but in connection with the national awakening in Finland in the 19th century, people became increasingly critical to the so called *pipliasuomi* (Biblical Finnish), which was considered anachronistic, Swedish-influenced and too dominated by Western Finnish dialects.

In Finland common people came in contact with written language through sermons and announcements made from the church pulpit. Important announcements would be read repeatedly in order to make people remember them. In that way people got a concept of words and expressions belonging to Biblical Finnish (Häkkinen 1994: 13). During the 17th century the church made efforts to increase literacy among common people. The aim was to help people learn religious texts by heart and not to make them literate in the sense of being fully-fledged readers and writers (Nordlund 2007: 230f).

The contact with Biblical Finnish[1] in different forms had, however, the consequence that some persons of the common people learned to write Finnish. These often self-educated writers are in Finnish referred to as *kansankirjoittajat (~ lower class writers)* (cf. Nordlund 2007). Since biblical Finnish was characterized by Western Finnish dialects and by a strong Swedish influence, it differed from the local dialect. The lower class writers were aware of this difference. In consequence they avoided using their own dialect in writing. Instead they tried to imitate what they understood to be the norm of Biblical Finnish (Nordlund 2007: 239).

[1] I use the term *Biblical Finnish* as "a notion that refers to the variety of written Finnish that was used during the Swedish regime and in some contexts up until the latter part of the 19th century" (Nordlund 2007: 239)

Among the Forest Finns, whose ancestors started colonizing Mid-Scandinavian forest areas in the late 16th century, writing developed in another direction. Texts from Forest-Finnish writers reveal that their writing was based on their own Forest-Finnish dialect, showing little or no influence from Biblical Finnish.

The Forest Finns

The Forest-Finnish migration to Mid-Scandinavia brought a new population element to Swedish and Norwegian forest areas. The Forest Finns, who mostly were of Eastern Finnish origin, often settled in sparsely populated areas. In some areas they assimilated into the surrounding majority population quite quickly, whilst in other areas they preserved the original language and culture for hundreds of years. The Forest-Finnish language was preserved the longest in North-West Värmland in Western Sweden and in adjacent Norwegian areas, where people spoke the so called Värmland-Finnish dialect as late as in the second half of the 20th century. The Värmland-Finns lived isolated from other Finnish-speaking areas in Sweden and the isolation became even more obvious after the split between Finland and Sweden in 1809.

The period from the first settlement in Värmland and the following 150 years was quite stable in comparison to the turbulence of the 19th century. Until the 19th century there was no dramatic change in the living conditions of the Värmland-Finns. *Status quo* however did not prevail. During this period the Värmland-Finns became more and more established in the area (Bladh 1995), of which the many place names of Värmland-Finnish origin bear witness (Mägiste 1955). The period was probably quite stable even from a linguistic point of view. One can assume that bilingualism increased among the Värmland-Finns during this period as a result of contacts with Swedes and Norwegians. The traditional Värmland-Finnish domains, however, were still in existence and contributed to the preservation of the Värmland-Finnish language. Bilingualism in the area was apparently asymmetrical (Thomason 2001:4): the Finns learned the neighboring Norwegian and Swedish vernaculars but the competence in Finnish among Swedes and Norwegians was very poor. Bilingualism among the Finns in the area opened up for Swedish and Norwegian influence on Värmland-Finnish, which resulted in different forms of borrowings. Värmland-Finnish has in contrast left very few marks in the local Swedish dialects. Only a few loanwords, for example *motti*, a kind poridge, (Warmland 2008: swe *mótti*), *torraka*, a dry tree (Warmland 2008: sv *tôrraka;* Honkanen), have been taken into the local Swedish dialects.

Social and economic upheavals during 19th century changed the situation dramatically. Drastic changes ”will often tip the balance against the minority language.” (Thomason 2001: 22). In Värmland the industrialization of forestry causing land ownership changes, years of bad crop and the emigration to North America were factors that changed the conditions for the language. Traditional social structures were partly shattered and the Värmland-Finnish society became divided. Those who had the possibility could hold on to the traditional life as forest farmers and, thus, they stayed in an environment where Värmland-Finnish was used. Others found it necessary to earn their living outside their traditional occupations and they ended up in environments where Swedish and Norwegian dominated and where Finnish was not very useful. The loss of traditional Värmland-Finnish contexts without the replacement with new ones opened up the road to language assimilation.

By the end of the 19th century the use of Finnish among the Värmland-Finns surely varied considerably. I would describe the language situation as a continuum where the degree of language proficiency stretches from fully fluent speakers who spoke Finnish in their everyday life – there are reports from the 1930s of Värmland-Finns who spoke Finnish better than Swedish (Mörtberg 1938) – to persons whose proficiency was very limited.

Due to the great upheavals of the 19th century many of the Värmland-Finns changed their attitude towards their traditional language. Karl Bernhard Wiklund’s witness from his visit in Forest-Finnish areas in Värmland and Southeast Norway 1894 (Wiklund 1895) shows that Värmland-Finnish had become stigmatised, especially among younger people.

> One looked in vain for a strong feeling of nationality among them, and none of them acknowledged with pride and self-esteem to be of Finnish origin – they rather seemed to consider their Finnish origin a mark of the lower-class, which they were not eager to keep. Especially younger people seemed far from interested in their ancestors’ language, and the indifference toward it was at times mixed with a little contempt. (Wiklund 1902: 16 my transl. TS)

The language situation in North-West Värmland at the end of the 19th century presents an interesting example of how a minority group living in diaspora relates to and reacts to social and economic circumstances in their neighbourhood and how this is reflected in their language.

Henrik Hansson

Even though Forest Finns in Scandinavia did not have access to written Finnish in the same way as people in Finland there were persons among Forest Finns who wrote Finnish. The Finnish writer Karl Axel Gottlund had, for

instance, correspondence with Forest Finns in Finnish (e.g. Gottlund 1929: 20–89). Henrik Hansson, from Röjden in Northwest Värmland, is also a Forest Finn (Värmland-Finn) who wrote Finnish. His texts are found in Albrekt Segerstedt's work *Finnbefolkningen i Mellersta Sverige och Sydöstra Norge* ('The Finnish population in Mid-Sweden and South-East Norway'), also called *Segerstedts samling* ('Segestedt's collection'; Wedin 2006).

Albrekt Segerstedt, who served as senior master at the teachers' training college in Karlstad in Värmland, was very interested in folk culture, especially Forest-Finnish folk culture. He compiled his work in the 1880s. By sending questionnaires to, among others, teachers, priests and sheriffs, he managed to gather information about Forest Finns largely from the whole Forest-Finnish area. The information in Segerstedt's collection is mostly written in Swedish, but the information coming from Hansson is an exception in this respect.

Hansson's Värmland-Finnish texts consist of a letter personally addressed to Segerstedt, a report about the Finns in Södra Finnskoga and a translation with the title *XXVII Goningan gäskuläisen vieldä asdajalda dåjmidås voåsilda 1881–1885*. The source text is an extract from Governor Henrik Adolf Widmark's five year report from 1881–1885, which deals with circumstances concerning the Forest Finns in Värmland (Söder, In print I). In addition there is a wordlist, in which Hansson compares words and expressions from Swedish and from two Finnish varieties: *Soåmalaista* and *Wanhåa Soåmalaista*.

Similarly to other Värmland-Finnish writers (Nordlund 2007: 235f) Hansson stayed true to his own dialect when writing Finnish. He had no intention of following the Biblical Finnish form. Instead he made an effort to render Värmland-Finnish phonetic and morphological features. A peculiarity in Hansson's writing is that his spelling is based on the letters' sound value in Swedish. As can be seen in the following extract his script looks quite different compared to other Finnish texts:

Åpista minä ej dahåj Girottåa midä, van mijen wälillä sanåjn nin se ån madala. Dässa [dässä] Edälä Soåmalajs mehässä beäsö månjad lapsed Linallen eli Herran bouällen[2] *[böuällen] jågå ne dajda midä logga [loggea] eli ej* (Wedin 2006: 223).

[2] The compilers of the collection Segerstedt and another person, probably his sister in law (Wedin 2006: 20), copied the material by hand into two transcripts. One of the transcripts was sent to the University library in Helsinki and the other to the library at The Royal Swedish Academy of Letters, History and Antiquities in Stockholm. The latter copy is today kept in the library of The Swedish National Heritage Board in Stockholm. Judging from the transcript the person who copied Hansson's texts was not

Standard Finnish interpretation:

Opista minä en tahdo kirjoittaa mitään, mutta meidän välillä sanoen, niin, se on matala. Tässä Etelä Suomalaismetsässä[3] *pääsevät monet lapset liinalle eli Herran pöydälle, joko he taitavat lukea eli ei(vät).* 'I can't say anything about [the level of] education, but between you and me it is low. Here in Southern Finnish forest many children are allowed to go to Holy Communion or the Lord's table whether or not they can read' (TS)

Noteworthy in Hansson's way of spelling is the rendering of /o/ with <å>, /u/ with <o>, /y/ with <u>. The rendering of stops, especially initial stops, with <b, d, g>, which in Swedish orthography represent voiced stops, is also remarkable. There is evidence of voiced stops in Värmland-Finnish and it seems that the feature got stronger as time went by. Lauri Kettunen, who made his first records in Värmland in 1907, mentions that voiced stops only appear in the speech of "the poorer speakers" (Kettunen 1909: 92), while Julius Mägiste, who made his records between 1947–51, states that voiced stops appear as a general feature in Värmland-Finnish. There was possibly an alternation between voiced and unvoiced stops in the Finnish dialect that Hansson was familiar with. In Swedish orthography initial <p t k> in front of vowels represent strongly post-aspirated unvoiced stops, while <b d g> in the same position represent voiced stops with little post-aspiration. Since stops in Värmland-Finnish in general are not post-aspirated and in Hansson's dialect possibly sometimes voiced, he chose the graphemes <b d g> to render Värmland-Finnish stops. The marking of short and long vowels usually follows the Swedish spelling rules, according which a single consonant indicates that the presiding vowel is long, e.g. *van* /vaːn/ and *Linallen* /liːnalːen/ and a double consonant indicates that the presiding vowel is short, e.g. *Dässä* /täsːä/ and *loggea* /lukːea/. This way of spelling becomes inconsequent when a short consonant follows a short vowel, as in /opista/, or when a long consonant follows a long vowel, as in /muːtːi/. In such cases Hansson chose to switch over to the Finnish way of marking short and long consonants, which results

very familiar with the Finnish language, of which the obvious writing error "bouällen" (pro *böuällen*) in the extract above is one of many examples. In the printed edition of Segerstedt's work the editors have "corrected" such writing errors without making any indication of it. Examples deriving from Hansson's material in this paper are however taken directly from the handwritten transcript in Stockholm. When it is likely that a word form is been incorrectly transcripted, an alternative word form is given in square brackets as in the extract above.

[3] swe Södra Finnskoga

in the forms *åpista* and *motti* (For a thorough review of Hansson orthography, see Söder In print 1).

The letter to Segerstedt

The letter ”Herra A Segerstedtille Gåarlåjstassa” (’to Mr A Segerstedt in Karlstad’) of ”se 12 bäjvä Gokka-gussa 1887” (’the 12th of May[4] 1887’) is signed by ”Hejkki Hannon båjga. Ryggillä” (’Henrik Hansson. Röjden’; Wedin 2006: 223). In the letter Hansson comments on the material, which he had sent to Segerstedt: ”gax (2) Liståa Suåmen gjelen” (’two lists of the Finnish language’; id.) and the report ”Luhud ylös andå soåmalajsten Elin gerrasta” (’a short essay on the life of the Värmland-Finns’). This is followed by a few remarks where Hansson states that he has nothing to say about legends and that he does not want to say anything about the popular poetry *(Ronåminen)*, which he heard as a little boy, since he does not find it ”nuttuädä majnida” (’useful to mention’; id.). He also mentions that the level of education is low in Södra Finnskoga and that the children are allowed to partake of the communion wether they can read or not (see extract above). Finally he tells that he has chosen to write the report in Swedish since he ”bitgässä girjodåxsessa ej daidas mojståa völjädä wanhåa Soåmen gjeldä” (’in longer writing would not remember how to write the old Finnsh language’; id.).

The letter to Segerstedt is the only of Hansson’s texts that does not seem to have a Swedish original. A Swedish version of the letter which would have come into the hands of Segerstedt would surely have been brought into his collection. Thus, the letter puts on display how Hansson wrote Finnish without any Swedish original.

Even though there is no Swedish original to the letter the influence from Swedish is obvious. There are for instance several expressions that have been created with Swedish compounds as a model: *ylös andå* ’information’ < swe *uppgift*, *ylös banån* ’essay’ < swe *uppsats*. I have not come across any of these words in other Värmland-Finnish texts and it is hence possible that Hansson created these words himself. One can note that Hansson, in contrast to Swedish orthography, writes the expression in two words.

The letter also contains the loanwords *nokka* ’probably’ < swe *nog*, *völjädä* ’follow’< swe *följa*, *nuttuäda [nuttuädä]* ’useful’ < swe *nyttig*, which all are well established in the Värmland-Finnish vocabulary. Kettunen (1909: 98) mentions the latter word giving the form *nüttüvä*[5] in nominative singular

[4] Literally: ”the Flower Month”.
[5] Kettunens transcription has been somewhat simplified in this article.

and argues that the word shows a regular reflexion in Värmland-Finnish of Swedish adjectives which in spoken Swedish ends with an *-i* (e.g sweC *nytti*, cf. sweSt *nyttig*). In Hansson's writing the regular reflexion is *-oa* (cf. fiSt *ua*) and *-uä* (cf. fiSt *yä*), where *-v-* does not occur. It seems that Hansson renders a form that occurs in the western part of the language area. Kettunen mentions that "the fate of *v* has been such that it is preserved in the eastern part of the language area […], but farther westwards on the Norwegian side it has disappeared in connection with labial vowels: *tuvassa* ~ *tuassa*" (1909: 47 TS.) It is however not surprising to find features that belong to the Norwegian side of the language area in Hansson's Finnish, as his domicile was situated only a few kilometers from the Norwegian border.

Since Hansson's writing is based on his own dialect it is possible to detect several features that characterize Värmland-Finnish. One example is Hansson's *Löuän* (fiSt *löydän*), which displays a form where the original dental spirant **δ* has disappeared (Kettunen 1909: 22). Another example is the second infinitive instructive *sanåjn* [sanoin] (cf. fiSt *sanoen*, cf. extract above) which shows a typical Värmland-Finnish form (Kettunen 1909: 85).

In *bjenna* [*bjennä*] *båjgana* 'as a little boy' the essive of the adjective displays the use of consonant stems (cf. *pien-*) in Värmland-Finnish, cf. fiSt *pienenä poikana*. The use of consonant stems is in general quite common in Savo dialects and in Värmland-Finnish it is an even more prominent feature (Kettunen 1909: 50f).

Another typical Värmland-Finnish feature appears in the allative form *Linallen* [li:nal:en] 'to the communion', where the suffix *-llen* shows that the original **n* is preserved in the lative suffix (Hakulinen 1979: 105).

Many of the features on display in Hansson's letter appear quite commonly in Eastern Finnish dialects. In general Hansson writes diphthongs where Standard Finnish has long vowels: *Liståa* (fiSt *listaa*), *liseä* (fiSt *lisää*). The present form *beäsö* /peäsö:/ 'gets' (cf. fiSt *pääsee*) puts on display the labial ending in third person singular, which occur commonly in Eastern Finnish dialects. Also the inessive *mehässä* (cf. fiSt *metsässä*) and the active past participle *girjottana* (cf. fiSt *kirjoittanut*) show Eastern Finnish features (cf. Turunen 1959:130; Mielikäinen 1981: 111).

Hansson's use of conjunctions also displays Eastern Finnish features. In the phrase *van minä Louän [Löuän] jåtta ej se åle* 'but I find that it is not' the conjunctions *van* [va:n] and *jåtta* [jot:a] are used as equivalants to Standard Finnish *mutta* 'but' and *että* 'that'. The phrase also puts on display a Non-Standard Finnish use of the verb *löytää* 'find'.

Båos Wermlandin Suåmalais mehildä

The report *Båos Wermlandin Suåmalais*[6] *mehildä* ('From the Finnish Forests of Northern Värmland') gives information on the situation in the Forest-Finnish areas of Värmland. The text, in which Hansson gives answers to Segerstedt's questions, is divided into four headings: *Bohenbarsi* 'language', *Elångerda* 'economic branches', *Bergjaideminen* 'economic situation' and *Wåatenbars* 'clothing'.

The headings *Bohenbarsi* and *Wåatenbars* put on display the use of the word *bars(i)* (cf. fiSt *parsi*) in the meaning 'sort, manner', which is typical for Värmland-Finnish. Together with *Bohen* 'speech' (cf. fiSt *puheen*) and *Wåaten* 'garment' (cf. fiSt *vaatteen*) Hansson uses the word in compounds to form equivalents to the Swedish headings *Språk* 'language' (cf. "manner of speaking") and *Klädedräkt* 'clothing' (cf. "sort of garment"). According to SSA (swe *parsi*) the sense in which Hansson uses the word has developed from the original 'purlin, rafter; stable garret, floor board' through 'section; stall' to 'quality, manner'.

The heading *Elångerda*, which corresponds to *Näringsgrenarna* 'economic branches' in the Swedish text is used in a quite different sense than Lönnrot's similar *elokerta* 'lefnadssätt, lefverne' ('way of living, living') (Lönnrot: swe).

The verbal noun *Bergjaideminen*, which in the Swedish text has the equivalent *Ekonomiska (förhållandet)* ('The Economic (situation)') is connected to the Värmland-Finnish verb *perjaita* 'cope, manage' (Mägiste 1960: 173). The verb has its origin in the Swedish reflexive verb *bärga sig* 'manage, cope'. Hansson's spelling is apparently influenced by the Swedish spelling of the verb. The Swedish verb has been borrowed into Finnish in Finland too, where it not only occurs in the meanings 'evade, get along, manage', but also functions as a transitive verb expressing meanings such as 'rescue, salvage, acquire' (SKES: swe *pärjätä*). The latter meanings derive from transitive use of the Swedish verb (swe *bärga* 'rescue, salvage, acquire'). In the Finnish dialects of Finland the front vowel variant of the verb dominates, but there are also instances of a back vowel variant: *perjata* (SSA: swe *pärjätä*). An important difference between the Värmland-Finnish verb and the variants given in SKES and SSA is that a derivational suffix expressing reflexivity occurs in the former type, cf. *i + te-* (Koivisto 1990: 97). This type of reflexive verbs does not exist in Standard Finnish but it occurs in Finnish dialects and

[6] Hansson's use of <u> instead of <o> in *Suåmalais* indicates influence from Biblical Finnish.

it is common in Värmland-Finnish. The Värmland-Finnish verb connects both in form and in meaning to the Swedish reflexive verb. This type of reflexive appears quite often in Swedish loanwords. In Swedish dialects of Värmland the verb *bärga sig* is used in the sense 'klara livsuppehället (earn one's livelihood)' (Warmland 2008: swe *bärge säj*), which corresponds to the more elaborate definition of economy found in SAOB (swe *ekonomi*): "activity for acquisition and usage of means to satisfy (material) needs" (TS).

Dispite Hansson's statement in the letter to Segerstedt, that he only would give the information in Swedish there exists a Värmland-Finnish version of the text. The Värmland-Finnish version is probably a translation. In Segerstedts collection (Wedin 2006: 231ff) there is a corresponding Swedish text, signed by Hansson, which seems to be the original text. The occurrence of a quote from the Swedish encyclopaedia *Historiskt-geografiskt och statistiskt lexikon öfver Sverige* (Hogner et al 1860: swe *Finnmark*), which translated in the Finnish version and the fact that one of the sentences in the Swedish version is missing in the Finnish version indicate that he wrote the Swedish version first. Neither the Finnish text nor the Swedish text bears a date and there is no way to tell whether the translation was Hansson's or Segerstedt's idea.

The Swedish version, *Från Norra Wermlands finnskogar*, shows that Hansson mastered the art of writing formal Swedish. Formal Swedish has been a pattern in his translation which is manifested in several borrowings. Many of the expressions that Hansson uses in the Swedish text are transferred more or less word by word to his Finnish text. This makes some of the expressions in his text quite odd in comparison to Standard Finnish equivalents. Here are some examples on display together with the equivalents in the Swedish version:

dolå ylös bannox < swe *blifva uppförda* 'are being built' (c.f. fiSt *tulee* 'becomes': 3 p. present tense of *tulla* 'come, become'; *ylös* 'up'; *pannuksi* 'put': translative singular of the passive past participle of *panna* 'put, place'),

ån […] dollo gobeillen heidedux < swe *blifvit åsidosatt* 'has been neglected' (cf. fiSt *tullut* 'become': *kupeille* 'to the sides': allative plural of *kuve* 'side, haunch, flank'; *heitetyksi* 'thrown': translative singular of the passive past participle of *heittää* 'throw'),

Se ej åle gafvas båis dehtu < swe *det är långt ifrån afgjordt* 'it is far from decided' (cf. fiSt *se* 'it', *ei*: negative auxiliary 3 p. singular; *ole*: negation form of *olla* 'be'; *kauas* 'far away'; *pois* 'away', *tehty* 'done': passive past participle of *tehdä* 'do'),

ylös bando < swe *upptimrade* ‘built of logs’ (cf. fiSt *ylös* ’up’; *pantu* ’put’: passive past participle of *panna* ’put’).

The expressions, which occur in both literal and figurative sense, are if necessary, adapted to Värmland-Finnish structure. Such Värmland-Finnish expressions, created with a Swedish expression as the model, also appear in contexts where the Swedish interference is not so strong and direct. Expressions like *syödä ylös* ‘eat up’ < swe *äta upp* and *tulla ramillen* ‘arrive, get there’ < swe *komma fram*, may sound odd in many Finnish contexts, but are common expressions in Värmland-Finnish.

”Ordlista från S:a Finskoga”

In *Ordlista från S:a Finskoga*[7] (’Wordlist from Southern Finnish forest’) Hansson has put some 150 Swedish words and phrases together with equivalents from two Finnish language forms. The words and the phrases are presented in three columns, one for the Swedish equivalents and one for each of the two Finnish language forms. The language names *Rouhtalajsta*, *Suåmalaista* and *Wanhåa Suåmalaista* function as headings. Each heading has a Swedish heading written above the Värmland-Finnish ones. Hansson’s use of a form with the derivation suffix *-lAinen* when denoting languages may seem remarkable. Such derivations are however regularly used in Värmland-Finnish in expressions like *speak Finnish* (cf. fiV *puhua suomalaista* ~ fiSt *puhua suomea* ’speak Finnish’). In Hansson’s use the partitive singular form of these derivations function as equivalents to the Swedish language names *Svenska* (Swedish), *Wermlands finnska* [sic!] (Värmland-Finnish) and *Finlands finska* (Finland Finnish).

Even though *Suåmalaista* (fiS) and *Wermlands finska* do not correspond word by word they must be considered as good equivalents. In a Värmland-Finnish context *suomalaista* primarily denotes the Värmland-Finns’ own dialect. In Matti Mörtberg’s Värmland-Finnish records (Söder, In print II) Matilda Eriksson, one of Mörtberg’s informants, tells how young people in her neighbourhood relate to Värmland-Finnish: *Nyt ne ei puhu suomalaista, nuoremmat imeiset, eikä ne tahokkaan taitoa* ‘Nowadays young people don’t speak [Värmland-]Finnish, and nor do they want to’ (TS).

The headings above the third column are *Wanhåa Suåmalaista* (fiWS) and *Finlands finska*. With *Wanhåa Suåmalaista* ’old Finnish’ Hansson obviously makes reference to another form of Finnish than contemporary

[7] Nowadays usually *Södra Finnskoga*.

Värmland-Finnish. The Swedish heading *Finlands finska* 'Finland Finnish' suggests that Hansson refers to Finnish spoken in Finland.

A comparison between the words and phrases in the columns shows that the Finnish equivalents, in terms of orthography and choice of lexeme, relate in three different ways. In some cases Hansson gives completely different lexemes (A), in some cases there is a difference in spelling (B) and finally there are cases where both equivalents are identical (C).

(A) fiS *Bäjve* ~ fiWS *Aringå* 'sun'
(B) fiS *Jomala* ~ fiWS *Jumala* 'God', fiS *Gefväd* ~ fiWS *Kefväd* 'spring' (cf. fiSt *kevät*), fiS *måa* ~ fiWS *maa* 'land'
(C) *Hanhet* 'geese', *Lehmiä* 'cows' and *Wanha* 'old', *Gobbe*[8] *[Gobb]* 'old man' < swe *gubbe* 'id.'

Surprisingly enough Hansson mentions *Gobbe [Gobb]*, which has been borrowed from Swedish directly into Värmland-Finnish, as one of the words that are common of Värmland-Finnish and Finnish in Finland. He seemingly ignored the use of the word *ukko* 'old man' in Finland. Otherwise the word-list contains quite few loanwords which have been borrowed directly into Värmland-Finnish. This may seem surprising since the occurrence of Swedish and Norwegian loanwords in general is common in Värmland-Finnish. The list, however, puts mostly on display words belonging to the traditional vocabulary and that part of the vocabulary seems in general to have resisted incorporation of loanwords.

Summary

Reading Henrik Hansson's texts one must bear in mind that the Finns inhabiting the forest areas of Värmland at the end of the 19th century were linguistically and culturally rather isolated from Finland. Their situation was above all affected by social and economic changes that came about in their neighbourhood and, which is very important, they did not participate in the process of emancipation which characterized the culture and language policy of Finland in the 19th century. These circumstances are reflected in Hansson's material. His choice of Swedish orthography when writing Finnish and his phonetic-like spelling rendering his own dialect, are consequences of the isolation from Finland. This is also emphasized by Hansson's vague picture

[8] The nominative singular has not a final vowel in Värmland-Finnish, cf. *Kup* (Kettunen 1909: 139), *kup* (Mägiste 1960: 170).

and contradictory rendering of Finnish spoken in Finland. Although there are instances of stigmatisation of Värmland-Finnish Hansson does not seem to be ashamed of his mother tongue. Instead he made use of the means of expressions that his dialect offerred.

Since Hansson used his own dialect as the basis for his way of spelling it is possible to detect features that are typical of Värmland-Finnish in his texts. Some of these features are common with Eastern Finnish dialects. Other features have developed in Värmland-Finnish exclusively and some of them are the result of influence from Swedish and Norwegian.

Hansson's choice of orthography sheds light upon changes that have occurred in Värmland-Finnish. The use of the graphemes <b d g> to render Värmland-Finnish initial stops highlights a change in Värmland-Finnish phonology, which implies the addition of voiced stops as allophones to the original unvoiced stops. If Hansson would have used a traditional Finnish orthography he would have left this particular feature unrevealed in his writing.

Many expressions which occur in Hansson's Finnish texts apparently have a Swedish expression as their model. Such expressions are quite common in Värmland-Finnish, but in Hansson's texts such expressions occur more frequently than usual. This is partly explained by the fact that some of Hansson's texts are translations from Swedish.

Hansson's wordlist contains relatively few loanwords. His wordlist brings up words which denote basic notions and notions belonging to traditional Värmland-Finnish domains. This indicates that, dispite the influence of Swedish and Norwegian, the Värmland-Finnish core vocabulary is quite free of recent loanwords. Those few loanwords that appear in Hansson's material are adapted to Värmland-Finnish structure and show evidence of systematic integration.

Abbreviations

fiSt	Standard Finnish
fiV	Värmland-Finnish
fiS	Suåmalaista (Hansson's definition of Värmland-Finnish)
fiWS	Vanhåa Suåmalaista (Hansson's definition of Finnish spoken in Finland)
swe	Swedish
sweC	Colloquial Swedish
sweSt	Standard Swedish

Literature

Bladh, Gabriel 1995: Finnskogens landskap och människor under fyra sekler: en studie av natur och samhälle i förändring. Kulturgeografiska institutionen, Handelshögsk. vid Göteborgs univ., Göteborg.

Gottlund, Karl Axel 1929: Otava eli suomalaisia huvituksia. Osa 3. SKS, Helsinki.

Hakulinen, Lauri 1979: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Otava, Helsinki.

Hogner, Gustav–G. P:n Westerling–Gustaf Thomé 1860: Historiskt-geografiskt och statistiskt lexikon öfver Sverige. Hammars, Stockholm.

Honkanen, Tapio 2008: Torraka 'torr tall eller gran på rot'. Ett finskt lånord i svenskan. In: Svenska landsmål och svenskt folkliv 131: 67–81.

Häkkinen, Kaisa 1994: Agricolasta nykykieleen: suomen kirjakielen historia. WSOY, Porvoo.

Kettunen, Lauri 1909: Descendenttis-äännehistoriallinen katsaus Keski-Skandinavian metsäsuomalaisten kieleen. SKS, Helsinki.

Koivisto, Jouko 1990: Suomen murteiden refleksiivitaivutus. SKS, Helsinki.

Lönnrot, Elias 1930: Suomalais-ruotsalainen sanakirja / Finsk-svenskt lexicon (2. painos). Werner Söderström, Porvoo.

Mielikäinen, Aila 1981: Etelä-Savon murteiden äännehistoria I. Konsonantit. SKS, Helsinki.

Mägiste, Julius 1955: De värmlandsfinska ortnamnens vittnesbörd. Värmlands museum, Karlstad.

Mägiste, Julius 1960: Vermlannin sammuvaa savoa: kielennäytteitä vuosilta 1947–51. SKS, Helsinki.

Mörtberg, Matti, 1938: Björnfest och jaktmagi hos värmlandsfinnarna. In: Erixon, Sigurd–Sigurd Wallin (eds.), Svenska kulturbilder 6. Skoglund, Stockholm. 113–126.

Nordlund, Taru, 2007: Double diglossia – lower class writing in 19th-century Finland. In: Multilingua 26: 229–246.

Rapola, Martti 1969: Vanha kirjasuomi (3. painos). SKS, Helsinki.

SAOB = Svenska Akademiens ordbok över svenska språket. 1–. 1898–. Svenska Akademien, Stockholm.

SKES = Itkonen, Erkki–Joki, Aulis J. 1962: Suomen kielen etymologinen sanakirja 3. Suomalais-ugrilainen seura, Helsinki.

SSA = Itkonen, Erkki–Kulonen, Ulla-Maija 1995: Suomen kielen alkuperä: etymologinen sanakirja 2. SKS, Helsinki.

Söder, Torbjörn (in print I): Heikki Hannunpojan metsäsuomalainen käännös maaherra Henrik Adolf Widmarkin viisivuotiskertomuksista vuosilta 1881–1885.
Söder, Torbjörn (in print II): Matti Mörtbergs värmlandsfinska uppteckningar.
Thomason, Sarah Grey 2001: Language contact: an introduction. Edinburgh Univ. Press, Edinburgh.
Turunen, Aimo 1959: Itäisten savolaismurteiden äännehistoria. SKS, Helsinki.
Warmland, Knut 2008: Värmländsk ordbok, de värmska dialekternas ordskatt. Värmlands Museum, Karlstad.
Wedin, Maud (ed.) 2006: Segerstedts samling, skogsfinnarna i Skandinavien. FINNSAM & Finnbygdens förlag, Falun.
Wiklund, Karl Bernard 1895: Ett besök i Värmlands finnskogar. In: Svenska Turistföreningens årsskrift för 1895. 46–64.
Wiklund, Karl Bernard 1902: Finska språkets nuvarande utbredning i Värmland och Grue finnskog. In: Ymer 22: 15–18.

DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK
FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 17.
DEBRECEN, 2010

talu
(A nganaszan deiktikus napnevek rendszere)

SZEVERÉNYI Sándor

1. Bevezetés

A nganaszan nyelvben az időviszonyok kifejezése számos olyan sajátságot mutat, amelyek más uráli nyelvben nem találhatók meg, különösen nem egyszerre. Röviden ezek a következők: morfológiailag jelölt (imperfektív–perfektív) igeaspektus mellett differenciált igeidőrendszert (köztük morfológiailag jelölt jövő időt) találunk, emellett igen gazdag az igemódrendszer, melynek idővonatkozásai további ragozási paradigmákat feltételeznek (pl. különböző igemódokban különbözhetnek az időre utaló morfémák). Mindemellett van egy elhanyagolt, s látszólag apró jelenség, mely ennek a tanulmánynak a kiindulópontja.

A kiindulópont két furcsa időhatározó-szónak a szerepe az időviszonyok kifejezésében. A két szót és származékait a leginkább mérvadó nganaszan forrás, a Zsdanova–Momgye–Kosztyerkina (2001) nganaszan szótár a következőképpen adja meg:

talu ’1) tegnap; 2) holnap’
ďalaˀ talu ’minden nap’
taluə ’1) régebbi, korábbi, (el)múlt, tegnapi; 2) holnapi’
taluə ďalị ’tegnap, holnap’; *taluə takənu* ’tegnapelőtt, holnapután’

A kiindulópont tehát az, hogy a nganaszan nyelvben a ’holnap’ és a ’tegnap’ jelentést (ill. a ’tegnapelőtt’ és ’holnapután’ jelentéseket) ugyanaz a szó (ill. névutós szerkezet) fejezi ki. A másik szó, a *manu* nem található meg a szótárban, csak a származékai: *manunu* ’régi’, *manuə* ’korábbi, régi’, *manuəďəə* ’régi (tárgy)’.

A jelentések azt mutatják, hogy a *manu* szó (származékai) csak korábban megtörtént eseményekre utalhat(nak), ám találunk olyan példát is, amelyben később bekövetkező eseményre utal. Ezt a következő mondatpár szemlélteti:

(1) ***manu*** *mintʲagənį* *ďindi-**śitə**-mi*
később lehet hall-Fut-Du1s
'Később lehet, hogy megtudjuk.' (Wagner-Nagy 2002: 218/44)

(2) ***manu*** *muŋkə-**ďüə**-ŋ.*
korábban beszél-Prt-Sg2s
'Korábban beszéltél.' (T_SeuMelangana 1211)[1]

Álljon itt egy példapár a *talu* 'tegnap, holnap' szóval is:

(3) *ńüəmə* *ďügu-**suə*** ***talu***
gyerek-PxSg1 elvesz-PrtSg3 **tegnap**
'Tegnap eltűnt a gyerekem.' (ES-03_paris 246)

(4) *təniʔia* *mi* ***talu*** *suə-ʔ**śitə**-mi* *təniʔia.*
így mi(2) **holnap** utazik-Fut-1Du.s így
'Holnap fogunk elutazni.' (K-03_brothers 523)

Látható, hogy a *manu* szó a megelőző és a következő eseményre is vonatkozhat, ilyenkor a finit igén található időjel (múlt vagy jövő) dönti el a szó jelentését, ugyanezt látjuk a *talu* esetében. Ez a jelenség nem általános, sőt nagyon ritka a világ nyelveit illetően. A következőkben ezt a tipológiai hátteret mutatom be, majd azt vizsgálom meg, hogy ez a jelenség milyen más tényezőkkel függhet össze, és ezek (ki)alakulását milyen tényezők motiválhatták, ill. tették lehetővé.

2. Deiktikus napnevek

Először a deiktikus időhatározó-szók, azon belül pedig a deiktikus napnevek („deictic day-names", pl. *ma, tegnap, holnapután* stb.) tipológiáját mutatom be, elsősorban Tent 1998-as tanulmánya alapján.[2] Tent 157 nyelv adatait vizsgálta, ám alapvető rendszerezéseken túl tágabb összefüggéseket nem állapított meg (ez nem is volt célja), de megjegyzi, hogy a deiktikus napnevek rendszerét más jelenségekkel összefüggésben kell vizsgálni. Az alábbiakban

[1] A következő hivatkozások Valentin Guszev gyűjtésében található szövegekre vonatkoznak: K-03_brothers, K-06_ondatra, N-99_komary, DY-00_kemege_mou, K-06_Lakuna, ES-03_paris, T_SeuMelangana, K-03_malchik.

[2] Elsőre talán meglepő, hogy mennyire minimális szakirodalom áll rendelkezésre a témában, ám ha belegondolunk abba, hogy ezeket az adatokat a szótárak ritkán tartalmazzák, és így minden nyelv esetében konzulens segítségére van szükség, már érthető.

röviden bemutatom Tent rendszerezését: milyen típusú szimmetriák és aszimmetriák mentén szerveződnek a napnevek a világ nyelveiben.[3]

A deiktikus napnevekről kevés tipológiai jellegű (egyáltalán: bármilyen jellegű) szakirodalmat találtam.[4] Ennek oka az lehet, hogy nem könnyű hozzáférni releváns adatokhoz, ugyanis a szótárak anyaga nem lehet elegendő, megfelelő konzulenst vagy adatközlőt viszont nem mindig egyszerű találni.

Tent is említ néhány okot, amelyek gyakran felmerültek munkája során. Ez vonatkozik a produktivitás (pl. transzparens-e az adott elem), a rekurzió (reduplikáció, pl. *holnapután után* típusú szerkezetek), a gyakoriság (mennyire gyakori – létező-e – egy adott elem) és a nyelvjárások kérdésére.

Tent négy szempontból csoportosította anyagát. Ezek a következők: morfológiai, numerikus, duális, lexiko-szemantikai szimmetriát/aszimmetriát alkotnak-e a deiktikus napnevek az adott nyelvben. Az alábbiakban ezeket ismertetem, ugyanis a nganaszan rendszer megértése szempontjából fontos ezekkel tisztában lenni.

2.1. Morfológiai szimmetria

A morfológiai szimmetria azt jelenti, hogy N két oldalán levő fogalmak megvalósulásai ugyanolyan morfológiai szerkezetet alkotnak, de maguk az elemek (a bázis és/vagy a módosító) különbözhetnek. Tipikus aszimmetrikus rendszert találunk a finnben, ahol a –N nevek esetében maga a bázis is különbözik, a +2 viszont +1 származéka:

finn	toissapäivänä	–2
	eilen	–1
	tänään	N
	huomenna	+1
	ylihuomenna	+2

Mindazonáltal a polimorfemikus deiktikus napnevek rendszere általában valamilyen mértékű szimmetriát mutat (különösen –/+2-n kívüli elemek). Ezek a polimorfemikus szerkezetek többnyire egy lexikai bázisból és annak módosítójából állnak (ez általában pre/posztpozíció, melléknév vagy számnév). Minél távolabb áll N-től az adott szerkezet, annál valószínűbb, hogy az

[3] Tent jelölései: N = most, mai nap, – jel = N-t megelőző, + jel = N-t követő napi egységek.

[4] Ezt az is megerősíti, hogy Haspelmath (1997: 7) sem említ a deiktikus napnevekre vonatkozó szakirodalmat, és érdekesnek tartana egy tipológiai szempontú vizsgálatot (pl. hogy van olyan univerzálé, hogy ha egy nyelvben van kifejezés a tavaly jelentésre, akkor biztosan van a tegnapra stb.).

polimorfemikus. A nyelvek kétharmada szimmetrikus morfológiai rendszerű (ezekbe beletartoznak azok a nyelvek is, amelyek az összes napnevet monomorfémával nevezik meg, mint pl. a hindi).

2.2. Numerikus szimmetria

Tent a vizsgált nyelvek 88%-ban talált numerikus szimmetriát. A numerikus szimmetria azt jelenti, hogy N mindkét oldalán ugyanannyi elem található (azaz ugyanannyi napot neveznek meg). A leggyakoribb a **–2 N +2** rendszer (58%), a **–3 N +3** ritkább, de gyakori (20%). A **–1 N +1** rendszer viszont ritka (3%).[5] Elvétve léteznek **–4 N +4, –5 N +5, –6 N +6** rendszerek is (összesen a vizsgált nyelvek 7%-a).[6] Szimmetrikus például az angol (–1 N +1) és a magyar (–2 N +2). Példa aszimmetrikus numerikus rendszerre:

ipili	lumane	–2
	tuni	–1
	andipa	N
	anati	+1
	luma	+2
	lumale	+3

2.3. Duális szimmetria

A duális (lexikális) szimmetria azt jelenti, hogy az N két oldalán ugyanazok az elemek jelennek meg. A 157 vizsgált nyelvből mindössze három valósít meg teljes duális szimmetriát: a hindi, a komba és a kapanava:

hindi		***komba***		***kapanava***	
tarsõ	–4	mara-nan	–3	hoqueha bahquish	–2
narsõ	–3	mara	–2	bahquish	–1
parsõ	–2	muka	–1	rahma	N
kal	–1	irak	N	bahquish	+1
aaj	N	muka	+1	hoqueha bahquish	+2
kal	+1	mara	+2		
parsõ	+2	mara-nan	+3		
narsõ	+3				
tarsõ	+4				

[5] Ide sorolja az angolt is. A *the day after tomorrow* típusú perifrasztikus szerkezeteket nem veszi figyelembe.

[6] Azt Tent is megjegyzi, hogy adatközlői és konzulensei szerint is a (–/+)2-n kívüli lexémák nem gyakori, ám mindenféleképpen létező elemek.

Részleges a duális szimmetria a kalamban, a sziében, a nyugati fidzsiben, a veracruz huastecban, a bolíviai kecsuában, az anejomban, és a szuahéliben.[7] A részleges duális szimmetria egyik típusa, amikor ugyanazokat a bázisokat használja mindkét oldalon, de a módosítók különböznek (veracruz huastec, kalam, szie, fidzsi), például:

szie	nowisas	–5
	nowimpe	–4
	nowinag	–3
	nome	–2
	ninu	–1
	marima	N
	mran	+1
	weme	+2
	winag	+3
	wimpe	+4
	wisas	+5

A részleges duális szimmetria másik típusa, amikor nem mindegyik oppozíciós lexikális elem egyezik meg. A bolíviai kecsuában és az anejomban például a (–/+1)-n kívüli elemek ugyanazok:

kecsua	minccha	–2
	qayna	–1
	kunan p'unchay	N
	qay'a	+1
	minccha	+2

Tent megjegyzi, hogy Fillmore (1975) szerint ez a típus nem különleges, ám Tent azt írja, hogy az ő anyagában ritka, és saját vizsgálataim is ezt mutatják.

[7] A hindi az indogermán nyelvcsalád újind ágába tartozik. A komba és a kalam új-guineai pápua nyelv. A kapanava a pano indián nyelvek egyike, Peruban beszélik. A szie (vagy erromangói) Erromango szigetén (Vanuatu) beszélt óceániai maláj-polinéziai nyelv. A nyugati fidzsi (wayan) óceániai (< ausztronéz) nyelv. Az anejom is óceániai, a sziéhez hasonlóan Vanuatun beszélik. A szuahéli keleti bantu nyelv, a kecsua a legnagyobb ragozó típusú indián nyelv. A veracruz huastec a maja nyelvek vazték ágába tartozik.

2.4. Lexiko-szemantikai szimmetria

A legtöbb nyelvben N mindkét oldalán a módosítók ugyanazon osztályba és típusba tartoznak, például egy nyelv vagy lokálisi vagy temporális módosítót alkalmaz, mindkettőt nem. Tipikus lexiko-szemantikai szimmetrikus rendszert találunk az észt nyelvben, ahol –/+1 elemek monomorfemikusak, a +2 elem a +1 származéka, –2 pedig –1 származéka, s ezt mindkét esetben az *üle* elemmel valósítja meg:

észt	üleeile	–2
	eile	–1
	täna	N
	homme	+1
	ülehomme	+2

Aszimmetrikus rendszerű például az orosz, ahol a *позавчера* 'tegnapelőtt' szóban lokálisi elöljárószók találhatók *(по-, за-),* míg a *послезавтра* 'holnapután' szóban temporálisi *(после-).*

2.5 A nganaszan rendszer

Tent csoportosítását alkalmazva meg lehet állapítani, hogy a nganaszan deiktikus napnevek rendszerének legfontosabb jellemzője, hogy teljes duális szimmetriát valósítanak meg (Tent 1998: 126–128) – ennél fogva természetesen a morfológiai, a numerikus és a lexiko-szemantikai szimmetria is teljes:

taluə takənu, taluə taanini	–2
talu	–1
əməďalI	N
talu	+1
taluə takənu, taluə taanini	+2

2.5.1. A módosítók

2.5.1.1. *takənu* 'mögött'

A *takənu* 'mögött' névutó helyviszony kifejezésére is alkalmas, ugyanakkor részt vesz más időhatározók megformálásában, ezek a múltra vonatkoznak:

manu	***hüə***	***takənu***	*əməənį*	*mənə*	*naməənunə*	*tuj-śüə*
régen	év	mögött	ide	én	hozzám	jön-PrtSg3

'Régen, egy évvel ezelőtt eljött hozzám.' (K-06_ondatra 943)

əi,	*sari kobtua*	***kanə***	***hüə***	***takənu***	*konʲ-ďʲə*	*əməənʲ.*
Oh,	cár lány	néhány	év	mögött	jön-PrtSg3	ide

’Oh, a cárlány néhány évvel ezelőtt idejött.’ (K-06_ondatra 975)

2.5.1.2. *taanini* ’vmi mögött, vmin túl’

A *taanini* névutó csak Guszev anyagában fordul elő, korábbi forrásokban nem. A *taluə taanini* szerkezeten kívül mindössze két példám van, mindkettőben spaciális viszonyt kifejező szerkezetben szerepel:

śigiˀijŋiˀia	*munu-ntu:*	*ńemʲ-nə*	*munuŋkə-tu,*
emberevő	mond-AorSg3	anya-GenPxSg1	mond-AorSg3

ďʲamuˀ	***taanini***	*kotu-rə*	*təi-ču*
folyó	mögött	van-AorSg3	nagymama-PxSg2

’Az emberevő azt mondja: az anyám azt mondta, hogy a tenger mögött/folyón túl van a nagymamád.’ (N-99_komary 121)

2.5.2. *küδiasa* ’felébred, felkel’ ige

A teljes nganaszan szimmetriát kicsit „megzavarja”, hogy a ’holnap’ jelentést a *talu* mellett a *küδiasa* ’felébredni, felkelni’ ige különböző származékaival is ki lehet fejezni, amelyek jelentéseit a ’holnap, reggel, másnap, másnap reggel’ szavakkal lehet visszaadni.

Feltételes gerundiummal:

tənə	***küδʲa-hüˀ***	*ďʲomtu-lə-suδə-muˀ*
te	felkel-Ger	küzd-Inch-Fut-Pl1

’Holnap megküzdünk veled = ha/amikor felkelünk, megküzdünk veled.’ (DY-00_kemege_mou 33)

Egyidejűséget kifejező, tagmondat értékű szerkezettel:

təə	***küδʲa-tu-ndə***	*vʲiʂtupai-ˀki-ˀə-muˀ*
no	felkel-Imp-Lat	elindul-Inch-Aor-Pl1

’No, amikor felkelünk, fellépünk = holnap/másnap fellépünk (értsd: előadás lesz).’ (ES-03_paris 6)

Ezek a kifejezések transzparensek, nem sorolhatók a deiktikus napnevek közé, bár az, hogy a beszélők gyakran a ’holnap, másnap, reggel’ jelentést adják meg, bizonyos fokú lexikalizálódásra utal.

3. Duális szimmetria és inflexiós jövő idő

A nganaszan adatok alapján felállíthatjuk a következő hipotézist: ha a *talu* szó jelentését az dönti el, hogy az ige múlt vagy jövő idő jellel van ellátva, akkor ebből az következik, hogy ha egy nyelvben létezik duális szimmetria, akkor ott valamilyen módon jelölt, elkülöníthető jövő időt kell találnunk. Nézzük meg, hogy a világ nyelvei alátámasztják-e ezt a feltételezést.

A WALS a 67. fejezetben foglalkozik a jövő idő inflexiós megvalósulásaival (Dahl–Velupillai 2005). A fejezetet jegyző Östen Dahl és Viveka Velupillai 222 nyelvet vizsgált meg. Ezeknek csaknem a felében (110) a jövő idő inflexiós kategóriaként jelenik meg. A listát véleményem szerint azonban fenntartással kell kezelni. Az uráli nyelvek közül az udmurtot és a nyenyecet sorolják ebbe a csoportba, míg a magyart és a finnt az inflexiós jövő idő nélküli nyelvek csoportjába. A nyenyec nyelvtanok nem tartanak számon inflexiós jövő időt. A szerzők által hivatkozott Salminen-munka is (1993–1999) derivációs kategóriaként említi meg a futurumot. (Erről még l. Salminen 1998: 54–55). Inflexiós időkategóriaként az aoristost és preteritumot említi. Formailag egyértelműen meghatározható, a teljes ragozási paradigmában megjelenő jövő idő jelet az udmurtban sem tartanak számon (a jövő idő kifejezéséről az uráli nyelvekben l. Szeverényi 2007).

Van azonban, amit biztosan meg lehet állapítani Dahlék anyaga alapján is: a Tent által duális szimmetrikus rendszerűnek minősített nyelvek vagy az első csoportban találhatók (azaz a jövő idő formailag elkülönül a múlttól és a jelentől), vagy nem szerepelnek Dahlék listáján, tehát olyan nyelvre nincs közvetlen példa, amely ellentmondana a hipotézisnek. Vannak a duális szimmetriájú nyelvek között olyanok is, amelyek nem szerepelnek Dahlék listáján, ezek esetében magam próbáltam meg utánanézni a szakirodalomban. Ezek alapján még inkább megerősíthetjük azt az összefüggés, miszerint a duális szimmetrikus rendszerű nyelvekben a jövő idő elkülönül a múlttól és a jelentől. Az összesített lista:

	nyelv	**WALS 67.**	**jövő idő**
teljes:	hindi	van jövő idő	+[8]
	komba	(nincs Dahlnál)	+[9]
	kapanava	(nincs Dahlnál)	?[10]
részleges:	kalam	(nincs Dahlnál)	?
	szie	(nincs Dahlnál)	+[11]
	nyugati fidzsi	(nincs Dahlnál)	+ (?)[12]
	veracruz huastec	(nincs Dahlnál)	?
	bolíviai kecsua	(nincs Dahlnál)	+
	anejom	(nincs Dahlnál)	? (+)[13]
	szuahéli	van jövő idő	+

Tehát megállapíthatjuk, hogy azon nyelvekben, melyekben a deiktikus napnevek legalább részleges duális szimmetriát alkotnak, ott nagy valószínűséggel a jövő idő inflexiós kategóriaként elkülönül. Kérdés, hogy ennek a fordítottja igaz-e: milyen rendszert alkotnak a deiktikus napnevek azokban a nyelvekben, amelyekben a jövő idő önálló kategóriaként megtalálható? Ez nehezen vizsgálható, hiszen a deiktikus napnév-rendszereket kellene végignézni abban a 110 nyelvben, amelyben a jövő idő elkülönül. Ez azonban nem lehetséges, ám ha csak a „hozzáférhető" nyelvekbe „kukkantunk" bele, akkor gyorsan kiderül, hogy a jelölt jövő idő meglétéből nem következik duális szimmetria.

4. A *manu* tanúsága

Térjünk vissza egy kicsit a *manu* szóhoz. A *manu* szó nem napnév, mégis mintha hasonlóan viselkedne a *talu*-hoz. Ám erről azonban szó sincs. A szó etimológiája nem világos,[14] etimológiai szótárakban nem szerepel. A dolgozat elején található példa tulajdonképpen az egyetlen a korpuszban, amelyben a *manu* jövő idővel áll. Az adat viszont megbízható forrásból származik, nem valószínű, hogy elhallás, vagy elírás eredménye lenne. Analógia? És/vagy még valami más?

[8] Koul 2008: 105–107.
[9] Southwell 1979: 93–107.
[10] ? = nem találtam megfelelő forrást.
[11] Crowley 1998: 98–100.
[12] Nyugati fidzsi forrást nem találtam, a hozzá közel álló boumaa (standard) fidzsiben viszont van inflexiós jövő idő (Dixon 1988: 69–73).
[13] Lynch 1995: 13–15.
[14] A *-nu* lehetne ősi lokatívuszrag, a *ma-* pedig névmási elem, ám ez csupán felvetés.

5. Lemieux és a hindi *kal*

A szakirodalomban eddig leginkább a hindi *kal* 'tegnap, holnap' kapcsán figyeltek fel a duális szimmetria jelenségére. Megközelítésünk szempontjából egy munkát emelek ki, Lemieux poszterelőadását (2009). A TFA ("temporal frame adverbial", időintervallumot jelölő határozószó) olyan időintervallumot jelöl, amely alatt bekövetkezik, lezajlik az esemény vagy történés. Három állandó temporális értéke lehet:

megelőző (anteriority)
egybeeső (simultaneity)
követő (posteriority).

Lemieux felvet egy negyediket is a hindi nyomán: a proximitást. Ez azt jelenti, hogy a most és a nem-most proximitása áll szemben egymással. Konklúziója: a természetes nyelvek (legalább) két temporális relációs rendszert alkalmaznak:

abszolút rendszert (proximitás),
direkcionális rendszert (megelőző–egybeeső–követő).

Ugyanakkor arra nem tér ki, hogy mindehhez hogyan viszonyulnak az egyéb intervallumot jelölő időhatározó-szók, valamint a TAM kategóriák.

6. Időintervallumot jelölő határozószók (Temporal Frame Adverbial) a nganaszanban

Smith (1981) alapján a következőképpen lehet csoportosítani az időhatározókat:

deiktikus	pl. múlt héten, tegnap, most, ebben a pillanatban, jövő héten, holnap
óra-naptár	pl. éjfélkor, délben
függő[15]	pl. előbb, korábban, ugyanakkor, később

Az előzőekben felmerült az a felettébb erős gyanú, hogy az inflexiós jövő idő megléte és a deiktikus napnevek duális szimmetriája között létezik összefüggés. Ahhoz, hogy ez egyértelműen világos legyen, két dolgot kell még megvizsgálni a nganaszanban: a többi időhatározó-szót (elsősorban a deiktikus határozószókat), azok rendszerét, illetve, hogy aorisztoszi időben milyen időhatározó-szók jelenhetnek meg a mondatban.

[15] deictic, clock-calendar, dependent

A megelőző (tavaly) és a következő évre (jövő év) különböző terminusokat használnak. Sőt a korpusz szövegeiben a jövő évet megjelölő elnevezés nincsen. Kérdéses, hogy a Kosztyerkina–Momgye–Zsanova szótárban szereplő megnevezések valóban létező megnevezések, vagy az adatközlő próbált-e meg megfelelni a gyűjtés során.

A nganaszanban hiányoznak a másodperc, perc, óra és a hét (hét nap) megnevezései. A hónapnevek megtalálhatók, ezek holdhónapok ugyan, de mint azt az elnevezések mutatják, inkább kötődnek természeti jelenségekhez, eseményekhez (pl. jég olvadása, sötétség, rének megjelenése). Kétféleképpen lehet kifejezni a 'hónapban' jelentést: a *kičəðəə-tənu* (hónap-Loc), valamint a *kičəðəə čuhənį* (kb. 'a hónap idején') szerkezetekkel:

tah.	*turku-tu*	*kaŋgüčəküə*	*śiti*	*tįbįjkiarə*	*bəntini*	*sanü-rü-gəj,*
hát	tó-Dat	valamikor	két	fiú	kint	játszik-Aor-Du3

kəu	***kičəðəə***	***čuhənį***
jávor hónap		idején

'A tónál valamikor a két fiú játszik, szeptemberben.' (K-06_Lakuna 21)

təə	*ŋanaˀsanuni-ďaa*	*suəˀ-ku-muˀ*
ez	ember-Dat	utazik-Imp-Pl2

tah.	*tətirə tah.*	*suəďü-ˀə-ˀ*	***nojabr***	***kičəðəə-tənį***
hát	így	utazik-Aor-Pl3	november	hónap-Loc

'Az emberekhez utazzunk, így ők utaztak novemberben.' (K-03_malchik 60)

A hét napjait nem nevezik meg, és a hét fogalma is hiányzik. A mai nganaszanban a napnevek orosz átvételek. Egyik adatközlőm pl. a 'hét' fogalmat hol a *ńeďele* (< or. *неделе*), hol a *sajbį ďalį* 'hét nap' kifejezésekkel nevezte meg.

A függő elnevezések legalább két időpontot vagy intervallumot feltételeznek, ezek egymáshoz való relatív sorrendje lényeges. Ebből a szempontból lényegtelen, hogy ez a két esemény a múltban, a jelenben vagy a jövőben megy végbe (vö. Evans 2005: 185–198).

6.1. Szamojéd kalendárium

A nganaszan – és a többi szamojéd nyelv – esetében a naptárról és az időszámításról elég sokat tudunk, ám ez csak az évszakokra és a hónapokra vonatkozik, az ennél kisebb/rövidebb időegységek megnevezéseiről, azok rendszeréről viszont hallgat a szakirodalom (pl. Golovnyov 1995, Popov 1966, Sobanski 1995, Tyiskov–Csesko 2005), bár voltak kísérletek például az idő fogalmának tisztázására a nganaszanban (Sobanski 1999).

6.2. Korrelációk

Az áttanulmányozott szövegek alapján a következő következtetéseket vonhatjuk le:

(1) Ha a mondatban szerepel a *talu* napnév, akkor a főige vagy múlt időben van, vagy jövő időben (kijelentő vagy felszólító módban). Aorisztoszban sohasem.

(2) Továbbgondolva a Lemieux által felvetetteket, nézzük meg az alábbi magyar mondatpárt:

Vasárnap moziba mentem.
Vasárnap moziba megyek. (= biztos, hogy nem ma)

Az első mondatban teljesen egyértelmű, hogy a vasárnap a mai naphoz legközelebb eső ilyen nevű elmúlt napra vonatkozik, ezt a magyar a múlt idővel oldja meg. A második mondatban pedig az egyértelmű (kivéve ha az nem rendszeres cselekvésre, eseményre utal), hogy ebben az esetben a vasárnap a következő ilyen napra vonatkozik, azaz – bár az igei alak jelen idejű – a vasárnap nem eshet egybe a mai nappal (mert akkor azt mondjuk, hogy *Ma moziba megyek*.). Itt tehát a múlt – nem-múlt idők megkülönböztetése elegendő ahhoz, hogy az időhatározó önmagában ne legyen elég az időviszony meghatározásához. Tehát:

napnév + jelen idejű ige	> csak jövőre vonatkozhat
napnév + múlt idejű ige	> csak múltra vonatkozhat

Mégis, miért van az, hogy jellemzően csak olyan nyelvekben alakul ki duális szimmetrikus rendszer, ahol inflexiós jövő idő is van? Nézzük meg a nganaszant:

talu + jövő idejű ige	> csak jövőre vonatkozhat
talu + múlt idejű ige	> csak múltra vonatkozhat

És mi van a jelen idővel a nganaszanban? A nganaszanban a „jelen idő” nem illeszthető be a deiktikus igeidők rendszerébe. A nganaszanban a deiktikus igeidők (régmúlt, múlt, jövő) mellett van egy aorisztoszi idő, ami azt jelenti, hogy az adott finit ige időértékét az ige aspektusa határozza meg. Befejezett ige esetében ez közelmúlt (amelyben történt esemény hatással van a jelenre), imperfektív esetében pedig jelen. És mindezt teszi úgy, hogy morfológiailag is jelöli, ún. koaffixummal.[16] Az is mutatja, hogy az aorisztosz nem deiktikus, hogy a *talu* nem fordul elő aorisztoszi állítmány mellett, azaz a *talu* jelentését nem képes egyértelműen meghatározni. A „rendelkezésre álló” jövő idővel viszont ez megoldható.

A *talu* szimmetrikus használatát az is megengedi, hogy a nganaszan a hét napjait nem nevezi meg. A napnál kisebb egységeket (óra, perc stb.) sem fejezi ki, a napszakokat viszont igen, amelyek viszont transzparens kifejezések).[17] Más időhatározói csoport esetében viszont nem találunk a fent említetthez hasonló összefüggést, hiszen a függő időhatározó-szók két eseményt kapcsolnak össze.

A tipológiai alapú vizsgálat mellett sokat mondhat a történeti háttér felderítése. Mindez azonban egy újabb és átfogóbb, a többi szamojéd nyelvre és az area nyelveire is kiterjedő kutatás keretében lehetséges. Ha sikerülne történeti szempontból is előrejutni, akkor talán arra a kérdésre is (legalább részben) választ kapnánk, hogy a duális rendszer valamiféle ősi lenyomata a „civilizált” időszámítás előtti világnak vagy sajátos körülmények hatására alakult-e ki.

[16] Éppen ezért nem lehet időjelnek minősíteni, mivel a perfektív igéknek és az imperfektív igéknek külön koaffixumuk van (csupán néhány ige veheti fel mindkettőt).

[17] Nem tudom, hogy a napnevek, illetve a napszakok elnevezései és a természeti-földrajzi körülmények közötti esetleges összefüggést vizsgálták-e már. Ez az északi népeknél – ahol hetekig lehet sötét vagy világos – különösen érdekes lehet. Így az a kérdés is felmerül, hogy a *talu* pontosan mekkora egységet jelöl.

Irodalom

Capell, Arthur A.: Re-study of the Language of Aneityum New Hebrides Typescript. http://www.paradisec.org.au/fieldnotes/image_viewer.htm ?ANEIT301,81,50,L (2010. október 15.)

Crowley, Terry 1998: An Erromangan (Sye) Grammar = Oceanic Linguisticas Special Publication 27. University of Hawai'i Press, Honolulu.

Dahl, Östen–Viveka Velupillai 2005: The Future Tense. WALS. OUP, Oxford. http://wals.info

Dixon, Robert Malcolm 1988: A Grammar of Boumaa Fijian. Chicago University Press, Chicago.

Evans, Vyvyan 2005: The Structure of Time. Benjamins, Amsterdam–Philadelphia.

Fillmore, Charles 1975: Santa Cruz lectures on deixis 1971. Indiana University Press, Bloomington.

Golovnyov, Andrej 1995: Андрей Головнёв, Говорящие культуры: традиции самодийцев и угров. УрО РАН, Екатеринбург.

Guszev, Valentin é.n.: Валентин Гусев, Nganasan texts/Корпус нганасанских фольклорных текстов [ms.]. Az anyag nagy része az interneten elérhető: http://www.iling-ran.ru/gusev/Nganasan/index.php (2010. november 17.)

Haspelmath, Martin 1997: From Space to Time. Temporal Adverbials in the World's Languages. LINCOM Studies in Theoretical Linguistics 3. Newcastle–München.

Kosztyerkina–Momgye–Zsdanova 2001: Н. Т. Костеркина–А. Ч. Момде–Т. Ю. Жданова, Словарь нганасанско-русский и русско-нганасанский. Филиал издательство Просвещение, Санкт-Петербург.

Koul, N. Omkar 2008: Modern Hindi Grammar. Dunwoody Press.

Lemieux, Alice 2009: Evidence from Hindi for proximity as a consistent temporal relation. LSA. Poster. http://home.uchicago.edu/~lemieux/lemieux KalProximity.pdf (2010. június. 3.)

Lynch, John 1995: The Anejom Subject-Marking System: Past, Present, and Future. Oceanic Linguistics 34: 13–26.

Popov, A. A. 1966: The Nganasan. The Material Culture of the Tavgi Samoyeds. Uralic and Altaic Series 56. Indian University Publications, Bloomington.

Salminen, Tapani 1998: Tundra Nenets Inflection. MSFOu 227.

Salminen, Tapani 1993–1999 (1993–2008): Tundra Nenets. www.helsinki.fi/~tasalmin/sketch.html (2010. november 17.)

Smith, Carlota S. 1981: Semantic and Syntactic Constraints on Temporal Interpretation. In: Tedeshi, P. J.–Zaenen, A. (eds.), Syntax and Semantics 14: 213–238.
Sobanski, Florian 1995: Untersuchung der Monatsnamen samojedischer Sprachen. Hamburg [ms.].
Sobanski, Florian 1999: Substantivische Ausdrücke für 'Zeit' im Nganasanischen. In: Europa et Sibiria: Beiträge zu Sprache u. Kultur d. kleineren finnougr., samojed. u. paläosibir. Völker. Gedenkband für Wolfgang Veenker = Veröffentlichungen d. Societas Uralo-Altaica 51: 415–419.
Southwell, Nevill 1979: Komba Grammar Sketch. Summer Institute of Linguistics, Ukarumpa, Papua New-Guinea.
Szeverényi Sándor 2007: Igeidő és aspektus. In: Kozmács István–Sipőcz Katalin (szerk.), Uralisztika. JGYTF Kiadó, Szeged. 102–122.
Szimcsenko–Szmoljak–Szokolova 1993: Ю. Б. Симченко–А. В. Смоляк–З. П. Соколова, Календари народов севера. Календар в культуре народов мира. Наука, Москва. 201–253.
Tent, Jan 1998: The structure of deictic day-name systems. Studia Linguistica 52: 112–148.
Tyiskov–Csesko 2005: В. А. Тишков–С. В. Чешко, Народы западной Сибири. Москва, Наука.
Wagner-Nagy Beáta (szerk.) 2002: Chrestomathia Nganasanica. SUAS 10, MTA Nyelvtudományi Intézet–SZTE Finnugor Tanszék, Budapest–Szeged.

*

talu

(The system of the deictic day-names in Nganasan)

This paper aims to analyze the system of Nganasan deictic day-names from a typological point of view. Few linguistic typological works exist on the topic, my approach applies primarly Tent's approach (1998). The typological classification of the deictic systems of the day-names shows that Nganasan belongs to languages with a system of full dual symmetry. Regarding the languages of the world, this is a very rare phenomenon. Based on typological comparison, it can be safely assumed that the development of the dual symmetry depends on the development of the inflectional future tense.

SÁNDOR SZEVERÉNYI

DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK
FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 17.
DEBRECEN, 2010

Kontrastiivinen katsaus yleisnimistymiseen suomen ja unkarin kielessä

Judit TAKÁCS

1. Kaikilla kielellisillä yksiköillä on merkitys, myös nimillä. Erisnimien merkitys on kuitenkin hyvin kompleksinen ilmiö, joka tapauksessa monisäikeisempi kuin yleisnimien tapauksessa. Joskus nimen äänneasu voi olla keskeinen, toisinaan se minkälaisia assosiaatioita ja käsityksiä nimeen liityy, toisinaan etymologia nousee hallitsevaksi piirteeksi. Tietyissä tapauksissa ensimmäiseksi tulee mieleen nimen tyypillinen käyttöyhteys. Jos jokin näistä piirteistä muttuu, tai joku niistä tulee aikaisempaa tärkeämmäksi, on kyse merkityksen muutoksesta eli erisnimen yleisnimistymisestä.

Aikaisemmat tutkimukseni osoittavat, että tämä ilmiö on huomattavasti aiemmin ajateltua yleisempi ja se koskee kaikkia kielen osa-alueita. Yksittäisenä tutkimuskohteena otollisimpia ovat etunimet. Aineistojen keruu ja analysointi tällä alalla on tärkeää yleensä nimistöntutkimuksen ja erityisesti erisnimien merkityksen muuttumisen tutkimuksen edistämiseksi. Etunimien tutkimus sivuaa myös stilistiikkaa, semantiikkaa, sosiolingvistiikka ja viestintää sekä sosiologiaa, joiden näkökulmat pitää huomioida myös nimistöntutkimuksessa.

Etunimien muuttuminen yleisnimeksi tai verbiksi voidaan selittää niiden merkitysrakenteen muutoksella. Konnotatiivinen elementti vahvistuu, toisin sanoen nimeen liittyvät assosiaatiot muuttuvat määräämiksi. Tällä tavalla syntyy tyyppinimiä, esimerkiksi voimakasta miestä kutsutaan *Herkulekseksi.* Unkarilaisissa vitseissä aatelinen on aina *Arisztid* tai *Tasziló,* rasavilli pojanviikari puolestaan *Móricka*. Nämä kuvastavat erisnimien ja yleisnimien välimuotoa. Vastaavia ovat saksalaisia kuvaava etunimi *fritz* ja englantilaisista käytetty *johnny,* suomalaisista puhuttaessa *matti* tai *pekka,* virolaisista *mats*. Unkarissa on tälläkin hetkellä merkitystään muuttavia etunimiä kuten *béla* ja *géza,* joihin liitetään konnotaatioita, jotka saattavat johtaa niiden yleisnimistymiseen. Selkeästi yleisnimistynyt on unkarissa jo *bélás* ’tuhannen forintin seteli’ ja *istókosan* ’perusteellisesti’ (ÚMTSz.). Suomen kielessä vastaavia

ovat esimerkiksi *taskumatti, yrjötä, helppoheikki, mehumaija, hullujussi* ja *leppäkerttu*.

Muistakin kielistä löytää helposti esimerkkejä tukemaan ilmiön yleisyyttä: saksa *Hanswurst,* ranska *Jean Pottage,* englanti *John Pudding,* slovakki *macko* 'jänis' (TESz.), ranska *pierrot* 'pelle', *jean-foutre* 'idiootti, raukkis' ja *jeanette* 'hölmö nainen' (Vitányi 1993: 317), englanti *dickless tracy* 'naispoliisi' (Fenyvesi–Kis–Várnai 1999: 220), *John Raw* 'maitoparta' (Heinsoo 2000), ruotsi *tala med ulrik* 'ykätä', *flitiga lisa* 'ahkeraliisa', amerikanenglanti *Mike, Murphy* 'irlantilainen mies', *Bridget* 'irlantilainen nainen', *Olaf* 'ruotsalainen mies', *Hans* 'saksalainen mies', *Tony* 'italialainen mies', *Abe* 'juutalainen mies', *Iván* 'venäläinen mies', *Lize* 'tummaihoinen nainen', *Jeff Davis* 'etelävaltiosta kotoisin', *Hiawatha* 'Amerikan intiaani', *Johnny Cake* 'Kanadan ranskalainen', *Sapphire* 'tummaihoinen nainen' ja *Hans Wurst* 'saksalainen mies' (Allen 1983: 308).

Erisnimi on kielellinen universaali, eli se kuuluu kaikkiin kieliin: tiedossamme ei ole kieltä, jossa ei ole erisnimiä. Niillä on erityinen merkitysrakenne, ja olen tullut siihen tulokseen, että esitetty merkityksen muutos ei riipu kielestä, se on siis tyypillinen kaikkien kielten erisnimille. Seuraavaksi haluan tutkia tämän muutoksen samankaltaisuutta eri kielissä kahden suomalais-ugrilaisen kielen, suomen ja unkarin, avulla. Tarkastelen siis näiden kielten etunimilähtöisiä yleisnimiä.

Käsiteltävä aihe on yleistajuinen sekä mielenkiintoinen ja helposti havainnoitava. Tutkimustulokset kiinnostavat siis myös suurta yleisöä. Samalla kuitenkin tutkimusala uudistaa myös nimistöntutkimuksen teoriaa.

2. Vaikka näen yleisnimistymisen kielellisenä universaalina sekä nykykielen että kielihistorian kannalta, on sen tutkiminen varsin uusi alue sekä unkarilaisessa että suomalaisessa kielitieteessä. Ammattikirjallisuus käsittelee toki aihetta, mutta yleensä ohimennen viitaten vain asian erityiseen kiinnostavuuteen. Monografioita aiheesta on toistaiseksi vain yksi (Takács 2007), sitä ennen Unkarissa asiaa käsitteli Mihály Hajdú yhden luvun yhteenvedossaan *Általános és magyar névtan* (Yleinen ja unkarilainen nimistöntutkimus) teoksessa.

Monografiani (Takács 2007) on samalla suurin julkaistu yleisnimien aineisto. Kirjani käsittelee erityisesti yleisnimistymistä, ja pyrin siinä kehittelemään yleistä analyysimallia, joka toimisi jokaisen nimityypin ja kaikkien kielten yleisnimistymisen selityksenä. Korostan niitä tekijöitä, joita tarvitaan muutoksen syntymiseen, ja pyrin esittelemään muutoksen yleisiä piirteitä. Tilanpuutteen vuoksi pystyin kuitenkin esittämään vain 28 miesten ja naisten

nimistä syntyneitä yleisnimiä sana-artikkelin muodossa. Monografia sisältää kuitenkin yhteensä 396 yleisnimistyneen erisnimen korpuksen, joka on toistaiseksi laajin julkaistu korpus.

Kansainvälinen tutkimuskirjallisuus käsittelee usein erisnimien yleisiä kysymyksiä. Se kuitenkin harvoin mainitsee erisnimien merkityksen muutosta. Vaikka kansainvälinen kirjallisuus mainitsee useita yleisnimien esiintymiä, yhtään yksittäistä kieltä kattavaa korpusta ei ole saatavilla edes sanalistan muodossa. Kansojen nimitysten yhteydessä ilmiön mainitsee Irving Lewis Allen (1983) ja Heinike Heinsoo (2000). Uusin aihetta yleisellä tasolla käsittelevä kirjoitus on Stefanie Seifertin (2008) artikkeli. Judit Varga (1996) on kirjoittanut suomen kielen yleisnimielementeistä. Aikaisemmassa kirjoituksessani olen (Takács 2001) vertaillut suomen, viron ja unkarin yleisnimien semanttisia ja morfologisia piirteitä. Suomalainen ammattikirjallisuuskin (Ainiala–Saarelma–Sjöblom 2008) jättää aiheen usein lyhyen maininnan varaan. Yleistä on myös käsitellä aihetta vain tietyn kielen kerrostuman osalta: Heikki ja Marjatta Paunonen (2002) koskettavat aihetta slangin osalta, lisäksi useat nimistöä koskevat julkaisutkin ottavat muutoksen aiheekseen (esim. Puolakka 2003).

3. Yleisnimistymisen prosessia voidaan tarkastella molemmissa kielissä runsaasta aineistosta. Seuraavaksi haluan osoittaa, että ensi näkemällä satunnaiset yhtäläisyydet ovat järjestelmällisiä.

Unkarin kielen tarkoituksiin kehittämäni rakennetyypittely sopii hyvin suomen kieliselle aineistollekin. Erisnimestä kehittynyt jäsen voi esiintyä yksinkertaisena yleissanana, yhdyssanan etu- tai jälkijäsenenä tai sananjohdoksien osanakin. Jatkossa unkarilaiset esimerkit ovat kirjastani (Takács 2007), suomalaiset sanat Vargan (1996) ja Heinsoon (2000) töistä. Paunosen (2000) aineisto on merkitty erikseen.

Itsenäiseksi yleissanaksi ovat muotoutuneet *uuno* ja *pirjo* ’oksennus’; unkarissa *pali* ’yllytyshullu, luuseri’, *pista* ’hölmö, hullu’, *mackó* ’kassakaappi’. Yhdysrakenteen ensimmäisenä osana yleisnimistyneitä ovat *annansilmä, mattimeikäläinen, maijameikäläinen;* unkarissa *jánosáldás* ’II joulupäivänä pyhitetty viini tai lähtömalja’, *katicabogár* ’leppäkerttu’, *erzsibab* ’kirjava papulaji’.

Yhdysrakenteen jälkijäseniä ovat esimerkiksi *jänöjussi, mattomikko, nahkajussi* ’vankilan tulokas’, *leppäkerttu, onnenpekka;* unkarissa *szepimatyi* ’pisamainen lapsi’, *bukfencjancsi* ’reputtanut opiskelija’, *kamukázmér* ’valehteleva opiskelija’. Johtamalla yleisnimistyneitä ovat esimerkiksi *yrjötä* ja *yrjöttävä;* unkarissa *belepistul* ’hullaantua johonkuhun’.

Saatujen yleissanojen merkitystä tarkastellessakin voidaan lyötää suuria yhtäläisyyksiä unkarin ja suomen välillä. Suomenkielinen aineistonikin sopii hyvin unkarin kielestä löytämääni 12 merkityiskategoriaan (tähän asti en ole löytänyt suomenkielistä esimerkkiä ainoastaan pelin nimitykselle):

– Henkilön nimike tai ominaisuus: *tiskijukka*, *lappuliisa*, *katumaija* ’ilotyttö’; unk. *babszem jankó* ’lyhyt poika/mies’, *palimadár* ’helposti huijattava henkilö’.
– Eläimen nimitys: *seitsenpistepirkko*, *sarvijaakko*, *heinäsirkka;* unk. *mátyásmadár* ’närhi’, *jánosbogár* ’tulilude’.
– Kasvin nimitys: *ahkeraliisa;* unk. *pistikevirág* ’verenpisara’, *büdösliza* ’pelargoni’.
– Esineen nimitys: *taskumatti*, *kahvikaisa* ’kuparinen kahvipannu’, *totti* ’viinipullo’ (Paunonen 2000); unk. *jancsiszög* ’naulatyyppi’, *géppista* ’konepistooli’.
– Verbillä ilmaistu toiminta: *yrjötä;* unk. *beandrásol* ’asettaa A-muotoon’, *tamáskodik* ’epäillä’.
– Vaatteen nimitys: *hilkka;* unk. *dorkó* ’vanhanmallinen voimistelukenkä’.
– Voimasana, eufemismi tai onomatopoettinen sana: *yrjö(t)!*, unkariksi sama: *istókságát!*.
– Uskomus, taikausko, tapa: *jussi;* unk. *balázsolás* ’Balázsin päivän pyhittäminen’.
– Ruumiinosa: *viljo* ’penis’ (Paunonen 2000); unk. *gyurka* ’penis’.
– Ruoka: *Gerhard* ’hampurilainen’ (Paunonen 2000); *katakönyök* ’sian umpilisäke’.
– Muut: *nukkumatti;* unkarissa *mátyásugrás* ’karkauspäivä’.

Unkarin ja suomen kielen aineistoja vertaillessa löytyy muitakin samansuuntaisia tendenssejä. Unkarin kielessä on esimerkiksi tyypillistä, että vanhemman etunimikerrostuman nimet muuttuvat yleisnimeksi. Unkarilaisista etunimistä yleisniminä esiintyvät useimmiten *János, Katalin, Ilona, Péter* ja *Pál* ja niiden kutsumamuodot. Suomalaisista *Maija, Mikko, Matti, Kaisa* ja *Jaakko* ovat tyypillisimpiä. Nämä nimet eivät ole kovin suosittuja nykypäivän nimenannossa, mutta niiden pitemmälle ajalle ulottuva käyttö on varsin laajaa. Laaja pitkäaikainen käyttö ja taipumus yleisnimistymiseen liittyy siis yhteen molemmissa kielissä.

Tietyt nimet ovat erisnimikäytössä niin harvinaisia, että ne muututtuaan yleisnimiksi poistuvat lähes kokonaan etunimikäytöstä, esimerkiksi unkarissa *muki* / *muksó* ’mies’ (*Nepomuk* etunimestä), *pete* ’siittiösolu’ (*Péter* nimen vanhahtavasta kutsumamuodosta). Toisaalta harvinaiset etunimet täyttyvät

uudella merkityksellä niiin, että niitä ei voi enää selkeästi yhdistää sukupuoleenkaan. Suomessa tämä ilmiö on nähtävissä *uuno*n ja *väinö*n ’hölmö’ kohdalla. Osa niistä säilyttää toki sukupuolensa, mutta muuttuu erittäin harvinaiseksi ristimänimenä. Näin on ilmeisesti käymässä *Béla* nimelle unkarissa, joka tarkoittaa myös hölmöä. Se on alunperin miehen nimi, mutta uudessa merkityksessä sitä voidaan käyttää naisistakin. Muutamilla etunimillä on varsin pejoratiivinen sivumerkitys, niiden merkitysrakenne muuttuu helposti, esimerkiksi *antero, eino, taavo* ja *uuno*.

Yleisnimistyminen on molemmissa kielissä hyvin yleistä, unkariksi voimme jopa keksiä niistä kokonaisen lauseen: *Szegény maca belepistult abba a paliba* ’mimmi parka pihkaantui siihen hemmoon’ (Laczkó 1956: 94). Yleisnimistymistä tapahtuu myös nykyään, esimerkiksi unkarin sanomalehtikielessä on käytössä termi *elzuschlagosodás* eli ’korruptoituminen’ (tuomitun János Zuschlag poliitikon sukunimestä). Pitkään Unkari puhuttaneen kohuasianaja Márta Tocsikin aiheuttaman skandaalin muistoksi jäi kielenkäyttöön *tocsikolás* ’moraaliton rahastus’. Viimeaikainen kehitelmä on myös *szolármaca* ’pinnallinen nainen, solariumtypykkä’. Suomen osalta Heikki Paunosen slangisanakirjasta lyötyy uusimpia esimerkkejä (2000). Siinä on yllättävän paljon yleisnimistyneitä miesten nimiä: *aatami* ’hullu’, *Aku & Iines* ’poliisimies ja poliisinainen’, *kauko* ’kaukosäädin’ ja *lissu* ’pitkähiuksinen poika’.

4. Unkarin ja suomen kielen erisnimistä kehittyneiden yleisnimien vertailun perusteella voidaan korostaa seuraavia yleisnimistymisen yleisiä ominaispiirteitä:

Nimenannon pitkäaikainen yleisyys ja yleisnimistyminen näyttää vahvasti liittyvän yhteen. Molemmissa kielissä yleisimmät erisnimet ovat useimmiten yleisnimistyneet.

Yleisnimistyminen on tyypillisintä etunimillä, mutta muutkin erisnimet voivat käydä läpi saman prosessin, esimerkiksi sukunimet: *mannerheimari* ’1. mannerheimin käyttämä valkea turkislakki, 2. piripintainen malja’, *sibelius* ’sadan markan seteli’; *tehdä väyryset* ’kääntää takkinsa’ tai *lähteä ritolaan* (Varga 1997: 252), unkarissa *bartók* ’tuhannen forintin seteli’, *kádárkolbász* ’kumipammpu, „Kádárin makkara”’, *snejderfáni* ’tavoiteltu nainen’ (Takács 2007: 46).

Yleisnimistyminen liittyy unkarissa ja suomessa kielen kaikkiin osiin ja kerrostumiin. Esimerkkejä löytyy muun muuassa lasten kielestä *(pupujussi)* ja slangista *(nahkajussi* ’tulokasvanki’, *jeppe*, *elli)*, osa ilmauksista on jo yleiskielen osanakin.

Aineistoni perusteella voidaan todeta, että suomalaiset ja unkarilaiset esimerkit sopivat samoihin rakennekategorioihin. Tutkimukseni yhteydessä selvisi, että samat erisnimien tyypit yleisnimistyvät useimmiten molemmissa kielissä (ensisijaisesti henkilönnimet, niistäkin tyypillisesti etunimet, muut tyypit harvemmin). Myös saatujen yleisnimien rakennetyypit, eli muodostumistapa ja merkitys, ovat hyvin lähellä toisiaan unkarin ja suomen kielessä.

Kirjallisuus

Ainiala, Terhi–Saarelma, Minna–Sjöblom, Paula 2008: Nimistöntutkimuksen perusteet. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Tietolipas 221. Helsinki.

Allen, Irving Lewis 1983: Personnel Names that Became Ethnic Epithets. Names 31: 307–317.

Fenyvesi Anna–Kis Tamás–Várnai Judit Szilvia 1999: Mi a szleng? Tanulmányok a szleng fogalmáról. Debrecen.

Hajdú Mihály 2003: Általános és magyar névtan. Osiris Kiadó, Budapest.

Heinsoo, Heinike 2000: „Juss" and „Mats". The Finnish and Estonian vocabulary containing a Christian name with reference to a personality. Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum 7–13. 8. Tartu. Pars II: 71.

Kálmán Béla 1996: A nevek világa. 4. kiadás. Debrecen.

Laczkó Géza 1956: Köznévvé vált tulajdonnevek. In: Nyelvművelő. Szerk. Lőrincze Lajos. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest. 92–7.

Paunonen, Heikki 2000: Tsennaaks Stadii, bonjaaks slangii. Stadin slangin suursanakirja. WSOY, Helsinki.

Paunonen, Heikki–Paunonen, Marjatta 2002: Stadilaisen nimipäiväkirja. Uuno, uuno – mut mikä sun nimes on. WSOY, Helsinki.

Puolakka, Suvi 2003: „Kuka uuno tän on duunannu?" Suomalaisten etunimien appellastiivistuminen slangisanastossa. Pro gradu -työ, Turun yliopisto.

Seifert, Stefanie 2008: A tulajdonnév köznevesülésének jelentésváltozási folyamatai. Névtani Értesítő 30: 41–54.

J. Soltész Katalin 1979: A tulajdonnév funkciója és jelentése. Akadémiai Kiadó, Budapest.

TESz. = Benkő Loránd (toim.): A Magyar Nyelv Történeti Etimológiai Szótára I–III. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976

Takács Judit 2001: Keresztnévi eredetű finn, észt és magyar köznevek összehasonlító vizsgálata. Folia Uralica Debreceniensia 8: 613–18. Debrecen–Jyväskylä.

Takács Judit 2007: Keresztnevek jelentésváltozása. Debrecen.
ÚMTsz. = B. Lőrinczy Éva 1979–1992: Új magyar tájszótár I–III. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Varga Judit 1996: A személynevek köznévi használatáról a finn nyelvben. In: Bereczki András–Klima László: Ünnepi könyv Domokos Péter tiszteletére. Uralisztikai tanulmányok 7: 251–253.
Vitányi Borbála 1993: Névtanos szemmel a közszavak egy csoportjáról. Névtani Értesítő 15: 315–317.

The Grammatical Reclassification of Proper Names as Common Nouns: a Contrastive Study of Finnish and Hungarian

The present paper studies the grammatical reclassification of proper names as common nouns, based on the Finnish and the Hungarian languages. The universal nature of this phenomenon is aimed to be shown from the data examined in these two languages. The reclassification of first names as common words (common nouns or verbs) is a process explicable with reference to the change in their semantic structures. This essay establishes the fact that frequency and propensity to reclassification are in close correlation: names that are the most frequent and that are borne by the most people are the most likely to go through this semantic change.

With the help of the data used it can be appointed that both Finnish and Hungarian examples can be classified into the same categories. The research showed that the same types of proper names go through the reclassification process in both languages (which are mainly personal names – first names in particular –, and other categories only rarely). The structural types of the emerging forms (i.e. their formation process and meaning) also show significant similarities in the languages.

JUDIT TAKÁCS

DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK
FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 17.
DEBRECEN, 2010

Földrajzi viszonyok és égtájmegnevezések a lappban

TÓTH Anikó Nikolett

1. Bevezetés

A finnugor nyelvekben a helyviszonyok kifejezésével foglalkozó kutatások elsősorban a helyjelölő esetragok, az irányhármasság és a névutók vizsgálatára irányulnak. Ugyanakkor a testrésznevek grammatikalizációja és azoknak a helyjelölésben betöltött szerepük kapcsán (vö. Sipőcz 2003) már felmerül az igény az ilyen jellegű kifejezések módszeresebb és átfogóbb vizsgálatára. Úgy vélem, sokkal nagyobb figyelmet kell fordítani a helyre vonatkozó nyelvi kifejezések, kifejezésrendszerek kutatására, a helyjelölő terminusok kialakulásának szélesebb körű feldolgozására. Az égtájelnevezések vizsgálata fontos részét alkotja a térbeli tájékozódás nyelvi leírásának. Ezeknek a kifejezéseknek szerepük van a téri megismerés és az egyes népek világszemléletének a vizsgálatában, illetve egy ilyen jellegű kérdéskör hozzájárulhat a téri gondolkodás és a nyelv viszonyával foglalkozó további kutatásokhoz.

Dolgozatom tárgya az égtájnevek kialakulásának vizsgálata, és az ilyen típusú irányjelölő kifejezések összegyűjtése, rendszerezése a lapp nyelvben. A téma – azonkívül, hogy sok érdekességet és kultúrtörténeti adalékot foglal magában – lényeges ismeretelméleti kérdéseket és problémaköröket is érint. Többek között olyan „látszólagos logikátlanságokkal" kell számolni a lapp égtájnevek rendszerében, hogy egy égtájnév több égtáját jelöl (vö. lapp *orja* ~ *oarji* 'észak; nyugat; északnyugat; délnyugat'), valamint egy adott égtáj megnevezésére több kifejezés is használatos, ami a másodlagos égtájneveknél már-már súlyos következetlenségekhez vezet. Ugyanakkor ezeknek a szavaknak az etimológiája gyakran bizonytalan, az eddigi kutatások nem tudnak választ adni arra, mi lehet az eredeti jelentésük (vö. FU **luwe*). Az elnevezési módok feltérképezése segít a jelentés rekonstrukciójában, melyek javarészt csak egy ilyen rendszerben válnak érthetővé.

A vizsgálat során kiderült, hogy ezeknek a szavaknak nagy szerepük volt a beszélő számára önmaga és a környezete viszonyának meghatározása so-

rán. Az etimológiai vizsgálatok segítségével az ezekhez az elnevezésekhez kapcsolódó kifejezések, összetételek is érthetővé válnak.

Egy szó nem csak égtájat jelölhet. További jelentései az égtájnevek kialakulása szempontjából két részre oszthatók: a már helyjelölő, irányjelölő értelemben is használt általános fogalmi jelentés > égtájnév > általános fogalmi (többlet)jelentés, mely már az égtáj földrajzi viszonyaihoz fűződik és érintkezésen alapuló névátvitel eredménye (vö. pl. m. *kelet:* jelentéstapadással keletkezett a *napkelet* utótagjából, eredeti jelentése 'a nap felkelése', névátvitellel jött létre a 'nap felkelésének iránya, helye' >'az az égtáj, amerre a Nap felkel' > 'Közép-Európától keletre lévő területek, főként Ázsia mérsékelt és meleg égövi része', TESz. 2/432a).

Mivel a dolgozat tartalmi részét nem érinti, nem kívánok reflektálni arra a kérdésre, hogy lapp nyelvekről vagy nyelvjárásokról beszélünk-e. Úgy gondolom ez egy sokkal összetettebb probléma annál, hogy jelen dolgozat foglalkozzon vele. Jómagam a „hagyomány elvét" követem, miszerint lapp nyelvről és annak nyelvjárásairól beszélünk. A nyelvjárások felosztására, elnevezésére több nézet is létezik. A továbbiakban mind a csoportosításokban, mind a rövidítésekben a Keresztes László és Lars-Gunnar Larsson szerkesztésében készülő lapp etimológiai szótár szempontjait veszem figyelembe, terminológiai következetességre törekedve.

2. A téri érzékelés kognitív nyelvészeti szempontból

Az égtájnevek vizsgálatát tágabb keretben mindenképp a helyjelölő kifejezésekkel foglalkozó kutatásokhoz kell sorolni, ugyanakkor a végbemenő grammatikalizáció és jelentésváltozás összetettebb kutatást igényel. Az eddigi kutatások szempontjai főleg etimológiai vizsgálatok, melyek az egyes szemantikai csoportok meghatározásához kapcsolódtak. Az 1980-as évektől előtérbe kerül a téri megnevezések vizsgálata a kognitív nyelvészetben, azonban az ilyen módon felmerült új kutatási lehetőségek még nem jelentek meg a finnugrisztika e területén. Úgy gondolom, ennek a szemléletnek a bevonása a vizsgálatba több jelenség megértéséhez hozzájárul, illetve fontosnak tartom a jelentés rekonstrukciója felőli megközelítést, aminek alapján szintén lényeges eredményekre juthatunk.

A téri tájékozódás nyelvi szinten való megjelenésével és az ember önmagához való téri meghatározásával a kognitív nyelvészeti kutatások foglalkoznak behatóbban. A kognitív nyelvészek a nyelvet az emberi megismerés felől közelítik meg, mely szerint a nyelv elsősorban reprezentációs rendszer, melynek segítségével az észlelt világot nyelvenként másként értelmezzük (Bańczerowski 1999: 81). Az emberi nyelv eszerint a külső világunknak le-

képezéseként jelenik meg, ilyen értelemben a világot kontextusként kell értelmezni és a beszélőt ebben kell elhelyezni.

„Az ábrázolás egyik fontos aspektusa a perspektíva (perspective), azaz a megfigyelő elhelyezkedése a megfigyelt szcénához viszonyítva" (Bańczerowski 2003: 200). Azonban a téri megismerés nyelvi leírása különbözik az egyes nyelvekben, aminek az oka a különböző látásmódokban keresendő. A szakirodalom különböző kifejezéseket használ erre a fogalomra: nézőpont, perspektíva, szemszög, látásmód. Két dolog közötti viszony nyelvi leírásakor azonban különböző nézőpontokat választhatunk. A leírás, ezáltal a nyelvi kifejezés attól függ, milyen kiindulópontot használunk az adott viszonyok leírásakor. Levelt (2003: 130–133) három nézőpontot/referenciakeretet határoz meg:

a) A **deiktikus** nézőpont olyan háromhelyű reláció, amelynek a kiindulópontja a beszélő, aki saját szemszögéből írja le az adott viszonyt, míg az intrinzikus és az abszolút nézőpont mindig olyan kéthelyű relációkat eredményez, amelyek csak a referenst, a céltárgyat és a relátumot, a viszonyítási tárgyat kapcsolják össze.

b) Az **intrinzikus** referenciakeret esetében a dolgok saját tengelyét vesszük tekintetbe, vagyis valamit a tárgyhoz viszonyítva írunk le.

c) Az **abszolút** referenciakeret a szemlélőtől független (egyezményes) keret alkalmazása, ide sorolják a gravitáció leírását vagy az égtájakat.

A kognitív nyelvtan langackeri változata szerint helyeken általában olyan területeket értünk, melyeket tereptárgyak vagy viszonyítási tárgyak foglalnak el. Mindenféle tárgy (önmagunkat is beleértve) ezeken helyezkedik el. „Az útvonalak pedig olyan pályák, amelyek mentén az egyik helytől a másikig való haladásunk során utat teszünk meg. Az ilyen módon leírt utak egyik csoportja a föld tengely-szerkezetén alapul" (Jackendoff−Landau 1993: 217–265). Ezek a terminusok adják meg az olyan környezet által orientált irányokat, mint például a LE, FEL, valamint az ÉSZAK, DÉL, KELET és NYUGAT. Az égtájmegnevezések legfőbb jellegzetessége, hogy a nyelvben kifejezett téri viszonyok leírása sokszor geometriai sajátosságokon alapul.

Ugyanakkor felmerül a kérdés, hogy mennyiben lehet döntő szerepe a nézőpontválasztásnak az égtájnevek kialakulása során? Az égtájakat, mint irányokat a téri megismeréssel foglalkozó tanulmányok az abszolút referenciakerethez sorolják, miszerint a térérzékelés kéthelyű relációba illeszkedik bele és ebben a beszélő helye nem játszik szerepet. Azonban fontos megjegyezni, hogy az égtájnevek kialakulása során a deiktikus nézőpont a meghatározó, és az égtájneveknek ez a jellemzője segíthet a jelenség megértésében.

3. Égtájak és égtájmegnevezések

Az égtájnevek kialakulása során megfigyelhető, hogy sokszor az egyes irányok nem egyforma fontosságúak a beszélőközösség számára. Ezt egyrészt a földrajzi viszonyok, illetve a kultúrák közötti eltérések befolyásolhatják, illetve számottevő hatással van a rendszerre, hogy a négy fő égtáj megléte gyakori, de nem szükségszerű. Amint az alábbi táblázat is mutatja (Brown 1983: 143) a K–Ny-i irány eredetileg gyakoribb és sokkal nagyobb szerepet játszott az egyes népek életében, mint a manapság gyakrabban használt, illetve a földrajzi terminológiában is relevánsabb É–D-i irány. A táblázat számai az egyes égtájak megnevezését tükrözik, melyet Brown 127 nyelvben vizsgált. Mindezek az adatok arról tanúskodnak, hogy nem feltétlenül van meg mind a négy fő égtáj az egyes nyelvekben, de ha igen, akkor az leggyakrabban a KELET és NYUGAT.

KELET	NYUGAT	DÉL	ÉSZAK	nyelvek száma
0	0	0	0	**18**
2	0	0	0	**2**
0	0	1	0	**1**
0	0	0	1	**1**
12	12	0	0	**12**
1	0	0	1	**1**
0	0	2	2	**2**
5	5	5	0	**5**
2	2	0	2	**2**
1	0	1	1	**1**
0	1	1	1	**1**
81	81	81	81	**81**
104	**101**	**91**	**89**	**127**

4. Az égtájnevek kialakulásának folyamata

A lapp égtájnevek rendszerének a vizsgálata során az egyik legfontosabb kérdés az, hogy mikortól beszélhetünk égtájnevekről. Nehéz megállapítani, mikor kezdte az ember használni az égtájakat a tájékozódásban. A kérdés eldöntésében az iránytű feltalálása is segítségünkre van. A kínai krónikák Huang-ti (Kuvang-ti) császárt az iránytű feltalálójaként említik, Kr. e. 2698-ban. Európában először a normannok alkalmazták az iránytűt: a Grönlandba, illetve New Foundlandba vezető tengeri utazásaik során (Kr. u. 800–1000) használhatták, bár erről nem maradt írott tanúbizonyság. Valódi elterjedése

csak a középkor vége felé (1100–1400) történik, valószínűleg arab tengerészek közvetítésével. Az iránytű megléte jelzi az égtájnevek abszolút referenciakeretbe tartozását, kialakult elvont jelentésük. A tájékozódás azonban nem játszott egyforma szerepet az egyes népek életében, érthető módon elsősorban a hajózó népeknél volt fontos az irányok pontos megnevezése. Más hagyományokon alapuló kultúráknál később vált szükségessé az égtájak elnevezése, sőt, egyes nyelvekben ma sem találunk szót az égtájakra.

Az égtájakhoz a mitikus világképben különféle dolgok, tulajdonság tartozhatnak. A finnugor népek hiedelmeinek, babonáinak, szokásainak rendszeres összeállítása, a módszeres kutatás a mainál jóval többrétű, változatosabb képet tárhat elénk (Sz. Kispál 1950: 204). Általános fölfogás, hogy a jó szellemeket kelet vagy dél, a rosszakat észak vagy nyugat felé fordulva tisztelik, illetve meghatározott a holtak eltemetésének iránya: észak-déli vagy kelet-nyugati, úgy hogy a halott arccal a kelő vagy a delelő nap felől legyen (Sz. Kispál 1950: 205).

Az égtájnevek irányjelölő értelemben használt szavakból keletkeznek, melyekkel a beszélő önmagát „helyezte el” a világban, a környezetéhez képest. Azonban kérdés, hogy ez a fajta etnocentrikus látásmód hogyan tükröződik a mai égtájnevekben. Erre a kialakulás folyamata ad választ: a kezdeti differenciált irányjelölő szavakból melyek váltak az eredeti jelentés elhomályosulásával elvont iránynevekké.

A kognitív nyelvészeti kutatások az alábbi rendszert mutatják a téri tájékozódással kapcsolatban. Etimonok a következők lehetnek: testrésznevek, viszonyító pontok, a Nap és a szél megnevezései (Heine 1997: 62–65). Az ezek jelentésváltozása során keletkezett kifejezések a deiktikus, a viszonyító és a kardinális orientáció körébe tartoznak. A kardinális vagy abszolút tájékozódás során a megfigyelő pozíciója irreleváns (ilyen az égtájak szerinti tájolás), de ezek kialakulásához a következő folyamatnak kell végbemennie: etimon > deiktikus orientáció > viszonyító orientáció > kardinális orientáció (Heine 1997: 58).

Brown tanulmányában az etimonok gyakorisága alapján a következő listát állította fel: viszonyítási pontokból vagy testrésznevekből keletkezett helyjelölő szavak (melyekből előbb a deiktikus, majd ezekből a kardinális irányok keletkeznek), valamint a Nap és a szelek mint további kiindulási pontok (Brown 1983: 135–136). Az alábbi számok ezek megvalósulásait mutatják az általa vizsgált nyelvekben:

	NY	K	É	D	Összesen
Nap	59	58	1	13	**131**
egyéb égitestek			2		**2**
sötétség vagy éjfél			4		**4**
szelek			17	4	**21**
időjárási körülmények		1			**1**
’fel’	5	3	6	2	**16**
’le’	1	3	2	7	**13**
’elől’		4			**4**
’hátul’	3	1		1	**5**
’jobbra’		1	1	2	**4**
’balra’			3	1	**4**
’folyásiránnyal szembeni’		1	1	2	**4**
’folyásirány szerinti’			1	3	**4**
környezeti-specifikus vonások	2	1	5	5	**13**
egyéb				3	**3**
Összesen:	**70**	**73**	**43**	**43**	**229**

4. A szakirodalomban megjelenő csoportosítási lehetőségek

Morfológiai felépítésük alapján Beöthy (1967: 196–198) megkülönbözteti a szuffixum nélküli, a szuffixummal vagy összetételben szereplő kifejezéseket. Tanulságos a többjelentésű égtájnevek szinonímiát és poliszémiát elkülönítő táblázata, ugyanakkor a jelenség okát nem tudja meghatározni.

A szinoníma megléte az égtájnevek esetén önmagában következetlenség, hiszen az égtájnevek két irányjelölő rendszerének megléte a pontos tájékozódás elengedhetetlen része és egy égtájra több szó használata indokolatlan. Antila kutatása alapján az ’észak’ a finn nyelvjárásokban 39 különböző szóval adatolható: *pohja, pohjoinen, päivätön pohjoinen, suora pohjoinen, rauta-, pää-, vanha-, korkea-, kaarna-, keski-, peräpohjoinen, tyvipäivä, pohja*(*n*)*maa, pohjola, kotiperä, kotasola, ylös, kylmäpuoli, kylmäsija, kylmäperä, kuivaperä, pakkasenpuoli, varjonpuoli, kuivapuoli, pimeäpuoli, pilvistö puoli, hallanloukko, katve, turja, päivätön Lappi, leivätön Lappi, kotaveräjä, veräjäisovi, lintu, linnunnenä, halkipohjoinen, emäpohjoinen, emintimä, reuhkaetelä* (idézi Beöthy 1967: 55–66). A szinonim kifejezések elsősorban a népköltészet és a szépirodalmi nyelvében használatosak, ezek később keletkezett formák, erre utal az összetételek alapszava *(pohja)*. Itt is az égtájnevek kialakulásának fő jellemzőjével találkozunk: önmagunk elhelyezése a világban leginkább metaforikus névadás útján történik. Érdemes lenne ezeket az elnevezéseket a metaforakutatás szempontjából is megvizsgálni.

Félreérthetőséghez mégis a poliszémia vezet, mikor egy szóalak több jelentésben él, esetünkben több égtájra is vonatkoztatható. Beöthy (1967) a következő példákat hozza: m. *észak* 'észak; dél'; fi. *meri* 'kelet; dél; nyugat; délnyugat és északnyugat'; fi. *lintu* 'észak; dél; délkelet; délnyugat'; lp. *nuortâ* 'észak; északkelet; kelet; délkelet; dél'; *oarje* 'dél; délnyugat; nyugat; északnyugat; észak'. Nem említi, hogy egy adott égtájnév nyelvenként milyen eltéréseket mutat, melyet leginkább a FU **eδe-* mai alakjai és jelentései kapcsán figyelhetünk meg (SKES 1/41): fi. *etelä* 'dél'; votj. *etel* 'dél; nyugat'; észt *edel* 'délnyugat'; lív *jedal* 'dél'; inkeri *ettēlä* 'dél; délnyugat' (Nirvi 37a).

5. A lapp égtájnevek kialakulása

A lapp nyelvben az égtájnevek eredetüket tekintve lehetnek alapnyelvi szavak, skandináv jövevényszavak, illetve belső keletkezésű, összetett szavak. A mellékvilágtájak megnevezéseiben jól elkülöníthető a skandináv nyelvek, illetve a finn hatása. Dolgozatomban a meglévő szótárak alapján összegyűjtött égtájneveket vizsgálom, feltüntetve a nyelvjárási eltéréseket, illetve a különböző elnevezési típusokat és használatbeli eltéréseket.

A lapp nyelv égtájneveinek rendszerezése több szempontból is problémát vethet fel. A nyelvjárások közötti eltérés olyan mértékű, hogy együttes tárgyalásuk esetén elengedhetetlen a különböző kifejezések elkülönítése. Továbbá egy adott alak több irányt is jelölhet, éppen ezért égtájankénti besorolása is félrevezető lehet. Ugyanakkor úgy gondolom, az utóbbi csoportosítás ad leginkább átfogó képet az égtájnevek kialakulásáról. Az eltérő jelentések esetén mindegyik égtájnál jelölöm az ilyen alakokat.

Az égtájnevek vizsgálatakor a következő szempontokat alkalmaztam:

– A szócikkek elején a meglévő nyelvjárási alakokat az alábbi sorrend szerint tüntetem fel: déli, umei, lulei, északi, inari, kolta és kildini, azaz a lappok által lakott terület szerint haladok délnyugatról északkelet felé (ez a haladási irány az alakváltozatokra és jelentésbeli eltérésekre is sokszor magyarázatul szolgál).

– A lapp nyelvjárások jelölésekor Keresztes és Larsson készülő etimológiai szótárának rövidítéseit használom.[1] Az északi nyelvjárás kettéosztása, mely a táblázatokban szerepel, ugyanakkor azért szükséges, mert két égtájnévrendszer alakult ki, ezek terület szerint is elkülöníthetőek norvégiai és svédországi részre.

[1] **E** = keleti lapp: kolta (latin betűs), kildini (cirill betűs); **I** = inari lapp (Finnország); **L** = lulei lapp; **N** = északi lapp (Svédország és Norvégia); **S** = déli lapp (Közép-Norvégia és Kelet-Svédország); **U =** umei lapp (Svédország).

– A lapp égtájnevek vizsgálata során a következő szótárakat használtam fel: déli nyelvjárás: Gustav Hasselbrink (1981–1985), Knut Bergsland–Lajla Mattsson Magga (1993); umei nyelvjárás: Wolfgang Schlachter (1958); lulei nyelvjárás: Harald Grundström (1946–1954); északi nyelvjárás: Konrad Nielsen (1932–1938), Pekka Sammallahti (1989, 1993); inari nyelvjárás: Erkki Itkonen (1986–1989, 1991), Pekka Sammallahti–Matti Morottaja (1993); kolta nyelvjárás: T. I. Itkonen (1958), Jouni Mosnikoff–Pekka Sammallahti (1991); Pekka Sammallahti–Jouni Mosnikoff (1988), kildini nyelvjárás: R. D. Kurucs (1985).

A továbbiakban azokkal a szavakkal foglalkozom részletesebben, melyek több égtájat is jelölhetnek a lapp nyelvben. (Az 'észak' és 'dél' jelentésű szavakról bővebben lásd Tóth 2009: 121–132.)

davvi 'észak; (Svédo.) nyugat' (Sammallahti 1989: 100)
– 'észak': N *dâvve* (Nielsen I/502); I *tauve* 'észak, északi szél; nyílt vízfelület' (Itkonen 4865.); I *tave* (Sammallahti–Morottaja 100); E *tâ'vv* (Mosnikoff–Sammallahti 122); *таввял* (Kurucs 341); összetételekben: N *davvenuorti* (Sammallahti 1989: 100); I *tauvenuorttii* (Itkonen 2881: 2.; 4865.), *tavenuo'rttii* (Sammallahti–Morottaja 100); E *tâ'vvnuõrti* (Sammallahti–Mosnikoff 44) = észak + kelet;
– 'nyugat': N *davvi* 'nyugat' (Sammallahti 1989: 100); N *davádat* 'északi, nyugati szél' (Sammallahti 1989: 99), *ṭạ̄vādgk* nyugat; észak' (Lagercrantz 7677: 4.); összetételekben: N *davveoarji ~ oarjedavvi* (Sammallahti 1993: 100, 347); N *davveviesttar* (Sammallahti 1993: 347); I *tauveviestar* (Itkonen 2881: 2.; 5520.) = észak + nyugat.

Égtájjelölő funkciója a domborzati viszonyokon alapuló irányjelölés alapján fejlődhetett ki. Az 'alacsony, mély' > 'észak' jelentésváltozás oka, hogy északon van a tenger, a felszín arra lejt. Az északi lapp nyelvjárásban Lagercrantz magyarázata alapján a *davvi* 'a fjordoktól eltávolodva, a nyílt tengerre mutató' jelentéssel azonosítható. – A szó finnugor eredetű, vö. FU **tiwä* 'mély' (SKES 1150–1151; UEW 525–526; Lehtiranta 1216; SSA 3: 233). (Az UEW szerint eredetileg 'csendes, nyugodt víz' lehetett, ebből alakult a FV korban a 'mély' jelentés.)

nuorta ~ nuorti 'kelet; (Svédo.) észak' (Sammallahti 1989: 327)
– 'kelet': N *nuor'te* 'kelet, délkelet (is)' (Nielsen III/136); I *nuortta-* 'kelet-' (E. Itkonen 2881.), *nuor'ttâ* (Sammallahti–Morottaja 61); E *nuõrti* (Mosnikoff–Sammallahti 76), *нуррт* (Kurucs 218); összetételekben: N *davvenuorti* (Sammallahti 1993: 308); I *tauvenuorttii* (Itkonen 2881: 2; 4865.); *tavenuo'rttii* (Sammallahti–Morottaja 100); E *tâ'vvnuõrti* (Sammallah-

ti–Mosnikoff 44) = észak + kelet; N *máttannuorti* (Sammallahti 1989: 285); I *maaddanuorttii* (Itkonen 2364: 11); *madanuorttii* (Itkonen 2881: 2) = dél + kelet; N *nuortalulli* (Sammallahti 1993: 282) = kelet + dél;
– 'észak': S *nuorte* 'észak' (Hasselbrink 3/1022), *noerhte* (Bergsland–Magga 215); U *nuor'ta* (Schlachter 103b), L *nuor'htē* (Grundström 648); összetételben: N *nô·r-vĕ̄ä:ʒ̀t*^{a} (Lagercrantz 4235.) = észak + nyugat; *nôr-owst*^{A} (Lagercrantz 4231) = észak + kelet;
– 'északkelet': L *nuor'htan* (Grundström 648);
– 'délkelet': N *nuorte* (Nielsen III/136), ebben a jelentésben csak a legkeletibb polmaki nyelvjárásban volt meg;
– 'dél': E (Ter) *nïrtte* (Qvigstad 248).

A lapp nyelvjárásokba a skandinávból került: sv. *nor-*, *norr*(*e*) (< **norðr*), *nord*, norv. *nord* < ónorv. *norðr* 'északi irány', valószínűleg már égtájnévként (vö. Hellquist 704; Falk–Torp 770–771; Lehtiranta 747). Ugyancsak 'északkelet' jelentésben használatos: N *nǫwran* (Nielsen III/124); *novrrá-* (Sammallahti 1989: 325; Lagercrantz 4214.). A ritkábban használatos szó minden bizonnyal újabb jövevényszó, feltehetően a norvégból: < *nord* [nu:r] (vö. feljebb). A *t*-t tartalmazó szavak viszont régebbi átvételek. Eredeti jelentése nem volt hatással a lapp égtájnevek rendszerére, ezáltal azonban konkrét irányhoz nem volt köthető, így több égtáj jelölésére is használni kezdték. A poliszémia azáltal magyarázható, hogy jelentése bizonytalanabb lehetett a beszélők számára, szemben azokkal az égtájnevekkel, melyek jelentése a lapp nyelv önálló életében alakult ki. Ezt támasztja alá, hogy ez a szóalak szerepel a legtöbb jelentésben.

lulli 'dél, (Svédo.) kelet' (Sammallahti 1989: 271)
– 'dél': N *lulle* (Nielsen II/570-571; Sammallahti 1993: 239); összetételben: N *oarjelulli* (Sammallahti 1989: 335) = nyugat + dél = délnyugat;
– 'kelet': S *luuʉliɛ* (Lagercrantz 1926: 80); *luvlie-* (Bergsland–Magga 176), U *lǜllè-* (Schlachter 91a), L *lulle* (Grundström 434); összetételekben: N *nuortalulli* (Sammallahti 1993: 308) = észak + kelet; N *oarjelulli* (Sammallahti 1989: 335) = dél + kelet.

Ugyanebből a szótőből származhatnak a következő, égtájat jelentő határozószavak is (Bergsland 1994: 135): N *luk'sa* (csak Kautokeino: Nielsen II/569), *luksa* 'délre, keletre' (Sammallahti 1989: 270); S *lokse, loksese* 'keletre' (Bergsland–Magga 175), U *luksa* 'keletre' (Schlachter 88a); L *luksa* (Grundström 433); összetételekben: *luksa-nuor'tas* 'keletre', *luksa-årjās*

’délkeletre’ (Lagercrantz 3572.) Ezek a formák a *lulli* főként ’kelet’ jelentésű szótő illativusi alakjai.

A szó alapja FU a **lŏ* ’lent’ > *lu-*: *lulle* ~ *lule-* ’le, lent’, amelyből a ’dél’ jelentés később alakult ki. A kutatók bizonytalannak veszik a két jelentés összekapcsolását (UEW 255–256; 258). Valószínűleg a folyó fő folyási irányára vagy annak alsó folyására utalhatott. Az égtájmegnevezés a folyási iránnyal lehetett összefügésben, ez az elnevezési mód más nyelvek esetében is megfigyelhető. Az északi nyelvjárásban ’dél’ jelentésben való használata az eltérő földrajzi viszonyok alapján magyarázható. (Vö. Collinder 1977: 96; Lagercrantz 1926: 80.)

oarji ’nyugat, (Svédo.) dél’ (Sammallahti 1989: 335)

– ’nyugat’: N *oarje* (Nielsen III/170); (Sammallahti 1989: 335); E *вуэрьялл* (Kurucs 63); összetételekben: N *davveoarji; oarjedavvi* (Sammallahti 1993: 347) = észak + nyugat; dél + nyugat;
– ’dél’: S *åarjel-* ’dél-, déli’ (Bergsland–Magga 360), U *å̊rje* (Schlachter 159b), L *årjātj* (Grundström 1510); összetételekben: N *oarjelulli* (Sammallahti 1989: 335) = dél + kelet; N *oarjelulli* (Sammallahti 1989: 335) = dél + nyugat;
– ’délnyugat’: E *vuärjjal* (Mosnikoff–Sammallahti 146);
– ’délkelet’: N *oarje* (Nielsen III/170); I *oarji* (Itkonen 2944.), I *oarjil* (Itkonen 2881: 2).

A szó a finn-permi **orja* ’szolga, rabszolga’ szóra vezethető vissza (a szó megtalálható a mai finn-permi nyelvekben ’rabszolga; szolgáló’ jelentésben). Az égtájjal kapcsolatos jelentés később, a lapp nyelv önálló életében alakulhatott ki. Az égtájnév kialakulását a lapp nyelvben bekövetkezett szemantikai változás mutatja: a lulei nyelvjárás *årjēl* szavának jelentése ’délről jött ember’, ember délről’. Az irány (majd később az égtáj) és a szó eredeti jelentése közötti összefüggés földrajzi okokkal magyarázható, tekintve, hogy a Skandináv-félsziget északi részén élő népekhez idegenek csak déli irányból jöhettek. (Vö. SKES 437–438; UEW 721; Lehtiranta 843; SSA 2: 271.)

6. Az égtájnevek rendszere a lapp nyelvben

Egy perifériára szorult, szélsőséges természeti körülmények között élő nép égtájnévrendszerében a környezeti adottságokon alapuló megnevezések dominálnak. Ilyen például a finn-volgai alapnyelvre visszavezethető ’mély’ jelentésben szereplő **tiwä* szóalak, amely a legészakibb lapp nyelvjárásokban ’észak’ jelentésben él, és a nyílt tengert, a tengerpart irányát jelölték ve-

le. Fontossá válnak a domborzati viszonyok és az ehhez képest való elhelyezkedésük.

	ÉSZAK	**KELET**	**DÉL**	**NYUGAT**
domborzat	*davvi*	–	*máddi*	*davvi*
környezeti hatások	–	–	*oarji*	*oarji*
’fel’				*jiĺĺiɛ*
’le’	–	*lulli*	*lulli*	–

A lapp nyelvben fontossá vált a DÉL, ennek az iránynak a kifejezése történik az egyik legtöbb szóalakkal. A DÉL fontossága földrajzi szempontból is érthető a Skandináv-félsziget északi részén élő lappok számára

A nyelvjárásokban is megfigyelhető, hogy sokkal több égtájnevet használnak, mint az irodalmi nyelvváltozat, és az irányok meghatározása is fontosabb számukra. Ezek alapján úgy vélem, hogy a lappoknál az irányok rendszere, elnevezései kezdetben folyamatosan változhattak mindaddig, amíg konkrét jelentésében is és átvitt értelemben is használták ezeket a szavakat. Az irányokat a lappok a természeti viszonyok alapján határozták meg, de mivel folyamatosan vándoroltak, így a környezeti adottságok is mindig mások voltak, emiatt új elnevezések születtek. Ez a rendszer a vándorlások során folyamatosan megváltozhatott, ami több esetben poliszémiához vezetett.

Irodalom és források

Antila, Saara 1952: Ilmansuuntien nimityksistä suomen murteissa. Helsinki (diplomamunka).

Bańczerowski, Janusz 1999: A kognitív nyelvészet alapelvei. Nyr 123: 78–87.

Bańczerowski, Janusz 2003: Az ábrázolás fogalma a kognitív nyelvészetben. Nyr. 127: 196–206.

Beöthy Erzsébet 1967: Die Bezeichnungen für Himmelsrichtungen in den finnisch-ugrischen Sprachen. Bloomington, The Hague, Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series 84.

Bergsland, Knut 1994: Sydsamisk grammatikk. Davvi Girji o. s. Karasjok.

Bergsland, Knut–Magga, Lajla Mattson 1993: Åarjelsaemien–daaroen baakoegærja. Sydsamisk–norsk ordbok. Oslo.

Brown, Cecil 1983: Where do Cardinal Direction Terms Come From? Antropological Linguistics 25/2: 121–161.

Collinder, Björn 1977: Fenno–Ugric Vocabulary. An Etimological Dictionary of the Uralic Languages. Second Revised Edition. Helmut Buske Verlag, Hamburg.

ÉrtSz. = A Magyar Nyelv Értelmező Szótára. I–VII. (szerk. Bárczi Géza–Országh László) Akadémiai Kiadó, Budapest. 1978–1980.

Falk, Hjalmar Sejersted–Torp, Alf 1910: Norwegisch–dänisches etymologisches Wörterbuch. Gemanische Bibliothek. Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Heidelberg.

Grundström, Harald 1946–1954: Lulelappisches Wörterbuch I–IV. Auf Grund von K. B. Wiklunds, Björn Collinderns und eigenen Aufzeichnungen ausgearbeitet von Harald Grundström. Skrifter utgivna genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala, Ser. C:1. A.–B. Lundequistska bokhandeln, Uppsala, Einar Munksgaard, København.

Hasselbrink, Gustav 1981–1985: Südlappisches Wörterbuch I–III. Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, Ser. C: 4. AB Lundequistska bokhandeln, Uppsala.

Heine, Bernd 1997: Cognitive Foundations of Grammar. Oxford University Press, New York–Oxford. 35–65

Itkonen, Erkki 1960: Lappische Chrestomathie mit grammatikalischem Abriß und Wörterverzeichnis. (Hilfsmittel für das Studium der finnischugrischen Sprachen. VII). Helsinki.

Itkonen, Erkki 1986–1989, 1991: Inarilappisches Wörterbuch I–IV. Herausgegeben von Erkki Itkonen, unter Mitarbeit von Raija Bartens und Lea Laitinen. Lexica Societatis Fenno–Ugricae XX, 1–4. Suomalais–Ugrilainen Seura, Helsinki.

Itkonen, T. I. 1958: Koltan– ja kuolanlapin sanakirja – Wörterbuch des Kolta- und Kolalappischen von T. I. Itkonen. I–II. Lexica Societatis Fenno–ugricae XV. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.

Jackendoff, Ray–Landau, Barbara 1993: „What" and „where" in spatial language and spatial cognition. Behavioral and Brain Sciences 16: 217–265.

Sz. Kispál Magdolna 1944–1948: Világtájak nevei az ugor nyelvekben I. NyK. 52: 50–56.

Sz. Kispál Magdolna 1949: Világtájak nevei az ugor nyelvekben II. NyK. 52: 130–136.

Sz. Kispál Magdolna 1950: Világtájak nevei az ugor nyelvekben III. NyK. 52: 185–207.

Keresztes László−Lars-Gunnar, Larsson 2004: Lapp (számi) etimológiai szótár céljai és szerkesztési szempontjai. In Permiek, finnek, magyarok. Írások Szíj Enikő 60. születésnapjára. Uralisztikai Tanulmányok 14. Budapest. 118–124.

Kluge, Friedrich 1967: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 20. Auflage, bearbeitet von Walther Mitzka. Walter der Gruyter. Berlin.

Korhonen, Olavi 1973: Sádnigir'ji sámigielas–ruotagillii, ruotagielas–sámigillii. Samisk–svensk, svensk–samisk ordbok. Sámiid Ál'bmutallaskuv'la Jåkkamåkkis, Uppsala.

Korhonen, Olavi 1979: Bákkogir'je: julevusámes dárrui, dáros julevusábmái. Lulesamisk svensk–svensk lulesamisk ordbok. Almqvist & Wiksell, Uppsala.

Kurucs, R. D. 1985: Р. Д. Куруч, Саамско–русский словарь. Русский язык, Москва.

Lagercrantz, Eliel 1926: Wörterbuch des Südlappischen nach der Mundart von Wefsen. Oslo.

Lagercrantz, Eliel 1939: Lappischer Wortschatz. I–II. Lexica Societatis Fenno-Ugricae VI., Suomalais–Ugrilainen Seura, Helsinki.

Lehtiranta, Juhani 1989: Yhteissaamelainen sanasto. MSFOu 200. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.

Levelt, Willem J. M. 2003: Nézőpontválasztás és ellipszis a téri leírásokban. In: A téri megismerés és a nyelv (szerk. Lukács Ágnes–Király Ildikó–Racsmány Mihály–Pléh Csaba). Gondolat Kiadói Kör, Budapest. 129–144.

Lukkari, Pekka 1977: Saamelais–suomalainen sanakirja. Lapin Sivistysseuran Julkaisuja 37. Helsinki.

Mosnikoff, Jouni–Sammallahti, Pekka 1988: U'cc sääm-lää´dd sää´nnkeârjaž. Pieni koltansaame–suomi sanakirja. Jorgaleaddji Oy. Painopuoti, Vantaa.

Nielsen, Konrad 1932–1938: Lappisk ordbok grunnet på dielektene i Polmak, Karasjok og Kautokeino av Konrad Nielsen. I–III. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B: skrifter XVII, 1–3. Oslo.

Nielsen–Nesheim 1962: Lappisk Ordbok – Lapp Dictionary. V. Oslo.

Nirvi, Ruben Erik 1971: Inkeroismurteiden sanakirja. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVIII, Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki.

Qvigstad, J. K. 1893: Nordische Lehnwörter im Lappischen. Christiania Videnskabs–Selskabs Forhandlinger. No.1.

Sammallahti, Pekka 1989: Sámi–suoma sátnegirji. Saamelais–suomalainen sanakirja. Jorgaleaddji Oy, Ohcejohka.

Sammallahti, Pekka 1993: Sámi–suoma–sámi sátnegirji. Saamelais–suomalais–saamelainen sanakirja. Girjegiisá Oy, Ohcejohka.

Sammallahti, Pekka 1998: The Saami Languages. An Introduction. Davvi Girji OS, Kárášjohka/Karasjok.

Sammallahti, Pekka–Mosnikoff, Jouni 1991: Suomi–koltansaame sanakirja. Lää´dd–sää´m sää´nn´keârjj. Gierjegiisá Oy, Ohcejohka.

Sammallahti, Pekka–Morottaja, Matti 1993: Säämi–suomâ sänikirje. Inarinsaamelais–suomalainen sanakirja. Girjegiisá Oy, Ohcejohka.

Schlachter, Wolfgang 1958: Wörterbuch des Waldlappendialektes von Malå und Texte zur Ethnographie. Suomalais–Ugrilainen Seura, Helsinki.
Sipőcz Katalin 2001: A jelentés rekonstruálásáról. Szemantikai struktúrák vizsgálata az etimológiai kutatásokban. In Budapesti Uráli Műhely II. Szófejtő Műhely. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 138–144.
Sipőcz Katalin 2003: Téri tájékozódás és grammatikalizáció. In A Budapesti Uráli Műhely IV. konferencia előadása. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 234–247.
SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja (szerk. Y. H. Toivonen). Lexica Societatis Fenno–Ugricae XII. Suomalais–ugrilainen Seura, Helsinki 1955–1981.
SSA = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. 1–3. (szerk. Erkki Itkonen–Ulla Maija Kulonen). Suomalaisen Kirjallisuuden Serura, Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskus, Helsinki 1992, 1995, 2000.
TESz = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III (szerk. Benkő Loránd). Akadémiai Kiadó, Budapest. 1967, 1970, 1976.
Tóth Anikó Nikolett 2009: A lapp égtájnevek kialakulásának kérdéséhez. In Folia Uralica Debreceniensia 16: 121–132.
UEW = Uralisches etymologisches Wörterbuch. I–III. (szerk. Rédei Károly). Akadémiai Kiadó, Budapest. 1986–1988, 1991.

Geographical Orientation and Cardinal Terminology in the Sami Language

This paper discusses the emergence of words for cardinal points as special types of directional expressions in the Sami language. The research is directed chiefly towards polysemic Sami names for the points of the compass. In relation to this phenomenon, the paper's main interest is in the question how it is possible to have more words for a certain cardinal point, and that a word can designate more than one point of the compass in the same language. After surveying the theoretical background, the process of the cardinal points' emergence is reviewed, and this is followed by a methodical examination of the words in question in Sami. The conclusion of the paper is that the Sami people's migrant way of living influenced the emergence of directional expressions and thereby the emergence of words for the cardinal points to all probability. This fact can be enlightening in research aiming at the emergence of the cardinal points, and it can help one understand the system of cardinal points in the Sami language.

ANIKÓ NIKOLETT TÓTH

DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK
FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 17.
DEBRECEN, 2010

A mordvinisztika másfélszáz éve Magyarországon II.[1] (1857–2010)

ZAICZ Gábor

2. A hazai mordvinisztika műfajok szerint csoportosítva

Az alábbiakban a legkülönbözőbb szakterületek (a néprajz, az irodalom, a zene, a történelem, a régészet, majd bővebben a nyelvtudomány) reprezentánsainak fontosabb műveit sorolom fel.[2]

Néprajz. A mordvin néprajz legújabb és legkitűnőbb műve Kerezsi Ágnes összegzése *Az uráli népek néprajza* című tankönyvben (Kerezsi 2009). A szerző alig 25 oldalon végigvezet a mordvinok foglalkozásán, társadalmán és életmódján, a településtípusaikon, elemzi népművészetük legrégibb formáit, és megvizsgálja étkezésüket. Az ünnepek kérdéskörben az esküvőt, a születést és a temetést, a hitvilág témakörében az ősi isteneket, a naptári ünnepeket mutatja be. A kérdés iránt érdeklődőnek fontos a fejezetet lezáró irodalomjegyzék is (emellett vö. még: Zsirai 1937, Hajdú 1962, Hajdú–Domokos 1978).

A magyar tudománytörténetben először Barna Ferdinándnak jelentek meg néprajzi tárgyú publikációi: a mordvinok pogány isteneiről és ünnepi szertartásaikról (Barna 1879; erről l. még: Horváth 2003), majd pedig a mordvinok házassági szokásairól (Barna 1887). Különösen kedvelt terület az utóbbi időben is a mordvinok házasságkötési szokásainak a tárgyalása, mely témából jeles szakdolgozat is született (Katona 1997, Motorkina 2000, Szilva 2003 stb.). Zsirai a moksa-mordvinok lóáldozatáról adott hírt (Zsirai 1941–1943). Egy érdekes tanulmány tudósított a mordvin rojtos kötények délkelet-európai rokonságáról (Gavazzi 1975). Az utóbbi három évtizedben mordvinok tollából értékes cikkek születtek: például a mordvinok etnikai megoszlásáról (Do-

[1] Az I. részt ld. Folia Uralica Debreceniensia 16: 133–153.

[2] Hely hiányában elállok egyrészt a legnevesebb mordvin nyelvészek, másrészt a hazai mordvin iskolák (Szeged, Debrecen, ELTE, Piliscsaba) elemzésétől. Ezekre sor kerülhet egy rendkívüli III. rész elkészítésekor a jövőben.

rozskin 1983, Sarv 1990, Nyikonova 2010; vö. még: Kornyisina 2010, Luzgin 2010), a mordvin családtípus alakulásának folyamatáról (Fedjanovics 1990, Zavarjuhin 1990), a mordvin hagyományos ház fogalmáról (Beljajeva 2010), a mitológiában női archetípus sajátosságairól (Jurcsenkova 2010), vagy éppen mordvin motívumok közlése révén (Gragin 1983).

Irodalom. A mordvin irodalom történetéről röviden Bán Aladár (Bán 1911), majd Domokos Péter (Domokos 1972, 1975, 1986) és Dugántsy Mária (Dugántsy 1974) írt (vö. még: Zsirai 1987, Hajdú 1962, Hajdú–Domokos 1978). Kizárólag a folklórra vonatkozóan kiemelendő Bartens cikke (Bartens 2001, vö. még: Dugántsy 1977[1]).

A mordvin irodalom természetesen elsősorban a két nemzeti eposz, a Szijazsar (Radajev 1984) és a Masztorava (Saronov 2010) körül forog. Az ezekkel kapcsolatos viták magyar nézőpontból a két mai szakértő nézőpontját tükrözik (Domokos 1981, Dugántsy 1988, 1999; vö. még: Borbély 1986). Sajnálatos, hogy Dugántsy Mária nem vett részt az idei finnugor kongresszuson, mert előadása a Masztoravát, új fordítását elemzi (Dugántsy 2010; vö. még: Saronova 2010). Az *Ének Tyustya fejedelemről* szóló ismert mordvin monda – akárcsak a Szijazsar nyersfordítása és a Masztorava műfordítása – Dugántsy Mária segítségével szólalt meg egy évtizede magyarul (Radajev 1999).

A mordvin népmeséket egy kitűnő kötetbe foglalta a válogató és fordító Dugántsy Mária (Dugántsy 1990[2]; vö. a népmesék legújabb elemzését: Sejanova 2010).

A legrégebbi mordvin népdalokat Markovics Sándor mintegy 125 éve közölte (Markovics 1883). Képes Géza uráli népköltészeti fordításai között találunk mordvin népdal- és népballada-fordítást is (Képes 1972). A mordvin népköltészet mellett elsősorban a mordvin műköltészet legteljesebb gyűjteménye a Domokos által válogatott és bevezetett *Mordvin* rész az ún. keleti finnugor népek irodalmának kistükrét adó kötetben (Domokos 1975). A mordvin népköltészetből kiemelendők Buda Ferenc fordításai (Buda 1974). Mordvin mondákat egy kétkötetes uráli rege- és mondagyűjteményben találhatunk (Domokos 1984). Uráli tansegédletében Nagy Katalin a mordvin irodalomra jellemző mondák, népdalok, népballadák közül ad válogatást, és emellett közli egy-két mai mordvin költő versét (Nagy 1994). Mai mordvin költőket eredetiben és műfordításban mutat be a nemzetközi írókongresszusra készült gyűjtemény (Koczkás 1993), és mordvinföldi utamon én is gyűjtöttem és Bede Anna műfordításában közöltem néhány eredeti költeményt (Zaicz 1996, vö. még: Zaicz 1998[2]).

A mi Kőmüves Kelemenünk mordvin megfelelőjéről számosan írtak. A mordvin népballada egyik szép magyar változatát Képes Gézának köszönhetjük (Képes 1955). Megjegyzem, a kérdés első vizsgálója Juhász Jenő, a mordvin nyelv kitűnő ismerője volt (Juhász 1928). Viktor Jevszejev magyarul számolt be a Kazány város építése tárgykörű ballada történetéről (Jevszejev 1967). A mordvin találós kérdésekről Balásné Szalai Edit készített tanulmányt (Górász 1995, Balásné 2007).

A mordvin népdalok alapján írt klasszikus verstani tanulmány magyar fordításban is megjelent (Jakobson–Lotz 1968). Az erza-mordvin rituális siratóénekeket Dugántsy Mária szakdolgozatként, majd bölcsészetdoktori értekezésként készítette el (Dugántsy 1973, 1977²). A mordvin halottsiratókról németül olvashatunk az Uppsalai Egyetem sorozatában (Dugántsy 1991). Bereczki egy kis írásában összegezte a halottsiratókat és a lakodalmas énekeket (Bereczki 1978). A mordvin hősepikáról Korompay (Korompay 1965), a mordvin történeti énekről Balásné Szalai Edit írt (Balásné 1994, 1995). A mordvin és a magyar folklórban található motívumpárhuzamot tárja fel Váradi Gábor (Váradi 2008).

A mordvin regénnyel kapcsolatosan Dugántsy Mária egyik német nyelvű elemzésére hívom fel a figyelmet (Dugántsy 1978). – Dugántsy emellett a mordvin epikus énekekkel foglalkozik (Dugántsy 1990¹), és az epikus költészetben a nő alakjával (Dugántsy 1996).

A mordvin szerzők közül Brizsinszkij általában számolt be a mordvin irodalomról (Brizsinszkij 1995), Szamorodov a lakodalmi énekekről (Szomorodov 1981), Gyevjatkina és Tarakina pedig a lakodalmi dalok, illetőleg a gyermekfolklór műfaji összetételéről írt (Gyevjatkina 1990, Tarakina 1981). A mordvin folklór irányát és távlatait szemléli Zubov írása (Zubov 2010). Egy mai mordvin költő lírai ciklusát mutatja be Gudkova előadása (Gudkova 2010), és mordvin történelmi dráma Antonov előadásának a középpontja (Antonov 2010).

Zene. A mordvin zene kutatása terén kimagasló szerepe van Vikár László népzenekutatónak. Egyrészt mordvin siratódallamokat gyűjtött (Vikár 1980), másrészt általában a mordvin népzenét (Vikár 1986, 1993). Egyik dolgozatában azt vizsgálta meg: mi az ősi és mi a másodlagos a Volga-vidéki népzenében (Vikár 1995–1996).

Történelem. A finnugorok (közelebbről a mordvinok) történetéhez Ribáry Ferenc vagy százötven éve felvetette: a mordvinok nyelve a „magyar" (értsd: az ugor) ághoz tartozik (Hunfalvy megjegyzéseivel vö. Ribáry 1859). Az 1960-as évekig volgai finnugor korról esett szó, ez a nézet időközben

megváltozott (Zaicz 2005²). A finn-volgai népek szétválásáról és írásos emlékeikről Klima László írt több ízben (Klima 1989, 1991, 1996¹). A Volga-vidéki finnugor népekkel kapcsolatban elolvashatjuk a merják és a muromák történetét (Klima 1996²), és foglalkozhatunk a karatájokkal is (Szíj 1978–1979, 1985).

A mordvinok történetét a XIX. században Barna Ferdinánd, majd a közelmúltban Nagy József és Jefimov foglalta össze (Barna 1876, 1877, Nagy 1996, Jefimov 1996). A legrégebbi korokkal finnugrisztikai kiadványokban ismerkedhetünk meg (például Erdődi 1967). Az erzák és a moksák elkülönülését nyelvi és régészeti adatok alapján Klima László vizsgálta meg (Klima 1988). Szminovnak a mordvinok történelméről és műveltségéről írt könyvének részleteit olvashatjuk magyarul (Erdődi 1966). Az újabb korokban a Tatár Köztársaságbeli mordvinokról is hallhatunk (Jevszejev 1977). Dugántsy Máriának van egy-két jó történelmi összegezése a mordvinokról (Dugántsy 1983, 1998).

A XVIII. században kezdődött meg a Volga-menti finnugor népek történeti vizsgálata (Skergyina 2010). A XIX. századi mordvinok etnikumának alakulására az egyház is hatott (Lallukka–Popov 2010). A mordvinok legújabb önazonosságának eredményét Abramov előadásában hallhattuk (Abramov 2010). Szuskova a mai mordvin igazságszolgáltatásról beszélt (Szuskova 2010).

Régészet. A hazai régészek közül Klima László nevét kell megemlítenem, aki 1982 óta – elsősorban régészeti vizsgálódással – egyrészt a mordvinok etnogeneziséről nyilatkozott (Klima 1982), másrészt a Közép-Volga-vidék első évezredi kereskedelmi és etno-kulturális kapcsolataival foglalkozott (Klima 1985).

Nyelvtudomány

Bibliográfia. A legfontosabb nyelvészeti bibliográfiák: Balázs–Fabricius 1963 … 1969, Erdélyi István (Erdélyi 1963²), Jávori Jenő (Jávori 1975, 1994, 2004), Keresztes László (Keresztes 1990¹, 1991¹), Mészáros Edit (Mészáros 1998³), Zaicz Gábor (Zaicz 1974, 1995²).

A múlt kimagasló mordvin tudósai: Barna Ferdinánd (Hajdú 1989–1990), Budenz József (Bereczki 1987–1988, 1998², Zaicz 1991, Keresztes 1993), Erdélyi István (Zaicz 1993²), Klemm Antal (Keresztes 1991²), Reguly Antal (Szíj 2001, Zaicz 2008), továbbá Feoktyisztov (1999²), Nagykin (Keresztes 1994), Paasonen (Kannisto 1941, Keresztes 1990²). A mai kutatók: Bereczki Gábor (Bereczki 1998⁴), Keresztes László (Keresztes 2001³), Maticsák Sándor (Maticsák 2009), Mészáros Edit (Mészáros 2009), Zaicz Gábor (Zaicz 2009).

Areális kapcsolatok. Mai hazai nagy kutatója: Bereczki Gábor (Bereczki 1983, 1998[1], 1998[3], 2001, 2005). A nyugat-európai szerzők közül Wintschalek egyik cikke illeszthető ide (Wintschalek 1992).

A nyelv általában. A mordvin nyelvről (és népről) a klasszikus elődöktől, Zsiraitól és Hajdútól kezdve (Zsirai 1937, Hajdú 1962, Hajdú–Domokos 1978) a mai nyelvleírásokig számos figyelemreméltó vállalkozás született (például Zaicz 2000[2]; vö. még: Nagy–Zaicz 1998, Mészáros 1998[2]). A finnvolgai kor szétválásáról megoszlott a kutatók véleménye, különösen Szerebrennyikov és Décsy Gyula életében (Décsy 1969, 1992, illetve Erdélyi 1969, Bereczki 1963, 1974, Gheno 1981). A mordvin nyelv helyéről az uráli nyelvcsaládban Pusztay nyilatkozott (Pusztay 1998–1999). A mordvin nyelv történeti nyelvtana Bereczki Gábor nevéhez fűződik (Bereczki 1988). A mordvin irodalmi nyelv, illetőleg nyelvek kérdéséről, ezek létrejöttéről a következők írtak Magyarországon: Feoktyisztov 1971–1972, 1981, Zaicz 1990[2], 1994[2] 1995[1], Gheno 1995, Keresztes 1995, 1996, Abramov 1996, az egységes irodalmi nyelv mai aktuális kérdéseiről pedig Zaicz 2000[1], 2005[1], 2007. Moksin kijelenti: „Nowadays the issue of the united Mordvinian literary language is widely discussed." (Mokshin 2010).

A mordvin nyelvjárások osztályozásával kapcsolatban Keresztes számos tanulmányt írt (például Keresztes 1985[2], 1992). Az erza és a moksa mellett (Cigankin 1994) egyesek a soksa nyelvjárást is elkülönítik (Nagy Balázs 2007, Butilov 2010; vö. még: Kashkin 2010).

Egy legújabb közvélemény-kutatás eredménye alapján Abramova azt elemzi, hogy a mordvinok hogyan viszonyulnak anyanyelvükhöz (Abramova 2010).

Nyelvtan, nyelvkönyv. A magyar olvasónak először Hunfalvy mutatta be – mintegy hatvan oldalon – a mordvin nyelvet (Hunfalvy 1857), majd egy évszázad múltán Hajdú foglalta össze a mordvin nyelv alapkérdéseit (Hajdú 1981). A mordvin nyelv szerkezetét – és némiképp történetét – angolul tekintett át egy gyűjteményes válogatás (Zaicz 1998[1]).

Budenz József eddigi egyetlen részletes mordvin nyelvtanunk szerzője; e nyelvtan leíró jellegű, de történeti utalások is vannak benne (Budenz 1877).

A hazai mordvin nyelvkönyvek közül Erdődi készítette az első, majd Mészáros Edit a harmadik erza-mordvin tansegédletet (Erdődi 1968, Mészáros 1998[1]). Imajkina pécsi megjelenésűre tervezett művét (Imajkina 1990[2]) a szerző visszakapta, majd pedig Mészáros rendelkezésére bocsátotta, aki felhasználta nyelvkönyvében. A második magyarországi tankönyv az erza és a moksa sajátosságait is magában foglalja (Keresztes 1990[1]). Az ezredforduló

idején moksa, majd erza oktatási segédanyag jelent meg (Feoktyisztov 1999, Mészáros 2000).

Szövegek. Budenz nevéhez fűződnek az első mordvin közlések: mesék és dalok, majd erza-mordvin népmese (Budenz 1866, 1887–1890). Ezután Klemm Antal közölt nyelvjárási és nyelvtörténet szempontból is kezelhető szövegeket (Klemm 1916–1917).

A XX. század második felétől erza-mordvin szövegközlések láttak imittamott napvilágot: részben nyelvjárási szövegmutatvány (Erdélyi 1963[1], Molnár–Tóth 1998), részint egy egyetemi szöveggyűjtemény (Keresztes 1985[1]).

Szótárak, szójegyzékek. A XIX. században egyetlen moksa- és erza-mordvin szótár született, Budenz József jóvoltából (Budenz 1866). E szótárhoz pótlékot közölt Szilasi Móricz (Szilasi 1894). Itt említhetjük Budenz két bibliafordításhoz fűzött szójegyzékét (Budenz 1881[2], Kúnos 1885).

A XX. században egy terjedelmes moksa-mordvin szójegyzéket gyűjtött I. világháborús hadifoglyoktól Juhász Jenő, akinek halála után Erdélyi István rendezte művét sajtó alá (Juhász–Erdélyi 1961). Molnár Judit legújabban összeállított egy moksa-mordvin–magyar szótárt (Molnár 2003), amelynek a terjedelme az előbb ismertetett műnek talán egynegyede.

Erdődi nyelvkönyvének szavait Zaicz erza-mordvin szójegyzékké alakította (Erdődi–Zaicz 1974). A közelmúltban jelent meg Mészáros és Sirmankina munkájaként az erza-mordvin–magyar szótár, majd ennek 2. kiadása (Mészáros–Sirmankina 1999, 2003). 2008-ban, hosszas várakozás után látott napvilágot a hazai finnugrisztikában egyedülállóan részletes szótár, Mészáros Edit szerkesztésében az első magyar–erza-mordvin szótár (Mészáros–Motorkina–Kazaeva–Felföldi–Širmankina 2008). Mészáros készített egy erza-mordvin hangosszótárt is szövegekkel és ragozási táblázatokkal (Mészáros 2005).

A hazai szakirodalomból még két munkát említek meg: Feoktyisztov egy XVII. századi szótárt mutatott be egyik folyóiratunkban (Feoktyisztov 1973), Feoktyisztov egy másik művének ritka szavait pedig én gyűjtöttem össze (Zaicz 1969[2]).

Bibliafordítás. A Bibliának – illetőleg a szentírás bizonyos részeinek – két XIX. századi magyar fordítása ismeretes: előbb Budenz moksa-mordvin (Budenz 1881[2]), majd Kúnos erza-mordvin mutatványt közölt (Kúnos 1885).

Egy évszázad elteltével Keresztes az új mordvin bibliafordításokat a nyelvújítási törekvésekkel párosítja, majd Fábián Orsolya is nyelvújítási kérdéseket vizsgált szakdolgozatában (Keresztes 2001[2], Fábián 2003[2]). Szigeti

Mária szakdolgozatának címében is jelzi (Szigeti 2010), hogy a mordvin nyelvújításban a bibliafordításoknak is jelentős szerepe volt. Maticsák hasonlóképpen a bibliafordítások jelentős szerepét bizonyítja a mordvin grammatikalizációs folyamatok vizsgálatában (Maticsák 2005²). A mordvin bibliafordítási terminológiát tekintette át Fábián és Fodor egy-egy cikkében (Fábián 2003[¹], Fodor 2007). Fábián Orsolya a 'dicsőség' jelentésű szót és szinonimáit vizsgálta meg egy dolgozatában (Fábián 2007).

Hangtan, morfonológia. A történeti jellegű vizsgálódások közül – Bereczki nyelvtörténeti áttekintésén kívül (Bereczki 1988) – kiemelkedik a mordvin mássalhangzórendszer vizsgálata (Keresztes 1986–1987; vö még: Keresztes 1983). Emellett Keresztes László több részletkérdést megvizsgált, például a nyelvjárási *š* ~ *č* megfelelést (Keresztes 1988). Kunos Ignácz száz évvel korábban az E *g* > *d* változásra mutatott rá (Kunos 1883), majd ötven évre rá Mészöly a magyar és mordvin párhuzamos hangfejlődésre hozott példát (Mészöly 1934–1935). A debreceni kongresszuson Poljakov a finnugor **ŋ* mordvin nyelvi történetét vizsgálta meg (Poljakov 1990). A mássalhangzók kiesésével (Zaicz 1987, 1990¹, 1995³, 1999¹), a hangbetoldással, a hangátvetéssel és a hanghelyettesítéssel (Zaicz 1997) számos cikk foglalkozott. Az erza-mordvin mássalhangzó-kapcsolatokat Takács Judit vizsgálta meg (Takács 1999). A mai moksa- és erza-mordvin nyelvjárások fonémarendszerét Rédei tekintette át (Rédei 1968, 1984), és a moksához figyelmet érdemel Feoktyisztov egy tanulmánya is (Feoktyisztov 1974). A magánhangzók terén Zaicz egyrészt a nem első szótagi vokálisok történetét (Zaicz 1981), másrészt a magánhangzók kiesését (Zaicz 2001³) vette górcső alá. A moksa nyelvjárások egyikének vokalizmusát tárja fel Ivanova (Ivanova 2010), Kabajeva a helyi dialektusokban a moksa zárhangokat történetileg vizsgálja meg (Kabajeva 2010). A mordvin magánhangzó időtartamának változékonyságával foglalkozik egy kongresszusi előadás (Aasmäe–Pajusalu–Zirnask 2010). Paasonen mordvin hangtanának Varga Krisztina elkészítette szómutatóját (Varga 1994). Itt említem Mészáros cikkét az erza-mordvin hangjelölésről (Mészáros 1996).

Leíró jellegű Keresztes tankönyvének hangtani, ill. morfonológiai része (Keresztes 1990¹: 23–29, 30–38). Részben morfonológiai témájú Rédeinek a finnugor szóbelseji nazális mordvin nyelvi képviseletét vizsgáló dolgozat (1994–1995), és Keresztes is felhívja a figyelmet az egyik mordvin morfonológiai jelenségre (Keresztes 1987). Rédei a finn-permi és a Volga-vidéki nyelvek sandhi jelenségeit tekintette át (Rédei 1974). A magánhangzó-harmónia jelenségével egy sor dolgozat foglalkozott (Ravila 1936, Rédei 1982,

Zaicz 1993[1], 1994–1995). A mordvin nyelvjárások osztályozásakor morfonológiai vonatkozásokat is kimutatott Keresztes (Keresztes 1994–1995). Itt érdemes figyelmeztetni Gyevajev egy magyar nyelvű dolgozatára a moksa-mordvin nyelvjárások fonémaállományáról (Gyevajav 1967).

Aasmäe és Ross prozódiai jelenségeket, a szótagot, a hosszúságot és a hangsúlyt vizsgálja meg az erza-mordvinban (Aasmäe–Ross 2010).

Alaktan. Bereczki történeti nyelvtana alapvető fontosságú (Bereczki 1996; vö. még: Keresztes 1998). Ide sorolható Hunfalvy 150 éves összeállítása a mordvin igéről – Reguly jegyzetei alapján (Hunfalvy 1859[1]). Keresztes nagyszabású műve, a mordvin determinatív igeragozás (Keresztes 1999[1]; vö. még: Alhoniemi 1990, Bátori 1990[1], 1990[2], Keresztes 1996[2], 1998–1994[2], 1999, 1999[3], 2001[1]) elsősorban alaktani kérdéseket tárgyal, de majd a mondattani részben említem e mű reflexióit.

Keresztes kresztomátiája az alaktani problematikát teljes egészében áttekintette (Keresztes 1990[1]: 39–71). A mordvin nyelv apróbb morfológiai kérdéseit tárgyalta Lewy és Kokla (Lewy 1958, Kokla 1990). A szófajok között két finn szerző hazai publikációját kell megemlíteni: egyikük a névszók (Saarinen 1990), másikuk (Turunen 2001) az igék bizonyos kérdéseivel foglalkozott. Az erza Jermuskin a tartós cselekvés jelenségéről beszélt a budapesti finnugor kongresszuson (Jermuskin 1981; l. még: Feoktyisztov 1963). Az erza-mordvin igék közül az érzékelést jelentőket vizsgálta meg Hevér Krisztina (Hevér 1998, 1999–2000). A névszóragozás történetéhez közölt Bereczki adalékokat (Bereczki 1996). Egy csuvasföldi erza nyelvjárás főnévi rendszerét mutatta be Szvetlana Motorkina (Motorkina 2010). Hatvani Flóra a numerus absolutus nyomait tekintette át az erzában (Hatvani 2009). Maticsák, majd az ő nyomán (Maticsák 2004) Ábrók Melinda többek között a mordvin nyelvben vizsgálta meg a plurale tantum kérdését (Ábrók 2009). Maticsák az erza-mordvin névszói morféma-alternációkat tárgyalta (Maticsák 2003[1]). Debreceni kongresszusi előadásában Cigankin a mordvin névszók tőmorfémáinak szerkezeti típusait sorolta fel (Cigankin 1991). Az erza-mordvin névutókat tekintette át Gheno (Gheno 1975–1976). Győri Anita a testrésznevekből képzett erza névutókkal foglalkozott (Győri 2004). A moksa-mordvin fokozás volt Juhász vizsgálatának a tárgya (Juhász 1928–1930[1]). Az esetek használata közül Jakab Edit a lativusi esetragokat tekintette át (Jakab 1990; vö. még: Moszina 2010). Tarján Rita az erza inessivusrag használatát elemezte (Tarján 2005). Molnár Judit a prolativusragot vizsgálta meg (Molnár 1994[1], 1994[2], 2000), egy másik cikkében pedig erza-mordvin „igekötőszerű kapcsolatra" mutatott rá (Molnár 2001). Sirkka Saarinen a

finn-volgai nyelvek névszói kategóriájával foglalkozott (Saarinen 1990, 2005). Szakál Szilvia az erza-mordvin deverbális főneveket vizsgálta meg (Szakál 1999). Vas Adrienn az erza-mordvin névszók predikatív ragozásának elméleti kérdéseit tárgyalta (Vas 2001). A határozottság kifejezésmódjait vizsgálta meg a mordvinban és a magyarban Balásné Szalai Edit (Balásné 1999), majd a tulajdonnevek tárgyesetét boncolgatta (Balásné 1998). Imre Zoltán a határozottság és a referencialitás összefüggéseit tárgyalta az erzában (Imre 1996). Moszin a mordvin szóképzés néhány általános kérdéséről nyilatkozott (Moszin 1990). Mészáros Edit a mordvin igetőtípusokat különböztette meg és rendszerezte (Mészáros 1982, 1984, 1990[1], 1990[2]), az erza-mordvin igeképzőket és az igeképzés néhány sajátosságát mutatta be (Mészáros 1986[1], 1986[2], 1993, 1999). Merja Salo a mordvin visszaható igéket elemezte (Salo 2010). Maticsák az agglutinációval keletkezett mordvin képzőkről írt (2005[1]). A képzők közül a *-k* (Juhász 1936), a *-ks, -kaj* (Grebnyeva 1990), a *-v* (Salo 1990), a *-či* (Mészáros 1997, Saarinen 2004; vö. Maticsák 2005[2]), az *-iks* (Vecsernyés 1997) és a [-]*peľ* (Maticsák 2008[1]) használatáról olvashatunk.

Kicsinyítő képzővel foglalkozott Imajkina (Imajkina 1996). A segédmorfémák homonimiáját tárgyalta Moszin (Moszin 2010). Rjabov a névszóképzők szerkezetével foglalkozott (Rjabov 2010). Alaktani, részben dialektológia témájúak Agafonova írásai (Agafonova 1990, 2010).

Szókészlet, terminológia. Hazai mordvin szófejtő szótárunk még nincs, a munka mindenesetre megindult (Zaicz 2001[4]). Keresztes a mordvin mássalhangzók történetének vizsgálatakor mintegy 550 etimológiát közölt (Keresztes 1986–1987). Egyik debreceni hallgató, Varga Tímea szakdolgozatként számítógépes mordvin etimológiai szótártervezetet készített (Varga 1999).

Feoktyisztov a mordvin szókincset etimológiai szempontból tárgyalta (Feoktyisztov 1976). A mordvin szókincs etimológiai rétegződése közismerten ősi és idegen eredetű, valamint belső keletkezésű szókészletet takar. A mordvin lexika ősi, azaz finnugor elemeit Zaicz tekintette át (Zaicz 1988). Az uráliaknak és az indoeurópaiaknak a kapcsolatai egy sor mordvin kölcsönszót eredményezett a mordvin nyelv különélése során is (Rédei 1896). A balti jövevényelemeket Bedők Gyöngyvér kísérelte meg feldolgozni (Bedők 2006). Budenz egy cikkében orosz igék megjelenéséről számolt be az erza-mordvinban (Budenz 1881[1]). Juhász – az erza–orosz keveredés mellett – már jó nyolcvan éve figyelmeztetett a moksának az orosszal való keveredéséről (Juhász 1928–1930[2]). A mordvin nyelv török jövevényszavaival kapcsolatban megjelent tanulmány (Zaicz 2002) a turkológust e munkában etimológiai

argumentációra figyelmezteti (Agyagási 2004). Koppány Ágnes 69 oldalas, illetőleg Hajdu Éva 66 oldalas szakdolgozata az erza-mordvin orosz jövevényszavait dolgozta fel (Koppány é.n., Hajdu 1993). Zaicz a földművelés terminológiájának körében végzett szófejtéseket (Zaicz 1969[1]; vö. még: Zaicz 1970), Mészáros a mordvin rokonságneveket vizsgálta meg eredet szerint (Mészáros 2001). Kurucz Éva testrészeket tartalmazó erza-mordvin frazémákat elemzett (Kurucz 2001).

Egy sor mordvin szó etimológiája, története és jelentése vált világossá a kutatások során (Steuer 1886–1887, Kunos 1881, Paasonen 1897, 1917, Lewy 1916–1917, Juhász 1928–1930[3], 1933, 1935, Melich 1933, Mägiste 1936, Fabricius-Kovács 1963, Feoktyisztov 1988, Mészáros 1999–2000, Sipőcz 2001), köztük a *mordvin* népnév eredete vagy a mordvin második tízbeli számnevek magyarázata (Rédei 1988, 1993). A mordvin ’ő’ jelentésű személyes névmást vizsgálta meg népköltészeti szövegekben Dugántsy Mária (Dugántsy 1993). Kulakova a mordvin szókészlet jelentéstani változásairól beszélt (Kulakova 2010).

A legújabb mordvin nyelvészeti terminológia jellegzetességeivel, a mordvin nyelvészeti terminológia kérdésével foglalkozott Maticsák és Zaicz, részben mordvin munkatársakkal együtt (Maticsák 2001[2], Zaicz 2001[1], Zaicz–Sirmankina 2001, Zaicz–Butilov 2004). A mordvin szerzők – részben hazai kongresszusokon – egy sor szókészleti és terminológiai kérdést felvetettek (Moszin–Cigankin 1981, Sirmankina 1981, Bondaletov 1990, Cigankin 1990, Imajkina 1990[1], Moszin 1994, Grebnyeva 1999, Misanyin 1999, Moszin 1999, Poljakov 1999, Sejanova 1999, Sirmankina 1999, Motorkina 2001, Bogdaskina 2010, Grisunyina 2010).

Mondattan. A mordvin determinatív igeragozással kapcsolatban Keresztes az igenevek szerepéről értekezett (Keresztes 1999[2], l. még: Tyihonova 1990). Az igeragozás uráli alapnyelvi hátteréről, történetéről Honti és Mikola írt (Honti 1996–1999, Mikola 1996–1999). Történeti szempontból a legértékesebb dolgozatok Klemm Antal nevéhez fűződnek: a determinatív igeragozás mellett (Klemm 1923–1927) egyrészt a mordvin alárendelő viszonnyal foglalkozott (Klemm 1917–1920), másrészt a mordvin tagadó és tiltó szerkezetek történetét írta meg (Klemm 1931–1934). 1928 és 1942 között kiadott híres *Magyar történeti mondattan*ában is számos mordvin példamondatot közöl. Klemmet követően Gheno vizsgálta meg a mordvin tagadást (Gheno 1994–1995).

A mordvin mondat alapkérdéseiről több helyütt olvashatunk (Keresztes 1990[1]: 72–79, Zaicz 2001[2]; vö. még: Rueter 2010). A mordvin tárgyas szer-

kezetekről több elemzés született (Salamon 1979, 1989, Balásné 2001[1], Zaicz 2003). Balásné Szalai Edit egybevetette a mordvin és a magyar tárgyi mellékmondatot, majd pedig e két nyelvben a birtokos személyjeles tárgyat (Balásné 2001[2], 2009). A mordvin határozókat, a(z idő)határozós szerkezeteket – Steuer és Fehér után (Steuer 1890–1992, Fehér 1915–1917) – Felföldi Ágnes és Fodor György tárgyalta (Felföldi 2002, Fodor 2004[1], 2004[2]). Az erza-mordvin jelzős szerkezetekkel Bencsik Edit foglalkozott (Bencsik 1999, 2001, l. még: Aljamkin 1990, Nagy 1990). Vecsernyés Ildikónak a mordvin participiumok és a vonatkozó mellékmondatok viszonyáról született tanulmánya (Vecsernyés 1991, 1996[1]). Emellett egy-két tanulmányt írt az erza-mordvin szórendről (Vecsernyés 1993–1994, 1996[2]). Kóczé Ildikó az erza térviszonyok kifejezését vizsgálta meg (Kóczé 2002). Janurik Boglárka egyik cikke a műveltetés morfoszintaktikai vonatkozásaival foglalkozott (Janurik 2005), két másik pedig az erza–orosz kétnyelvűség kérdéskörével (Janurik 2009, 2010).

A nyelvi udvariasság kérdését vizsgálta meg Ariszkina két tanulmánya: a megszólítás formáit elemezte az erza-mordvinban és a magyarban (Ariszkina 2008, 2010). További mordvin szerzők a mondattan tárgyköréből: Cipkajkina 2010, Cipljakova 2010, Gurjanova 2010, Misina 2010, Rogozsina 2010.

A mordvin színnevekkel foglalkozott Simon Bernadett és Tóth Katalin (Simon 2009, Tóth 2010). A politikai terminológia kérdéskörét Aljamkin, az anatómiai szakszókincset Kocsevatkin, az esküvői terminológiát Kocsevatkina tekintette át (Aljamkin 2003, Kocsevatkin 1999, Kocsevatkina 1999).

Névtan. A mordvin névtan hazai szakértője Maticsák Sándor (Maticsák 1990[1], 1990[2], 1992, 1995[2], 1996, 1997[1], 2001[1], 2005[3], 2007[1], 2008[2]), erza kolléganőjével együtt a névtani szakirodalmat is összegyűjtötték (Maticsák–Kazaeva 2001, 2002). Maticsák elkészítette Mordvinföld településneveinek rendszerét (Maticsák 1995[1]). Újabb dolgozata a terület vízneveinek rendszere (Maticsák 2002, 2003[2]), melyben a töröknek tartott mordvinföldi víznevek minősítéséhez Agyagási tett módszertani megjegyzéseket (Agyagási 2003). A török eredetű helynevek kérdése újabban is felmerült (Kazajeva 2010). Maticsák legutóbb a mordvin személyneveket tekintette át (Maticsák 2007[2]). Többször foglalkozott a személy- és a helynevek kapcsolatával (például 1991, 1997[2]). Kazajevának és Cigankinnak egyes írásai Debrecenben láttak napvilágot (Kazajeva 1994, Cigankin 2005), ezek között van egy történeti szempontú vizsgálat a mordvin női nevekről (Moksin 1990).

Függelék:

Mordvinisztikai szakirodalom
(kiegészítés a FUD 16: 134–153. lapon közölt jegyzékhez)[3]

Aasmäe, Niina – Pajusalu, Karl – Zirnask, Tatiana 2010: Variability of vowel durations in Erzya and Moksha. Congressus XI Internationalis Fenno-Ugristarum. Pars II. [A továbbiakban rövidítve:] FU–11. Pars 2: 15.

Aasmäe, Niina – Ross, Jaan 2010: The meter of Erzya folk poetry and its relationship with the language prosody. FU–11. Pars 2: 15–16.

[Abramov, Vlagyimir] Абрамов, Владимир 2010: Национальная самоидентификация мордвинов по данным опроса 2007 г. FU–11. Pars 2: 275.

[Abramova, Olga] Абрамова, Ольга 2010: Отношение мордвинов к родному языку по данным опроса 2007 г. FU–11. Pars 2: 183.

Ábrók Melinda 2009: Plurale tantum a finn, a magyar, az erza- és moksamordvin nyelvben. Kézirat. Debrecen. 48 p. – Szakdolgozat.

[Agafonova, N. A.] Агафонова, Н. А. 1990: Морфологические особенности смешанных мордовских говоров Куйбышевского Поволжья. FU–7 Pars 3 C: 19–24.

[Agafonova, Nyina] Агафонова, Нина 2010: Система детерминативных суффиксов и их реализация в эрзянских диалектах Поволжья и Южного Урала. FU–11. Pars 2: 79–80.

[Aljamkin, N. Sz.] Алямкин, Н. С. 1990: Порядок следования неоднородных определений в сложных атрибутивных словосочетания[х] мордовских языков. FU–7. Pars 3 C: 103–105.

[Aljamkin, N. Sz.] Алямкин, Н. С. 2003: Пути обогащения общесвенно-политической термиологии мордовских языков. Terminologia et Corpora [Szombathely] 2: 9–13.

[Antonov, Jurij] Антонов, Юрий 2010: Природа конфликта и проблема характера в мордовской исторической драме (на примере творчества А. Пудина). FU–11. Pars 2: 231–232.

[Ariszkina, Tatyjana Pavlovna] Арискина, Татьяна Павловна 2008: Обращение как одно из средств выражения речевого этикета в эрзянском и венгерском языках. In: Navigare humanum est… Pusztay János hatvanadik születésnapjára. Budapest. 250–254.

[3] Janurik Boglárkának és Kelemen Ivettnek köszönöm a szegedi és a debreceni szakdolgozatok és más kéziratos dolgozatok anyagának elküldését.

[Ariszkina, Tatyjana] Арискина, Татьяна 2010: Особенности употребления форм речевого этикета в эрянском и венгерском языках. FU–11. Pars 2: 82–83.

Balásné Szalai Edit 1995: A mordvin történeti ének. Kézirat. Eger. 74 p. – Szakdolgozat.

Balásné Szalai Edit 1999: A határozottság kifejezése a magyar és a mordvin nyelvben. In: Nyelvi és kommunikációs kultúra az iskolában. Budapest. 381–387 (MNyTK 212)

Balásné Szalai Edit 2001¹: A tárgyas szószerkezetek a magyar és a mordvin nyelvben. Kézirat. Eger. 176 p. – PhD-dolgozat.

Balásné Szalai Edit 2001²: A tárgyi mellékmondat a magyarban és a mordvinban. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis 25: 102–113.

Balásné Szalai Edit 2007: A mordvin találós kérdésekről. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis 34: 123–129.

Balásné Szalai Edit 2009: A birtokos személyjeles tárgy a mordvinban és a magyarban. Acta Acedemiae Paedagogicae Agriensis 36: 19–24.

Bedők Gyöngyvér 2006: Balti jövevényszavak a mordvinban. Kézirat. Piliscsaba. 56 p. – Szakdolgozat.

[Beljajeva, Nagyezsda] Беляева, Надежда 2010: Концепт дома в традиционной культуре мордвы. FU–11. Pars 2: 184–185.

[Bencsik, Edit] Бенчик, Эдит 1999: Эрзянь-мокшонь кельтнесэ атрибутивной конструкциятнесэ прилагательнойтнень ды сложной валтнэнь аравтнемаст. In: Мосин, М. В. (отв. ред.): Словообразовательная архитектоника в волжско-финских языках. Саранск. 135–138.

Bereczki Gábor 1987–1988: [Reguly Antal és] Budenz József mint a Volga-vidéki finnugor és török nyelvek kutatója. NyK 89: 205–210.

[Bogdaskina, Szvetlana] Богдашкина, Светлана 2010: Фонетический, словообразовательный и семантический анализ лексики мокшанского языка (Ареальный аспект). FU–11. Pars 2: 85.

Borbély Margit 1986: A Szijazsar, a mordvin népi eposz. Kézirat. Szeged. 54 p. – Szakdolgozat.

[Butilov, Nyikolaj] Бутылов, Николай 2010: Мордовский язык: мокшанский, эрзянский, шокшанский диалекты – схождения, расхождения, единая норма. FU–11. Pars 2: 88–90.

[Cipkajkina, Valentyina] Цыпкайкина, Валентина 2010: Выражение темпоральной относенности действия в высказываниях с формами коньюнктива (На материале мордовских языков). FU–11. Pars 2: 161.

[Cipljakova, Olga] Цыплякова, Ольга 2010: Сложноподчиненные предложения с придаточными места в эрзянском языке. FU–11. Pars 2: 162.

Domokos, Péter 1986: Die Mordvinistik in Ungarn. FUM 10: 91–101.
Dugántsy Mária 1973: Mordvin rituális siratóénekek. Kézirat. Szeged. 50 p. – Szakdolgozat.
Dugántsy Mária 1977²: Az erza-mordvin rituális siratóénekek. Kézirat. Szeged. 110 p. – Egyetemi doktori értekezés.
Dugántsy Mária 1993: A „ő" sokféle szerepéről. Az erza mordvin *son* Sg3 személyes névmás népköltészeti szövegekben. In: Hajdú Péter 70 éves. Budapest. 77–81.
Dugántsy, Mária 2010: Mastorava the Mordovian national epic. FU–11. Pars 2: 224–225.
Dugántsy Mária → Saronov, Alekszandr Markovics 2010
Fábián Orsolya 2003²: A mordvin nyelvújítás kérdései az evangéliumfordításokban. Kézirat. Debrecen. 70 p. – Szakdolgozat.
Felföldi Ágnes 2002: Időhatározók az erza-mordvinban. Kézirat. Szeged. 73 p. – Szakdolgozat.
Fodor György 2004²: Időviszonyító kifejezések névszókkal és esetragokkal a finnugor nyelvekben, különös tekintettel a mordvinra. Kézirat. Debrecen. 69 p. – Szakdolgozat.
Górász Judit 1995: Erza-mordvin találós kérdések szövegtani vizsgálata. Mondattani kiegészítésekkel. Kézirat. Budapest. 60 p. – Szakdolgozat.
[Grebnyeva, A. M.] Гребнева, А. М. 1999: Особенности мордовской флористической лексики. Terminologia et Corpora [Szombathely] 2: 27–30.
[Grisunyina, Valentyina] Гришунина, Валентина 2010: Слова с различиями семантического характера в диалектах мокшанского языка. FU–11. Pars 2: 93–94.
[Gudkova, Szvetlana] Гудкова, Светлана 2010: Интеграция мордовского языкого материала в ткань современной русской поэзии: лирический цикл С. Завьялова. FU–11. Pars 2: 237.
[Gurjanova, L.] Гурьянова, Л. 2010: Функционирование предикативных посессивных конструкций с абсолютным обладателем в эрзянском и венгерском языках. FU–11. Pars 2: 95–96.
Győri Anita 2004: Testrésznevekből képzett névutók a magyar, az erza-mordvin és a finn nyelvben. Kézirat. Szeged. 68 p. – Szakdolgozat.
Hajdu Éva 1993: Orosz jövevényszavak az erza-mordvinban. Kézirat. Debrecen. 66 p. – Szakdolgozat.
Hatvani Flóra 2009: A numerus absolutus nyomai az erza-mordvin nyelvben. Kézirat. Szeged. 209 p. – Szakdolgozat.
Hevér Krisztina 1998: Az érzékelést jelentő erza-mordvin igék vonzatai. Kézirat. Szeged. 38 + 32 p. – Szakdolgozat.

Horváth Andrea 2003: Mordvin születési és halálozási szertartások. Kézirat. Piliscsaba. 95 p. – Szakdolgozat.

[Imajkina, Marija] Имайкина, Мария 1996: Действительно ли это суффикс уменьшительности? In: Ünnepi könyv Domokos Péter tiszteletére. Budapest. 290–292 (Uralisztikai Tanulmányok 7)

Imre Zoltán 1996: A határozottság és a referencialitás összefüggései az erza-mordvinban. Kézirat. Szeged. 50 p. – Szakdolgozat.

[Ivanova, Galina] Иванова, Галина 2010: Особбенности вокализма экающих говоров мокшанского языка. FU–11. Pars 2: 104–105.

Jakab Edit 1990: A lativusi esetragok használata a moksa-mordvinban. Kézirat. Debrecen. 117 p. – Szakdolgozat.

Janurik Boglárka 2005: A műveltetés morfoszintaktikai vonatkozásai az erza-mordvin nyelvben. Kézirat. Szeged. 51 p. – Szakdolgozat.

Janurik Boglárka 2009: Nyelvtani kódváltástípusok az erza-orosz kétnyelvűek beszédében. In: Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák. Budapest. 309–318. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 101)

Janurik, Boglárka 2010: Grammatical types of code-switching in the speech of Erzya–Russian bilinguals. In: Язык и общество в современной России и других странах. Москва. 532–536.

[Jurcsenkova, Nyina] Юрченкова, Нина 2010: Особенности женского архетипа в мордовской мифологии. FU–11. Pars 2: 217–218.

[Kabajeva, Nagyezsda] Кабаева, Надежда 2010: Взрывные согласные в диалектах мокшанского языка (в диахронном освещении). FU–11. Pars 2: 108–109.

Kashkin, Egor 2010: Definiteness marking in the Shoksha dialect of the Erzya language. FU–11. Pars 2: 29.

[Kazajeva, Nyina] Казаева, Нина 2010: Типология тюркских топонимов на территории Республики Мордовия. FU–11. Pars 2: 109–110.

Keresztes László 1983: A mordvin mássalhangzó-rendszer kialakulása. Kézirat. Debrecen. 201 + 140 p. – Kandidátusi értekezés.

Keresztes László 1994[2]: A határozott (tárgyas) ragozás a finnugor nyelvekben. In: [A] Miskolci Egyetem Közleményei [Miskolc] 1: 83–95.

Keresztes László 1999[4]: A mordvin determinatív igeragozás kialakulása. Kézirat. Debrecen. 129 + 130 p. – Akadémiai disszertáció.

Keresztes László 2010: Adalék az uráli fosztóképző eredetéhez. In: A Pannon Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének kiadványai II. Veszprém. 116–120.

Klima László 1991: A volgai finnugorok etnogenezise és néppé válásuk kezdetei. Kézirat. Budapest. – Bölcsészdoktori értekezés.

Kóczé Ildikó 2002: A térviszonyok kifejezése az erza-mordvin nyelvben. Kézirat. Szeged. 88 p. – Szakdolgozat.

[Kocsevatkin, A. M.] Кочеваткин, А. М. 1999: Анатомическая терминология эрзянского языка. Terminologia et Corpora [Szombathely] 2: 45–49.

[Kocsevatkina, A. P.] Кочеваткина, А. П. 1999: Терминология мордовского свадебного обряда в этнолинвистическом аспекте. Terminologia et Corpora [Szombathely] 2: 45–49.

[Kornyisina, Galina] Корнишина, Галина 2010: Современные хлыстовские общины мордвы: конфессиональная и этническая идентификация. FU–11. Pars 2: 192.

[Kulakova, Nagyezsda] Кулакова, Надежда 2010: Семантические изменения в лексике мокшанского и эрзянского языков. FU–11. Pars 2: 119–121.

Kurucz Éva 2001: Testrészeket tartalmazó erza-mordvin és magyar frazémák kontrasztív vizsgálata. Kézirat. Szeged. 80 p. – Szakdolgozat.

[Lallukka, Seppo] Лаллукка, Сеппо – [Popov, Nyikandr] Попов, Никандр 2010: Влияние религии на формирование этничности мордвы и мари в первой трети XIX в. FU–11. Pars 2: 291.

[Luzgin, A.] Лузгин, А. 2010: Особенности воспроизводства этничности у мордвы в условиях дисперсного расселения. FU–11. Pars 2: 196.

Maticsák Sándor 1990²: Egy XIX. századi mordvin térkép helynévtani elemzése. Kézirat. Debrecen. 97 p. – Szakdolgozat.

Maticsák Sándor 1991: Személynévi eredetű helynevek a Mordvin Köztársaságban. FUD 2: 135–143.

Maticsák Sándor 1992: A Mordvin Köztársaság településneveinek etimológiai és szerkezeti elemzése. Kézirat. Debrecen. 191 p. – Bölcsészdoktori értekezés.

Maticsák, Sándor 1995²: Über die russische Adaptation der mordwinischen Siedlungsnamen. Linguistica Uralica 31/4: 251–262.

Maticsák Sándor 1997²: A személy- és helynevek kapcsolata a mordvinföldi orosz névadásban. In: Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára. 238–247. Budapest.

Maticsák, Sándor 2001²: Linguistic terms in Erzya-Mordvin dictionaries. Specimina Sibirica 18: 51–58. Szombathely.

Maticsák Sándor 2002: A mordvinföldi víznevek keletkezéstörténeti kérdései. FUD 9: 107–122. Debrecen,

Maticsák Sándor 2003²: A mordvinföldi víznevek rendszere. Kézirat. Debrecen. 212 p. – Habilitációs értekezés.

Maticsák Sándor 2004: A plurale tantum a mordvinban. In: Permiek, finnek, magyarok. Írások Szíj Enikő 60. születésnapjára, 264–276. Budapest.

Maticsák, Sándor 2007²: Über die mordwinischen Personennamen. In: Europäische Personennamensysteme. Ein Handbuch von Abasisch bis Zentralladinisch. Hamburg. 524–533.

Mészáros Edit 1982: Az erza-mordvin igetövek rendszere. Kézirat. Szeged. 266 p. [!] – Szakdolgozat.

Mészáros Edit 1986²: Az erza-mordvin igeképzők. Kézirat. Szeged. – Kandidátusi értekezés.

[Misanyin, Ju.] Мишанин, Ю. 1999: Мордовская религиозно-мифологическая терминология на страницах периодики России XIX века. Terminologia et Corpora [Szombathely] 2: 84–93.

[Misina, Szvetlana] Мишина, Светлана 2010: Выражение определенности-неопределенности субъекта изменением порядка слов в предложении в мордовских и финском языках. FU–11. Pars 2: 125–126.

Mokshin, Nikolaj 2010: Subethnic binarity as typical ethnostructure feature of the Finno-Ugrian peoples of Middle Povolzie in modern times. FU–11. Pars 2: 175–176.

Molnár Judit 1994²: A mordvin prolativus. Kézirat. Debrecen. Lapszámozás nélkül. – Szakdolgozat.

Molnár Judit 2000: Az erza-mordvin prolatívusz mint igevonzat. Kézirat. Szeged. 195 p. – PhD-dolgozat.

[Moszin, M. V.] Мосин, М. В. 1993: Омонимия служебных морфем в мордовских, финском и эстонском языках. In: Hajdú Péter 70 éves. Budapest. 281–284.

[Moszin, M. V.] Мосин, М. В. 1999: Об одном из источников формирования мордовской терминосистемы. Terminologia et Corpora [Szombathely] 2: 94–98.

[Moszin, M. V.–Cigankin, D. V.] Мосин, М. В.–Цыганкин, Д. В. 1981 – Az első közlésben (FUD 16: 147) e tétel évszáma hibásan szerepelt.

[Moszina, Natalja] Мосина, Наталья 2010: Глубинные падежи и их семантическое содержание в эрзянском языке. FU–11. Pars 2: 126–127.

[Motorkina, Szvetlana] Моторкина, Светлана 2010: Морфологические особенности говоров Чувашского Присурья в области имени существительного. FU–11. Pars 2: 127–128.

Nagy Balázs 2007: A mordvin nyelv soksa dialektusának nyelvi és történeti kérdései. Kézirat. Piliscsaba. 48 p. – Szakdolgozat.

Nagy Katalin 1994: „Hét határon hallik húros daru hangja”. [Javítás; alcím és lapszám: FUD 16: 148.]

[Nyikonova, Ljudmila] Никонова, Людмила 2010: Этнокультурная география мордвы России: изучение и проблемы. FU–11. Pars 2: 199.

[Poljakov, O. Je.] Поляков, О. Е. 1999: О становлении языковой терминологии в мордовских языках. Terminologia et Corpora [Szombathely] 2: 106–110.
Pusztay, János 1988─1989: Zur Stellung des Mordvinischen. FUM 12/13: 99–116.
Pusztay János 1993: Auszug der Mordvinen aus Sibirien. In: Hajdú Péter 70 éves. Budapest. 297–302.
[Rjabov, Ivan] Рябов, Иван 2010: Структура именных аффиксальных производных в эрзянском языке. FU–11. Pars 2: 142–143.
[Rogozsina, Valentyina] Рогожина, Валентина 2010: О союзных присоединительных конструкциях в мокшанском языке. FU–11. Pars 2: 139–140.
Rueter, Jack Michael 2010: Head promotion in Erzya. FU–11. Pars 2: 64–65.
Saarinen, Sirkka 1990: Mittel der Koordination von zwei Nomina in den wolgafinnischen Sprachen. [Javítás; a tételt l. FUD 16: 149.]
Saarinen, Sirkka 2004: Mordvalainen abstraktisubstantivien johdin. In: Permiek, finnek, magyarok. Írások Szíj Enikő 60. születésnapjára. Budapest. 334–341.
Saarinen, Sirkka 2005: Die Nominalkategorie und das Postpositionssystem der Wolgasprachen. FU–10. Pars 1: 161–174.
Salamon Ágnes 1979: Tárgyas szerkezetek és a tárgyas ragozás használata az erza-mordvin nyelvben. Kézirat. Debrecen. 70 p. – Szakdolgozat.
Salo, Merja 2010: Mordvin reflexive verbs: comparison of analytic and synthetic constructions. FU–11. Pars 2: 67.
Saronov, Alekszandr Markovics [Шаронов, Алесандр Маркович] 2010: Masztorava (Erza és moksa népköltészeti anyag feldolgozásával írta: ~.) Fordította: Dugántsy Mária. Budapest.
[Saronova, Jelena] Шаронова, Елена 2010: От «Калевалы» к «Мастораве»: типология эпоса финно-угорских народов. FU–11. Pars 2: 216.
[Sejanova, Irina] Шеянова, Ирина 2010: Сказовые формы в мордовском фольклоре и в литературе. Динамика развития. FU–11. Pars 2: 257.
[Sejanova, T. M.] Шеянова, Т. М. 1999: Из истории формирования общественно-политической терминологии мордовских (эрзянского и мокшанского) языков. Terminologia et Corpora [Szombathely] 2: 121–129.
Simon Bernadett: 2009: Színnevek a mordvinban. Piliscsaba. 57 p. – Szakdolgozat.
[Sirmankina, R. Sz.] Ширманкина, Р. С. 1999: Лингвистическая терминология в школьных учебниках эрзянского языка. Terminologia et Corpora [Szombathely] 2: 130–137.

[Skergyina, Nagyezsda] Шкердина, Надежда 2010: Генезис представлений о финно-угорских народах Среднего Поволжья в западноевропейской историографии XVIII в. FU–11. Pars 2: 309–310.

Szakál Szilvia 1999: Erza-mordvin, finn és magyar deverbális főnevek. Kézirat. Szeged. 78 p. – Szakdolgozat.

Szigeti Mária 2009: A mordvin bibliafordítások szerepe a nyelvújításban. Kézirat. Debrecen. 56 p. – Szakdolgozat.

[Szuskova, Julija] Сушкова, Юлия 2010: Традиции этнического правосудия у мордвы на современном этапе. FU–11. Pars 2: 206–207.

Takács Judit 1999: Mássalhangzó-kapcsolatok az erza mordvinban. Kézirat. Debrecen. 60 p. – Szakdolgozat.

Tarján Rita 2005: Az erza-mordvin inessivus használata. Kézirat. Szeged. – Szakdolgozat.

Tóth Katalin 2010: Az erza-mordvin színnevek. Kézirat. Szeged. 61 p. – Szakdolgozat.

Váradi Gábor 2008: Lidérc és Kujgorozs. Egy motívumpárhuzam a magyar és mordvin folklórban. Kézirat. Szeged. 52 p. – Szakdolgozat.

Varga Krisztina 1994: Regiszter Heikki Paasonen *Mordwinische Lautlehre* című munkájához. Kézirat. Debrecen. 181 p. – Szakdolgozat.

Varga Tímea 1999: Számítógépes mordvin etimológiai szótártervezet. Kézirat. Debrecen. 80 p. – Szakdolgozat.

Vas Adrienn 2001: Az erza-mordvin névszók predikatív ragozásának elméleti kérdései (Összevetve a magyar nem igei típusú állítmány kérdéseivel). Kézirat. Szeged. 31 p. – Szakdolgozat.

Vecsernyés Ildikó 1992: Erza-mordvin vonatkozói szerkezetek. Kézirat. Szeged. 60 p. – Szakdolgozat.

Zaicz Gábor 1970: A földművelés terminológiája a mordvinban. Kézirat. Budapest. 174 l. – Egyetemi doktori értekezés. Alapja az azonos címmel, 1968-ban megvédett (Budapest. 147 l.) szakdolgozat.

Zaicz Gábor 1995[3]: A mássalhangzók kiesése a mordvinban. Kézirat. Budapest. 139 l. – PhD-dolgozat.

Zaicz Gábor 2001[4]: A mordvin szófejtő szótár készítése közben. In: Budapesti Uráli Műhely. II. Szófejtő műhely. Budapest. 164–180.

[Zubov, Igor] Зубов, Игорь 2010: Формы этнокультурного бытия мордовского фольклора: тенденции и перспективы развития. FU–11. Pars 2: 189.

150 Jahre Mordwinistik in Ungarn II. (1857–2010)

Der erste Teil dieses Beitrags enthält die Bibliographie der mordwinistischen Publikationen (vgl. FUD 16: 133–153).

Hier, im zweiten Teil wird die ungarländische Mordwinistik dargestellt. Dieser Aufsatz beschäftigt sich besonders in sprachwissenschaftlicher Hinsicht mit der frühen Periode bzw. mit den Prozessen des 20. Jahrhunderts auf diesem Gebiet. Auch die Teilgebiete wie z. B. Literatursprachen, Dialekte, Sprachdenkmäler, Etymologie, Terminologie, Grammatiken und Wörterbücher wird Rücksicht genommen. Außer sprachwissenschaftlichen Arbeiten stellt der Artikel auch die historischen, literaraturwissenschaftlichen, kunsthistorischen u. ä. Forschungen in dieser Hinsicht in Ungarn vor. – Dieser Beitrag veröffentlicht im Anhang Ergänzungen zum Verzeichnis der vorhergegangenen Publikation.

GÁBOR ZAICZ

DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK

FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 17.
DEBRECEN, 2010

Ismertetések – Rezensionen – Reviews
Katsauksia – Рецензии

Fluctuant, nec merguntur!
The Indo-European Language Family: Questions about its Status
Edited by: Angela Marcantonio.

Journal of Indo-European Studies Monograph Series, No. 55.
Institute for the Study of Man, Washington DC 2009. 476 p.[1]
ISBN 978-0-941694-02-5

The subtitle mirrors the best the aim of the book. There are twelve (as the number of the Apostles) papers in the book (page-numbered separately, as if expressing that the authors do not share all views), framed by a substantial introduction by the editor, the Italian linguist, Angela Marcantonio, Professor at the Sapienza University in Rome. In fact she gives a short monograph of the questioned topic. First she speaks about general issues (e.g. comparative method, borrowing *vs* inheritance, Indo-European (hence = IE) phonology, morphology and grammar, morphological reconstruction and prehistoric reconstruction etc.), then she examines the twelve chapters in the book. (The chapters follow the alphabetical order of the authors – expressing thus a non-hierarchic but mosaic construction of the book.) The summarizing introduction is an interesting reading indeed, since Marcantonio was the first person to review what the twelve authors had postulated. I should suggest to any

[1] Ismertetésem és vitám nem Marcantonionak nálunk nevezetessé vált, a finnugor nyelvek hagyományos értelmezését kétségbe vonó, könyvéről szól. Erről legutóbb éppen a *Folia Uralica Debreceniensia* 16. kötetében (Debrecen, 2009, 217–229) Keresztes László adott találó bírálatot, hivatkozva a korábbi magyar kritikákra is. E könyvről a magam nem kevésbé kritikus véleménye is olvasható: *2007. október 24-én vannak-e még uráli nyelvek, uráli népek?* In: Pomozi Péter (szerk.), *Navigare humanum est... Pusztay János hatvanadik születésnapjára.* Budapest, 2008. Finnugor Népek Világkongresszusa Magyar Nemzeti Szervezete, 229–240.) Itt olvasható ismertetésem azt kívánja érzékeltetni, hogy az „új" maró kritikai nyelvészet más nyelveket, nyelvcsaládokat sem kímél. Szerintem oktalanul, tévesen, sőt feleslegesen.

reader of the volume: to start with her introduction, then to read the chapters, and then go back again to the introduction. By this "non-royal-way of knowledge" one could but realize, how complex and simple is the problem: not *whether*, but *how and why* (and to which extent) the Indo-European Language family exists.

Needless to say, all the papers are of excellent and up-to-date quality. I admire the wealth of knowledge, clarity and wit. Indo-European linguistics is a heavy-weight job: one has to hike on a mountain of books – plus very many other things.

I agree with the first part of the first sentence of the book "to survey the current state of the Indo-European theory", but I find the second part of the same sentence "in the light of modern linguistic knowledge" very selfish. Who has the privilege to say: "I represent the modern linguistic knowledge"? Luckily, the whole book (and the introduction too) refer to various approaches in current IE language, even if not quoting many other, interesting views. *E.g.* I do not believe in the *nostratic* comparative linguistics. But it exists, and was founded by exactly as well-trained linguists, as the authors in Marcantonio's book. As well-known, Nostratics connect IE (and other) languages with African (and other) languages.

Since it is not well known that European–Asian–African comparison is another OLD idea of conjuncting languages, let me quote (with considerable abbreviations) just a single similar but "pre-nostratic" etymology:

"gruny «glis». Non sappiamo se si tratta del nome del «ghiro» … o di una denominazione del «ratto»; ...Sia che la voce designi il ghiro, sia il ratto, si può pensare però a un origine spontanea. ... Per saltare a lingue di tutt'altra famiglia, troviamo la stessa onomatopea da molte parti; cosi nelle lingue Bantu-Sudanesi abbiamo: Mano *gere*; Gbere *‚n-girä;* Bambara *n-yira.* Fra e lingue camitiche abbiamo per primo l'antico libico ζεγέρι, tramandatoci da Erodoto, IV, 192. Nelle lingue semitiche abbiamo *guraδ,* plur. *gurδan* in Arabo, einfine nelle indoeurope e il Sanscrito *girí-* «topo» (corradicale del lat. *glis,* ghiro). È impossiblie ammettere un legame genealogico come fa il Trombetti, *Comparazioni lessicali,* Bologna 1920 p. 144, in parole che si basano su una comune onomatopea. Quindi *gruń* può essere una voce dialettale con piccolissima estensione, basata su un'onomatopea». (Carlo Tagliavini[2]: *Il «Lexicon Marsilianum». Dizionario Latino-Rumeno-Ungherese de sec.*

[2] Professore di linguistica romanza e filologia rumena nella R. Università di Budapest, Membro corr. dell'Academia Română.

XVII. Bucureşti, 1930. Cultura Națională, p. 154–155.) [Hungarian etymological dictionaries in case of *görény* 'polecat' are less inventious.]

Sapienti sat – quoting one of the cherished phrase of the editor of the book.

My second remark concerning the Introduction is an *arithmetic* one. At the end of Angela Marcantonio's excellent survey, there are "References", *i.e.* a current bibliography of 115 publications. First I tried to list all the years of publication into my son's hand calculator, and then divide it with 115, but the result was frightening. So, I repeated the calculation by guess. The result was the same. The average year of publication of the quoted works will be the very end of 1990 years, close to 2000. Good news from the flourishing IE studies! It is heart-warming to see a companion with so up-to-date bibliographic references. Congratulations for everybody who joined the book under review! We just need such books for (re)freshing our knowledge.

But are there sound linguists, who will think that before 1990 there was no linguistics, worth of mentioning? In some philology (e.g. in *Ket* linguistic and mythological studies, where fifty years ago no serious publications and explanations were available) it might be the case. *Grosso modo.* But IE-linguistics has hundreds of years of venerable traditions. If we consider IE linguistics valid only from 1990 to 2010 – there will be soon, let us say, from 2010 on, the next turn of generation, forgetting all previous books, including our books as well. (I have to tell you, I am not afraid of that. But I am afraid of the tendency that in a few coming years there will be no more IE linguists, capable to understand the large *diapason* of Marcantonio's recent handbook-value collection of papers.)

There is no way to reflect all the problems mentioned in the book. At the moment there is no time for it, and I am not an expert of the questions either. However, I try to share only some of my impressions with you.

IE linguistics has gained very important new results in the recent decades. It has re-evaluated topics like the "Indian homeland hypothesis", Indo-Aryan migration, Proto-Indo-European language patterns, archaisms and innovations. Trying to roster a somewhat coherent view, I found the following theorems as the more important in the new publications. (1) Dravidian languages are older, and not younger than IE languages in India. (2) Indo-Aryan is more different from "Sanskrit" than we have previously supposed. (3) Ideological patterns, as suggested in as different ways as by *e.g.* Dumézil, Benveniste, Ivanov–Toporov–(Gamkrelidze) can not solve the severe problems of IE language reconstructions. (4) Archaeology, at the very moment can not help too much for the sake of a disciplinary "pure" IE comparative lin-

guistics. Gimbutas, Renfrew and the less known experts do not "speak" the same epistemological vocabulary.

It is interesting to follow, how rapidly or how slowly new results spread. And how long theories, which have lost their arguments so many years ago, survive. See e.g. two up-to-date publications about related topics: *Early Contacts between Uralic and Indo-European Linguistic and Archaeological Considerations. Papers presented at an international symposium held at the Tvärminne Research Station of the University of Helsinki 8-10 January, 1999.* Edited by Christian Carpelan, Asko Parpola and Petteri Koskikallio. Helsinki, 2001. Suomalais-Ugrilainen Seura – Haarmann, Harald and Joan Marler : *Introducing the Mythological Crescent. Ancient Beliefs and Imagery connecting Eurasia with Anatolia.* Wiesbaden, 2008. Harrasowitz. Both of the publications show the need of constant reinterpretation of the once "successful" IE theories.

Being a down-to-soil empiricist, I find the situation not at all frightening. The question marks, the experts challenging the views of their colleagues – are signs of IE studies being active. As for the "historical" or better to say "protohistorical" new archaeology (since the revolutionary new paradigm by Sir Colin Renfrew) the trouble is that instead of 2-3 thousand years of the IE past, today we might look back into 5 or more thousand years. And, if the written documents could not be dated back with thousands of years – we have only to speculate about traditions by hundreds-of-generations, and of "la langue durée", and "oral" traditions, without text documents – in spite of the today so prolific theory of "Cultural memory" by Jan Assmann. In 19th century, at the most optimistic phase of IE linguistics, excellent scholars were working on reconstruction of not only words and syntactic patterns of the IE, but accents and phrases, etc. I still hope, it is in principle not an impossible task – but I do not think the available historical documents permit such a reliable reconstruction today. And here a major evident trouble is emerging. 19th century linguistics was generalizing and evolutionary. Today we are more sceptical. The scholars had a strict system of sounds, word classes and grammatical rules in their mind. Any derivational model of languages (especially the "family tree") was preferred. Today the opposite is true. Marcantonio's *Leitmotiv* is to challenge those simple "regularities". But after all scepticism languages develop not only by caprice. Languages follow patterns, regularities and even laws. It is not easy to explain, why the Hungarian (not at all an IE language!) is using a "Satem" word: *száz* for '100'. But it is a fact, and the Finnish word *sata* '100' from the same background makes the explanation more complicated. We can have several

theories to explain the facts – but for a scholar there is no way to disregard or forget them. Nor is there any way to suggest that Finnish and Hungarian are IE languages.

The twelve authors come from different parts of the world. Many work today in the United States. Others represent Germany, England or Greece. I am happy to realize the three Italians among them. One could cry for "more balance" (which might include French, Russian, Indian or Persian linguists too). But it is simply impossible to balance everything in one volume. The authors do not belong to any "close circuit", and their similarity may be characterized by the fact that they are very modern scholars. With a few exception their first publications, devoted to the mentioned topics date back about a dozen of years. We may state, they are all "Young Turks".

All of them question the "common IE heritage" or "original" phenomena from different angles: religion, homeland, social system, etc. The tone of some papers is clear cut (cutting the "old theories" into pieces). See *e.g.* a typical sentence: "there is no linguistic unity that ever comprehended Italic, Celtic, Germanic and Balto-Slavic" (Beekes 1995: 31 – quoted here 2 – 20.) If we read through the book chapter by chapter, at the end there remains no constructions but ruins.

What does the book still offer to the reader – after such devastating criticism? Two suggestions.

A) instead of an "IE heritage" theory we might think of a triple stratification: pre IE-stratum, then IE stratum, then separate IE languages. It is not a revolutionary new theory at all.

B) instead of an old IE language, IE was only a "*lingua franca*" for groups, speaking already several languages. For the "classical" IE linguistics it is a blasphemy. But for glottology it is only shifting the problem from the "second floor" to the "first floor". (And there is no word about the "ground floor"!)

I think the merit of the book is not repeating A) and B) postulates. I find the way the authors touch the problem or "laws" in languages more productive. Classical IE linguists fell in love with fine constructed system of regularities in every corner of the room of language: in phonology, phrases, grammar, even in eco-linguistics. They will not easily find irregularities, nor easily accept irregular and surprising facts.

But there exist thousands of irregular and surprising facts.

The Roman empire knew the river Danube very well. But people used two different names for it: *Danubius* and *Ister*. Why? Hungarians, not a seafarer people at all, have an old word for the 'sea': *tenger*. According to established

linguists, it is a loan from an old Turkish (Chuvash-like) language, originally referring perhaps to the Black Sea. Another common Hungarian word is *oroszlán* 'lion', another loan from an old Turkish language (which was not of a Chuvash type). Lions were not frequent among Hungarians. Even the Turks were not clear about what kind of animal it is? In Old Turk the adjective *arsïl* means simply: 'yellow-like-red'. Thus, Hungarians have peculiar words for "sea" and "lion". But in Hungarian 'sea-lion' is not *tenger/i/ oroszlán,* but simply *rozmár* , from the learned Medieval Latin *rosmarus,* which is a Latinized form of the Old Norse noun *rosm-hvalr* something like 'red whale'. (Another "red" animal in Hungarian!) We further add that 'seal' in Hungarian is *fóka* (from the Latin *phoca,* which is a loan from Old Greek). The facet of those etymologies is: in Hungarian the name of some not-well-known animals show into the very opposite geographic and language directions. Languages are mosaics, and it is not easy to draw regularities of them. And it is not easier to deconstruct the regularities either. But all languages are of more or less "monolithic" character, resisting many attempt to find regularities for their past development. Not only the "history or prehistory" of Japanese is an enigma. Still the Japanese language exists and fulfils well most of the tasks of any practical communication.

If I mentioned above sea-lions and seals we are already at the sea, I will use a corresponding metaphor. IE linguistics, for at least the last two hundred years was the "flagship" of all comparative linguistics. If Modern Linguistics is questioning the basic principles of IE studies, it is attacking comparative linguistics in general. If there is no IE, there is no Finno-Ugric, Altaic, Eskimo-Aleut, Na-Dene etc. language "family". And the "reconstructions" or "regularities" about the later mentioned ones are even more feasible – because of lack of proper historic data. I know, in recent linguistics there showed up similar extremely critical aspirations have appeared around the world. But I am not afraid of such waves on the linguistic ocean. All scholarly formulated doubts lead to new constructions. The IE flagship of comparative linguistics *fluctat, nec mergitur.*

And we can take a step further. Not only IE historical linguistics is challenged today. I know, if somebody expresses criticism about the "golden lore" of Semitic or Basque languages – some colleagues feel personally insulted. As if by criticising any "family tree" models their personal "credibility" were questioned.

If we look into many of the recent linguistic publications, very often old and new theorems have been sharply criticised and basically refuted. *E.g.* Jan W. F. Mulder and Paul Rastal (see *Ontological Questions in Linguistics*

[2005] or *The Power of Speech* [2006]) offer rigorous criticism about much cherished principles of language theory. Closer to our topic, Probal Dasgupta, Rajendra Sing and Alan J. Ford (*After Etymology: Towards a Substantivist Linguistics*, 2000) take "a serious look" not only on etymology, but on morphology, on non-Paninian phonology etc. It seems to me today that not only "historical and comparative" IE linguistics, but very different linguistic schools and methods face serious debates. I find this situation excellent, and I hope, it will continue. But all that does not revoke all methods of linguistics. They *fluctuant, nec merguntur*.

Conclusion: I hope the book under review will not be proved as a self-fulfilling prophecy: heralding the destruction of IE linguists.

A simple side remark

I think this book is very important for everybody interested in historic and comparative linguistics. In Hungary serious IE studies were developed in the 20th century. But not many books were translated into Hungarian. Works by Ivanov, Gimbutas, Renfrew are available, or, at least known in Hungary. Recently two interesting Hungarian books are devoted to such topics.

An "untamed" archaeologist, János Makkay published a book about the origin and early IE culture *(Az indoeurópai népek őstörténete* /Ancient History of Indo-European Peoples/ Budapest, Gondolat, 1991. pp. 315). It is a scholarly publication with notes, references and bibliography. But it was written "too early". New IE theorems and suggestions appeared just after 1991. Thus, regardless the braveness of the author, today his book is simply "out of date".

A scholar of comparative literature, Endre Bojtár wrote a handbook of Baltic studies (*Bevezetés a baltisztikába. A balti kultúra a régiségben.* [Introduction to Baltic Studies. The Ancient Baltic Culture] Budapest, 1997. pp. 316). It is another excellent scholarly book, with a large selection of references and literature. (Its English edition, with a very few modifications: *Foreword to the Past: A Cultural History of the Baltic People.* Budapest, 1999. pp. 419.) Bojtár first gives a concise picture of Baltic groups, using the then up-to-date archaeology. Afterwards he comments the various reconstructions of the Baltic mythology. After witty and sarcastic remarks he is concluding: the Baltic mythology is a self-reconstruction of persons, aiming at the discovery of the Baltic identity. Bojtár's scepticism is very close to that of the book edited by Marcantonio.

VILMOS VOIGT

Näkökulmia kielipolitiikkaan
Toim. Hanna Lappalainen–Marja-Leena Sorjonen–Maria Vilkuna
Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1262. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 160. Helsinki 2010. 441 l.
ISBN 978-952-222-170-4, ISSN 0305-1768/0355-5437

A nyelv számít: szempontok a nyelvpolitikához című könyv egy köztes műfaj, Pirkko Nuolijärvi 60. születésnapjára készült, de nem ünnepi kötet, mivel ő maga is írt bele cikket. A kötet folytatja az aktuális nyelvpolitikával kapcsolatos kérdések megvitatását, kiegészíti a *Suomen kielen tulevaisuus* [A finn nyelv jövője] (l. FUD 16 [2009]: 155–161) című művet, és továbbgondolja az abban foglaltakat. Ezek, a részben párhuzamosan készült könyvek igyekeznek rámutatni arra, hogy fontos társadalmi jelentősége van annak, hol melyik nyelvet használjuk és hogyan. Ha ezeket a kérdéseket a politikusokra, a vállalatokra és a médiára bízzuk – vagyis *laissez faire* nyelvpolitikát folytatunk –, annak kellemetlen következményei lesznek, nem csak nyelvészek számára. A kötetet jeles nyelvészek jegyzik, minden cikk kellő részletességgel és mélységben tárgyalja az adott témát. Jelen ismertetésemben terjedelmi okok miatt sajnos csak szemelvényeket kínálhatok a vaskos kötetből.

1. A kötet a „szomszédos országok", vagyis Skandinávia és a Baltikum nyelvpolitikájával kezdődik. A ténylegesen szomszédos országok között az oroszországi nyelvpolitikával ez alkalommal sem ismerkedhetünk meg. Hogy Skandinávián kívül a Baltikumra esett a választás, azt mutatja, hogy a korábban kizárólagos Skandináv orientáció mellett jelentkezik a balti térség iránti érdeklődés is.

A skandináviai nyelvpolitikák közül a svéd, a dán és a norvég kerülnek terítékre Tandefelt tanulmányában. Tandefelt egy kimutatást idéz Telemantól és Westmantól, miszerint az északi országokban az angol a globalizáció által érintett területeken (tudomány, technika, nemzetközi politika, nemzetközi kereskedelem és kulturális export) az elsődleges nyelv. Aggodalomra ad okot, hogy az angol olyan új területekre is kiterjed, ahol hagyományosan az államnyelv(ek) standard változatát használják: oktatás, közügyek, kulturális élet, munka, egészségügy stb. Ez már fenyegeti a nemzeti nyelvek teljes körű használhatóságát a mindennapi életben, és különféle társadalmi problémákhoz is vezethet. A skandináviai összefüggésben szokás az államnyelveket „társadalmat fenntartó" nyelvként jellemezni. Az utóbbi tíz évben Svédország, Dánia és Norvégia is alkotott nyelvstratégiát és törvényt, amiatt, hogy az államnyelv használhatósága ne kerüljön veszélybe a skandináv társadalmakban, főleg az angol nyelv terjeszkedése miatt.

Svédországban például 2007-ben szervezték meg az államilag finanszírozott nyelvművelést, 2009-ben fogadták el a nyelvtörvényt. Ennek fő céljai: 1) a svéd nyelvet Svédország fő nyelveként definiálni, 2) a svéd nyelvnek társadalmat átfogó és általános jellegét fenn kell tartani, 3) a nyilvános nyelvhasználat legyen világos és érthető, 4) mindenkinek joga van anyanyelvéhez. (Mindenki használhatja és művelheti a saját nyelvét, mindenki tanulhat svédül és az elismert nemzetiségek nyelvén, illetve mindenkinek legyen lehetősége idegen nyelveket elsajátítani.) Mind a három skandináv ország hasonló programmal állt elő, azzal a különbséggel, hogy Norvégia továbbra is két standard norvég nyelvváltozatot *(nynorsk* és *bokmål)* kíván fenntartani.

Tandefelt Skandinávia legfontosabb nyelvpolitikai kérdésének az angollal való birkózást tartja, és az írásában más témáknak igen kevés figyelmet szentel. Azonban nem lett volna érdektelen azzal is foglalkozni, hogy a kutatói és törvényhozói nyelvpolitika iránti fokozott figyelem milyen következményekkel járt a nyelvi kisebbségekre Skandináviában, például a 400 ezres finn nyelvű svédországi közösségre?

2. Sarhimaa a Baltikum nyelvpolitikájával foglalkozik. A balti államok újra elnyert függetlensége után a legfontosabb kérdés, hogy hogyan kezeljék a nagyszámú orosz nyelvű kisebbséget (Észtországban 1990-ben a lakosság 34%, Lettországban 30,3%, Litvániában 9,4%). A három államban első számú teendő volt a nemzeti nyelv előtérbe helyezése, ennek megfelelően az orosz nyelvet kisebbségi sorsba taszították, az ehhez kapcsolódó törvénykezési megoldások az üzleti szféráig terjednek. Mégis elmondható, hogy az orosz nyelvűek a gyakorlatban továbbra is széles körűen használhatják az oroszt az oktatásban, a médiában és a kereskedelemben egyaránt, és gyakran állami támogatást élveznek az orosz nyelvű intézményeik is. A hivatalos helyzetekben az orosz szóbeli használata továbbra is általános, elfogadott és elterjedt. A nemzeti nyelvek tanulását elősegítő eszközök között pedig a legtöbb nemzetközi kritikát váltott ki Észtország és Lettország döntése, hogy az állampolgárság megadását nyelvvizsgához kötötték (Litvánia minden lakosának adott állampolgárságot). Az orosz nemzetiségűek száma valójában mind a három államban csökkent 10 év alatt (1990-től 2000-ig): Észtországban 25,6%-ra, Lettországban 29,6%-ra, Litvániában 6,3%-ra. Sarhimaa ezt pozitív, a jövőben is üdvözölendő fejlődésnek tartja, ami a történelmi terhek ismeretében is szokatlanul hat. Örülhetünk-e a mai – a többnyelvűséget alapértékként hirdető – Európában egy kisebbség számának viszonylag gyors csökkenésének? Illetve mi lenne az ideális arány, amikor már megállhatna a csökkenés? A szerzővel nem érthetünk egyet abban, hogy univerzális, időtlen elvek alapján minősíthető a mai Baltikum nyelvpolitikája. A balti példa is in-

kább azt a gondolatot erősíti, hogy a nyelvi jogok megítélése Európában főleg az adott csoport őshonosságán és betöltött történelmi szerepén múlik.

3. Akármennyire is kötődik Finnország gazdaságilag és társadalmilag Skandináviához, és a finnek nem akarnak balti nép lenni, mégis a finnek szívéhez legközelebb az észtek állnak. Így érthető, hogy a szomszédos országok nyelvpolitikáját tárgyaló blokk lezárásaként Pajusalu külön cikkben foglalkozik a võru és a setu revitalizációjával. Pajusalu megállapítja, hogy a déli észt nyelvjárás az egyetlen nem tengerparti balti finn nyelvjárás. Ennek örökösei a talán regionális nyelveknek nevezhető võru és setu. Pajusalu szerint a valamelyest sikeres revitalizációjuk négy tényezőnek köszönhető: 1) általános pozitív irányú attitűdváltozás a társadalomban a võruról és a seturól, 2) pozitív hozzáállás kialakítása a többnyelvűséggel szemben, miszerint több nyelv(változat) használata nem válik az egyik vagy a másik kárára, 3) újabb oktatási formák bevezetése az állami iskolarendszeren kívül, 4) különböző korú és hátterű emberek belevonása a revitalizációs munkába.

4. A következő blokk a különféle társadalmi szintekhez kapcsolódó nyelvpolitikával foglalkozik. Az első cikket Pirjo Hiidenmaa jegyzi, aki nyelvtervezéssel foglalkozó nyelvészből lett magas rangú hivatalnok a Finn Akadémián, így saját tapasztalata van a terület gyakorlati alakításáról is. Hiidenmaa arról ír, hogy az angol nyelv terjedésének milyen vetületei vannak a tudományos világban. A Finn Akadémia javasolja (de nem követeli) az angol nyelv használatát a pályázatok elkészítésében, mivel nemzetközi bírálóbizottságokat alkalmaz (a bizottsági tagoknak a 75–80%-a külföldi). Hiidenmaa megjegyzi, hogy a „nemzetköziség“ problematikus fogalom: egy brit vagy amerikai folyóirat vagy kutató mindig nemzetközi, akkor is, ha csak a saját országán belül marad, egy finn kutató, aki csak saját anyanyelvén publikál, viszont soha nem lehet nemzetközi. Általában is az angol anyanyelvű kutatók előnye nyilvánvaló, egyedül nekik nincsenek nyelvi problémáik. A tudományos minőség értékelésében ez abban látszik, hogy az úgynevezett impact factorok, citációs indexek néha kizárólag angol nyelvű fórumokat ismernek el. Hiidenmaa megemlíti az ERIH (European Index for the Humanities) kezdeményezést, amely elismeri a más nyelveken történő publikálást is, azon kívül Finnországban tervezik egy saját rendszer kialakítását is. Hiidenmaa szerint a tudományos angol egynyelvűség különösen káros lehet a társadalom- és bölcsésztudományoknak, mivel ott kulturálisan és nyelvileg sokszínű konstrukciók, jelenségek és fogalmak állnak a kutatás középpontjában.

5. A következő cikk a vállalatok nyelvpolitikájával foglalkozik. Hat cég (Itella, Nordea, Nokia, Nokia Siemens, Outokumpu, Oxfam) nyelvpolitikáját vizsgálja a Kangasharju–Piekkari–Säntti szerzőtrió. A nyelvpolitika jelentő-

ségét mutatja, hogy a legtöbb vállalatnak már van dokumentált nyelvpolitikája. A globális gazdaság korában sok cég az angolt tette hivatalos nyelvévé, így járt el ez a hat vizsgált cég is, igaz, azon kívül más nyelveket is használ. A vizsgált vállalatok eltérő részletességben és formában tárgyalják a nyelvi kérdéseket, néhánynál a nyelvhasználat minőségére, stílusára, továbbá a használandó vagy kikerülendő kifejezésekre is kitérnek. Pl. a Nokia hivatalos politikája, hogy a kommunikációjában nem használ parancsokat. A valóságban az írásos nyelvpolitikáknak kevés köze van a vállalatok mindennapjaira, a dolgozók nem is tudják, hogy a vállalatnak egyáltalán van dokumentált nyelvpolitikája. A dokumentált, tudatos nyelvpolitika igényét legjobban a nagy változásoknál ismerik föl, pl. vállalati fúziók után. A szerzők megjegyzik, hogy gazdasági hasznot hozhatna és sok problémától menthetne meg egy megelőző jellegű, hosszú távú vállalati nyelvpolitika.

6. A társadalmi nyelvpolitikai témákat folytatja Tiililä, aki a különféle finn törvényekben található nyelvre, nyelvhasználatra történő utalásoknak nézett utána. Olyan törvényekre is felhívja a figyelmet, amelyek különféle szövegek alkotásáról, és ezen szövegek tulajdonságairól szólnak. Például ha egy hivatalnak kötelessége a döntéseihez indoklást is adni, mi az, ami indoklásnak számít? Vagy ha egy adott hivatalnak kötelessége a közvéleményt értesíteni a rá vonatkozó szabályozásról, elég-e, ha megjelenteti a törvény szövegét, amelyet jogi végzettség nélkül igen nehéz megérteni? Általában a mai finn hivatalok szövegközpontúak, különféle szövegek alkotásával foglalkoznak, és a produkált szövegmennyiséggel mérik a teljesítményüket is, amely a minőség romlásához vezetett. Általában a hivatalos nyelv megérthetősége az, ami aggasztja a mai finn nyelvművelőket. Megoldásként a tudatos nyelvpolitikát és nyelvvel foglalkozó szakértők alkalmazását javasolja a szerző.

7. A következő rész a nyelvhasználat irányításával foglalkozik. Az utóbbi évtizedben Harri Mantila vezette azt a finnországi testületet, amely hivatott véleményt nyilvánítani mind az elvi, mind a gyakorlati nyelvművelői kérdésekben. A saját területén úttörőnek számító cikkében azt írja le, hogy a finn nyelvművelést milyen ideológiák és a hozzájuk kapcsolódó gyakorlati nyelvhasználati irányelvek jellemezték a múltban és manapság. A jelenleg általa vállalható ideológiákat is három csoportra osztja. Az első csoport az interaktív ideológiák. Ebbe tartozik az, hogy használat közben fejlődik a nyelv, és a használat alapú, spontán nyelvi újulást nem szabad stigmatizálni. Másik, ezzel kapcsolatos ideológia a modernizmus. A harmadik ideológia pedig az, hogy a nyelvhasználat mindig helyzetfüggő. A másik, mai nyelvművelési elveket tartalmazó csoport a demokratikussághoz tartozó ideológiák és gyakorlati döntések. Ide tartozik az, hogy az anyanyelvi beszélőnek joga van min-

den élethelyzetben saját nyelvváltozatát használni. Ennek a gyakorlati vetülete, hogy az olyan nyelvhasználati szabályokat meg kell szüntetni, amelyek túl nagy erőfeszítést igényelnének, mivel ellentétesek a nagy többség nyelvérzékével. Másodikként Mantila a nyelvközösség szempontjából azt említi, hogy a köznyelv mindenkié, s ez azt jelenti, hogy nem szabad a normát változtatni, ha nincs széleskörű támogatás. Végül az utolsó, harmadik csoportba az identitással kapcsolatos ideológiák tartoznak. Ide sorolja Mantila többek között azt, hogy a finn nyelv erős nemzeti nyelv, amely képes folyamatosan feldolgozni az új hatásokat, amelyek hozzájárulnak a modernizációjához. Vagyis a finn nyelv helyzete nemzeti nyelvként annyira erős, hogy a nemzetközi hatások inkább gazdagítják, mintsem gyengítik.

8. Makkonen-Craig finn nyelvű érettségi dolgozatokkal, fogalmazásokkal foglalkozik. Az érettségi fogalmazás nagyon fontos műfaj a finn kultúrában, hagyományosan ezzel mérik le a finn gimnazisták anyanyelvi készségeit. A műfajt sokan azért bírálták, mert úgy gondolják, hogy életidegen, a továbbtanulás vagy a munka világában nem fordul elő. A szerző részletesen és tanulságosan bemutatja a jó és a rossz dolgozat szövegtani tulajdonságait. Az érettségi feladatmegadás és értékelés problémaira is rámutat: nem világos például, hogy mit jelent az „érett gondolkodás", „széles látókör", vagy akár negatív tulajdonságként a „finn nyelvvel ellentétes szerkezet". A tanárok és a központi bírálók is különféleképpen értelmezik ezeket a kritériumokat. Másik probléma, hogy kétféle műfajt enged az érettségi, a szakszerű dolgozatot, vagy a irodalmiasabb leírást, ill. elbeszélést. A sok fejlesztési javítás mellett Makkonen-Craig mégis leszögezi, hogy az érettségi esszé mégis elég jól méri a felsőoktatásban vagy a munka világában szükséges készségeket. Ideális esetben a középiskolában elsajátított tudás általános alapot kínál, amit könnyen lehet fejleszteni a speciálisabb szövegfajták irányába.

9. Tiittula a fordításokkal foglalkozik. Szerinte a fordítások ma is nagyon fontosak a finn nyelv használata és fejlődése szempontjából, mivel a kulturális látóhatárt bővítik és finn nyelvhasználati mintákat közvetítenek. A fordítások gyakran szabályos különbségeket mutatnak az eredetileg finnül született szövegekkel szemben, pl. a fordítások gyakrabban használnak személyes névmásokat. Továbbá a szépirodalmi fordítások általában közelebb állnak a normatív írott nyelvhez, mint az eredeti finn alkotások. A fordítások nyelve általában konzervatívabb, mint a finn íróké, pl. az 'igen' szóra a fordítások inkább a beszédben csak a hangsúlyos használatú *kyllä* partikulát használják, a finn szépirodalomban gyakoribb a *joo*. A nyelvváltozatok használata mégsem mindig áll távol a fordításoktól. Tiittula rámutat néhány igen szellemes

megoldásra, és szorgalmazza azt is, hogy a kutatás ne csak a fordítási bakikkal foglalkozzon, hanem a fordítások gyöngyszemeivel is.

10. A következő rész a nyelvi variabilitás és a standardizáció kérdéseivel foglalkozik. Lappalainen a *hän ~ se, he ~ ne* 'ő ~ ez, ők ~ ezek' beszélt nyelvi váltakozását vizsgálja. A *hän* és *he* a 19. században alkotott írott nyelvi norma szerint emberre, személyre használandó, a *se* és *ne* pedig más referensre. A népnyelvben más a rendszer, ott a *hän* csak hangsúlyozásra használható, pl. referálásra (***se*** *sanoi, että* ***hän*** *tulee* 'ő mondta, hogy jön'). Lappalainen empirikus beszédanyagok alapján megvizsgálja, hogy a mai beszélt nyelvben milyen rendszer lehet. Az anyagát Helsinkiben lakó nők körében gyűjtötte. Első megállapítása, hogy a 15 adatközlő mind használja a *hän*-t (nem hangsúlyos helyzetben) az interjúkban, de az egyéni különbségek igen nagyok. A kötetlen beszélgetésekben mindenki jóval kevesebb *hän*-t használ, mint az interjúkban. Lappalainen részletesen vizsgálja a *hän* használatának interakciós szerkezeteit, és megállapítja, hogy a használati szövegkörnyezet és a használók identitása együtt magyarázzák meg azt, hogy mikor használják a *hän*-t a beszédben. Konklúziója, hogy az életkor a fő változó, s minthogy a fiatalabb beszélők inkább a *se* használói, szerinte itt is megmutatkozik az az általános tendencia, hogy Helsinkiben a beszélt nyelvi formák egyre jobban terjednek, és a normatív formák kiszorulnak. Más szóval, a jelenlegi helyzetet nem jellemzi a korábban nyelvjárásokban tipikus nyelvhasználat, sem a normativitás, hanem valami a kettő között, de a mozgás a korábban nyelvjárásokat jellemző formák irányába tendál.

11. Paunonen a finn tegezés/magázás kérdéseivel foglalkozik. Leírja, hogy történetileg hogy alakult a finnben a nyelvi tiszteletadás. A népnyelvben sokáig a harmadik személy használata, esetleg személyes névmással *(hän),* vagy/és a titulus jelezte, hogy a beszédpartner magasabb rangú (*Maisteri menee nyt sisään.* 'A tanár úr fáradjon be'). A finn magázás nyelvművelői indíttatásra áttevődött a *Te* többes szám második személyú névmás használatára a huszadik században, habár a korábbi tiszteletadási formák tovább élnek a „népies" beszédben. Az 1960-as években Svédországban áttértek az általános tegezésre, mivel az általános egyenjogúság eszményéhez kapcsolták a tegezést. Finnország hamar követte a svéd mintát, habár vannak a mai napig olyanok, akik a magázás mellett törnek lándzsát. Paunonen egy olyan 1975-ös vizsgálatról számol be, ahol azt kérdezték az emberektől, hogy kivel magázódnak, kivel tegeződnek, és mi a véleményük a tegezésről és a magázásról. A kutatás eredménye az volt, hogy még nem tűnt el a magázás, a fiatalok közt is gyakori volt pl. a nagyszülőket magázni az 1970-es években. A nyelvi változás általában Dél-Finnországból indul észak felé, de talán Svéd-

ország közelsége miatt az észak-nyugati tengerparti Vaasa környékén volt legáltalánosabb a tegezés. A mai helyzetre jellemző hogy rokonok közt már nincs magázás, inkább csak idegen idős embereket, illetve igen magas pozícióban levőket szokás magázni. Paunonen a cikkében rámutat, hogy a tegezés/magázás olyan nyelvpolitikai kérdés, ahol a vitázók nem nyelvi, hanem társadalmi érvekkel rukkoltak elő.

12. Laitinen a többes első személyű birtokos személyrag használatát vizsgálja meg a finn írott nyelv történetében. Az indíttatása többek között a finn himnusz címe *Vårt land/Maamme* 'Hazánk'. Kutatásában Laitinen leltárba veszi a svéd korszakban fellelhető *kieli* 'nyelv', *kansa* 'nép', *maa* 'föld/ország' típusú kollektív szavak többes első személyű birtokos személyragjának használatát. Ezzel a módszerrel szeretné kideríteni, hogy a svéd korszakban a finn írástudók Finnországot, a finn népet vagy a finn nyelvet mint önálló identitással bíró politikai egységet fogták-e fel. Az eredménye az, hogy pl. általában a *meidän kansamme* 'a mi népünk' kifejezést az egyházi szövegekben a zsidókra, a világiakban a svéd király alattvalóira, illetve a köznépre használták. A nagyon kevés, finnekre vonatkozó szerkezet között a legegyértelműbb volt a *meidän isäin maa* 'a mi apáink földje', amely világosan a finn parasztok által örökölt földre utalt. Laitinen a kevés adat alapján is azt a következtetést vonja le, hogy az egyetlen, kollektív identitásra utaló birtokos szerkezet, amely nem volt használatos 1808 előtt, a nyelvre utaló volt. „Olyan írástudók, akik a finn nyelvről mint a saját közösség nyelvéről – a mi nyelvünkként – írhattak volna, akkoriban meg nem léteztek" (397).

13. A két záró írás a nyelvészet és a társadalom tematikájában született eszmefuttatás Auli Hakulinentől és az ünnepelttől, Pirkko Nuolijärvitől. Auli Hakulinen a finn nyelvészek politikai lehetőségeit és a finn nyelvvel és kutatással kapcsolatos politikai törekvéseit veszi sorra. A nyelvészek társadalmi rangja nagymértékben romlott. Az 1970-es évekig még fontos politikai pozíciókra és kapcsolatokra is szert tettek a finn nyelvészek, pl. Setälä, Haavio, L. Hakulinen, Rapola, Ravila, K. Vilkuna, Posti miniszteri, nagyköveti, tanácsadói, rektori, akadémiai vezetői posztokat is betöltöttek a tudós tevékenységük mellett. Befolyásos nyelvészi körök pl. fenntartottak egy „nyári egyetem" elnevezésű ebédkört, amelynek egyik „dékánja" volt a 25 évig regnáló tekintélyes államelnök, Urho Kekkonen. Ennek ellenére a „nyelvészurak" tudomány- és nyelvpolitikai koncepciói valamelyest fantáziátlannak bizonyultak. Főleg nagyszabású gyűjtés, adatbázis-építés és szótárkészítés szerepelt a tervekben. Azon kívül a doktori képzés, terepmunka, tanulmányutak, továbbá a kiadványok nyomdai és fordítási költségeinek előteremtése szerepelt az 1960-as igények között. Módszertani kérdésekben nem foglaltak

állást, pl. úgy gondolták, hogy a szótárkészítők a szótár elkészülte után a mai finn nyelvhasználat és szövegtan kérdéseivel fognak foglalkozni. A mai helyzet merőben más, a fennistáknak se befolyásuk, se nyilvánosságuk nincs már. A szerző a jelenlegi helyzetben a nyelvészek aktív nyelvpolitikai szerepvállalását szorgalmazza. Négy feladatot kellene a fennistáknak vállalni A. Hakulinen szerint: 1) dolgozniuk kell a finn nyelv fennmaradásáért, 2) meg kell mutatniuk a világnak, hogy a finn nyelv létezik, 3) a köznyelv használhatóságát kell ápolniuk, 4) az állampolgárok nyelvérzékének fenntartásáért kell dolgozniuk.

14. Nuolijärvi vezető finn szociolingvista és a Finn Nyelvtudományi Intézet (Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Kotus) vezetője. Írásában a finn szociolingvisztika tudományának történetét, kialakult módszertanát vizsgálja. Kritikusan reflektál az alapkategóriákra, fogalmi rendszerére és hiányaira, pl. arra, hogy a társadalmi osztályok kérdését gondosan a szőnyeg alá söpörte a finn társasnyelvészet. A finn szociolingvisztikát sokáig a labovi variációkutatás jellemezte, de az utóbbi évtizedben egyre inkább kvalitatív irányba fordult. Talán nemzetközileg is figyelemre méltó, hogy a variációkutatást gyakran sikerült kvalitatív vizsgálatokkal keresztezni. A társasnyelvészet hozadékát a nyelvpolitikára általában abban látja, hogy a nyelvi változatosságra hívja fel a figyelmet az anyanyelvi oktatásban, és toleranciára buzdít a nyelvi mássággal szemben. Végül arra hívja fel a figyelmet, hogy a szociolingvisztikának fontos aktuális feladata, hogy feltárja a nyelvben a burkolt társadalmi egyenlőtlenséget és megakadályozza a diszkrimináció kialakulását.

*

A kötet bizonyítja a finn nyelvészeknek a finn nyelv és nyelvészet társadalmi jelentőségével való törődését. Nincs köztük olyan nyelvész, akinek a finn nyelv csupán kutatási tárgya lenne. Ahogy Nuolijärvi (435) fogalmaz: „gondolkozhatunk azon is […] hogy vajon ki az, aki leginkább a társadalom perifériájára szorul […], talán az a kutató, aki már a finn nyelvvel sem törődik?”. Reméljük, a kötet nem csak a szakmabelieket győzi meg arról, hogy a nyelv jelentőséggel bír.

PETTERI LAIHONEN

Harri Mantila–Matti Pääkkönen: Oulun seudun murteen vokaalisto (Historia, muutos ja variaatio)

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Suomi 198. Helsinki 2010. 278 l.
ISBN 978-972-222-186-5, ISSN 0355-0257

Bár a kötet speciális témával foglalkozik (Az Oulu környéki nyelvjárás magánhangzói. Történelem, változás és variációk), de számunkra is több tanulsággal szolgál: 1. Folytatja a finn nyelvtudománynak azt a hagyományát, hogy nem hagynak elfelejtődni gyűjtéseket a gyűjtő akadályoztatása (halála, betegsége, nyugdíjazása stb.) miatt. Bár ezt a kötetet Harri Mantila írta, de a saját kiegészítő gyűjtése mellett a vizsgált anyag zöme – mintegy 27.000 cédula – Matti Pääkkönen professzor 1957 és 1970 között végzett gyűjtése. 2. Fontos napjainkban is a nyelvjárások, ez esetben a finn nyelvjárások kutatása, hiszen egyrészt mások ezt nem fogják elvégezni helyettük, másrészt pedig – mint ahogy az Előszóban olvashatjuk – „Az összes népi nyelvjárásunk pontos leírása az alapja a finn nyelv minden más, beszélt nyelvi variációit elemző kutatásának”(11). Ezt megértve a Finn Akadémia egy egész tanévre ösztöndíjat adott a szerzőnek, a Finn Irodalmi Társaság pedig lektorokat biztosított, s felvette a kötetet egyik legtekintélyesebb sorozatába (Suomi 198. sz.). 3. Fontos a tudományos eredmények nemzetközi megismertetése is, bár – szintén az Előszóban olvasható – ebben az esetben ez még nem történt meg. (Olyannyira nem, hogy a könyv végén még egy rövid, idegen nyelvű összefoglalás sincs.)

A finn nyelvjárásokat két nagy csoportra szokták osztani: keletire és nyugatira. Az Oulu környéki nyelvjárás a kettő között helyezkedik el. A kutatás célját Harri Mantila a következőkben jelöli meg: 1. egy általános jellemzés, amely összehasonlítható a korábbi hangtörténeti leírásokkal; 2. kideríteni a keleti és a nyugati nyelvjáráscsoport összeütközésének eredményét; 3. a hagyományos nyelvjáráskutatási eredményeket egyesíteni új, szociolingvisztikai megközelítésekkel, bemutatva a jelenlegi helyzetet és a folyamatban levő változásokat.

Az Előszó (9–11) és a Bevezetés (13–34) után nyolc fejezet következik (35–244): A hangsúlyos szótag magánhangzói, A mássalhangzó-torlódást feloldó (redukált, svá) magánhangzó, A nem első szótagok rövid magánhangzóinak változásai és váltakozási jelenségei, A nem első szótagi hosszú magánhangzók, A nem első szótagi *i*-végű kettőshangzók, A nem első szótagi magánhangzó-kapcsolatok, A tőséghangzók lekopása, Az Oulu környéki nyelvjárás magánhangzó-rendszere mint a keleti és a nyugati nyelvjárásrendszerek ötvözete. Ezután a szakirodalom és a rövidítések következnek

(245–256), majd a Függelék: a vizsgált anyag forrásai; a térképek, ábrák felsorolása; egy kérdőív az adatközlőknek (257–268). A kötetet Szómutató zárja (269–278).

A könyv sok érdekes eredménye közül érdemes megnézni pontosabban a mintegy öszefoglalásként is szereplő kilencedik fejezetet. Itt a szerző először terminológiai kérdésekkel foglalkozik. Tisztázza, hogy a finn nyelvjáráskutatásban – sokszor szinonimaként – használt megnevezések közül melyik illik legjobban az Oulu környéki nyelvjárásra: *välimurre* 'köztes nyelvjárás', *sekamurre* 'vegyes nyelvjárás', *siirtymämurre* 'átmeneti nyelvjárás', *törmäysmurre* 'ütköző nyelvjárás'. Mantila szerint a köztes és az átmeneti nyelvjárás megnevezés nem jó, mert ez a nyelvjárás mintegy 700 év alatt jött létre, s földrajzilag nem a két nagy fő nyelvjáráscsoport központi területeinek közelében található. Szerinte a vegyes vagy az ütköző nyelvjárás megnevezés a megfelelő. Ezt három rövid alpontban bizonyítja:

1. *A főhangsúlyos szótag magánhangzói: vegyes nyelvjárásiasság és kiegyenlítődé*s. A vegyes nyelvjárást (mixed dialect) a nemzetközi dialektológia úgy jellemzi, mint amelyben két vagy több fő nyelvjárás jellegzetességei megtalálhatók, de kombinációk vagy a kapcsolatok eredményeképpen létrejöhető új formációk nincsenek. Az Oulu környéki nyelvjárás vegyes jellegét például a tagadó ige *elä ~ älä* váltakozása, a *lattia ~ laattia* típusú szavak első szótagi magánhangzójának időtartam-váltakozása és a *h* előtti magánhangzó időtartam-váltakozása *(hihtää ~ hiihtää)* mutatja. A váltakozásokban nincs általános rendszer, jórészt lexikálisan tagolódnak: egyes szavakban mindig a nyugati formák találhatók, más szavakban viszont váltakozások vannak. A keleti nyelvjárási formák természetesen a nyelvjárás keleti peremén, Utajärvi területén a gyakoribbak. A lexikálisan korlátozott vegyes nyelvjárási jelenségeken kívül a főhangsúlyos szótag magánhangzó-rendszerében bizonyos kiegyenlítődés történt.

2. *A nem első szótagi diftongusok és magánhangzó-kapcsolatok rendszere: átfedések és saját nyelvi fejlődés.* A keleti és a nyugati nyelvjárási formák ütközésének eredményeképpen olyan rendszer alakult ki, amely más nyelvjárásokban nincs meg: a záruló magánhangzó-sorok (*ai, oi, ou, au* stb.) diftongussá fejlődtek (pl. *juoppous, pillaupi*), s előttük – ha lehetséges – általános mássalhangzó-nyúlás következett be. A nyíló sorok (pl. *iä, ia, ie, iö, ua* stb.) megmaradtak magánhangzó-kapcsolatoknak (pl. *tyytyä, kertua*), amelyek tagjai között szótaghatár van, sokszor hiátustöltő félhangzókkal.

3. *Az Oulu környéki nyelvjárás magánhangzói: az ütköző nyelvjárás kritériumai megvalósulnak*. Heikki Paunonen a keleti és a nyugati fő nyelvjárásterületek mellett északi nyelvjárást is elkülönít. Ennek lenne része az Oulu környéki nyelvjárás is. Mantila a nyelvjárás magánhangzóinak vizsgálatával újabb érvekkel tudja bizonyítani az ütköző nyelvjárási jelleget, s ezáltal támogatja Paunonennek egy önálló északi nyelvjárást elkülönítő elméletét.

Kétségtelen, hogy a szónak két vége van, s a szó belseje felé két oldalról indulva is eljuthatunk, s hogy az írás térben és időben *előre* halad, így jogosan írhatja a szerző, hogy „*i*:n loppuheitto *s*:n edellä" (232) [az *i* lekopása *s* előtt]; pl. *kaksi – kaks*. Hasonlóképpen például Virtaranta professzor: „Helpointa on *s*:n edellä olevan *t*:n kadon toteaminen" [A legkönnyebb az *s* előtti *t* eltűnésének megállapítása], pl. *koskest(a) – koskes* (Someron murrekirja 379). A leírt szóalak elemzésében azonban jobbnak látnám a szó elejéről és végéről, az *s utáni i* vagy az *s utáni t* eltűnéséről beszélni. A magyar szakirodalomban erre a sorrendre jó példákat találunk a Strukturális magyar nyelvtan 2. Fonológia kötetében (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994. Szerk. Kiefer Ferenc). Ha egy *sano* betűsort folytatunk, és az *o* (elé?) után még egy *i*-t írunk: *sanoi*, akkor a szó végén egy *oi* kettőshangzó jön létre. Furcsa lenne az *i-végű* diftongusban *o előtti i*-ről beszélni (az *oikea* szóban semmiképpen), vagy alaktani szempontból úgy elemezni a szóalakot, hogy abban a szuffixum (a múlt idő jele) a szótő előtt, s nem a szótő után van. A szó belseji helyzetben a hangok sorrendjének jelölése egyébként ebben a kötetben is más, mint a szövég esetében: „yleisgeminaatio […] levisi siten myös […] *i*-loppuisten diftongien edelle: … *sanoin - sannoin*" (179) [az általános mássalhangzó-nyúlás … elterjedt … az *i*-végű kettőshangzók *előtt* is: … *sanoin – sannoin*]. (Az *oi* diftongus másik oldalán levő *-n* igei személyrag is az *oi előtt* állna?)

Harri Mantila professzor monográfiája áttekinthető, alapos munka, s rendkívül hasznos a finn nyelvjárások (és a finn nyelvtörténet) iránt érdeklődők számára.

KISS ANTAL

Kielitoimiston nimiopas
Päätoimittaja: Pirjo Mikkonen
Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki 2008. 339 l.
ISBN 978-952-5446-29-6

A Kielitoimisto sorozatában egy újabb könyv látott napvilágot: a *Kielitoimiston nimiopas* [A Kielitoimisto névkalauza]. A FUD előző számában ismertettem a *Kielitoimisto helyesírási útmutatóját*. Mint ahogy abban is, itt is a szavak helyes leírásával, a legfőbb helyesírási szabályokkal foglalkoznak a szerzők, tehát nem jelentéstani szempontból vizsgálják az egyes neveket. A névmutató főszerkesztője Pirjo Mikkonen, de más kutatók is részt vettek a mű összeállításában: Minna Salonen, Tiina Manni-Lindqvist, Elina Wihuri és még sokan mások. Mint ahogy a korábbi könyvben, itt is megadják a szerzők azt a címet, ahová az olvasók elküldhetik javítási javaslataikat (nimiopaspalaute@kotus.fi).

Az *Előszóban* (4–5) maga a főszerkesztő is említi, hogy ez a névmutató a helyesírási útmutató mellett megjelent kiadvány, melyben az olvasó útmutatást, tanácsokat talál mind a külföldi, mind a hazai személy-, hely- és intézménynevek helyesírására, szerkezetére, ragozására. Azt is megmutatja, hogyan lehet egy szóból új szót képezni, és ezeket hogyan írjuk le. A nyelvtanulók számára is igen hasznos ez a rész, hiszen így betekintést nyerhetnek a finn szóképzés mechanizmusába (*Irak* > *irakilainen*, *Niger* > *nigeriläinen* (47). A kiadvány nagyszerűsége elsősorban abban rejlik, hogy rengeteg információt tartalmaz, melyek nagy része már korábban is ismert volt, és felhasználták őket, de mivel sehol sem jelentek meg együtt, nehéz volt őket megtalálni.

Több mint 160 címszót tartalmaz a könyv. Minden egyes elem esetében egy rövid magyarázatot találhatunk, olykor javaslatokat a leírásukra, illetve példákat a ragozásukra, maga a könyv pedig tele van különböző névjegyzékekkel, hosszú ragozási listákkal. A szerzők törekedtek arra, hogy minél kevesebb nyelvészeti, névtani terminust használjanak a könnyebb érthetőség érdekében. Ha mégis előfordulna ilyen, azt igyekeznek megmagyarázni. Ez mindenképp pozitív törekvés, hiszen a könyvet így szélesebb körben tudják felhasználni az emberek.

A kiadványban az előszót az egyes jelölések (például a * a nevek előtt azt jelöli, hogy ilyen alak megléte csak teoretikus, vagy már eltűnt az idők folyamán), illetve rövidítések feloldása követi (6–7), majd következik a *Bevezető* (8–13), melyben több témát, kérdést is érintenek: mi a tulajdonnév; miért van szükség erre a könyvre; melyek a névjegyzék gondozásához tartozó feladatok; mi dönt a közigazgatási területek neveinek helyesírásáról stb. Fontosnak

tartom megjegyezni, hogy a szerzők ebben a részben valóban rendkívül érthetően tárgyalják az egyes témákat, kerülik a nyelvészeti terminusokat, így igazából mindenkinek hasznára válik, ha elolvassa a bevezetőt. Felmerülhet bennünk a kérdés: miért van szükség erre a könyvre, miért tárgyalják ezt a témát, a tulajdonnevek helyesírását külön kiadványban, mikor gyakorlatilag helyesírási útmutatókban, szabályzatokban is van róluk szó? A választ már le is írtam: van róluk szó… Ám sosem igazán részletes, hiszen hely szűkében nem lehet száz oldalakat írni pusztán a tulajdonnevekről. Azonban, ha visszagondolunk iskolai nyelvtanóráinkra, biztosan mindenkinek eszébe jut, mennyi szabályt kellett (volna) megtanulnunk a földrajzi nevek leírásával kapcsolatban, és bár sokat gyakoroltuk, ma is megáll a kezemben a toll, amikor le kell írnom egy ilyen tulajdonnevet, és gyakran rendkívül bizonytalannak érzem magam abban, mi is lenne a helyes alak. Tehát a könyv hasznos volta egy pillanatig sem kérdés. Ahogy nekünk nehézséget okoz a tulajdonnevek leírása, főleg ha külföldi névről van szó, ugyanúgy problémás mindez a finneknek is.

A főnevek kapcsán lényeges kérdés, nagy vagy kis kezdőbetűvel írjuk-e őket. Már az általános iskolában megtanuljuk, hogy a vezeték- és keresztnevek, helynevek, intézmény-, illetve márkanevek nagybetűvel kezdődnek. A kis- és nagybetűs megkülönböztetés mellett úgy érthetjük meg leginkább, hogy mi a tulajdonnév, ha szembe állítjuk a köznévvel. A köznév megmutatja, hogy az adott elem, milyen fogalomkörbe tartozik. Például a *macska* szó elárulja, milyen élőlényről van szó, míg a *Matti* név kimondásával még nem tudjuk, állatról vagy emberről beszélünk-e. A tulajdonnevek használhatók anélkül is, hogy tudnánk, milyen jelentése van a nevet tartalmazó szónak, elég annyit tudnunk, hogy az adott tulajdonnév mire mutat, mit fejez ki. Például a *Kiasma* szót használhatjuk abban az értelemben, hogy tudjuk, Helsinki új művészeti múzeumáról beszélünk, nem kell tisztában lennünk azzal, mit jelent maga a *kiasma* szó. A köznevek használata lehetetlen anélkül, hogy tudnánk, mit jelent az adott elem. A tulajdonnév mindig valamiféle ismert személyre, helyre, jelenségre, tárgyra utal. Sokszor azonban nehéz eldönteni, mi tulajdonnév és mi köznév. Például olykor egyes kifejezésekben egy adott szót köznévként, másokban tulajdonnévként használunk: a bevásárlóközpontokban karácsony előtt különböző mikulásnak öltözött emberekkel találkozhatunk *(joulupukki)*, míg Szenteste maga az igazi, egyetlen *Mikulás (Joulupukki)* hozza el nekünk az ajándékokat (8–9).

Hogy miért van szükség erre a könyvre, arra az a válasz, hogy kell egy általános nyelv, egy norma, melyet mindenki egyformán fel tud használni, amikor igyekszik írásban kifejezni magát. A névtani útmutatások, tanácsok segítik a nevek használatát a köznyelvben, és a nyelvhasználat, a beszéd és

az írás is folyékonyabbá válik. Ezek nélkül az útmutatások nélkül az embereknek el kellene gondolkodniuk, például mit hogyan írnak le, a megértést megnehezítené a sok eltérő eredmény, és mindez idő- és energiapazarláshoz vezetne (9).

A névjegyzék ápolása a nyelv gondozásának része. Az ezzel foglalkozó bizottságok feladata többek között, hogy döntéseket hozzanak a névhasználatot érintő elvi és gyakorlati javaslatokról. A *Kotimaisten kielten tutkimuskeskus* névgondozási munkájának célja, hogy megkönnyítse a nyelvhasználók dolgát. A mindennapi íráshasználat során rengeteg idegen, külföldi név fordul elő, és sok nyelv ismeretlen hangrendszere, illetve ábécéje miatt nem könnyű az adott szót leírni, ragozni. Ezért igyekeznek ismereteket adni arról, hogyan lehet az idegen neveket finn kontextusban felhasználni (10–11).

Azt is megtudhatjuk a könyvből, kik döntenek a névadásról Finnországban. A hivatalos névadás az egyes közigazgatási szervek hatáskörébe tartozik. A neveket a belügyminisztérium alkotja meg, továbbá az államtanács által megerősített településnevek is itt születnek (12).

Ezután az ábécésorrendet követve taglalják a szerzők, milyen helyesírási javaslat vonatkozik az egyes szavakra (17–303), külön bontva a különböző idegen nyelveket is, amelyekből az adott példák származnak, illetve részletes ragozási táblázatokkal segítve a helyesírás gyakorlását (például 250–274). Ha nehéz lenne tájékozódni a könyvben, az olvasó dolgát még egy tárgymutatóval is kibővítették a könyv végén (304–339).

Minden egyes rész tárgyalására itt nincs lehetőség, a földrajzi neveken belül az *-i* képzős alakok helyesírását ragadom ki. *A magyar helyesírás szabályai* című könyvben kb. nyolc oldal csak erről a helyesírási jelenségről szól (66–74). Egyelemű és egybeírt földrajzi nevek esetén az alapformát nagy-, az *-i* képzős formát kis kezdőbetűvel írjuk *(Európa – európai).* Ugyanez érvényes a több elemből álló, *ország, föld, alföld, part* utótagú ország-, országrész-, ill. tájnevekre *(Palócföld – palócföldi),* valamint a több elemből álló magyarországi helység- vagy helységrész nevekre, melyek, ha eleve *i*-re végződnek, az *-i* képzős származékok végén is csak egy *i*-t írunk *(Balatonalmádi – balatonalmádi).* Ha egy földrajzi név része egy közszó vagy tulajdonnév, ahhoz a földrajzi köznevet kötőjellel kapcsoljuk. Ha az első rész közszó, akkor kiskezdőbetűs lesz, ha tulajdonnév, akkor marad a nagy kezdőbetű *(Sváb-hegy – sváb-hegyi, János-dűlő – János-dűlői*). Ha az utótag tulajdonnév, akkor az *-i* képzős forma kisbetűs (*Dél-Kína – dél-kínai*)…

A sort még hosszan folytathatnám a földrajzi nevek és azok *-i* képzős alakjaira vonatkozó szabályok felsorolása kapcsán, azonban mindezzel csupán azt kívántam érzékeltetni, hogy rengeteg szabály van, melyekhez sok

részinformációra is szükség van (mi számít földrajzi köznévnek, mikor lesz kisbetűs, mikor marad nagy, mikor kötőjeles, mikor egybeírt…), ezért rendkívül nehéz a magyar nyelvben a földrajzi nevek helyes leírása. Márpedig ezt kötelező tudni: igyekeznek mind az általános iskolában, mind középiskolában a fejünkbe vésni, mikor melyik szabályt érvényesítsük. Olykor sikerül, olykor meg csak a fejünk zúg tőle.

A finn nyelvben a földrajzi nevek leírása (és igazából maga az egész helyesírás is) egyszerűbb (34–47). Az *-i* képzős alakoknak megfelelő formák a *-lAinen* képzős alakok, melyeket kisbetűvel írnak. A képzőt szimplán hozzákapcsolják az adott földrajzi névhez, betartva a ragozási szabályokat *(Helsinki – helsinkiläinen)*. Ha olyan idegen szóról van szó, amely mássalhangzóra végződik, akkor a képző elé raknak egy *i*-t *(Irak – irakilainen)*, ha többes alakról van szó, elhagyják a többes jelet *(Komorit – komorilainen)*, és ami az egyszerűség legmérvadóbb példája: a többtagú vagy kötőjeles alakokat egyszerűen egybeírják, és hozzájuk biggyesztik a képzőt *(Los Angeles – losangelesilainen, Itä-Timor – itätimorilainen)*.

Régen a magyar gyerekek annyi tenyerest kaptak általános iskolában, ahány helyesírási hibájuk volt a tollbamondásban. Vajon jó taktika volt ez? Azt érzékeltetné mindez, hogy írni jó? Remélem, ma már nem így működnek a dolgok, mert igazából csak megfélemlít bennünket, már abban a korban, mikor még alig tudunk írni. Így milyen lesz a későbbi viszonyunk az íráshoz? Továbbá, ha még törekszünk is arra, hogy valóban mindent a lehető leghelyesebben írjunk le, a megvalósítás akkor is nehéz, hiszen rengeteg szabály van és rengeteg kivétel. Nehéz bemagolni mindent, és hiába is magolunk, a gyakorlat mindig egy kicsit más képet mutat.

Azt tanulhatjuk ebből a könyvből, hogy minden lehetne kevésbé merev is, kevésbé normahű, hiszen igyekeznek olyan szabályokat alkalmazni, amelyek jobban idomulnak a nyelvhasználati szokásokhoz, az anyanyelvi beszélőkhöz, ez által pedig nem csupán vákuumban kitermelt szabályok halmazának tűnik a helyesírás. A finnek erre törekednek, jobban figyelembe veszik a ma élő nyelvet és annak működését, és nem előírnak, hanem segíteni igyekeznek… A *nimiopas* szó *útmutatót, kalauzt* jelent, vagyis azt fejezi ki, segítséget nyújt, miközben a helyesírás labirintusában bolyongunk, nem csupán előír. Bátran ajánlom mindenkinek ezt a könyvet, mivel valóban rengeteg információt megtudhatunk belőle a finn helyesírásról, ugyanakkor külföldiként még a ragozást is gyakorolhatjuk a számos példának köszönhetően.

ENDRESZ BRIGITTA

Sándor Andrea: Finn társalgási zsebkönyv
Suomalainen matkailusanakirja
Tinta, Budapest 2010. 206 l.
ISBN 978-963-9902-56-5

Sándor Andrea egy 206 oldalas társalgási zsebkönyvet állított össze mindazok számára, akik valamilyen formában érdeklődnek a finn nyelv, a finn kultúra iránt. A könyvet nyelvtanulóknak és teljesen kezdőknek, turistáknak egyaránt ajánlja.

A Tartalomjegyzékben (5–10) felsorolja, milyen témaköröket (összesen 17), ezen belül milyen altémákat tárgyal a könyv (például szállás, ezen belül szálloda, szoba kivétele, kemping stb.). A tartalomjegyzéket Előszó (11) követi, melyben a szerző leírja, kiknek íródott ez a mű. Itt hivatkozik a témákat követő szó- és kifejezéskészlet hasznos voltára. Ebben egyetértek vele. Ezek a szószedetek megkönnyítik a tanuló, a nyelvhasználó dolgát, hiszen szótár használata nélkül bővíthetjük tudásunkat. Hogy mindez mennyire fontos a társalgás szempontjából, az már más kérdés.

Azonban az Előszó után álló nyelvtani összefoglalóról (18–25) már más a véleményem. Ez a rész kevésbé könnyedén felhasználható azok számára, akik nem tanultak korábban nyelvészetet, illetve semmit sem tudnak a finn nyelv szerkezetéről: többek között például sosem hallottak még a fokváltakozásról. Ez a rész nyelvészeti szempontok alapján készült, igazi megértése lehetetlen megfelelő ismeretek hiányában. Tehát a nyelvészeti alapismereteket, alapfogalmakat nem ismerő, finn nyelv iránt érdeklődő személy számára ez a rész akár el is maradhatna.

A témaköröket nézegetve azonnal felkaptam a fejem a Tejbárban (117) címre. Összesen egy évet töltöttem Finnországban, de egyszer sem bukkantam tejbárra. A finnek fogyasztási szokásait figyelembe véve esetleg egy kocsma cinikus megnevezéseként tudnám ezt a feliratot elképzelni, de hogy a valóságban nem igen fordul elő tejbár, abban biztos vagyok. Fejes László a Nyelv és tudomány portálon (nyest.hu) 2010. december 27-én már írt egy cikket *Eltévelyedés térben és időben* címmel erről a zsebkönyvről, melyben a tejbár rejtélyét úgy oldja fel, miszerint a Tinta Kiadónál korábban, 2008-ban megjelent lengyel társalgás szolgált mintául e könyv elkészítésében; a lengyel kultúrában pedig elterjedt volt a tejbár, nem úgy, mint a finnben.

A vas- és edényboltban (145) kifejezést elavultnak tartom, mivel ilyen bolttal sem találkozhatunk Finnországban. Általában nagyobb áruházak, bevásárlóközpontok egyes részlegeként találhatók meg az ilyen jellegű termékek.

Talán mindez szőrszálhasogatásnak tűnik, de nekem cseppet sem ez a célom, hanem sokkal inkább annak érzékeltetése, hogy ez a zsebkönyv nem igazán tükrözi a valóságot, a mai nyelvhasználatot. A fő probléma az, hogy ez a könyv inkább általánosnak mondható, nem a finn társalgás segédeszközének. Egy társalgási zsebkönyv, mely a finn jelzőt kapja maga elé, akkor lenne igazán megfelelő, ha nem csupán az általános helyzetek problémáira, társalgási szituációira igyekezne lehetőségeket, kifejezéseket keresni, hanem azt a szempontot állítaná középpontba, hogy Finnországról van szó, méghozzá a mai, nem pedig az évtizedekkel ezelőtti Finnországról. Való igaz, hogy rengeteg kifejezés kiválóan hasznosítható, a könyv segíthet a külföldieknek elboldogulni, de valahogy maga a finn kultúra, a finn mentalitás maradt ki ezekből a szépen megszerkesztett mondatokból. Maga a megszerkesztettség, a nyelvtani (túl)komplikáltság – mely sokszor épp azt árulja el, hogy külföldiek vagyunk – pedig talán nem is annyira fontos a hétköznapi, valódi, élő finn nyelvhasználathoz képest.

A gyakorlati nyelvhasználat kapcsán az a történet jut eszembe, amikor másfél év egyetemi finn tanulás után cserediákként kikerültem Finnországba. Egyszer vonatjegyet akartam venni. Izzadó tenyérrel léptem a pénztárhoz, a fejemben kavarogtak a már korábban kigondolt mondatok. Majd kértem egy jegyet, akkori nyelvtudásomnak megfelelően: *Haluaisin matkustaa Helsinkiin seuraavalla junalla. Saisinko lipun?* A pénztáros megértett, a jegy a kezemben volt, és pár pillanatig elégedettnek éreztem magam, mígnem egy finn fiatalember a pénztárhoz lépve határozottan így szólt: *Tampere*, és ugyanúgy megkapta a jegyét, mint jómagam…

Mindebből arra a következtetésre jutottam, hogy nyugodtan bemagolhatunk nyakatekert kifejezéseket, sorokon keresztül elnyúló udvariassági formulákat, használhatunk bonyolult nyelvtani szerkezeteket, igazából az nem a hétköznapi, beszélt nyelv lesz, mivel ezzel csakis a valódi nyelvhasználói környezetben találkozhatunk. Egy társalgási könyvnek pedig ebből a környezetből kellene anyagot merítenie.

Ennek a könyvnek, mint ahogy a többi társalgási zsebkönyvnek is megvan az az előnye, hogy olvasgatva őket, esetleg újabb szavak ragadnak meg a fejünkben, talán felfedezzük, hogy valamit eddig helytelenül használtunk, az íráskép látványa fejlesztheti a helyesírásunkat stb. De az is bizonyos, hogy sok kifejezés elavult, túlságosan bonyolult, nem fordul elő a hétköznapi nyelvhasználat során, így alkalmazásuk olykor vicces is lehet, és megnevettetheti a finneket. Ez kellemes pillanatot szerezhet nekik, kellemetlent nekünk.

Pár hiányosság, erőltetetten hosszú vagy elavult kifejezés: ahogy Fejes is említi cikkében, a könyv egészéből hiányzik a *szauna*, márpedig ritka az

olyan ember, akinek Finnország kapcsán ne jutna eszébe a szauna. Ugyanígy kevés a finn ételek, italok megnevezése is.

A finn nyelvből az erőteljes feminizmus hatására kikoptak a *-tar/-tär* képzős alakok, melyek női személyeket fejeznek ki (*hoitajatar* 'ápolónő', *myyjätär* 'eladónő', *laulajatar* 'énekesnő') (64), mégis gyakran találkozhatunk velük ebben a könyvben.

Másik példa: már többször átestem határok közti ellenőrzésen (és reptérin is), és tapasztalataim szerint a *Näyttäkää passinne tai henkilötodistuksenne, olkaa hyvä!* 'Kérem az útlevelét vagy személyazonossági igazolványát' (84) kifejezés helyett általában csak annyit mondanak: *Passi tai henkilötodistus?* 'Útlevél vagy személyi?', hiszen maga a szituáció egyértelművé teszi, hogy az illető hatósági szerv (vagy reptéri alkalmazott) azért áll ott, hogy ellenőrizze az iratainkat. A másik dolog a magázás. Itt magázva kérdez az illető (passinne, henkilötodistuksenne), ami általában ritka a finnek esetében, mivel a tegezést részesítik előnyben. Maga a szerző is leírja a könyv elején (26), hogy a finn nyelvben van ugyan magázás, de a tegeződés az általános jelenség. Ennek ellenére gyakran használ magázó formulákat a kifejezésekben (*Mittaisitteko tämän minulle?* 'Megmérné ezt nekem?' (48); *Nostanko matkalaukkunne?* 'Felemeljem a bőröndjét?' (83).

Olykor eltolódik a hangsúly: mi fontos és mi nem. Például, ha ez egy társalgási zsebkönyv, akkor talán túlságosan is részletező a méretek, mértékegységek (46–47) vagy az országok, népek (71–73) neveinek taglalása.

Mindezek mellett nagyon jó dolog, hogy a szerző a modern technikára is gondolt, így a műben helyet kaptak a mobiltelefonhoz, internethez kapcsolódó kifejezések is (137–139): *Kännykästäni loppui raha* 'Elfogyott a mobilomról a pénz'; *Onko tässä lähellä internetkahvilaa?* 'Van a közelben internetkávézó?'.

Összegzésül: a könyvet mindenkinek ajánlom, akit érdekel a finn nyelv. Hasznos kifejezések üdvözlési formák stb. segítik az olvasót, szójegyzékkel kiegészítve az egyes témaköröket. Tény, hogy vannak hiányosságok, elavult, aktualitásukat vesztett kifejezések, de igazából a szerző törekedett arra, hogy minél több szituációt érintsen, és beláthatjuk: olykor nem könnyű feladat eldönteni, mi fontos és mi kevésbé az. Aki már járt Finnországban, az tudja, mi az, ami kevésbé hasznos, aki még nem, az majd ott megtapasztalja, és ottlétünkkor egy-két finn mondat kiejtése akár meg is olvaszthatja a finnek szívét, és akkor megtanulhatjuk tőlük, milyen is a valódi finn nyelv.

ENDRESZ BRIGITTA

Anna Idström: Inarinsaamen käsitemetaforat
Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 260.
Helsinki 2010. 276 l.
ISBN 978-952-5667-22-6, ISSN 0355-0230

A 70-es évek végén új nyelvészeti irányzat jelent meg, a kognitív nyelvészet. Ennek egyik legfontosabb tétele szerint az emberi gondolkodás alapvetően metaforikus, vagyis a közvetlenül nem megtapasztalható fogalmakat az alapvető tapasztalatok szerkezete szerint strukturáljuk, értelmezzük. A hagyományos metafora felfogásokkal szemben Georg Lakoff és Mark Johnson révén megszületett a kognitív metafora-elmélet, melynek középpontjában az ún. fogalmi (konceptuális) metaforák állnak.

Mint ahogy az a tanulmány elején szereplő angol nyelvű absztraktból is kiderül, Idström a fogalmi metaforákat vizsgálja egy veszélyeztetett finnugor nyelvben, az inari számiban. A tanulmány elsősorban az inari számi metaforák és metonímiák forrás- és céltartományai közötti szisztematikus leképezéseire fókuszál. Az anyag gyűjtéséhez a szerző négy nagyobb munkát használt fel (*Inarinsaamen idiomisanakirja; Inarilappisches Wörterbuch; Inarinsaamelaista kansantietoutta; Aanaarkiela čájttuzeh* [Inari nyelvmutatványok]). Az ezekből összegyűjtött adatok a Lakoff- és Johnson-féle klasszikus modell alapján lettek kategorizálva. Ennek eredményeként 44 fogalmi metafora és 16 fogalmi metonímia révén ismerteti az általa gyűjtött 500 példát. A munka tehát egyrészről azt vizsgálja, hogyan történik a metaforák kognitív és neuretikus feldolgozása, illetve, hogy mit tudunk meg a vizsgált adatok alapján az inari számi kultúráról.

Az absztraktot az Előszó és a köszönetnyilvánítás követi (Esipuhe ja kiitokset, 7–8), melyben a szerző ismerteti, hogyan született meg a mű, s hogyan jutott el az adott téma végleges szerkezetéig. Ezt követi a tartalomjegyzék (Sisältö,10–14).

A disszertáció öt nagyobb fejezetre, s ezeken belül számos alfejezetre tagolódik. A tényleges nyelvi adatok feldolgozását a téma és a vizsgált jelenség elméleti hátterének kifejtése előzi meg.

A Bevezetőben (Johdanto, 15–26) a szerző két kérdés formájában összegzi munkája célját: milyen fogalmi metaforák találhatóak az inari számiban és milyen kulturális és kognitív okok magyarázzák azok használatát? Ezt követően az inari számi nyelv, a nyelvet beszélők kultúrájának, történelmének, természethez való viszonyának részletes ismertetése történik, végül pedig a tudománytörténeti háttér bemutatásában az inari számi nyelvre irányuló ko-

rábbi kutatásokról, a kutatásokhoz kapcsolódó tudósokról, valamint korábbi metafora-vizsgálatokról kaphatunk információt.

A 2. fejezet (Metafora, 30–84) a hagyományos metafora elméletek (helyettesítés elmélet, összehasonlítás elmélet, kölcsönhatás elmélet) mellett kitér a metaforák és a szószerinti kifejezések, valamin a metaforák és a metonímiák közötti kapcsolatokra, illetve a metafora fejlődésének kérdését is érinti. A metafora kognitív szempontú ismertetése az 1980-ban Lakoff és Johnson *Hétköznapi metaforáink* című munkáján alapszik. Ez alapján a nyelv metaforái szabályokat követnek, tehát a kognitív nyelvészet célja annak kutatása, hogy pontosan milyen szabályok figyelhetők meg a szimbólumok között. A fogalmi metaforák egy fogalmi tartomány megértését egy másik fogalmi tartomány alkalmazásával érik el. A *haaskaat kallista aikaani* 'pazarlod a drága időm' metaforikus kifejezésben az *aika on rahaa* 'az idő pénz' fogalmi metafora érhető nyomon. A fogalmi metaforák megértése kognitív szempontból tehát azt jelenti, hogy egy absztrakt fogalomkört határoznak meg egy konkrétabb fogalomkör segítségével. Azt a fogalmi tartományt, ahonnan a metaforikus kifejezéseket merítjük, forrástartománynak *(lähdedomeeni)* nevezzük. Ennek segítségével érthetjük meg a céltartomány *(kohdedomeeni)* fogalmait. A forrástartomány a metafora alapjelentése, míg a céltartomány az új jelentést hordozza.

A kognitív metafora elméletet számos kritika érte, Idström ezek közül is bemutat néhányat. Például Gregory Murphy a konkrét-absztrakt viszonyt érintő kritikájában arra hívja fel a figyelmet, hogy a *teoriat ovat rakennuksia* 'az elméletek épületek' típusú fogalmi metaforák azt sugallják, hogy az elméletek csak az épületeken keresztül érthetők meg. Véleménye szerint az sem jelenthető ki egyértelműen, hogy a céltartomány mindig absztraktabb, mint a forrástartomány. A *love is a journey* 'a szerelem utazás' típusú fogalmi metafora esetén nehéz eldönteni, melyik is az absztraktabb.

Bizonyos esetekben előfordul, hogy a fogalmi metaforák nem alapvető tudásunk révén válnak értelmezhetővé, hanem a megértéshez a kultúrában már meglévő kész sémák elemeit használjuk fel. Viszont ezek a képek is az emberi világról való tapasztalatok révén alkotnak fogalmi szerkezeteket. A sémák olyan értelmezési minták, melyeket a kultúra támogat és tart fenn. Az inari számi anyagban is megjelennek ezek a sémák, mint a fogalmi metaforák értelmezési mintája. Az anyagból az is kiderül, hogy a fogalmi metaforák logikusak, a kulturális hátteret vizsgálva kiderül, hogy szorosan kapcsolódnak az inari számi természeti környezethez, a számi életmódhoz, Lappföldhöz. Például igen jellemző, hogy az emberi viselkedést állítják párhuzamba a rénszarvas viselkedésével. A *tast kolgâčči čoorvijd naallâđ* 'le kellene törni a

szarvát' inari számi metafora a büszke ember és a nagy agancsával büszkélkedő rénszarvas között képez kapcsolatot. A vizsgálat célja tehát a kognitív metaforaelmélet megismerése a kultúra jelentőségének szempontjából.

Fogalmi metaforák minden nyelv és kultúra fejlődése során mint egyfajta melléktermék jelennek meg, melyek önálló életet élnek és új metaforákhoz vezetnek, ami pedig befolyásolja a gondolkodást is.

A 3. fejezet (Aineisto ja metodi, 85–98) a feldolgozásra került nyelvi anyagot, annak gyűjtési körülményeit, illetve a feldolgozás metodikáját ismerteti. Az anyagot az 1950-es évek előtti inari számi frazeológia és szókincs biztosítja. Azért ez a választott időpont, mivel ez után már megkezdődött az inari számi nyelv asszimilációja. Az ez előtti időből származó anyag ad igazán világos képet a tényleges számi kultúráról. Mindez persze magával vonja azt a kérdést is, hogy vajon hogyan változtak az inari számi fogalmi metaforák a revitalizáció folyamán?

Az adatgyűjtésben és a feldolgozásban kiemelkedő segítséget nyújtott az inari számi anyanyelvű Hans Morottaja, akivel a szerző 2002 és 2006 között heti rendszerességgel gyűjtötte és rendszerezte adatait.

A már fent említett négy nagyobb alkotás szolgáltatta a nyelvi anyagot, melynek központi részét az idiómák tették ki, mint a kultúrát leginkább tükröző nyelvi adatok. Az idióma szemantikai részét a kifejezés képi értelmezése, azaz a metafora és a metonímia jelenti. Emellett szintaktikai konstrukciók vizsgálata is történt, hiszen az inari számiban van rá példa, hogy ugyanazt a dolgot más szintaktikai konstrukcióval is ki lehet fejezni.

Az elemzés során az összegyűjtött metaforák és metonímiák témakörönként lettek csoportosítva, amelyek központjában a céltartomány áll. Például az éhséghez kapcsolódó metaforák egy fogalmi metaforája a *nälkä on vihollinen* 'az éhség ellenség', amely csoportba a *nelgi koddá* [nälkä NomSg + tappaa Prs3Sg] 'nälkä tappaa' (= m. 'megöli az éhség') metaforikus kifejezés tartozik.

A 4. fejezetben (Inarinsaamen käsitemetaforat, 99–240) történik meg az inari számi fogalmi metaforák bemutatása. Kilenc nagyobb metaforatípus különböztethető meg: időhöz kapcsolódó metaforák és metonímiák; természethez kapcsolódó metaforák; a tudat, a halál és az álom metaforája; térbeli metaforák; a megélhetéshez kapcsolódó metaforák; az éhséghez kapcsolódó metaforák; emberek és állatok párhuzama; testrészekhez kapcsolódó metonímiák és metaforák; emberi élethez kapcsolódó metaforák.

Az utolsó fejezetben (Tulosten tarkastelu, 241–252) történik a kapott eredmények kiértékelése. A kognitív nyelvészetben gyakran hangsúlyozott tétel, hogy a forrástartomány segítségével értelmezhető a céltartomány. Ezzel

szemben az inari számi vizsgált anyagban csak néhány ilyen típusú példa található. Az összegyűjtött anyagban a leggyakrabban a *tajunta on ilmaa* 'a tudat levegő' típusú fogalmi metaforák esetében találkozhattunk csak azzal, hogy az ismeretlen dolog a metaforán keresztül vált értelmezhetővé, valami ismert dologhoz való hasonlítás révén.

Az inari számiban az értelmezés alapját sémák biztosítják, melyek elsősorban a rénszarvastartáshoz, halászathoz, természetben való mozgáshoz kapcsolódnak. A sémaelméletnek ellentmondó adatokra csak egy-egy példa fordult elő: *eenâb lää juonah ko suonah* 'kb. több benne a ravaszság, mint az erő'. A kiszámíthatatlan, megbízhatatlan emberekre szokás ezt mondani. Ebben az idiómában inkább a hangzás, a kialakított rím lehet a nyelvkép magyarázata.

Az inari számi fogalmi metaforákat tehát a sémák motiválják, amelyek az inari számi természeti környezetből valamint a kultúrából származtathatók. A vizsgálat során kiderült, hogy bizonyos adatok – séma jelentése a metafora megértése esetén; hogyan változtak a metaforák a revitalizációt követően; időmetaforák összehasonlítása; a finn időhöz kapcsoldó fogalmi metaforák; természeti metaforák összehasonlítása, kolta számi, erdei nyenyec stb. metaforák – a jövőben még további, részletesebb vizsgálatokat kívánnak meg.

A munkát a rövidítések listája (Lyhenteet, 253) és a felhasznált szakirodalom (Lähteet, 255–276) zárja.

Jóllehet a dolgozat szerkezeti felépítését nem minden esetben találtam logikusnak, valamint kevésbé tartottam indokoltnak a munkában résztvevő és azt irányító Hans Morottaja egész alfejezetet betöltő biográfiájának ismertetését, mégis úgy vélem, egy rendkívül érdekes témát feldolgozó, alapos és jól összeszedett munkát olvashattam.

KELEMEN IVETT

Marja-Liisa Olthuis: Inarinsaamen lajinnimet. Lintujen ja sienten kansannimitysten historiaa ja oppitekoisten uudisnimien muodostuksen metodiikkaa

Anarâškielâ servi ry. Ivalo 2007. 406+19+16 l. ISBN 978-951-97560-6-6

Marja-Liisa Olthuis doktori értekezése vaskos kötetet tesz ki. A címben és az alcímben jelzett téma valóban szerteágazó: a népi madár- és gombanevek etimológiáinak, valamint a mesterségesen létrehozott, tudományos céllal született elnevezések alkotásmódjának bemutatása nem kis feladat. A szerző szándéka szerint a disszertáció megírását megelőző tíz évben az inari lapp

nyelv státuszában bekövetkezett radikális változás nyomán (melynek során az inari az otthon beszélt, kihalóban lévő nyelvből regionálisan hivatalossá vált) meginduló szókincsbeli gyarapodás egy szegmensét, nevezetesen a biológiában megjelenő fajneveket kívánja bemutatni. Egy nyelv hivatalossá válásának egyik hozadéka (máskor akár feltétele is), hogy hivatali és tudományos használatban is megjelenik mind írásban, mind szóban. Az új fajnevek létrehozását az a szükségszerűség motiválja, hogy tudományos használat céljára csak egy egységes névanyag, egységes és egyértelmű terminológia alkalmas. Ugyanakkor a fajok egy részének korábban létezett népi elnevezése is, amelyek közül némelyik alkalmas lehet tudományos névként való használatra is, mások helyett azonban újakat kell alkotni. A szerző összesen 453 madár- és 184 gombafaj nevét vizsgálta meg az inari lappban, ennek során pedig természetesen jóval több elnevezést, hiszen egy-egy fajnak több népi neve is lehet, s ehhez csatlakozhat az új keletkezésű, hivatalos elnevezés.

A tanulmány nyolc nagyobb fejezetet tartalmaz, ezeken belül alfejezeteket, valamint 16, római számmal számozott bevezetőt (benne a tartalomjegyzéket), végén pedig 19 oldalas függeléket: Olthuisnak egy, a témában írt korábbi cikke, két, madarakról szóló mese inari lapp és finn nyelven, valamint az inari lapp és a finn nevek mutatói zárják a kötetet. A fejezetek logikusan épülnek egymásra, bár más csoportosítás is elképzelhető lett volna (pl. a biológiai-természettudományi fejezetet a forrásismertetések előtt is el lehetett volna helyezni).

Az 1. fejezet a Johdanto (bevezetés), 14 oldalt tesz ki, ebben találhatjuk meg a szerző kutatásainak hátterét, módszertani kérdéseket, forrásismertetést.

A 2. fejezet (15–49.) a Lajien kansannimitykset inarinsaamessa (a fajok népi elnevezései az inari lappban) a XIX. század elejétől veszi számba a fellelhető madárneveket, különös tekintettel B. Poppius és A. W. Granit, valamint E. X. Nordling szójegyzékeire, melyeknek névanyagát a szerző részletesen, madárrendszertani sorrendbe csoportosítva is bemutatja. Ehhez képest a népi gombanevek ismertetése elenyésző mennyiségű, ám ez annak köszönhető, hogy Erkki Itkonen Inarilappisches Wörterbuchjának megjelenése (1986–1991) előttről nincsenek érdemleges, ide vonatkozó adatok.

A 3. fejezet (51–66) a Lajinnimitutkimusten teoreettista taustaa luonnontieteen näkökulmasta (a fajnevek kutatásának elméleti háttere a természettudomány szemszögéből) címet kapta. A témát mindenképpen érdemes körüljárni még egy nyelvészeti szakmunkában is, hiszen a madarak és gombák ismerete, különös tekintettel elterjedtségükre nem várható el nyelvészektől, elengedhetetlen azonban a legalább hozzávetőleges ismeret, ha a tematikus szókincs vizsgálatával foglalkozó művet olvasunk. A madarak és gombák de-

finiálása után a Dikarya gombaalosztályba tartozó fajok felsorolását is megkapjuk, majd a fajnevek általános taxonómiai kérdéseit és a tudományos nevek ismertetése következik. A fejezet zárásaként a természettudomány és a nyelvtudomány együttműködésének eredményeképpen létrejövő fajnév-egységesítési folyamatot mutatja be a szerző.

A valódi nyelvtudományi munka a 4. fejezetben kezdődik (67–110), mely Lajinnimitutkimuksen teoreetista taustaa kielitieteen näkökulmasta (a fajnevek kutatásának elméleti háttere a nyelvtudomány szemszögéből) címével az előző részre is rímel. A három nagyobb alfejezetben a nyelvtörténet, a régi irodalmi nyelv (ezt a fogalmat a szerző idézőjelben használja, okkal, hiszen az inari lapp írásbeliség viszonylag fiatal, így ebbe a rétegbe valójában csak az 1930-as, 1950-es évektől kezdve inari lappul meg-megjelenő műveket, esetleg Elias Lönnrot 1854-ben megjelent művét, az *Ueber den Enare-Lappischen Dialekt*et lehet besorolni), majd harmadikként és egyben legrészletesebben a napjainkban is zajló inari lapp nyelvújítási tendencia szempontjából ismerhetjük meg a fajneveket. A fejezet röviden kitér a valamivel régebbi írásbeliséggel és terminológiával rendelkező északi lapp nyelv(járás) tapasztalataira is. A három alfejezet közül érthető módon az utolsó a legrészletesebb, hiszen a terminológiaalkotás folyamata most zajlik, s erről található a legtöbb adat is, ezenkívül az új elnevezések létrehozása elméleti megalapozást igényel, melyhez etimológiai, szerkezeti, morfológiai szempontok éppúgy szükségesek, mint a máshol már létező és működő modellek (pl. jövevényszavak átvétele, tükörfordítások, népi elnevezések hivatalos névvé tétele stb.) ismerete.

Kölcsönösen sajnálatos, hogy a szerző és a recenzens korábban – mivel az értekezések csak kéziratban léteztek – nem tudott egymásról, így fordulhatott elő, hogy a lapp madárnevekről szóló saját munkámban nem használhattam fel Marja-Liisa Olthuis kutatásait, de ő sem értesült az én korábbi értekezésemről, ezért írja azt a fejezet elején, hogy a lapp fajneveket eddig még nem vetették alá etimológiai kutatásoknak. Ugyanígy nem ismerte a szerző Máté Józsefnek a lapp növénynevekről írt, szintén csak kéziratban fellelhető doktori értekezését sem, holott a három tanulmány együtt már komoly eredményt jelent. Külön érdekesség, hogy mivel a gomba biológiai szempontból ma már nem számít növénynek, Máté József a gombaneveket nem vizsgálta, így Máté és Olthuis munkái jól kiegészítenék egymást; a recenzesnek az összes lapp nyelvjárásra kiterjedő madárnevekkel kapcsolatos kutatásai pedig talán segíthették volna Olthuis egyes fejezeteinek összeállítását, elsősorban az etimológiaiakét és a nyelvújításról szólókét.

A harmadik alfejezet a Lajinnimet uudissanojen sepittämisen näkökulmasta – uudissanojen muodostuksen kuvaus aineistoanalyysin pohjalta címet kapta. A fejezet bemutatja, milyen minták szolgáltak például az inari lapp terminológia megújításához, valamint az új szavak létrehozásának főbb típusait, különös tekintettel a tükörfordításra mint ezek leggyakoribbikára. Ennek során a szerző általános fordításelméleti kérdésekkel is foglalkozik, melyek segítségével betekintést nyerhetünk az inariban alkalmazott eljárásokba. Az alfejezet természetesen nemcsak a fordítással, hanem egyéb módokon létrejött új szavakat is vizsgálja, 11 különböző modellt sorol fel, melyek az új név alapjául szolgálhatnak. A tizenegy csoport között adódnak átfedések annyiban, hogy olykor lehetetlen megállapítani a pontos forrást, hiszen ha a szóba jöhető átadó nyelvekben azonos szerkezeteket találunk, nem jelenthetjük ki egyértelműen, melyik volt a kiindulópont – az utolsó csoport egyenesen három forrást jelöl meg: finn, északi lapp és a faj leírása, külseje. Érdekes, hogy a svéd fel sem merül mintaadó nyelvként (legfeljebb a 6. csoportban, amelyben a finn és egyéb nyelv található), holott a csak a kétnyelvű Finnországban beszélt inari lapp esetében ez sem lenne meglepő. A magyarázat valószínűleg abban van, hogy ahol a törvényi szabályozás értelmében lapp regionálisan hivatalos nyelv, ott a svéd mellőzhető, illetve hogy finn és svéd kétnyelvű települések Inari környékén nem találhatók. Ugyanakkor mivel a nyelvújítás létrehozói feltehetőleg svédül is tudnak, a svédet sem lehetne elsőre kizárni. Olthuis azonban az adattárában szereplő minden nevet be tud sorolni a fenti csoportokba, így el kell hinnünk, hogy a svéd mint közvetlen minta nem fordult elő köztük (közvetetten a finn és az északi lapp szavak között azonban minden bizonnyal).

Az ötödik fejezet (111–134) címe szerint a kutatáshoz kapcsolódó módszertani és adatkezelési kérdéseket mutatja be: Tutkimusmetodien esittely ja aineistonkäsittelyn koodiavain (a kutatási módszerek bemutatása és az adatkezelési kódok kulcsa). A cím azonban némileg megtévesztő, itt ugyanis az etimológiai rétegek és a szerkezet szerinti csoportok típusait ismerhetjük meg, igaz, az adatok felsorolása nélkül. Bár a fejezetben valóban elsősorban a kódok megismertetése a cél, jó lett volna egy-két példát is látni az adattárból, akár egy szócikk bemutatása is hasznos lett volna.

Az Inarinsaamenkieliset linnunnimet, niiden kehitys, normitus ja synty (az inari lapp nyelvű madárnevek, fejlődésük, standardizációjuk és létrejöttük) című hatodik fejezetben (135–323) részben ornitológiai, részben nyelvészeti sorrendben tartalmazza az inari lapp madárneveket. A fő csoportosítási elv a biológiai rendszertani rend, ezen belül a családok következnek, majd a fajok nevei immár etimológiai rétegek szerint. Címszóként a finn név áll,

mellette a tudományos (latin) elnevezés, s csak ezt követi az inari lapp. Szintén a címsorban találjuk az előző fejezetben megismert kódokat, majd új bekezdésben a szó történeti adatait, valamint a faj esetleges párhuzamos elnevezéseit. A népi elnevezések esetében megtaláljuk az egyéb lapp nyelvjárásokban található, valamint a többi rokon nyelvi megfelelőket is, alapos etimológiai leírással együtt. Az új keletű, mesterséges alakulatokat a 4. fejezetben bemutatott minta szerinti besorolás alapján találjuk meg. Az adattári fejezet sajnos sokkal nehezebben kezelhető, mint a tanulmány többi része. Ez elsősorban tipográfiai okokra vezethető vissza: a rendek ugyan számozva vannak, de már a családok vagy a fajok, illetve a nevek nem; a kódok nagybetűvel és vastagon vannak szedve, míg a nevek ugyan nagybetűvel, de nem vastagítva, így nem eléggé szembeszökőek; ráadásul egy-egy szócikken belül a kisebb egységek címei is vastagítva vannak; a tanulmány szempontjából legfontosabb inari lapp szó szinte észrevehetetlen, ez ugyanis a nagybetűs finn, kurzív latin után következik, szintén kurzívval, utána pedig vastaggal a kódok következnek. Mindez természetesen semmit nem von le a tanulmány értékéből, mely gondos, pontos, alapos munka, ugyanakkor az olvasó dolgát meg lehetett volna könnyíteni körültekintőbb nyomdai-nyomtatási opciók választásával.

A hetedik fejezet (Inarinsaamenkieliset sientennimet, niiden kehitys, normitus ja synty – az inari lapp nyelvű madárnevek, fejlődésük, standardizációjuk és létrejöttük, 325–368) azonos módszerrel mutatja be a gombaneveket, mint ahogyan az előzőekben a madárnevek esetében láthattuk, végül a nyolcadik fejezet (Tulosten tarkastelua – ez eredmények vizsgálata, 369–391) összegzi a kutatást.

Olthuis szerényen áll hozzá saját eredményeihez, pedig hatalmas munkát végzett. Igaz, ezt a munkát kb. 20 oldalon lehetetlen összegezni, sőt maga a munka soha nem lehet teljesen kész, mint azt maga a szerző is írja a könyv utolsó bekezdésében, meghatározva a további teendőket: az inari anyag további bővítése, a terminológia fejlesztése mellett az Olthuis által az új szavak létrehozása terén végzett feltáró-bemutató munka mintául szolgálhat az egyéb nyelvekben folyó terminológiai munkák során is. Kívánunk ehhez és a további kutatásokhoz is ugyanennyi energiát, mint amit az inari lapp fajnevek monumentális, monografikus feldolgozása igényelt.

G. BOGÁR EDIT

Ungari–eesti sõnaraamat – Magyar–észt szótár
Peatoimettajad: Tõnu Seilenthal–Anu Nurk
Bibliotheca Studiorum Hungaricorum in Estonia 6. Eesti Keele Sihtasutus.
Tartu 2010. 862 p. ISBN 978-9985-79-317-6

Miközben az indoeurópai nyelvek kétnyelvű szótárairól szóló recenziók az újonnan megjelent műveket az addigi szótárkiadás palettáján próbálják elhelyezni – annak megfelelően, hogy miben hozott újat – addig a finnugor nyelvek megjelenő szótárainak a célja a hiánypótlás, a szótárkiadás fehér foltjainak eltüntetése. A Tartui Egyetem finnugor tanszékén működő „hungarológiai tanárgárda" – elsősorban Tõnu Seilenthal és Anu Nurk – mindig jó érzékkel találták meg ezeket a hiányosságokat és olyan művekkel pótolták mint a Bibliotheca Studiorum Hungaricorum in Estonia sorozat öt kötete (bővebben l. Maticsák Sándor: A tartui egyetem új hungarológiai sorozata. Hungarológia 2/1–2 [2000]: 335–341), valamint az idén júniusban megjelent 6. kötet, a finnugor berkekben várva-várt középszótár. Azonban mielőtt a szótár részletes vizsgálatára térnénk, tekintsük át, milyen művek álltak s állnak az észtül és magyarul tanulók rendelkezésére (vö. Anu Nurk: Az észt–magyar kisszótár megjelenése alkalmából. Hungarologische Beiträge 3 [1995]: 141–143)!

Tartuban 1922-ben kezdte meg működését a Magyar Lektorátus, majd 1923-ban megalapították az Institutum Litterarum Hungarici Dorpatensist, azaz a magyar intézetet (bővebben Anu Nurk–Tõnu Seilenthal: Hungarológia Észtországban – egy elfelejtett korszak a tartui magyartanításban. Hungarologische Beiträge 4 [1995]: 73–80; Pomozi Péter: Morzsák a tartui magyar hungarológia történetéből. Hungarológia 4 [1993]: 271–287; Uő: A hungarológia főszak megalapítása a Tartui Egyetemen. Hungarológia 7 [1995]: 255–263). Az észt–magyar kulturális és tudományos kapcsolatok intenzitása, és az egymás nyelvének megismerése iránti igény erős volt, ugyanakkor a tanulást segítő szótárak és nyelvkönyvek megírása elmaradt vagy érthetetlenül sokáig késett. Az első ilyen mű, a Jakó Géza által szerkesztett társalgási szótár 1936-ban jelent meg. A könyv észt, finn és magyar nyelvtani összefoglalót és 71 oldalnyi kifejezésgyűjteményt tartalmaz, amihez összesen 30 oldalas észt–finn–magyar, finn–észt–magyar, illetve magyar–finn–észt szójegyzékek tartoznak, nyelvenként átlag 1200 szócikkel. A könyv tulajdonképpen a mai turisztikai szójegyzékeknek feleltethető meg, azonban sokkal bővebb nyelvtani részt tartalmaz, ami nagyrészt a korabeli, nyelvtan központú felfogásnak volt köszönhető.

Itt kell megemlítenünk Jakó Géza másik művét, az észt–magyar–orosz nyelvkönyvet, amely harminchét évvel később jelent meg. A közel 350 oldalas mű ugyanakkor leginkább terjedelmében különbözik az előzőtől, tipográfiája, tartalmi elrendezése és céljai egészen hasonlóak.

1960-ban jelent meg Budapesten Lavotha Ödön *Észt nyelvkönyv* című egyetemi tankönyve. A mű az első és sokáig egyetlen nyelvkönyvként állt a tanulók rendelkezésére, azonban inkább kresztomátia, mint az élő nyelv tanításának segédeszköze. (Lavotha Ödön nyelvkönyve után harmincöt évet kellett várni a következő – pontosabban: nyelvtanulók szemszögéből az első igazán használható – nyelvkönyv megjelenéséig. Anu Kippasto és Nagy Judit 1995-ben megjelent művét akkoriban mindenki örömmel üdvözölte, de az elmúlt 15 évben sem új kiadást nem élt meg, amitől mára beszerezhetetlenné vált, sem új nyelvkönyv nem követte, ami főleg a megváltozott mindennapok, az új társadalmi-gazdasági szókincs miatt lenne indokolt.)

Habár az 1980-as években megnőtt az érdeklődés az észt nyelv és kultúra iránt, az ezzel kapcsolatos munkák megjelenésével még ekkor sem számolhatunk. Ezzel szemben a 90-es évek – ahogy azt Tõnu Seilenthal találóan „észt éveknek” nevezi – minden tekintetben az észt–magyar könyvkiadás fénykora volt: megjelentek az első (kis)szótárak, az első rendszerezett észt nyelvkönyv és elindult a szombathelyi tanszék nagyszerű sorozata, a Folia Estonica, amelynek 1992 és 2007 között 12 kötete jelent meg. Ennek szempontunkból a legfontosabb kötete Pusztay Jánosnak a *Könyv az észt nyelvről* című műve (l. Tõnu Seilenthal ismertetését: Hungarologische Beiträge 6 [1996]: 172–175).

Az első észt–magyar szótár 1993 végén jelent meg Pusztay János és Anu Nurk szerkesztésében. A kisszótár 324 oldalon kb. 7 000 szócikket tartalmaz. A szótár párja, első magyar–észt kisszótár 1995-ben született meg, Pusztay János és az akkoriban magyar lektorként dolgozó Tiina Rüütma gondozásában. A csupán 1000 példányban kiadott mű – kis túlzással – már megjelenése idején is könyvritkaságnak számított. Az 547 oldalas zsebszótárnak mintegy 8600 szócikke terjedelmi okokból csak a leggyakoribb megfelelőkre, valamint viszonylag kevés szókapcsolatra és kifejezésre korlátozódik.

Pusztay és Rüütma 1999-ben jelentette meg az *Észt–magyar szójegyzék az EU Magyarországról írt véleményéhez* című munkát, mely 165 oldal észt, 113 oldal magyar szóanyagot tartalmaz, továbbá 56 oldalnyi szemelvényt. A sorozatban az Európai Unió dokumentumai alapján a nyelvoktatásban, az EU-s ismeretek oktatásában használható kétnyelvű segédletek megjelentetése volt a cél, e szójegyzék egyfajta terminológiai szótárként is felfogható.

2000-ben üdvözölhettük az új, Sven-Erik Soosaar szerkesztésében készült észt–magyar kisszótárt *(Eesti–ungari sõnastik)*. A szótár jelentősége legin-

kább abban áll, hogy ezáltal újra kapható lett az észt könyvesboltokban magyar szótár, de lényeges tartalmi változást nem tartalmaz a szombathelyi szerkesztésű szótárhoz képest, az eltérések leginkább tipográfiai jellegűek. Az ugyancsak Soosaar szerkesztésében 2007-ben megjelent magyar–észt kisszótár *(Ungari–eesti sõnastik)* 171 oldalon mintegy 8000 szótári adatot tartalmaz. Ezek a szójegyzékek elsősorban azok számára készültek, akik éppen elkezdtek magyarul, illetve észtül tanulni, és ezekkel a nyelvekkel munkájuk vagy kirándulásuk során kerülnek kapcsolatba.

A Tõnu Seilenthal és Anu Nurk főszerkesztésével készült szótár egy lassan 80 éves célkitűzést valósított meg. Egy nagyobb terjedelmű magyar–észt szótár összeállításának a szükségét először Felix Oinas ismerte fel, aki a tartui kollégájának, Fazekas Jenőnek a segítségét kérte a munka megvalósításához. A tervek szerint 1939-ben jelent volna meg a közel 1000 oldalas szótár, ez azonban a második világháború és az azt követő események miatt sosem valósult meg. Az elkészült első néhány betű kéziratának a sorsa ismeretlen (Nurk 1995: 141; Pomozi Péter: A Tartui Egyetem és Magyarország. Az észt–magyar kulturális kapcsolatok történetéből. Zempléni Múzsa 3 [2003]: 16-28).

Legközelebb az 1970-es években merült fel az igény egy nagyobb terjedelmű magyar–észt szótár elkészítésére. A gyűjtés újra megkezdődött és a Valgus kiadó az 1980-ban Turkuban megrendezett Nemzetközi Finnugor Kongresszusra ígérte a kötetet. A cédulák ugyan elkészültek, de a megjelenés ismét elmaradt. A szótárkészítés tervét legközelebb a Tartui Egyetem magyar nyelvvel foglalkozó kutatói vetették fel, először 1994-ben, majd 2001-ben, amikor hivatalosan is kezdetét vette az első magyar–észt középszótár összeállítása.

A szótár elkészítése a tervek szerint 5–6 évbe tellett volna, de végül közel 10 évig készült. A szótár főszerkesztője Tõnu Seilenthal és Anu Nurk, akik az *A–Ny* betűk anyagát is készítették; rajtuk kívül Kirli Ausmees (*Ö*) és Anu Kippasto (*O–Zs*) vett részt a szótári munkálatokban, míg Paul Kokla és Tóth Viktória a szótár nyelvi szerkesztői voltak.

A 2010 júniusában megjelent szótár az eddigieknél jóval nagyobb terjedelmű, alaposabb és a mai szókincset és kifejezéskészletet dolgozza fel. A szótárban mintegy 42 000 címszó található számos példamondattal és azok fordításával együtt; a magyar címszavakhoz nyelvtani információ is kapcsolódik.

A szótár célközönségét elsősorban azok a magyarul tanuló észtek alkotják, „akik már rendelkeznek alapvető ismeretekkel a magyar nyelvről,

és igényes szövegek olvasásához, illetve azoknak észt nyelvre való fordításához van szükségük segítségre" – olvashatjuk az előszóban (11–12). Ugyanakkor a magyar olvasók igényeit is igyekszenek kielégíteni, tekintetbe véve a szótárhiányt.

Egy vadonaúj szótár megírása mindig nehéz feladat elé állítja a szerkesztőket, különösen ha nem a már meglévő szótár(ak) leporolásáról, hanem egy teljesen új összeállításáról van szó. A korábbi magyar–észt szótárak terjedelmükből fakadóan sem segíthettek sokat az új szótár szócikkeinek összeállításában, ráadásul korszerű magyar–finn szótár sem állt rendelkezésükre. Az anyaggyűjtés során éppen ezért fő forrásként a 2003-as kiadású Magyar értelmező kéziszótárt (továbbiakban ÉrtSz.), a Magay Tamás és Országh László szerkesztésében, 2000-ben megjelent Magyar–angol kéziszótárat (MA), illetve Hessky Regina 2002-es Magyar–német kéziszótárát (MN) használták fel. A magyar–észt szótár szókincséből véletlenszerűen, de lehetőleg az élet minél több területéről kiválasztottam hetvenet – ezek között helyet kaptak a szlengszavak, a politikai kifejezések, a tulajdonnevek és a rövidítések is (fontos szempont volt az újszerűség), s ezeket összevetettem a felhasznált szótárakkal. Az érdekesebb példák az alábbi táblázatban összegyűjtve olvashatóak:

	ÉrtSz	MA	MN
agrárolló	+	+	+
amcsi	+	–	–
ászok sör	+	–	+
Bach-korszak	–	+	–
balázsjárás	+	–	–
Béci	–	–	–
BUX	+	+	–
devizaszámla	–	+	+
diri	+	+	–
domainnév	–	–	–
ECU	–	–	–
FÁK	–	+	–
fehérterror	+	–	–
graffiti	+	–	+
hosszúlépés	+	+	–
intarzia	+	+	+

	ÉrtSz	MA	MN
ítélőtábla	+	+	–
KDNP	+	–	–
kiprintel	+	–	–
Kisalföld	–	–	–
komi	+	–	–
lencsibaba	+	–	–
mécsvirág	+	–	–
multiplex mozi	+	+	–
negyvennyolcas	+	+	–
ombudsman	+	+	+
Onyega-tó	–	–	–
országbíró	+	–	–
palóc	+	+	–
SMS	+	+	–
tővéghangzó	+	–	–
zürjén	+	+	–

Az összehasonlító vizsgálatból kitűnik, hogy nemegyszer találkozunk olyan kifejezésekkel, melyek egyetlen forrásként használt műben sem szere-

pelnek. A címszóállomány összeállításánál leginkább a magyar–angol kéziszótárra és Magyar értelmező kéziszótárra támaszkodtak a szerkesztők.

A forrásokat és célkitűzéseket tartalmazó előszót a szótár használati útmutatója követi (13–15), ahol a szócikkek felépítéséről, a különböző jelölések funkcióiról olvashatunk. A példák rövidítésére a tildét (~) használták, amely a címszó egészét vagy annak a cezúráig tartó részét helyettesíti. Az észt plurale tantumokat az adott szót követő *pl* rövidítés jelöli. A szótár elején található a magyar ábécé (16) – ahol sajnos a nyomtatott kisbetűk nincsenek feltüntetve – és a kiejtési tudnivaló (17), valamint a rövidítések jegyzéke (18–19). A kiejtési útmutatónál, úgy gondolom, indokolatlan az *y* önálló hangként való felvétele, miközben a kétjegyű mássalhangzókról külön nem esik szó.

A szupraszegmentális jellemzők tárgyalásánál az észtek számára fontos megjegyzés, hogy a magyarban a hangsúly az első szótagon van, akkor is, ha a mellékszótagban hosszú magánhangzó szerepel, mivel „a vessző a magánhangzók hosszúságát jelölik". A szerkesztők felhívják a figyelmet arra is, hogy a magyar *b*, *d*, *g* mindig zöngés. Kitérnek a régi magyar szövegekben, családnevekben előforduló betűkapcsolatok feloldására is, pl. *ch*, *chs* = *cs*.

A szótár az időbeli, regionális, stiláris és szaknyelvi minősítéseket következetesen alkalmazza, a nyelvhasználati változásokat nyomon követve. A kiskapitálissal szedett észt rövidítések a címszó használati körét (FÜÜS, MUUS, RELIG stb.) vagy stílusát (KÕNEK, LASTEK, PEJOR, VAN stb.) jelölik. Azonban a rövidítések között nem szerepel a ritk., biz. jelzés, ami a szócikkeknél olykor félreértéshez vezethet és olyan szavak maradtak minősítés nélkül, mint az *anzágol*, *bajadér*, *dehonesztál*, *duplum*, *fattyaz*, *kijegecesedik*, *laticel*, *máma*, *obskúrus*, *verkli*.

A szótár végén a Bibliotheca Studiorum Hungaricorum in Estonia kiadványainak listája szerepel. Sajnálatos, hogy a szerkesztők nem vettek fel függeléket, melybe rövid nyelvtani összefoglaló, ragozási minták kerülhettek volna. Ez azért is hasznos lett volna, mivel Keresztes László *Gyakorlati magyar nyelvtan* c. könyvének észt változatát (*Praktiline ungari keele grammatika.* Debrecen, 1997) leszámítva nem áll a tanulók rendelkezésére modern nyelvtankönyv.

A címszavak elrendezése szigorúan ábécérendi, az előnyben részesítendő címszóhoz vagy ahhoz a szócikkhez, ahol a jelentések részletesebb magyarázata található, a → jel irányít. A névszói címszók általában egyes szám alanyesetben szerepelnek, az igék egyes szám harmadik személyű, határozatlan ragozású igealakban, az észt alakok pedig – az eddigi hagyományokat

megtartva – a *ma*-infinitívuszban állnak. (Az észt kétnyelvű szótárakban rendszerint a *da*-infinitívuszt alkalmazzák.)

A szócikkek felépítésénél a szerkesztők teljes mértékben felhasználóbarát szempontokat vettek figyelembe, mint például a ragozási táblázatok, illetve a továbbvezető számhalmaz helyett közvetlenül a címszót követő szögletes zárójel tartalmazza a nyelvtani információkat. Az itt szereplő adatok a következők: a) az igék alakjai: egyes szám harmadik személyű múlt idejű (amennyiben az időjel előtt előhangzó áll, akkor az első személyű alak is) és határozatlan ragozású felszólító módú alak; b) főnevek esetében: egyes számú tárgyragos és többes számú ragtalan alak; c) melléknevek: tárgyragos jeltelen és többes számú ragtalan alak, illetve a határozószó-képző; d) személyes névmások: tárgyeset és részes eset; e) helynevek: tárgyragos alak és a *hol?* kérdésre válaszoló helyhatározó ragos alak – amint ez a szócikkek szerkezeti felépítésének áttekintésénél kiderül (13).

Egyes szócikkek után (leginkább összetételek és idegen szavak esetén) a szerkesztők a kiejtést is megadták: ECU [ekü]; SMS [esemes]; on-line [onlain]; winchester [vincseszter].

A szófajokat nem jelölik külön rövidítéssel, ami a magyar felhasználók számára lassítja a keresést, a szócikkben való eligazodást. Az adott címszó eltérő szófaji változatait római szám különbözteti meg egymástól. Az eltérő jelentéseket, illetve a különböző ekvivalenseket arab szám jelöli. Ez a fajta tipográfiai elrendezés könnyen áttekinthetővé teszi az észteknek az egyes jelentéseket, pl. *1. orgon|a (hangszer)* [~át, ~ája, ~ák] orel 2. *orgon|a (virág)* [~át, ~ája, ~ák] sirel. A homonimák esetén – melyek külön címszavakként, felső indexszel jelölve szerepelnek – ugyanakkor megfigyelhető, hogy a szófajok szerinti sorrend következetesen ige, főnév, melléknév, határozószó – ellentétben az eddigi szótárakkal.

Az összetételeket, igekötőket · jel választja el. Az ilyen típusú tagolás ambivalens érzéseket válthat ki az olvasóból. Egyfelől az észt tanulók számára könnyebbséget jelent az összetett szavak egyes elemeinek és az igekötőknek a felismerése *(agyag·galamb·lövészet, s·a·többi, ki·tolód/ik, tönkre·megy)*, másfelől a magyar használó számára sokszor zavaró, különösen a szigorúan véve nem is összetett szavak esetén *(ajtó·fél·fa, egy·ház, fény·képező·gép, kis·test·vér).*

Az észt használók számára előny a magyar vonzatok következetes feltüntetése (*kitüntet vkit/vmit vmivel* autasustama). Az észt vonzatokat csak eltérés esetén jelölik: *hagy vkit/vmit vhol* (kedagi/midagi kuhugi) jätma. A vonzatos igék mondatba ágyazását sokszor példamondatokkal szemléltetik: *el·szök/ik vhonnan* ära põgenema; *a gyerek ~ött otthonról* laps põgenes ko-

dunt. Ezen azonban, ismerve a szerkesztők tudományos munkásságát, egyáltalán nincs okunk meglepődni (l. Anu Kippasto–Anu Nurk–Tõnu Seilenthal: Magyar–észt vonzatszótár. Ungari–eesti rektsioonisõnastik. Tartu, 1997). Nurk ezenkívül a magyar–észt igevonzatok kontrasztív elemzéséhez (Hungarologische Beiträge 6 [1996]: 99–104) feldolgozta az ÉrtSz. összes igéjét, illetve az összegyűjtött adatait összevetette a magyar irodalmi nyelv 500 leggyakoribb igéjével. A gond esetleg abból adódhatna, hogy mind a két mű régebbi nyelvállapotot tükröz, ennek ellenére olyan vonzatos igék is szerepelnek a szótárban, amely Nurk adatbázisában korábban még nem.

A szócikkek ezenkívül gyakori, a mindennapi életben használt kifejezéseket, valamint szólásokat, közmondásokat és egyéb állandósult szókapcsolatokat is tartalmaznak. A szócikkeken belül tipográfiailag is világosan elkülönülnek a az egyszerű példamondatok az idiómáktól a ◊ jel segítségével.

A szótár érdekessége a lexikonszerű címszavak megléte, melyek kizárólag indokolt esetben fordulnak elő, ezáltal nem válik terjengőssé a szóanyag. Ezek a kiegészítések többnyire a ÉrtSz.-ból való átvételek: *dobostorta* Dobosi tort (karamellglasuuriga kihiline biskviitort); *guba* <vahelekootud villanupsudega paksust kalevist varrukateta mantel>. A szerkesztők precízségét dicséri, hogy olyan kiegészítésekkel is találkozunk melyeknek nincs megfelelője a felhasznált szótárakban: *aradi: az ~ vértanúk, az ~ tizenhárom* <6.10.1849 Aradis hukatid 13 Ungari kindralit>; *fehérterror* valge terror (Ungaris 1919–1920).

A szerkesztők figyelembe vették az észt és magyar társadalomban bekövetkezett változásokat, illetve az újonnan megjelenő szakterületek szókincsét is. A szótár előszavában vállalt aktuális, változatos terminológiát az alábbi szavak felvétele is igazolja: *ECU, Európai Bizottság, Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank, EU-konform, EU-tagság, Európai Unió*. A megváltozott helyzetet jól mutatják például a *jog* szó összetételei, összesen 86 szerepel. A számítástechnikai fejlődést tükröző szavakból is sok került be: *domainnév, emailezik, kiprintel, online, szervercsomag, világháló, vírusirtó, web, winchester*, illetve az ide tartozó kifejezések: *csatolt fájl, e-mailt kap/küld* stb.

Az olvasó örömmel tapasztalhatja, hogy a szótár tartalmazza olyan fontos területeknek a szókincsét is, melyek az eddigi szótárakba egyáltalán nem kerültek be. Ilyenek például a különböző egészségügyi kifejezések, betegségek, növény- és állatnevek (melyeknél a latin megfelelők is szerepelnek). Ezenkívül megtalálhatók a fontosabb magyar keresztnevek, becenevekkel együtt, külön címszóban *(Laci → László*; *Ilona*; *Zsuzsa)* és helyneveket: *Balaton, Duna, Dunántúl, Duna-part, Kisalföld, Tiszántúl*.

A nyelvészeti terminológia nemcsak az eddigi magyar–észt szótárakénál bővebb, de a forrásként használt művekben fellelhető szakkifejezések számát is meghaladja, pl. *fonetikus átírás*; *szövegtan*; *zárhang*. Mégsem beszélhetünk hangsúlyeltolódásról egy általános szókincset felölelő szótártól egy szaknyelvi szótár felé, mivel a szerkesztők inkább a nyelvtanulás során fontos szavakat preferálták a specifikusabb terminusokkal szemben. Ilyenek például az *elbeszélő múlt*, *tővéghangzó*, *véghangzó*, *predikatív szerkezet*, *igenév mellékmondat*; *alanyi/tárgyas igeragozás*. Itt is megfigyelhető a lexikonjelleg: *elbeszélő* múlt (idő) *indicativus praeteritum* (tänapäiva ungari keelest kadunud minevikuaeg); illetve a hasznos példatár: a *beálló* melléknévi igenév képzője *-andó/-endő*; az alany számban *egyezik* az alannyal.

A magyar mint idegen nyelv oktatásában ilyen mértékben szerepet játszó mű esetében feltétlenül szólnunk kell arról is, hogyan közvetíti, hagyományozza át az országismeretet, a „Magyarország-képet" a használóknak. Természetesen ez a kérdéskör sokkal hangsúlyosabb a nyelvkönyvek esetén (bővebben lásd pl. Maticsák Sándor: Az országismeret szerepe a magyar mint idegen nyelv oktatásában. Hungarológia 2/3 [2000]: 203–207), azonban nem az országkép alakításában a szótár is fontos szerephez jut, hiszen ilyenkor jellemzően nemcsak az adott címszó megkeresésére szorítkoznunk, hanem a hozzá tartozó kifejezéseket, frazémákat is végigbogarásszuk. Amennyire a szótár lapozgatása során tapasztaltam, a legtöbb ilyen kifejezés nyilvánvalóan a sztereotípiák közül került ki, mint pl. *egri bikavér*, *egri vár*, *bűvös kocka*, *dobostorta*, *keljfeljancsi*, továbbá olyan ételnevek, mint *babgulyás*, *halászlé*, *lángos*, *lúdláb*, *tarhonya*, *túrós csusza* stb. De a szócikkek között megtalálhatóak a *sztrapacska*, *szamorodni*, *bundapálinka*, *kisüsti*, *zacskós leves*, *azonnal oldódó kávé* kifejezések is. A szerkesztők itt is alapos munkát végeztek, lexikonszerű, bővebb szócikkek ebben a témakörben is fellelhetőek, például: *házmester* KÕNEK <3 dl veinist ja 2 dl soodaveest koosnev jook>; *körözött* KOK <paprika ja küüslauguga maitsestatud kohupiimavõie>.

A országkép kialakításához olyan példákkal is hozzájárul a szótár, mint a *tenger* címszón belül a *magyar tenger* = Balaton. Ráadásul a magyar nép történetével, kulturális jellemzőivel összefüggő szavak egész tárházára bukkanhat az olvasó lapozgatás közben: *alispán*, *átkos*, *csodaszarvas*, *dézsma*, *főszolgabíró*, *kárpótlási jegy*, *millenáris*, *millennium*, *negyvennyolcasok*, *ötvenhatosok*, *tatárjárás*, *téesz*, *varrottas*, *várispán*, *védegylet stb.*

A szótár böngészése során különlegességként mégis a magyar focihoz kapcsolódó példák szolgáltak, melyek nemcsak a sportág kifejezéseinél *(focipálya, focirajongó, focista; tizenegyes; beadja a labdáját középre; a csatárt*

ellökték), hanem egészen általános jelentésű szavak példamondataiban is szerepelnek: *egyenlít:* a második félidőben a magyar csapat ~ett; *java:* 6:2 Magyarország javára; *aranycsapat* <Ungari võitmatu jalgpallikoondis 1948–1954)>.

Találkozunk olyan címszóval is, amelynek felvétele minden bizonnyal orosz hatással magyarázható: *verszt* (régi orosz hosszmérték: 1066,8 m).

Az irodalmi mellett a társalgási nyelvet, az egyéb nyelvi rétegeket kellő arányban képviselteti a szótár. A szleng kifejezésekre néhány példa: *amcsi, dutyi, bemesél, diri, döfi, dögfáradt, elpályázik, jócskán, jogsi, muter.*

Kreatív példamondatokkal, szövegkörnyezeti példákkal is gyakran találkozunk: *tasak*: a Dilmah filteres teák aromazáró ~ban kerülnek forgalomba; *sehonnan:* honnan van ez a ruha? – ~, én varrtam. Nagyon hasznosak az idegennyelv tanulása során a hivatalos kiírások, tiltások: *Tilos az átjárás!, ~ a dohányzás!; Behajtani ~!; Belépni ~!*

A szótár frazeológiai gyűjteménye gazdag, pl. *aki másnak vermet ás, maga esik bele; az nevet, aki utoljára nevet; (úgy) él, mint Marci Hevesen* (a szerkesztési elvekhez vö. Tõnu Seilenthal: Fejjel és fejrészekkel kapcsolatos kifejezések az észtben, a finnben és a magyarban. Hungarologische Beiträge 3 [1995]: 145–150). A szólások általában főnévi komponensüknél szerepelnek, de olykor több összetevőjüknél is megtalálhatók. Érdemes összevetni a több helyen is fellelhető szólásokat, mivel az egyes címszavaknál eltérő változatban is szerepelhetnek. Például a *viszik mint a cukrot* szólás a *cukor* címszónál: läheb nagu soe sai és a *visz* címszónál: lähevad (kaubaks) nagu soojad saiad. Néhol azonban indokolatlannak tartom a magyar frazémák esetében az egyes elemek szinonimáinak felsorolásszerű megadását, mint a *megnyúlik* címszónál: *~t az ábrázata / az arca / a képe / az orra* vagy a *mesteri* esetében: *mesteri szinten tesz / végez / művel.* Egyes szavak csak bizonyos szólásokban szerepelnek, ezeknek általában nincs észt megfelelőjük, a szócikkekben ezért kizárólag a velük alkotott szólások és azok észt formái állnak. Ilyen címszó többek között: *mézesmadzag ◊ elhúzza a ~ot vkinek a szája előtt* tühje lubadusi andma; *a ~ és furkósbot politikája* piitsa ja prääniku poliitika.

Az észt és magyar nyelv iránt érdeklődők tábora nemcsak hiánypótló, hanem minden szempontból értékes szótárral gazdagodott az észt szerkesztők kitartó munkájának köszönhetően. Reméljük, hogy a 80 éve megálmodott szótár megjelenése további művek (mint például egy észt–magyar középszótár vagy frazeológiai szótár) sorát indítja el. Reméljük azt is, hogy ennek a nagyszerű munkának mihamarabb megjelenik a mai igényeinek megfelelő, CD-n és/vagy internetes formában is elérhető változata.

TÓTH ANIKÓ NIKOLETT

Д. В. Цыганкин: От Суры… до Мокши. Названия рек и озер Республики Мордовия. Этимологические разыскания
Издательство Мордовского университета, Саранск 2010. 108 стр.
ISBN 978-5-7103-2131-7

D. V. Cigankin, a mordvin nyelvésztársadalom doyenje újabb kötettel jelentkezett. A fáradhatatlan, 85 évesen is aktív tudós helynévtani kutatásainak újabb szintézisét adta közre. Sokoldalú toponimikai munkásságából kiemelkedik 430 oldalas szótára (*Память, запечатленная в слове. Словарь географических названий Республики Мордовия*. Саранск, 2005), amelyben a Mordvin Köztársaság 13 000 helynevét elemzi és *Память земли* c. kötete (1993), amelyben településnevekkel, mikrotoponimákkal, víznevekkel és személynevekkel foglalkozó írásait adta közre (e műben 74 folyó nevét etimologizálja).

A víznevek kutatása Cigankin egyik kedvenc területe, tanulmányaiban több száz hidronima etimológiájával foglalkozik. Munkássága azért is fontos, mert e területen a kutatók előtt még igen nagy feladatok állnak. Átfogó, nagy szintézisek eddig még nem születtek,[1] a mordvinföldi tudósok közül Nyina Kazajeva foglalkozott magas szinten e kérdéskörrel (*Эрзянские географические названия – лексико-семантическая характеристика.* Саранск, 2001; *Апеллятивная лексика в топонимии Республики Мордовия.* Саранск, 2005), de a vízneveket más helynévi kategóriákkal együtt elemzi.

Cigankin könyve 1048 címszót tartalmaz. Az egyes szócikek felépítése a következő: címszó, a hidronima lokalizációja, a folyó hossza/a tó területe, a folyó forrásának helye, etimológiai adatok. A földrajzi információk nagyon hasznosak, segítségükkel kitűnő névföldrajzi térképek szerkeszthetőek (jó lett volna akár ebbe a kötetbe is beemelni néhányat), melyek révén átfogó képet kaphatnánk az egyes etimológiai rétegek földrajzi megoszlásáról.

Ha egy hidronimának több – orosz, erza, moksa – neve van, Cigankint ezt már az adott címszóban jelzi, vö. pl. *Алатырь* (русск.), *Ратор* (э.) (11.

[1] I. K. Inzsevatov szótárában (*Топонимический словарь Мордовской АССР. Названия населенных пунктов.* Саранск, 1979) számos víznév etimológiáját adja közre, de ezek jelentős részét erős fenntartással kell kezelni. Érdemes megemlíteni M. Polubojarov könyvét (*Мокша, Сура и другие. Материалы к историко-топонимическому словарю Пензенской области.* Москва, 1992) és G. P. Szmolickaja tanulmányait. P. V. Zimin és G. V. Jerjomin etimológiai abszurditásokat tartalmazó könyvét *(Реки Пензенской области)* nem sorolhatjuk a tudományos kiadványok közé. (A kérdés szakirodalmáról: Maticsák Sándor–Nyina Kazajeva: Selected Bibliography of the Onomastics of the Uralian Languages: Mordvinic: Erza and Moksha. In: Onomastica Uralica 1b: 257–267. Debrecen–Helsinki, 2001.)

oldal); *Ёвлейка* (русск.), *Вилейка* (м.) (27); *Лей* (э.), *Ляй* (м.) (48) stb. Az erza-moksa „névjárási" megoszlás, ill. a mordvin nevek orosz adaptációjának vizsgálatához ezek nélkülözhetetlen információk.

A szótár „sava-borsa", a tulajdonképpeni nyelvészeti anyag az etimológiai részben található. A hidronimák etimologizálása nem könnyű feladat. A víznevek, főként a nagyobb folyók neve a névkincs legarchaikusabb rétegét alkotják. Ez a névréteg rendkívül nehezen változik, sokkal állandóbb, s ezáltal évszázadokra, akár évezredekre visszanyúló nyelvtörténeti kutatásokra sokkal alkalmasabb, mint például a településnevek halmaza, nem beszélve a szinte emberöltőként változó, kihaló és újra „elneveződő" határrésznevekről, illetve a politikai és társadalmi nyomásnak majdhogynem évtizedenként engedő utcanevekről. A folyónevek nincsenek kitéve a névcsere szeszélyeinek. A betelepülő új lakosság átveszi az ott élők által használt víznéveket (elsősorban a nagyobb folyók nevét), esetenként saját nyelve hangtani és névrendszertani képére formálva azt. Az etimológiai fejtőmunka ugyanakkor nehéznek is bizonyulhat, mert – éppen archaikusságuk, esetenként már nem létező nyelvhez kapcsolásuk miatt – sokszor hiányzik a jelentéstani háttér, a hangváltozások eltérhetnek a megszokottól, a nyelvi kölcsönzések nem a közszavakéhoz hasonlóan mennek végbe, s analógiát sem mindig lehet könnyen találni.

Mordvinföldön hat víznévi réteg él együtt. Ezek egy része ma már nem létező nyelvekre vezethető vissza több-kevesebb bizonyossággal (az ún. Volga–Oka népességhez kapcsolható nevek, balti és iráni nyomok), másik, jóval nagyobb halmaza pedig a térségben ma is jelen lévő népek (mordvin, orosz, volgai török) által adott nevek. (Ez a kronológiai egymásra rétegződés nemcsak a víznevekre igaz, hanem a településnevek rendszere is így modellálható.) Ez a hat réteg mennyiségben és minőségben, keletkezéstörténeti kategóriákban és szerkezeti felépítésben nagymértékben különbözik egymástól. Az első három (premordvin) réteghez tartozó nevek Mordvinföldön két-három tucatot tesznek ki mindössze, a volgai török réteghez teljes bizonyossággal szintén kb. ennyi sorolható, míg a mordvin és orosz nevek megszámlálhatatlanul nagy halmazt alkotnak.

Árnyaltabb képet kapunk, ha az etimológiai-kronológiai rétegeket összevetjük a folyók nagyságával, hosszával. Azt tapasztaljuk, hogy a térség nagyobb folyói közül sok neve ismeretlen eredetű vagy bizonytalan etimológiájú, s ahogy haladunk a kisebb vízfolyások felé, az etimológiák egyre biztosabbá válnak, a nevek egyre átláthatóbbak lesznek. Ez természetesen nem „mordvinföldi specialitás", hanem általános érvényű jelenség, hiszen minél nagyobb, hosszabb, jobban hajózható, gazdasági tevékenységre jobban alkalmas egy folyó, annál valószínűbb, hogy már a régmúlt korokban is megne-

vezték, s ez a név évszázadokon, évezredeken át többé-kevésbé változatlan formában a mai napig megőrződött, habár eredeti, köznévi jelentését már réges-rég elveszítette. A kisebb folyók, patakok, egy-egy település határában található vízfolyások ezzel szemben viszonylag jól köthetők egy-egy nyelvhez, azaz etimológiailag jobban átláthatók, viszonylag fiatal nevek.

Cigankin szótárának etimológiai megbízhatósága vegyes képet mutat. A névanyag legnagyobb részét a kisebb folyók, patakok etimológiailag áttetsző, mordvin eredetű nevei alkotják, ezeket a szerző nagy filológiai pontossággal mutatja be. Ezek a nevek szemantikailag változatos képet mutatnak, az előtagok jelentése alapján a legjelentősebb kategóriák a következők: az objektum mérete, nagysága, formája: *Инелей* < *ине* 'nagy', *лей* 'folyó' (30), *Кувакалей* < *кувака* 'hosszú' (42); minőségi jellemvonások: *Равжалей* < *равжа* 'fekete' (71), *Шуварка* < *шувар* 'homok' (99), *салолей* < *сал* 'só' (76), *Тантейлей* < *тантей* 'finom, édes' (85), *Коськеляй* < *коське* 'száraz' (41); a vidék állatvilágát tükröző nevek: *Карголей* < *карго* 'daru' (35), *Овтолей* < *овто* 'medve' (62), *озязлей* < *озяз* 'veréb' (62); a vidék növényvilágát tükröző nevek: *Кузлей* < *куз* 'lucfenyő' (44), *Лепелей* < *лепе* 'éger' (48), *Пичелей* < *пиче* 'erdei fenyő' (67), *Тумалейка* < *тумо* 'tölgy' (89), *Канстъ эрьке* < *канстъ* 'kender', *эрьке* 'tó' (35); metaforikus megnevezések: *покшсельме* < *покш* 'nagy', *сельме* 'szem' (68) stb.

Hasonlóan problémamentesek az átlátható orosz eredetű etimológiák, pl. növénynevek: *Дубовое* < *дуб* 'tölgy' (26), *Камышлейка* < *камыш* 'káka, nád' (34), *Клюквенное* < *клюква* 'áfonya' (40), *Медведка* < *медведка* 'medvesző' (55), *Хмелёвка* < *хмель* 'komló' (93); állatnevek: *Грачевник* < *грач* '(vetési) varjú' (24), *Куликовка* < *кулик* 'szalonka' (44); a víz színe: *Белое* < *белое* 'fehér' (14), *Чёрная* < *чёрная* 'fekete' (94), *Ржавец* < *ржавый* 'rozsdás' (73), *Светлое* < *светлое* 'világos' (78); hőfok: *Холодные Ключи* < *холодный* 'hideg', *ключ* 'forrás' (93); mélység: *Глубокая* < *глубокая* 'mély' (24); méret: *Большое* < *большое* 'nagy' (16); alak: *Кривое* < *кривое* 'görbe' (42), *Кругленькое* < *круглый* 'kerek' (42); a meder anyaga: *Глинище* < *глина* 'agyag' (24), *Каменная* < *камень* 'kő' (34) stb.

Az etimológiailag átláthatlan nevek megfejtése során rendkívül fontos a „névrendszerkényszer" szem előtt tartása. Nagyon nehéz elfogadni azokat a – szemre akár tetszetősnek is tűnő – névfejtéseket, amelyek ellentmondanak az adott területen honos névrendszerek szabályainak. Ha például a mordvinföldi, szintagmatikus szerkesztéssel létrejött, kétrészes nevek második tagja földrajzi determináns, első eleme pedig általában a víz tulajdonságát írja le, akkor ebbe a „képletbe" nem lehet beilleszteni a *Вармазей* (< csuv. *вар* 'mélyedés, folyómeder' + md. *мазя* 'sekély, lapos' megfejtési kísérletét (18).

Ugyancsak rendszeridegen a *Шуструй* (100) eredetével kapcsolatos hipotézis (< fgr. **šu-* 'folyó, víz'+ *струй* < or. *струиться* 'árad, folyik, ömlik'), valamint a *Салазгорь* (76) etimológiája (< tör. *сала* 'mellékfolyó' + *ас* formáns + mdM *керьге* 'falu' stb.

Cigankin etimológiai módszerének legnagyobb hátránya a szavak feldarabolása. Elfogadhatatlan például a *Кандарша* (35) három önkényesen tagolt elemre osztása: or. *конда* 'nem mocsaras fenyőerdő' + fgr. **är* 'folyó, patak' + *ша* formáns, vagy a *Пензятка* etimológiája: md. *пень* 'vminek a végén lévő' + *сара* 'mellékfolyó' + *тка* formáns (66).

Még rosszabb a helyzet az így leválasztott finnugor (ősmordvin?) eredetű elemek hitelességét illetően. Cigankin egy-egy, általa önkényesen kiragadott szóelemnek a létezését valamilyen finnugor nyelvből vett adattal próbálja igazolni, vö. pl. *Визляйка* (20), amelynek első eleme, a *виз* szerinte egy fgr. eredetű, valószínűleg valamilyen hidronimikus jelentésű szóra vezethető vissza (~ osztj. *выс* 'tavak közti folyó', zj. *вис* 'folyó oldalága'), második eleme pedig a md. *ляй* 'folyó' lexéma. Hasonlóképpen elfogadhatatlan etimológiák: *Калыша* (34) < fgr. **kole,* vö. osztj. *кал* 'mocsár, ingoványos terület' + *ша* < uráli **sa, so, sav, sov* 'patak'; *Кокшалейка* (40) < fgr. **kok* 'ingovány, láp', vö. osztj. *когэ* + *ша* formáns + md. *лей* 'folyó' + *ка* formáns; *Кондарша* (41) < fgr. **konta* 'ház, telek' ~ fi. *kontu* 'ház, telek' + **ar* 'folyó, pocsolya' ~ **järve* 'tó' + *ша* formáns; *Нулуй* (61) < fgr. **nul* ~ cser. *нол* 'jégtáblák közti szabad víz', osztj. *нёл* 'forrás', vog. *нол* 'vízfolyás' + **uj* ~ osztj. *уй* 'folyómeder', vog. *ов* 'vízfolyás'; *Пиксаур* (67) < uráli **pi-* ~ szam. *би, пи* 'folyó, víz', **-ksa* ~ cser. *икса, икша* 'öböl', **ur* ~ osztj. *уры* 'száraz folyómeder'; *Пьяна, Пияна* (71) < uráli **pi-* ~ szam. *би, пи* 'folyó, víz', **jana* ~ fi. *jänkä,* szam. *jäŋk* 'mocsár' stb.

A szerző ugyanezzel a módszerrel dolgozik az egyelemű nevek esetében is. Ennek talán legriasztóbb példája a *Сивинь* (79) folyónév etimológiája. Cigankin szerint a *сиви-* tő finnugor eredetű, ezt a finn *sivujoki* 'mellékfolyó' előtagjával, az 'oldal-, mellék-' jelentésű lexémával rokonítja! A hangtani szabályszerűséget mellőzve kapcsolja össze a *Киша* hidronimát (39) a cser. *икса, икша* 'öböl' szóval (ugyanezt látja bele a *Пиксаур* folyónévbe is). Szemantikai képtelenség a *Пелька* (65) névnek a fi. *puoli* 'fél' szóval való összekapcsolása. Semmi nem indokolja a *Потиж* (69) név szétdarabolását, s az így kapott első elemnek az osztj. *нăт* 'vminek az alapja, mélye, vége' szóval való rokonítását stb. Ezt a sort, sajnos, hosszan folytathatnánk.

A mordvinföldi víznevek között elkülöníthető egy olyan ősi réteg, amely nagyfokú hasonlóságot mutat Oroszország európai területének bizonyos típusú hidronimáival. Ezek a nevek egyrészt etimológiailag átláthatatlanok,

egyetlen ma ismert nyelvből sem vezethetők le, másrészt pedig alaktani egyezések kapcsolják össze őket: a nevekben elkülöníthető szuffixumok -CV alakúak és *-a*-ra végződnek (*-da, -ga, -ma, -sa, -ša, -za, -ža*, az egyetlen kivétel az *-im)*. Az alakilag összetartozónak tűnő nevek széles sávja Észak-Oroszországtól Moszkván, Jaroszlavon, Kosztromán, Nyizsnyij Novgorodon és Rjazanyon át egészen Mordvinföld déli határáig húzódik. A mordvinföldi víznevek közül az alaktani kritériumok alapján valószínűleg e régi, az ún. Volga-Oka népesség rétegébe sorolható: *Аморда; Юзга, Луньга, Ожга, Вяжга; Атьма, Чашельма, Лосьма, Лухма, Лястьма, Пырма; Альза; Кулдым, Шадым*. E nevek egy részét Cigankin kevésbé meggyőző finnugor, mordvin, ill. volgai török etimológiákból vezeti le: *Юзга* ~ zj. *южа* 'ingovány, láp' (101); *Ожга* ~ cser. *важ, вож* 'forrás; folyóág', zj. *вож* 'torkolat' (62); *Лухма* ~ fi. *lahti* 'öböl' (51); *Шадымка* ~ mdM. *шада* 'tavaszi áradás' (96); *Аморда* < tör., vö. mong. *амыр* 'csendes, nyugodt' (12) stb.

Sajnos, a mordvinföldi víznevek etimológiai vizsgálata során sok bizonytalansággal, a nyelvtörténeti-etimológiai műhelyek hiánya miatti zavarokkal találkozhatunk. Téves etimológiák mindig is voltak, ma is vannak, s valószínűleg a jövőben is fognak születni, hiszen tévedhetetlen nyelvész, tévedhetetlen etimológus nincs. Azt gondolom azonban, hogy a mordvinföldi névtan művelői által közreadott jó, megbízható névfejtések még nem érik el a kívánatos arányt, még mindig sok a népetimológia, az önkényesen, a nyelvi törvények figyelmen kívül hagyásával készített szófejtés.

D. V. Cigankin most ismertetett kötete és korábbi munkái hiánypótló jellegűek, a mordvinföldi névtani kutatások egyfajta szintézisét jelentik. Feltétlenül dicsérendő adatgazdagságuk, pontos filológiai felszereltségük. Körültekintő munka eredményei a mordvin és orosz etimológiák, ugyanakkor vitára késztetnek a régebbi rétegekhez tartozó hidronimák megfejtési kísérletei. Cigankin professzor legújabb kötete mindezen hibák, bizonytalanságok ellenére is a mordvinföldi víznévi kutatások fontos szótára lesz.

MATICSÁK SÁNDOR

А. К. Матвеев: Географические названия Урала. Топонимический словарь

Издательство СОКРАТ, Екатеринбург 2008. 351 стр.
ISBN 978-5-88664-299-5

Az uráli helynévszótár első kiadása 1980-ban jelent meg Szverdlovszkban. Szerzője Alekszandr Konsztantyinovics Matvejev volt, aki akkor már a szverdlovszki Uráli Egyetem orosz és általános nyelvészeti tanszékének vezetője volt. Erről a könyvecskéről akkor Kálmán Béla írt recenziót (NyK 84 [1982]: 281–282). A második kiadás 1987-ben, a harmadik 2008-ban, de már a régi nevét viselő Jekatyerinburgban jelent meg. Az átdolgozások és a bővítések egyre nagyobb terjedelművé tették a munkát, a könyvecskéből könyv lett. Kibővült a könyvjegyzéke is, ez annak is köszönhető, hogy a szovjet korszakban jórészt elérhetetlen nyugati szakirodalom beszerezhetővé vált.

A szerző ekkor már a legmagasabb tudományos címeket elért nyugalmazott professzor volt, az orosz akadémia levelező tagja, az Orosz Föderáció érdemes tudósa, a filológia tudományok doktora. Mindenekelőtt azonban olyan kutató professzor volt, aki elsőként kezdeményezte az Urál-vidék orosz nyelvjárási szókészletének és helyneveinek kutatását. Ezzel a folyamatosan bővülő kutatói programmal megalapította az uráli (jekatyerinburgi) helynévtani iskolát. 1959-ben megjelent kandidátusi disszertációjával *(Финно-угорские заимствования в русских говорах Северного Урала* [Finnugor átvételek az Északi-Urál orosz nyelvjárásaiban]) alapozta meg azt a kutatói programot, amely finnugor szempontból is figyelemre méltó.

1961-től kezdve (idén lesz ennek 50 éve) minden nyáron, többször is (77-szer!) terepmunkára ment hallgatóival és kollégáival, hogy a ciszuráli, uráli és transzuráli térség, valamint az orosz északi nyelvjárásait és helyneveit a helyszínen tanulmányozzák. A terepmunkák során nagyon jelentős helynévanyagot is gyűjtöttek. Ők járhattak a legnehezebb szovjet időkben, még a lágerközpont 1960-as bezárása előtt (1955–1956-ban) az uráli (ivgyeli) manysiknál. Felbecsülhetetetlen jelentőségű helynévanyagot gyűjtöttek fel a Felső-Lozva, Felső-Szoszva, a Felső-Pelim és a Felső-Visera akkor még hagyományos réntartó vadász életmódot élő manysi őslakosaitól. De a tavdai, a pelimi és a csuszovajai helyneveket is feldolgoztatta. Ennyi helynévanyag (kb. 2 millió cédula) birtokában már neki lehetett állni megírni az északi orosz nyelvjárások szótárát több kötetben, és azokat a helynévszótárakat, amelyek hosszú időre legfontosabb kézikönyveink lesznek ebben a témában: *Географические названия Тюменского севера* [A tyumenyi észak földrajzi nevei]

(1997), *Георафические названия Свердловской области* [A Szverdlovszki Terület földrajzi nevei] (2007), valamint a most ismertetendő szótár.

Ezzel a témával szorosan összefügg az a kutatási program, amelynek keretében több kötetben feldolgozta az északi orosz szókincs finnugor (balti-finn, lapp, permi, obi-ugor, nyenyec) szubsztrátumra visszavezethető szavait és helyneveit (*Субстратная топонимия Русского Севера* [Az orosz észak szubsztrátum helynevei] 2001, 2004). Az uráli őstörténet, a kihalt finnugor nyelvek problémája, a térség preorosz lexikája, az orosz archaizmusok, mind olyan kérdés, amely a mai napig aktuális kutatási téma. Saarikivi feltételezése a dvinai lapp és a paleoeurópai szubsztrátumról (*Substrata Uralica* 2006), Helimszkij javaslata (*Вопросы ономастики* 2006) a finnugor nyelvek északnyugati csoportjáról (balti-finn–lapp csoport helyett északnyugati vagy felső-volgai csoportot javasol, beleértve a kihalt lopj, toima, merja, tverj nyelveket is) Matvejev kutatásai alapján vált felvethetővé. A gyér számú hanti szubsztrátum helynév kimutatása az Urál két oldaláról szintén érdekes és kutatandó felvetése. Nem lehet megfeledkezni arról a tudománytörténeti tényről sem, hogy Matvejev találta meg 1963-ban az utolsó kamassz beszélőt, majd erről értesítette a tartui nyelvészeket, akik közül aztán Ago Künnap jelentős nyelvi anyagot gyűjtött az ő híradása alapján. Tudomásom szerint Matvejev kamassz anyaga még feldolgozatlanul van meg a jekatyerinburgi archívumban.

Manysi helynévszótára már kész volt, amikor jött a szomorú hír, hogy 2010. október 9-én Jekatyerinburgban 84 éves korában meghalt Alekszandr Konsztantyinovics Matvejev. Halálával nagy veszteség érte nemcsak a tanszéki munkatársakat, akik közül szinte mindenki Matvejev tanítvány, hanem az uráli helynévtani kutatókat is, mert tudományos módszerekkel megalapozott helynévetimológiái nagyon magasra állították a mércét. Hagyatékának teljeskörű feldolgozása és kiadása az utókor feladata lesz.

A még életében megjelent harmadik kiadású uráli helynévszótára 1159 +1 (Urál) helynevet tartalmaz nemcsak az Urál-hegységből, hanem a ciszuráli és transzuráli részről is. A szótár felépítése hasonló az eddigiekhez, a nagybetűs vastagított címszó után a helynév fajtája olvasható, majd a földrajzi elhelyezkedés egy nagyobb földrajzi helyhez viszonyítva, ezután következik az etimológiai magyarázat.

A szótárban az orosz eredetű helynevek száma 327, ezek közül néhány példa: *Золотой Камень, Александровская сопка, Варсанофьевой, Медведь-Камень, Хрустальная; Александровск, Верещагино, Верхнеуральск, Горнозаводск, Чайковский; Павинское, Сырковое; Княспинские; Рудничный, Синегорский, Хризолитовый; Летняя, Сибирка, Роговая, Усолка; Долго-*

деревенское, Елизарово, Ермаки, Ермакова, Ермаковка, Ермаково, Петрокаменское; Гороблагодатская; Кедровый Спой, Росомаха, Ягодный.

A finnugor helynevek száma 436, ezek közül a legtöbb manysi eredetű helynév (201). Ez nem véletlen, az Urál helyneveinek majdnem egyötöde az Északi-Urál régi lakóira utal, a manysik a középkorban még az Urál mindkét oldalán éltek, a Káma felső folyásától kezdve az Urálon túl, a Jekatyerinburgtól északra lévő középső-uráli területeken is. A manysi folyóneveket a *я, е* 'folyó' jelentésű szóról, a hegyneveket a *нёр* 'alpes-jellegű hegy', a *сяхл* 'kis csúcs', a *нёл* 'előhegység' determinatívumról lehet felismerni, ha a kéttagú helynév második tagjaként fordul elő a helynévben. Az egytagú helynevek etimológiai elemzése már nehezebb, de a szerző a régi manysi nyelvjárási formák alapos ismeretében jól foglal állást ebben a kérdésben.

A komi helynevek száma 105, például: *Ыджыдпарма, Кожимиз, Торрепоррейз, Педыиз; Вуктыл, Чердын; Майкор; Войкар, Ёлва, Катышор, Косью; Шурышкары*. Nyenyec eredetű helynév 73 van a szótárban: *Сиртяпэ, Манарага, Пайер; Воркута, Нарян-Мар, Салехард; Нерусовейто; Нярмаяха, Осавэйяха, Коротаиха, Юнъяха*. Hanti helynév 57 olvasható: *Сатмони, Харнаурдыкев; Вылпосл, Нарыкары, Пугоры, Катровож, Мужи; Вандмтор, Ендра; Лонготъеган, Харъёган, Ница.*

A Dél-Urálban a törökségi helynevek száma uralkodik (286), ezek közül baskír 168. A baskír hegynevek felismerhetők a *тау* 'hegy' determinatívumról, például *Актау* 'Fehér-hegy', *Алатау* 'Tarka-hegy', *Аштау* 'Ferde-hegy, *Улутау* 'Nagy-hegy', *Уразытау, Уралтау* 'Urál-hegy, *Урмантау* 'Erdő-hegy', *Ямантау* 'Rossz-hegy', *Янгантау* 'Égett-hegy'. További baskír helynevek: *Катайск, Чельябинск; Кандрыкуль, Сарыкуль, Иткуль; Бурибай, Юрма; Кизил, Юрмыч, Карагай, Шарташ*. A tatár helynevek száma 49, pl. *Чулкова, Абдулино, Ялуторовск, Кисегач, Буланаш, Урень-га, Алабашка, Ирень*. 21 kazah eredetű helynév is van, pl. *Айдарлы, Кувандык, Жетыколь, Акбулак, Зингейка, Караганка, Мугоджары*. Egyéb törökségi helynév 48, pl. *Карандаш, Хафизова, Белебей, Саракташ, Хабарчиха, Караульское, Алтай, Катарач, Турузбаевка*. A maradék helynevek közül több mint 30 bizonytalan eredetű, néhány az előbb fel nem sorolt nyelvekből magyarázható (cseremisz, iráni, arab), és van 36 keresztutalás is.

A szerző kiválóan ismeri az orosz, a finnugor és turkológiai helynévfejtő irodalmat, nagyon sok etimológiánál több lehetőséget is mérlegel, vagy további kutatásokat szorgalmaz. Sajnos a korábbi kiadásokból örökölt, néhány nehezen valószínűsíthető magyar etimológia azonban benne maradt a szótárban: *ар < ár, Инз-ер, Унг-ар < ár, магаш < magas, уары < vár, ут-ка < út.*

A helynévfajták alapján a szótárban 414 víznév van, ebből 330 folyónév (pl. *Глухая Вильва, Журавлик, Исеть, Косьва, Лагорта, Менгквъя, Неркаю, Серебрянка, Хуутаяха, Шоганъеган*), 70 tónév *(Варчато, Шигирское, Ялпынгтур, Кызылташ; Быстрый танып, Лимбяяхя, Торговая),* 5 pataknév *(Чизма, Чумкасная),* 4 mocsárnév *(Терсутское),* 3 víztározónév *(Ириклинское водохранилище),*1-1 folyómedernév *(Хаманельская Обь),* öbölnév *(Байдарацкая губа, Хайпудырская губа),* tengerszorosnév (Югорский Шар), forrásnév *(Грубею)* és kanálisnév *(Ушковская Канава).*

A településnevek száma 392, ebből a közigazgatásilag különböző fajtájú falunév 272 (pl. *Сотник, Тимкапауль, Халасьпугор, Городище, Бурибай, Малышева, Монетный, Углеуральский, Боксисты, Менделеево, Халилово; Адриановичи, Всеволодо-Благодатское, Караульское, Няксимволь, Овгорт, Шарлык*). A városnevek száma 120 (pl. *Медногорск*), ezeken belül találhatók például a forradalmi szovjet korszak városnevei: *Красновышерск, Красногорское, Краснокамск, Краснотурьинск, Красноуральск, Красноуфимск.* Közigazgatási név az útnév *(Бабиновская дорога),* a vasúti megállónév *(Вершина, Подволошная, Сан-Донато, Усте-Аха),* ill. területnév *(Ханты-Мансийский автономный округ, Ямало-Ненецкий автономный округ),* köztársaságnév *(Коми),* és van egy határnév is (*Чёртого Городище*).

A várakozásnak megfelelően a hegynevek száma is magas: 283, ezek között van hegynév *(Муравьиный Камень, Народная),* hegyvonulatnév *(Овинпарма, Весёлые горы, Жукатау, Кедровый Спой, Малдынырд, Мугоджары, Поясовый Камень),* hegyláncnév *(Гуляющине горы, Минисей),* elágazásnév *(Хумбуйпиахвтас, Элихоталэкванёл),* sziklanév *(Говорливый Камень, Писанец, Писаный, Шайтан),* hegytömbnév *(Магнитная, Сыумкев),* platónév *(Испытателей природы),* síkságnév *(Большеземельская тундра),* bányanév *(Гумешки),* valamint 2 szigetnév *(Вайгач, Торасавэй)* és 1 félszigetnév *(Ямал).*

A könyvet egy 114 tételes irodalomjegyzék zárja, a téma csaknem teljes, fontos könyvészete fel van sorolva, itt kapott helyet a rövidítésjegyzék, a közigazgatási felosztás rövidítésének jegyzéke és a legfontosabb nyelvészeti szakkifejezések magyarázata is, mint azt már az előző hasonló témájú munkáinál megszokhattuk. Az uráli helynévszótár hosszú időre a térség helyneveivel foglalkozóknak alapvető szakirodalma lesz, az érdeklődő orosz nagyközönség számára helytörténei érdeklődésüket kielégítő olvasmány (8000 példányban jelent meg), a mi számunkra azonban az uráli helynévtan egyik legfontosabb kézikönyvévé vált.

B. SZÉKELY GÁBOR

Szofja Onyina: Szinjai hanti társalgási szótár
(nyelvtani vázlattal és szójegyzékkel)
A bevezetőt írta: Csepregi Márta. Szerkesztette: Ruttkay-Miklián Eszter.
Budapesti Finnugor Füzetek 20. Budapest 2009. 87 l.
ISBN 978-963-463-919-0

A szerző 2003 és 2007 között az ELTE Finnugor Tanszékén dolgozott anyanyelvi lektorként. Oktatói munkája hívta életre ezt a kiadványt, amely elsősorban diákok számára készült – tudhatjuk meg Csepregi Márta előszavából.

A vékony kis könyvecske hat fejezetből áll. A *Bevezető*ben (7–9) ismereteket szerezhetünk a hantik lakhelyéről, nyelvjárásaikról, megismerhetjük a kiadvány keletkezésének körülményeit, valamint a szinjai nyelvjárás kutatásának rövid történetét. Megtudhatjuk, hogy a Szinja folyó mentén megőrződött a hagyományos életmód, mivel ásványkincsek hiányában ezt a területet nem érintette az iparosítás. Az utolsó sorokból kiderül, hogy a kötethez CD is készült. Értékes a *Bevezető* végéhez csatolt válogatott szakirodalmi jegyzék (a 9. lapon), hiszen a legfrissebb tanulmányokat, valamint a központi település, az 1500 fős Ovgort honlapjának elérhetőségét is közli a szerző.

A *Hangtani vázlat*ban (10–21) gyakorlati szempontból igen jónak találom az egyes mássalhangzók ellentéteinek illusztrálását, valamint a hosszú–rövid magánhangzó-ellentéteket ismertető táblázatokat. A fonémák jelölését három oszlopban szemlélteti Onyina: Steinitz első szinjai gyűjtésének, a DEWOS és a jelen közlemény cirillbetűs jelölését hasonlíthatja össze az olvasó. Már ebben a részben is kitűnik a kiadvány egyik erénye: áttekinthető szerkezeti felépítése.

A nyelvtani táblázatok fejezetben (22–49) nyolc szófaj (főnevek, melléknevek, névmások, igenevek, igekötők, határozószók és névutók) bemutatását végzi el a szerző – bőséges példatárral szemléltetve alaki sajátosságaikat és mondatbeli szerepüket. Az igéknél a táblázatok mellett talán nem ártott volna néhány soros eligazítás az olvasók számára a passzívum használatáról. A főnévi igenév és a határozói igenév mondatbeli funkcióit példákkal igazolta Onyina, erre szükség lehetne a melléknévi igenévvel kapcsolatban is (43–47). Hiányolom a számnevek rövid ismertetését (akár a nyelvtani táblázatok, akár a témakörök között). A könyvnek ezt a fejezetét a funkcionális szemlélet jellemzi: a szófajokat elsősorban mondatbeli szerepük szerint rendszerezi a szerző. Viszonylag részletesebb a nyelvtani rész a szójegyzékhez képest. Kissé zavarónak találom a 48. lapon a „minőséget kifejező határozószók” kifejezést, itt inkább a mód- ill. állapothatározó-szó lenne a helyesebb kifeje-

zés. Az egységesség érdekében a többi határozószóhoz hasonlóan itt is föl lehetett volna tüntetni, hogy milyen kérdésre ad választ (Hogyan? Miként? Milyen módon? Milyen állapotban?).

A *Hanti–magyar társalgás* (50–65) című fejezet tizenhét témakört ölel fel (1. Köszönés, ismerkedés, 2. Nyelv, 3. Életkor, rokonság, 4. Ház, 5. Edények és ételek, 6. Élelmiszerboltban, 7. Áruházban, 8. Ajándékok, 9. Kórházban, 10. Tanulás, 11. Réntartás, 12. Vadászat, 13. Halászati módok, 14. Növényvilág, 15. Városban, 16. Az órán, 17. Időjárás). Ezek közül a hantik hagyományos életét bemutató 11–13. rész érthető módon viszonylag terjedelmesebb a többihez képest, míg a 7. és a 15. lényegesen kevesebb szót, illetve kifejezést tartalmaz.

Végül két szójegyzékkel zárul a kötet. A *Hanti–magyar szójegyzék*ben (66–79) áttekinthető módon három oszlopban szerepelnek a szavak: a cirillbetűs adatok mellett a DEWOS elveit követő latinbetűs megfelelők, majd a magyar jelentésük olvasható. A *Magyar–hanti szójegyzék*ben (80–87) a cirillbetűs adatok és magyar megfelelőjük található.

Néhány elütés, apróbb hiba maradt a könyvben: a 29. oldalon a felsorolásból lemaradt az 1. szám, az 53. lapon az ’akar’ ige hanti megfelelőjébe keveredett egy latinbetű *(f)* a cirillbetűkkel, a 63. lapon pedig a Szinja folyó nevéből maradt ki egy betű. Mindezek ellenére rendkívül hasznos és értékes könyvet vehet kezébe az érdeklődő olvasó; annál is inkább, mert Szofia Onyina ezzel a kiadvánnyal létrehozta saját nyelvjárásának fonematikus, cirillbetűs ábécéjét és vázolta nyelvtani rendszerét is.

RUSVAI JULIANNA

Masztorava
(Erza és moksa népköltészeti anyag feldolgozásával írta Alekszandr Markovics Saronov. Erza-mordvinból fordította Dugántsy Mária)
A világ eposzai 7. Európai Folklór Intézet – L’Harmattan. Budapest 2010. 494 l. ISBN 978-963-887-996-7

A Masztorava (’Földanya’) című eposz eredeti változata 1994-ben jelent meg Szaranszkban. Erza nyelven született meg, de „összmordvinnak” tekinthető abból a szempontból, hogy közös erza-moksa folklórkincsre támaszkodik; moksa népi énekeket is magába olvaszt. Az eposz moksa fordítása 2001-ben jelent meg, az orosz verzió pedig egészen 2003-ig váratott magára. Az eposz magyar változata hosszú évek fordítómunkájának eredményeként szü-

letett meg, Dugántsy Mária tolmácsolásában juthatott el 2010-ben a magyar olvasókhoz, a L'Harmattan kiadó és az Európai Folklór Intézet közös sorozatának (A világ eposzai) 7. köteteként. Azért is különösen jelentős, hogy létrejött a magyar fordítás, mert így mindhárom mordvin eposz: Szijazsar (eredeti: 1960; magyar nyelven: 1984), Ének Tyustya fejedelemről (1991; 1999) és Masztorava (1994; 2010) elérhetővé vált a magyar olvasóközönség számára.

A magyar kiadás utószava (Dugántsy Mária és Sándorfi Veronika munkája) bemutatja a mű megszületésének történetét és a mordvinok ősi hitvilágát. Ez a rész nagy segítséget jelenthet a magyar olvasó számára az eposz világában való eligazodáshoz. Megismerhetjük belőle a fontosabb mordvin népköltészeti műfajokat (elsősorban szertartásos és epikus költészet) és a mitológiai világ felépítését.

A mordvin értelmiség nemzeti eposzként tekint a Masztoravára. Létrejöttét számos kísérlet előzte meg. Az utószó ezekről az állomásokról is részletesen beszámol. Vaszilij Kuzmics Radajev volt az első, aki kísérletet tett egy ilyen epikus mű összeállítására-megírására, Szijazsar című eposza 1960-ban jelent meg (második kiadása pedig 1973-ban). A munka körül nagy vita alakult ki, a kritikusok elsősorban azt kérdőjelezték meg, mennyiben tekinthető népi/nemzeti eposznak a mű. Ugyanis a cselekmény csak részben épült népköltészeti forrásokra, Szijazsar alakja és a történetek is nagyrészt Radajevtől származtak.

A második kísérlet szintén Radajev nevéhez fűződik, a mordvin néphagyomány nagy alakjáról, Tyustya (ill. Tyustyán) fejedelemről szól az újabb eposz. Az irodalomkritikusok azonban ezt sem tekintik nemzeti eposznak, mivel a munka töredékes, Radajev nem tudta befejezni alkotását.

A nemzeti eposz összeállításának projektje 1969-ben indult el, egy egész kutatócsoport vett részt a munkában. Alekszandr Markovics Saronov, akinek a nevéhez a Masztorava ma fűződik, 1974-ben vette át az anyaggyűjtés és -rendezés irányítását. Az eposz összeállítási munkálatai során különböző folklórszövegeket használtak fel, többek között kozmikus énekeket, istenekről és hősökről szóló regéket és történelmi tárgyú dalokat. Az az érdekes, hogy nemcsak népköltészeti alkotásokat alkalmaztak, hanem igyekeztek ötletet meríteni a különböző népszokásokból, hiedelmekből. A gazdag folklórhagyomány miatt a szerkesztői munka a különböző változatok egyeztetéséből, egységes szerkezeti egésszé való összegyúrásából állt. Az eposz a mordvin mitológiát egyfajta megközelítésből mutatja be, forrásaként szolgáltak mind moksa, mind erza szövegek.

A magyar fordítás az eredeti mintájára szintén közli az eposzban leggyakrabban előforduló neveket, az egyes részek rövid tartalmát, valamint a műben felhasznált anyag lelőhelyeit.

Az eposzban előforduló nevek, istenek és mitológiai lények, valamint emberek és állatok csoportokra vannak felosztva, az istenek esetében a két gonosz erő megnevezése az eredeti mintájára külön alcsoportot alkot. Az embereknek és az állatoknak csak a neve szerepel, a mitológiai lények listája azonban kiegészül magyarázatokkal. Az istenek magyar és erza neve(i) mellett szereplő információ segíti az olvasót, hogy a mordvin világképben elhelyezze az adott szereplőt. Egy kis következetlenséget lehet megfigyelni a nevek átírásában, míg az eposz szövegében például Szjatkinye szerepel, addig a mű végén a lista már Szatkine formában említi az egyik női hőst (elsősorban a palatalizált mássalhangzók átírásában jelentkezik ez a kettős megoldás). A beszélő neveket a fordító olykor eredeti formájában használja például Kardaz-Szjarkó/Kardó-Szjarkó, máshol a magyar megfelelőt alkalmazza: Istállóanya. A kötet végén található lista következetlenül közli a szereplők nevét, az erza elnevezéseket használja olyan esetekben, mint Varmava (’Szélanya’) és Velava (’Faluanya’), amelyek az eposz szövegében csak magyarul fordultak elő, ugyanakkor például Kardaz-Szjarkó esetében meg sem említi az Istállóanya formát. A szereplők pontos azonosításához célszerű lett volna az eposz végi listában az összes alkalmazott névváltozatot felsorolni.

Az énekek rövid tartalmának közlése segíti az olvasót az eposz általános szerkezetének áttekintésében.

A tizennyolc ének három nagyobb részre osztható. Az első egység, az első három ének a világ keletkezéséről, a szokások kialakulásáról mesél. A második egység énekei történeti jellegűek. A negyediktől a tizedik énekig az események központjában a legendás vezér, Tyustya áll. A tizenegyedik énektől pedig a Tyustya utáni idők harcait ismerhetjük meg, amelyeket erős amazonok vezetnek.

A források közlése is utal arra, hogy gondos kutatómunka áll az eposz összeállításának hátterében, Saronov az összegyűjtött folklórkincs szerves egésszé gyúrásában töltött be fontos szerepet.

Az eposznak összetettsége és a belesűrített kulturális tudás sokrétűsége miatt számos olvasata lehet. Különösen érdekes a női sorsok szemszögéből megvizsgálni a Masztoravát. A szempontot – többek között a szó ’földanya-anyaföld’ jelentése miatt – maga a cím is kínálja, másrészről az utószó írói felhívják rá a figyelmet, hogy milyen kiemelt szerepet töltenek be a női alakok a mordvin népköltészetben. A nők azok, akik összekötő kapcsot jelentenek a különböző világok között (többek között a túlvilág és az élők birodal-

ma közt), valamint nagyon gyakran áldozati szerepet töltenek be, valamilyen építményt vagy egy egész várost (pl. Kazányt) csak úgy lehet megépíteni, ha befalaznak egy lányt Masztoravának szánt áldozatul.

A fordítás minden szempontból minőségi, élvezetes formában adja vissza a metaforikus erza kifejezéseket: „fényes lélek", „selyem vér", „szabadítsátok ki/a feltört mogyoró szavakat", „keble lágy, omló vaj", „Férjem, én szép máklevelem". A kötetben található néhány helyesírási, tipográfiai hiba, elírás, ezek azonban nem zavarják az eposz élvezetét. Segíthette volna viszont az olvasót a lábjegyzetek, magyarázatok beillesztése.

A kiadás a sorozat többi kötetéhez hasonlóan puritán kiállítású, mindazonáltal igényes, egyedül a ragasztott gerinc jelenthet hosszú távon problémát, egy csaknem ötszáz oldalas munkáról lévén itt szó. A díszes erza változattal összehasonlítva abban is különbözik a magyar kiadás, hogy fekete-fehér illusztrációk szerepelnek benne, amelyeket Becker Helle alkotásai, aki korábban az *Ének Tyustya fejedelemről* című kötetet rajzait készítette.

A kötet előszavában Dugántsy a mordvinok népköltészetének művészeti enciklopédiájának nevezi az eposzt. A gazdag folklórkincset magában foglaló mű mintha egy kiállításra invitálna minket, amely emberi sorsokat villant fel előttünk, átszőve a mordvinok (mitologikus) világképével és gondolkodásmódjával. Az eposz magyar kiadása közelebb hozhatja számunkra ezt a magyar olvasók számára még csak kevéssé ismert népet, és hozzájárulhat ahhoz, hogy a mordvinok gazdag kulturális öröksége továbbélhessen.

Ezt a reményt fogalmazza meg maga az eposz is, amely a tragikus történetek ellenére összességében pozitív végkicsengésű, tükrözi azt az optimizmust, amely a mordóviai értelmiséget a kilencvenes években áthatotta. Ez érezhető többek között a tizennyolcadik énekben, amely Tyustya kürtjéről regél, amelynek segítségével a nagy hős megszólítja a szabadságát elvesztett népét. A szózata kiáltvány az erzákhoz és moksákhoz, a hagyományok, a nyelv és a szokások megőrzésére szólítja fel őket, és cserébe jobb időket ígér és az erza-moksa föld megmaradását:

„Ahogy régen éltél, jó népem,/a jövőben úgy élj szabad életet!/Áldás reátok, erza-moksa nép!/ Áldás reád is, teremtő Földanya!"

JANURIK BOGLÁRKA

Osztják hősénekek.
Gyűjtötte és a nyersfordításokat készítette Pápay József.
A szöveget közreadja és a bevezető tanulmányt írta Csepregi Márta.
A világ eposzai 8. Európai Folklór Intézet – L'Harmattan. Budapest, 2010.
114 l. ISBN 978-963-236-296-0

A kötet Pápay József gyűjtéséből két, eddig csak kéziratban ismert művet tesz közkinccsé: A jégvárosi nép énekét és a Bálványhegyfoki éneket. Ezek az alkotások műfajuk szerint hősénekek, az obi-ugor népköltészet jellemző műfajai. Mint ismeretes, Pápay 1898–1899-es szibériai kutatóútján nemcsak Reguly osztják nyelvű gyűjtését fejtette meg, hanem maga is lejegyzett tizenkét hőséneket, számtalan töredéket, regét, valamint terjedelmes nyelvtani és néprajzi anyagot. Saját hősénekgyűjtéséből – nyomtatásban – 2010-ig csupán négy alkotás jelent meg.

Jelen kiadvány abból a helyes felismerésből született, hogy a Vértes Edit szerkesztőmunkájával és kezdeményezésével megvalósult Bibliotheca Pápayensis (1988–1998) kötetei csak szűk körű olvasóközönség számára tették hozzáférhetővé Pápay szibériai gyűjtőmunkájának kincseit: bár kézírása szép és könnyen olvasható, a fotoprint eljárás során azonban az apró betűkkel rótt sorok még inkább elmosódottnak tűnnek, egyes szavak nehezen kivehetők, és még a szép kézírás olvasása is fárasztóbb a nyomtatott betűénél.

A kötet három részből áll: *Bevezető* (7–20), *A jégvárosi nép éneke* (21–56), valamint a *Bálványhegyfoki ének* (57–114).

A *Bevezető* hét kisebb alfejezetre tagolódik, ezek lényegre törő tömörségükkel rendkívül értékesek. A szerző közérthető módon, ugyanakkor élvezetes stílusban ismerteti a legfontosabb tudnivalókat. A *Pápay József és a hanti hősénekek* című részben (7−9) a gyűjtés nehézségeiről, a gyűjtemény hányatott sorsáról ír Csepregi Márta. *Az obi-ugor hősepika* (9−11) címet viselő alfejezetben tájékozódhatunk az obi-ugor folklór alkotások által megjelenített három korszakról, nevezetesen a mitológiai korról, a hősök koráról és a ma élő emberek időszakáról; valamint a kultuszhelyek születéséről, a hősénekek jellegzetességeiről. *A hősénekek nyelve, költői eszközei* (11−13) című részben megtudhatjuk, hogyan hat az emlékezetből történő éneklés a mű nyelvére, stílusára. A laikus számára is világossá válik a párhuzamos szerkesztésmód, a szótőismétlés, az állandó jelző, töltőelemek fogalma.

Pápay elsődleges célja a nyelvi anyag közlése, értelmezése volt, ezért szó szerinti fordítást adott, amelyet kiegészítésekkel, magyarázatokkal is ellátott. Csepregi Márta más célt tűzött ki maga elé; a *Pápay nyersfordítása a jelen kiadványban* című alfejezet (13−14) megfogalmazása szerint a könyv „a han-

ti folklór iránt érdeklődő szakemberek és a művelt nagyközönség számára készül." Vagyis Csepregi Márta nem közli az osztják nyelvű eredetit, és Pápay fordításából is elhagyta a zárójeles magyarázatokat, ezzel valóban olvashatóvá, követhetővé, élvezhetővé vált a szöveg, ugyanakkor megőrződtek a hanti poétikai eszközök; valahol a nyersfordítás és a műfordítás között helyezi el saját munkáját a szerző (vö. 13). Itt azonban érdemes lett volna pontosan utalni arra, hogy Pápay nyersfordításai a Bibliotheca Pápayensis II. (6–153) és III. (112–329) kötetében olvashatók.

A *Két osztják hősének* címet viselő alfejezetben (14−15) értesülhetünk arról, hogy a közölt műveket 1899-ben jegyezte le Pápay Obdorszkban, két adatközlőtől: Mikolkától és Purestől. A Bálvány-hegyfok Obdorszk, azaz mai nevén Szalehard területén található, és a helyi hanti nyelvű újság címe is ez. A jégvárosi nép a kunzsoli (könyökfalvi) embereket jelenti. A legújabb kutatások azt is kiderítették, hogy az elnevezés az egykor itt élők harci modorára utal. Ugyanis a kunzsoliak várukat leöntötték vízzel, és amikor az jéggé fagyott, gerendákat csúsztattak le rajta, ezzel ölték meg az ellenséget. Dicsérendő az ötlet, hogy „a könnyebb tájékozódás érdekében" a szerző rövid tartalmi összefoglalót ad úgy, hogy a történéseket, eseményeket „a számozott sorok segítségével lehet azonosítani" (15. l). Nagy könnyebbség ez az eposzok, hősénekek olvasásától elszokott szemű olvasónak. Például a Bálványhegyfoki ének tartalmi összefoglalója szerint mintegy százhúsz sorban az énekes az évszakok változását ismerteti:

„680–800: *Elmúlt a tél, megjött a tavasz, a nyár, majd ismét ősz és tél lett*" (18. l). Ezek alapján már sejthetjük, hogy legközelebbi nyelvrokonaink ősei milyen meghitt viszonyban lehettek az idővel, annak múlásával, s milyen bensőséges kapcsolatban voltak a természettel. A mai olvasó irigykedve gondol a békésen, ráérősen szemlélődő énekmondókra, bizony, nekünk már kissé szokatlannak tűnik ez az epikus részletező kedv.

A második fejezetben (21−56) *A jégvárosi nép énekét*, a harmadikban (57–114) pedig a *Bálványhegyfoki éneket* olvashatjuk teljes terjedelmében. Érdemes összevetni Pápay nyersfordítását jelen kötet megoldásaival, hiszen a szerző céljául tűzte ki, hogy a mai olvasó számára is követhető, közérthető szöveg szülessen. *A jégvárosi nép éneke* 118. sora Pápay szerint: *Égő (tk. evő) tűz jeles lángja (tk. nyelve) gyanánt lángol*. Csepregi Márta tolmácsolásában: *égő tűz jeles lángjával lángol, úgy ragyog*.

A 146. sor Pápay lejegyzésében: *minthogy hajfonatos férfit nem látó nők voltak (é. férfit eddig nem láttak*). Ugyanez Csepreginél: *mivel hajfonatos férfit eddig nem láttak.*

A Pápay által legtöbbször *módján, módjára* szóval leírt kifejezést könnyebben érthető összetett mondattá tagolva: *apám vágta alvilági vérrel teli nyírhéjedény módjára csak úgy elhaltam; mintha apámtól maradt, alvilági vérrel teli nyírhéjedény volnék, halálra váltam*. Ez is bizonyíték arra, hogy helyenként sikerült igazi műfordítói megoldásokra találnia a szerzőnek.

Pápay 273. sora: *a húsz mocsári málna hímes (v. rajzos) süveget [is] fölveszi rá*. Ugyanez Csepreginél: *A húsz mocsári-málnával kihímzett süveget is fölteszi rá*.

Jó megoldásnak tartom a 370–371. sor átalakítását is. Pápay: *Az álmos ember hangos mámorába (?) lenyugszom, A szunnyadó férfi hangos helyén nyugszom.* Csepregi: *Az álmos ember hangos mámorába lenyugszom, A szunnyadó férfi hangos helyén horkolva nyugszom.*

A 450. sor Pápaynál: *miképpen álló gyökere kifordult, fatörzsök áll [úgy] látszik,* Csepreginél ugyanez: *valamilyen gyökere kifordult fatörzs áll, úgy látszik.*

Hasonlóképp szerencsés a 613. sor átformálása. Pápaynál ezt olvashatjuk: *Az időtartamos kecehálló hosszú jeles idejéig soká ültem.* Csepregi Márta tolmácsolásában: *Míg egy varsa megtelik hallal, olyan hosszú ideig ültem.*

Vagy a 631. sor Pápay nyersfordításában: *tavaszi jég idejebeli árvíz gyanánt felém tartott (tk. húzatott)*. Jelen kötetben: *Tavaszi jégzajlás idején támadó árvízként jött felém*.

Pápay nyelve, stílusa a több mint 100 évvel ezelőtti nyelvállapotot is tükrözi, és Reguly hősénekeinek kifejezései köszönnek vissza fordításaiban. Tehát teljesen helyénvaló, hogy a régies szavakat, kifejezéseket a szerző maiakra váltotta a kiadványban, például a 675. sorban: *arctakaró nő szárnyas subája mögös fejedelemhős vagy*. *Arctakaró nő szárnyas subája mögötti fejedelemhős vagy*.

A *Bálványhegyfoki ének*ben is szép számmal találunk odaillő változtatásokat. A 20. sor Pápaynál: *egy teknőbe öntött öcsém van.* Csepregi Mártánál: *Teknőbe ringatózó öcsém van*.

Az 514. sor eredeti és mai változata: *Az időtartamos kece-háló hosszú idejébe nem telt. – Amíg egy kece-háló megtelik, annyi idő sem telt el*.

Az osztják hősénekek költői szépségeit dicsérik a természet változásait leíró részek, például az olvadást, az áradást megörökítő sorok, amelyekben a *hallszik* ige kivételével változatlanul közli Pápay lejegyzését a szerző:

A télen fagyott jég fölemelődött, hallatszik,
S hozzá nem értő asszonyaink varrta
Gyér varrás módjára fölfeslett, azt mondják.
A házak között járogató, csacska hírű sok szájrésen át

A táplálékos Ob habos vize
Kilőtt nyíl szélességnyire a meredek partra ment, azt mondják,
Fövenypartul támadt fövenypart közepére jutott, azt mondják (706–713. sor).

Az eredeti, mintegy százéves nyersfordítás és a jelen kiadványban szereplő megfelelője:

fejszevashoz [hasonló vékonyságú] szentséges jég merült föl, azt mondják.
A táplálékos Obunk szélén pedig
Rénbikás szamojéd ember birtokában levő (tk. bírt)
Fúró hegyű hegyes sátort (tk. házat) állítottak, azt mondják,
Rénbikás szamojéd ember birtokában levő (tk. bírt)
Fúró hegyű hegyes sátor van leszúrva, azt mondják.

fejszevasnyivastagságú szentséges jég merült föl, azt mondják.
A táplálékos Obunk szélén pedig
Rénbikás szamojéd ember
Fúró hegyű hegyes sátrat állított, azt mondják,
Rénbikás szamojéd ember
Fúró-hegyű hegyes sátra van leszúrva, azt mondják (780–785. sor).

A mai olvasó számára természetesebbnek hat az *ezért hívják így* kifejezés, mint a Pápay által lejegyzett *Igyen kapta nevét.*

A 866. sort Pápay így írta le: *kis bálvány tevő erős igézetemet miképpen teszem (tk. helyezem).* Az átalakított változat: *Kis bálványomnak szóló imámat így mondom el*.

Az 1053. sor kétféle megoldása: *no hát csak a torkolat felé futó hab penészes (?) útjára küldd őket örökre! – Hát csak küldd őket örökre a torkolat felé futó hab útján!*

A menekülés módja Pápaynál az 1914. sorban: *Menekülő evet lépésére (tk. lépése oldalára) álltak megint.* Csepregi Mártánál: *Menekülő mókus lépésébe fogtak megint*.

Az idézett példák is bizonyítják, hogy a szerző elérte célját e kötettel: sikerült az olvasó kezébe adni egy könnyen emészthető, közérthető, ugyanakkor élvezhető olvasmányt, és a finnugor népköltészet iránt érdeklődők sok hasznos ismerettel gyarapodhatnak, ha ezt a könyvecskét kezükbe veszik. Csak remélhetjük, hogy nem marad folytatás nélkül ez a vállalkozás, és az eddig csak fotoprint eljárással megjelent, Pápay által gyűjtött további hősénekek is hamarosan közkinccsé válhatnak.

RUSVAI JULIANNA

DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK
FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 17.
DEBRECEN, 2010

In memoriam

100 éve született Andrássyné Kövesi Magda (1910–1992)

2010-ben szűk, szinte családi körben emlékeztünk meg a Debreceni Egyetemen tanárunk, kollégánk, barátunk születésének centenáriumáról. A. Kövesi Magda egyetemi docens, a nyelvtudomány kandidátusa 1910. szeptember 8-án született Selmecbányán. Álljon itt néhány meghatározó adat, esemény életpályájáról!

Az elemi iskolát Selmecbányán kezdte, majd családja Sopronba költözött. 1928-ban érettségizett a soproni Állami Leánylíceumban, majd beiratkozott a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészkarára magyar–német szakra. Két nyelvészprofesszor, Gombocz Zoltán és Zsirai Miklós hatására véglegesen elkötelezte magát a nyelvtudománynak. Nagy szorgalommal és kitűnő eredménnyel tanult. Finnugor nyelvészeti témájú szakdolgozatát, amelyet a vogul igemódokról írt, a bírálóbizottság bölcsészdoktori értekezésnek fogadta el. (Megjelent: *Igemódok a vogulban.* Finnugor Értekezések 1. Budapest, 1933.) A disszertáció megvédésére azután került sor, hogy az 1932–33. tanévet az észtországi Tartuban töltötte. 1933-ban doktorált summa cum laude eredménnyel. Az 1933–34. tanévben Helsinkiben tanult tovább ösztöndíjasként, ahol a legnevesebb finnországi professzorok előadásait hallgathatta. Hazatérve 1935-ben államvizsgázott és magyar–német szakos tanári diplomát szerzett.

A kitűnő tanulmányi eredmények, a sikeres doktorátus, ígéretes pályakezdés ellenére az akkori gazdasági-politikai helyzetben még középiskolai tanári állást sem kapott! 1935-ben férjhez ment Andrássy István építészmérnökhöz és Újdiósgyőrbe költözött. 1940-ben a családfő Debrecenben kapott állást. Itt, majd Sopronban sikerült átvészelniük a háborút. 1945-ben tértek vissza debreceni otthonukba. Az élet újrakezdése, az otthon újjáépítése és a családanyai szerep (három gyermek) gyakorlása közben vetődött föl benne a tudományos munka folytatásának reménye és lehetősége 15 év kényszerpihenő után. Az újrakezdés nem ment könnyen. Volt professzorához, Zsirai Miklóshoz kellett fordulnia, és az ő ösztönzésére jelentkezett munkára 1950-ben a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén. Bárczi Géza professzor a tájszótár munkálataiban alkalmazta, Zsirai pedig a zürjén adatok kigyűjtésével bízta meg a finnugor etimológiai szótárhoz. 1951-ben nevezték ki gyakornoknak, 1952-ben pedig az akkor létesített Finnugor Nyelvtudományi Tanszékre tanársegédnek. Ebben az időszakban két egyetemi jegyzet megírásán túl nagy energiával látott hozzá a 15 évvel korábban félbemaradt zürjén képzőmonográfia megírásához.

1958-ban adjunktus lett, ugyanebben az évben nyerte el a kandidátusi fokozatot is *Uráli elemek a komi képzőrendszerben* című disszertációjával. 1962-től docensként dolgozott a Finnugor Nyelvtudományi Tanszéken – első és utolsó munkahelyén – 1972-ben történt nyugdíjazásáig.

A. Kövesi Magdát az összehasonlító nyelvtudomány részterületei közül kezdettől fogva leginkább az alaktan vonzotta, s ezen belül a szóképzés problematikája, a rokon nyelvek közül a permi nyelveket, s ezen belül különösen a zürjént (komit) kutatta. Kandidátusi disszertációját jelentős mértékben kibővítette votják (udmurt) anyaggal, így született meg első kutatási korszakának fő műve, a finnugor összehasonlító nyelvtudomány nélkülözhetetlen kézikönyve, a permi nyelvek képzőinek monográfiája *(A permi nyelvek ősi képzői.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965). Erre a munkájára történik ma is a legtöbb hivatkozás.

Az őstörténeti vita fellángolása idején lázasan kezdte kutatni az ún. permi–előmagyar kapcsolatok, érintkezések nyelvi bizonyítékait.

Már 1956-ban a névragozás történetéről folyt vitához fűzött hozzászólásából lehetett sejteni, hogy az alaktan terén végzett kutatásai nem merültek ki a permi képzőmonográfia megjelentetésével. 1966-tól folyamatosan foglalkozott a névszói esetragok, a birtokos személyragok és a többes jelek eredetével, a névigékkel, majd az igeragozással kapcsolatos kérdések izgatták.

A fenti három – egymással szorosan összefonódó – témakörön kívül írt tanulmányokat magyar nyelvtörténeti, nyelvjárástörténeti, etimológiai kérdé-

sekről, az analízis és szintézis viszonyáról a grammatikában, továbbá értékes adalékokkal szolgált az irodalmi nyelv kialakulásához is.

Tudományos munkájának elismeréseként a helsinki Finnugor Társaság (1965) és a Kalevala Társaság (1966) külső tagjává választotta.

A. Kövesi Magda nemcsak a kutató munkában állta meg a helyét, hanem pedagógusként is elismerésre méltó érdemeket szerzett. Tanítványaival nemcsak egyetemi előadásain, szemináriumain foglalkozott, hanem minden lehetőséget felhasznált személyiségük formálására. Aktívan részt vett társadalmi, szakszervezeti, diákköri, tudományos szervező munkában is. Életének értelmét mindenekelőtt az oktatásban látta. Előadásaira, óráira mindig lelkiismeretesen, tudományos igényességgel készült föl. Hitt abban, hogy tanítványainak pályája simább és sikeresebb lesz, mint az övé volt. Lelkesítette, buzdította, toborozta a hallgatóságot: foglalkozzanak nyelvészettel, tanuljanak finn nyelvet, írjanak szakdolgozatot finnugor nyelvészetből! A finnugor tárgyú szakdolgozatok java része akkoriban az ő irányításával készült. Gazdag oktatói tapasztalatait a finnugor szakosok tantervének kidolgozásában is hasznosította. Különösen szívügyének tekintette a finn nyelv oktatását és a finn kultúra terjesztését.

Oktatói munkájának elismeréséül 1970-ben elnyerte az oktatásügy kiváló dolgozója címet, a finn nyelv és kultúra terjesztésében végzett több évtizdes tevékenységéért pedig a Finn Köztársaság elnöke a Finn Oroszlánrenddel tüntette ki 1972-ben.

A finnugor nyelvészet miatt és hajdani finnországi tanulmányútja után újra Finnországba vágyott, és emiatt pályázott 1966-ban magyar lektori állás elnyerésére a Turkui Egyetemre. Tudjuk, nem sikerült, s ez igen rosszul esett neki.

Ugyanígy kudarcnak érte meg 1972-ben a nyugdíjazását. Úgy érezte: dolgozhatott volna tovább, tudott és szeretett volna még. Nem így történt. Bár energiáját a megrázkódtatás felemésztette, s bár akadémiai doktori értekezésének kimunkálására már nem volt ereje, a tudomány iránti szeretete és elkötelezettsége sohasem fogyatkozott meg. Kedves tanárunk 1992. július 3-án hunyt el Debrecenben.

Minthogy jelen írás nem nekrológ vagy értékelés, hanem visszaemlékezés, a száraz életrajzi adatok mellett engedtessék meg nekem, hogy néhány személyes emlékemet is közreadjam Magdi nénivel kapcsolatban. 1959-ben kerültem a Debreceni Egyetemre. Magyar szakos hallgatóként kezdettől fogva egy évig rokon nyelvi tanulmányokat is folytatnunk kellett. Ő a finnt kezdte tanítani Papp István nyelvkönyvéből. Fehér köpenyben lépett be a szemináriumi terembe. Jellegzetes testtartása, kissé lecsúszott szemüvege, gondolkodó hanghordozása ma is elevenen él bennem. A férfi hallgatókat

vezetéknevükön szólította megelőlegezve a kolléga titulust is. Nem takarékoskodott a dicséret pedagógiai eszközeivel, ezzel némi sikerélményt adva a bizony igen nehéz tankönyv anyagának elsajátításához. Nem hajszolta a hallgatókat. Örült, ha sikerült lefordítanunk otthon az aktuális olvasmányt. Fogalmam sincs miért, de még az első órák egyikéről megmaradt bennem egy általa említett és táblára írt kifejezés: *vahvistamattomien tietojen mukaan* 'meg nem erősített hírek szerint'. Valószínűleg a finn hangsúlyviszonyokat illusztrálta a példával. Hatására aztán jó néhány „kolléga" örökre elkötelezte magát a finnugrisztikának. Biztatott bennünket, hogy majd ki lehet menni tanulni Finnországba. Akkor még Csehszlovákiába (sőt „határsávengedély" nélkül még az osztrák határ közelébe) sem lehetett simán menni. Neki viszont már tudomása volt arról, hogy akkoriban újították fel még a két háború között kötött magyar–finn kulturális egyezményt, amelynek keretében tényleg sor kerülhetett ösztöndíjasok cseréjére is. Nem gondoltam volna, hogy éppen én leszek az a szerencsés hallgató, aki 1962-ben kiutazhatott Finnországba egy tanulmányi évre.

Előadásainak jegyzeteit ma is őrzöm. Mindig gondosan készült az órákra, pedig csak hárman voltunk finnugor szakosok. Tőle (és Papp Istvántól) tanultuk meg, hogy a filológia alapelve a hivatkozások pontossága, az, hogy írásunk minden állítását dokumentálni kell, hogy az eredeti forrásban vissza lehessen keresni, és azt is, hogy a mások véleményét mindig pontosan el kell különíteni a sajátunktól.

És még egy személyes élmény: a centenáriumi megemlékezésre Magdi néni családja elhozott egy fényképalbumot, amelyben a jubiláns egyetemi éveinek anyaga volt látható, szinte minden fotón tanítványai körében mutatkozott. Az albumban viszontláthattam néhány középiskolai tanáromat, akiket Magdi néni korábban tanított, na meg az én egyetemi társaimat is. Akkoriban a nyelvészek még évente elmentek nyelvjárásgyűjtésre az ország távolabbi vidékeire. Az első ilyen kiránduláson Magdi néni is lelkesen jött, hiszen szűkebb pátriája, Sopron környéke volt az úti cél. Néhányan akkor ősszel már Papp Istvánhoz jártunk haladó finnre. Magdi néni jóleső érzéssel nyugtázta, hogy a professzor megdicsért bennünket, tanítványait, elismerve a kezdő nyelvtanfolyamának, alapozó munkájának hatékonyságát. Ma már alig hihető, hogy egy zenés presszóban illendően megtáncoltattuk tanárnőnket. Nyelvjárásgyűjtő kirándulások, intézeti estek, rendezvények, finnországi utak, nemzetközi konferenciák amatőr dokumentumai sorakoznak az albumban. Jóleső érzés volt felidézni ezeket az emlékeket.

Non omnis moriar – írta a római költő, azaz nem egészen halok meg, hiszen mindaddig él az ember, amíg emlékeznek rá. Magdi néni is lelkesen

idézte föl kedvenc tanárainak, Gombocz Zoltánnak és Zsirai Miklósnak az alakját. Noha személyesen nem találkozhattam velük, azonban mégis szinte eleven személyek benyomását keltették bennem. Most, amikor A. Kövesi Magda születésének 100. éves évfordulóján mi, tanítványai, munkatársai, kollégái felidézzük az intézetben és az egyetemi folyosókon meg-megjelenő kedves alakját, a vonzó Magdi néni emlékét, reméljük, hogy személye azoknak is, akik nem tanulhattak nála, például szolgál. Magdi nénire (és Pista bácsira) emlékeztet az a két diófa is, amelyet Vár utcai házuk szanálásakor tőlük kaptunk és ültettünk el hobbikertünkben. Ilyenkor arra gondol az ember, vajon lesznek-e olyan tanítványaink, kollégáink, akik hasonló szeretettel gondolnak majd ránk. Én mindannyiunk nevében remélem és kívánom, hogy így legyen...

Irodalom

Кельмаков, В. К. 1987: Венгерские ученые об удмуртском языке. Устинов [Ижевск]. 158–160.

Keresztes László 1980: Andrássyné Kövesi Magda 70 éves. – Frau Andrássy Kövesi ist 70 Jahre alt. Magyar Nyelvjárások 23: 3–9.

Kiss Antal 1991: Andrássyné Kövesi Magda 80 éves. Andrássyné Kövesi Magda tudományos munkássága. Folia Uralica Debreceniensia 2: 5–14.

Kiss Antal 1993: In memoriam Andrássyné Kövesi Magda (1910–1992). Magyar Nyelvjárások 31: 185–186.

KERESZTES LÁSZLÓ

Seppo Suhonen (1938–2010)

2010. szeptember 13-án Helsinkiben elhunyt Seppo Suhonen, a Helsinki Egyetem nyelvészprofesszora, a balti finn nyelvek, s ezen belül különösen a vót és a lív nyelv kutatója.

Seppo Tapio Suhonen 1938. május 15-én született Iisalmiban parasztcsalád tizenegyedik gyermekeként. A család birtoka Soinlahtiban volt, így ennek a kis falunak a népiskolájában kezdte tanulmányait. Itt mindössze két terem állt a tanítók rendelkezésére, így felváltva kellett foglalkozniuk az osztályba zsúfolódó különböző korú kis tanulókkal. A középiskolai tanulmá-

nyok már a közeli Iisalmi gimnáziumában folytatódtak. Itt kezdett érdeklődni az idegen nyelvek iránt: tanult svédet, németet, egy kevés latint és angolt is. 1958-ban érettségizett. A Helsinki Egyetemre iratkozott be, hogy nyelvi tanulmányait folytathassa. Kezdetben Lauri Posti professzor vót nyelvtörténeti előadásaira járt, majd megismerkedett a többi balti finn nyelvvel, köztük a lívvel is. Már a kezdet kezdetén kiderült, hogy e közeli rokon nyelvek tanulmányozásához az orosz is szükséges. A professzor a szakdolgozat kiválasztásakor eltervezte a lehetséges doktori témát is, ezért lettül is tanulnia kellett Valentin Kiparskynál. Észtet a legendás lektortól, Eeva Niinivaarától tanult. A nyelvek mellett folytatott folklorisztikai és fonetikai tanulmányokat is. Már csak a magyar hiányzott a palettáról, hiszen akkoriban a finn nyelvészek körében még nagy volt a presztízse a legnagyobb rokon nyelvnek (ugyanígy a magyar nyelvtörténészek körében is a finn nyelvnek). És itt kapcsolódik össze a fiatal Suhonen pályája az én életutammal.

Jómagam 1962 őszén utazhattam először Finnországba finn nyelvi és finnugor nyelvészeti tanulmányok folytatása céljából. Én is a fenti jeles egyetemi tanároktól tanulhattam. Az őszi szemeszter elején Virtaranta professzor nyelvjárásgyűjtő utat szervezett hallgatóinak, és engem is elvitt Délnyugat-Finnországba. Ekkor találkoztam először Seppóval, aki már végzős hallgató volt. A gyűjtőúton olyan hallgatók is részt vettek, akikből később ismert nyelvészek lettek (pl. a nyelvkönyvíró Olli Nuutinen, a nyelvjáráskutató Jorma Rekunen). Egy turkui vendéglői vacsorán egymás mellé kerültünk. Jól emlékeztem rá, bár arra már nem, miről beszélgettünk, mert akkor még én sem tudtam finnül, és Seppo is csak keveset magyarul. Később nem volt meglepő, hogy az említett hiány kiküszöbölése céljából Suhonen újdonsült feleségével Irja-Leenával 1964 őszén Debrecenbe érkezett ösztöndíjasként. Akkoriban még ritkaságszámba ment a finn vendég. Mi is nagy szeretettel fogadtuk és tanítgattuk az ösztöndíjas házaspárt, akiknek minden bizonnyal szerepük volt abban, hogy a debreceni nyelvészek közül rajtam kívül Jakab László, Kiss Antal és A. Molnár Ferenc is örökre elkötelezték magukat a finn nyelv mellett. Suhonenék gyorsan megtanultak magyarul, és ők is megtartották kapcsolatukat velünk, debreceniekkel. Sokszor visszalátogattak hozzánk, és szeretettel láttak bennünket is finnországi otthonukban.

A következő fontos állomás a tallinni finnugor kongresszus volt 1970-ben. A szállodában együtt laktunk. Nagy élmény volt, hogy kapcsolatot teremthettünk a szovjet időkben szinte hermetikusan elszigetelt finnugor kutatókkal. Felváltva ismerkedtünk a másik szakterületének szakértőivel: Seppo az én fiatal mordvinjaimmal, én pedig az ő – már akkor is ritkaságszámba menő – lív tanárával.

Suhonen gyorsan haladt a tanulmányaiban: 1966-ban végzett, 1970-ben licenciátus lett. Az egyetemi oktatásban már 1965-től részt vett, először a fonetikai intézetben, majd 1967-től az észt intézetben, végül 1971-től docens lett. Doktori disszertációját 1973-ban védte meg, amelyben a lív–észt nyelvi kapcsolatakot elemezte (*Die jungen lettischen Lehnwörter im Livischen*. MSFOu 154, 1973). Ennek alapján 1975-ben professzori megbízást, 1978-ban pedig nyilvános, rendes tanári kinevezést kapott. Ettől fogva hatékonyabban kutatta, tanította a balti finn nyelvészetet, ápolta a nemzetközi kapcsolatokat az önálló államisággal rendelkező finnugor országokkal, de a Szovjetunióban, majd Oroszországban élő kisebb balti finn csoportokkal is. A professzori állást egészen 2001-ben történt nyugdíjba vonulásáig töltötte be.

Első publikációja 1961-ből való (Egy szójegyzék Kettunen nyelvkönyvéhez). Közleményei, ismertetései széles tematikát foglalnak magukba: fonetika, finnugrisztika, balti finn nyelvészeti kapcsolatok (főleg a vót és a lív nyelv), etimológia. Doktori értekezése után néhány önálló kötetet találunk, pl. a balti finn nyelvek alaktana (*Lähisukukielten muoto-oppia,* 1974), lív nyelvmutatványok (*Liivin kielen näytteitä,* 1975), vót nyelvjárási szótár (*Vatjan kielen Kukkosin murteen sanakirja,* 1980), finnugor tudománytörténet *(Sata vuotta suomen sukua tutkimassa,* 1983), ezeken kívül több száz közleményt jegyez, egy tucat kiadvány, sorozat, folyóirat, emlékkönyv szerkesztője *(Virittäjä, JSFOu, Voces amicorum Sovijärvi, Ferdinand Johann Wiedemannin muisto, Itämerensuomalainen kulttuurialue/The Fenno-Baltic Cultural Area)* stb. Mélyinterjúkat készített észt és magyar nyelvészekkel, ezeket és balti finn nyelvmutatványait kiadványokban és magnókazettákon is közzé tette. Részt vett az Európai Nyelvatlasz, a Balti Finn Nyelvatlasz nemzetközi munkálataiban. 60. születésnapjára kollégái és tanítványai ünnepi kötetet állítottak össze (*Oekeeta asijoo.* MSFOu 228, 1998). Oktatóként az ő nevéhez fűződik, hogy az észt nyelv és kultúra a balti finn szak egyik szakiránya lett. Vendégelőadóként számos európai és amerikai egyetemen oktatott. Több évtizeden keresztül aktív részese volt a finnországi tudományos közéletnek, pl. a helsinki finnugor társaság, a Suomalais-Ugrilainen Seura titkára (1975–1983), majd egy évtizedig elnöke (1991–2000). Rendszeresen részt vett a finnországi és nemzetközi szimpóziumokon, kongresszusokon.

Ezért volt hiánya feltűnő, hogy – bár előadással jelentkezett – már nem vett részt Piliscsabán a Pázmány Péter Katolikus egyetemen E 11. Nemzetközi Finnugor Kongresszuson. A gyászjelentés, a szomorú hír röviddel ezután mégis váratlanul érkezett.

Debrecenbe mindig szívesen jött, szívesen viszontlátott vendég volt Irja-Leenával együtt. Amikor Oslóban egyik hallgatóm az észt és lív nyelv iránt

kezdett érdeklődni, Tartuba, majd Helsinkibe küldtem ösztöndíjjal Seppo Suhonenhoz. Az ő keze alatt védte meg sikeresen diplomamunkáját a norvég Tor Tveite (*The case of the object in Livonian. A corpus based study.* Castrenianumin toimitteita 62, Helsinki 2004; vö. FUD 16 [2009] 176–179). Utolsó „találkozásunk"-ra a *Linguistica Uralica* hasábjain (XLVI, 2010/3) került sor: Suhonen Tiit-Rein Viitso lív tárgyú könyvéről (*Liivi keele ja lääneмeresoome keelemaastikud,* 2008) írt, valószínűleg utolsó, életében megjelent „szellemi terméke" után következik közvetlenül az én ismertetésem ...

Seppo Suhonen a legkisebb balti finn nyelvnek jeles kutatója volt. Személyében szimbolikusan az egyik utolsó, tiszteletbeli lív távozott. A magyarországi nyelvészet és nyelvészek őszinte barátjára tisztelettel és szeretettel emlékezünk. Kollégái nevében:

KERESZTES LÁSZLÓ

Ivan Stepanovitš Galkin (1930–2010)

Piliscsabassa viime kesänä kansainvälisen XI fennougristikongressin osanottajat tavoitti suru-uutinen Marinmaalta: Ivan Stepanovitš Galkin oli kuollut kotonaan vähän ennen kuin olisi täyttänyt 80 vuotta.[1] Hänen 80-vuotispäivän kunniakseen nimetty syksyinen symposiumi Joškar-Olassa vaihtui hänen muistosymposiumikseen. Vaikka Galkin oli kymmeniä vuosia taistellut sitkeästi heikon terveytensä kanssa, tuli viesti yllätyksenä. Ennätyshelteinen ja kuiva Keski-Venäjän kesä oli lopulta ollut liikaa.

Professori Ivan Galkin oli merkittävä fennougristi, marilaisen kielitieteen spesialisti, Marin valtionyliopiston ansioitunut opettaja ja suurenmoinen ihminen. Hänen tieteellinen uransa on kulkenut nuoremman tutkimusapulaisen virasta Marin tieteellisen tutkimuskeskuksen johtajaksi, tavallisesta opettajasta Marin valtionyliopiston kunniaprofessoriksi. Hänen tieteellisen uransa pääkohtien luettelostakin tulee pitkä: professori (1979), filologian laitoksen johtaja (1972–1975), marilaisen filologian laitoksen johtaja (1987–1993), Marin valtionyliopiston Fennougristiikan instituutin johtava tieteentekijä (2003), Marin sosialistisen neuvostotasavallan ansioitunut tiedemies (1981), Venäjän sosialistisen federatiivisen neuvostotasavallan ansioitunut tiedemies (1981), Tšuvassian tasavallan Kansallisen tieteen ja taiteiden

[1] Galkinin 75-vuotisjuhlasta ks. Maticsák, Sándor: FUD 12 [2005]: 182–184 (unkariksi).

akatemian akateemikko (1992), Marin valtionyliopiston kunniaprofessori (1996), Suomalais-ugrilaisen seuran ulkojäsen (1973).

Galkin syntyi 16. syyskuuta 1930 Rošnjan kylässä Ronginskin (nykyisen Sovetskijn) piirikunnassa Marin autonomisessa neuvostotasavallassa talonpoikaisperheeseen. Ronginskin keskikoulun jälkeen (1948) hän pääsi opiskelemaan Karjalais-Suomalaisen (nyk. Petroskoin) yliopiston historiallis-filologisen tiedekunnan suomalais-ugrilaiselle osastolle, josta valmistui vuonna 1953. Vuodesta 1953 vuoteen 1956 Galkin opiskeli jatko-opiskelijana, aspiranttina, akateemikko Paul Aristeen johdolla Tarton valtiollisen yliopiston suomalais-ugrilaisten kielten laitoksella ja vuonna 1958 puolusti kandidaatin väitöskirjaansa *Verbien johtaminen nykymarin kielessä.* Sen jälkeen I. S. Galkin alkoi työskennellä nuorempana tutkijana Marin kielen, kirjallisuuden ja historian tutkimusinstituutissa, pian vanhempana tutkijana ja samanaikaisesti opetti N. K. Krupskan mukaan nimetyssä Marin valtiollisessa pedagogisessa instituutissa. Vuonna 1960 nuori lahjakas kielitieteilijä I. S. Galkin nimitetään mainitun tutkimusinstituutin johtajaksi. Tässä toimessa hän oli vuoteen 1982 asti. Hänen organisointikykyjensä, väsymättömyytensä, ja erityisesti marilaisen tieteen tehtäviä ja kehittämistä koskevien näkemyksiensä ansiosta instituutti saavutti lyhyessä ajassa laadullisesti aivan uuden tason. Hänen johtajakautensa aikana instituutin työntekijämäärä kasvoi ja perusta vahvistui, avattiin sosiologian, taiteen ja arkeologian osastot, tieteellisen kirjaston varastot täydentyivät merkittävästi. Galkin organisoi tehokkaasti kielenainesten ja kansatieteellisten ainesten keruuretkiä moniin piirikuntiin sekä tasavallan ulkopuolisille marilaisten asuttamille seuduille. Työtoverien ja opiskelijoiden kanssa hän itsekin kulki pitkiä matkoja marilaisilla syrjäseuduilla etsimässä mielenkiintoisia murre-, nimistö- ja kansanrunousaineistoja.

Tarmokkuutensa, laajan tieteellis-teoreettisen kokonaisnäkemyksensä ja monenlaisten fennougristiikan alan kiinnostuksen kohteidensa vuoksi Galkin pystyi luotsaamaan marilaista kielitiedettä kokonaisvaltaisen tutkimuksen ja teoreettisten viitekehysten raameihin, loi marilaisen kielentutkimuksen tiukan tieteellisen koulukunnan ja edisti näin merkittävästi yleissuomalais-ugrilaisen ja marilaisen kielitieteen kysymysten tutkimusta. Hänen ohjauksessaan on kirjoitettu moniosainen marin kielen tieteellinen kielioppi (I osa 1960, II–III osa 1961 ja osa IV 1972) ja suuri *Venäläis-marilainen sanakirja* (1966). Professori Galkinin aloitteesta toteutettiin useiden vuosien kymmenosainen suururakka, *Marin kielen selityssanakirja* (1990–2005).

Halliten hyvin kielten vertailevan ja historiallisen tutkimuksen Galkin kirjoitti mitä mielenkiintoisimpia töitä, jotka liittyvät suomalais-ugrilaisten kielten historian ja kontaktien kysymyksiin; marin kielen äänneopin, muoto-

opin, sanaston, lauseopin, murretutkimuksen ja nimistöntutkimuksen alalta. Hänen kirjoittamiaan ovat yli 180 tieteellistä tai metodologista työtä, joista monet toimivat teoreettisena ja metodologisena perustana marin kielen tutkimuksessa ja käytännön kielen opetuksessa korkeakouluissa ja peruskouluissa.

50-luvulla Galkin syventyi marin kielen aineiston keruuseen ja systematisointiin sananjohtamisen ja variaation alalla. Tämän työn tuloksina voi pitää hänen kandidaatin väitöskirjaansa *Verbien johtaminen nykymarin kielessä* (1958) sekä monografiaa *Tapaluokat marin kielessä* (1958), marin kielen muoto-oppia käsitteleviä artikkeleita: *Onko marin kielessä possessiivipronomineja* (1965), *Kollektiivipronominien eräästä muodosta marin kielessä* (1970); artikkeleita sijamuotojen historiasta ja merkityksestä: *Marin kielen monikollisten persoonapronominien genetiivi- ja akkusatiivimuotojen historiasta* (1961), *Marin kielen sijojen historiasta* (1961), *Muutama sana marin kielen lokatiivin päätteestä* (1962), n-*päätteisen latiivin muinaisesta merkityksestä suomalais-ugrilaisissa kielissä* (1979), *Paikallissijojen kehityksen suhteellisesta kronologiasta* (1980). Nämä tunnustetut työt ovat vaikuttaneet merkittävästi marin kielen kirjoitettuun kielioppiin.

Galkinin tieteellisen kiinnostuksen kohteita olivat myös kielikontaktit, samoin näihin liittyvä etymologia. Hänen töitään ovat *Suomalais-ugrilaisen sanaston historiasta marin kielessä* (1958), *Joitakin kielten kontaktien kysymyksiä* (1977), *Marilais-permiläisistä yhtäläisyyksistä* (1978), *Eräistä venäläis-marilaisten kielellisten kontaktien piirteistä* (1979), *Viikonpäivien alkuperästä marin kielessä* (1985), *Lisiä mongolismikysymykseen marin kielessä* (1980), *Marilaista alkuperää olevat venäläiset sukunimet* (1983), *Marilais-hantilaisia sanastoyhtäläisyyksiä* (2004), *Marilais-mansilaisia sanastoyhtäläisyyksiä* (2004), *Marilais-nenetsiläisiä sanastoyhtäläisyyksiä* (2004). Ensimmäistä kertaa niissä materiaalin järjestelmällisen tutkimuksen ansiosta on tarkasteltu ja määritelty useita kiistanalaisia seikkoja.

Marilainen nimistöntutkimus on edistynyt professori Galkinin ansiosta. Hän on *Marilaisen nimistöntutkimuksen kysymyksiä*-sarjan perustaja ja toimittaja. Tähän mennessä on sarjassa ilmestynyt 9 artikkelikokoelmaa. Galkinin ponnistelujen ansiosta saatiin luoduksi laaja paikannimiarkisto ja alettiin pitää opiskelijoille erikoiskurssia *Marilainen nimistöntutkimus*. Hänen johdollaan historiallis-filologisessa tiedekunnassa toimi monta vuotta paikannimien tutkimuspiiri. Hän on itse kirjoittanut monografiat *Marilaisten paikannimien salaisuuksia* (1985), *Kuka ja miksi antoi sellaisen nimen* (1991) ja oppikirjan *Marilainen nimistöntutkimus* (2000). Niissä valaistaan Marin historiaa paikannimien avulla, selitetään monien maantieteellisten nimien alkuperä ja piirretään kuva marilaisen nimistöntutkimuksen nykytilasta.

Vuonna 2003 ilmestyi kauan odotettu monografia *Marin tasavallan paikannimistö*, jonka kirjoitti Galkinin kanssa Olga Vorontsova. Tämä paikannimistön sanakirja on ensimmäinen perusteellinen Marin tasavallan paikannimien historiallis-etymologinen analyysi, joka perustuu kenttäaineistoihin, arkistojen kokoelmiin ja historiallisiin tietoihin. Varsinaista kirjoittamista edelsi monivuotinen aineiston keruu- ja systematisointityö.

Galkin oli monien teosten toimituskunnan jäsen, kuten F. I. Gordejevin *Marin kielen etymologinen sanakirja* (I osa 1979, II osa 1983), D. E. Kazantsevin *Suomalais-ugrilaisen suvun lähteet* (1979) ja R. M. Fedotovin *Tšuvassilais-marilaiset kielelliset yhteydet* (1990). Galkinin aloitteesta Marin valtionyliopistossa avattiin suomalais-ugrilaisten ja samojedikielten jatko-opiskelumahdollisuus ja tohtorinväitöskirjojen puolustamisen Väitösneuvosto. Galkin toimi sen ensimäisenä johtajana pitkään. Tässä neuvostossa on puolustettu 22 tohtorin- ja 39 kandidaatinväitöskirjaa, joista 9 tohtoriväitöskirjaa ja 21 kandidaatinväitöskirjaa Marin tasavallasta. Professori Galkinin ohjauksessa 5 aspiranttia saavutti filologian kandidaatin arvon.

Tieteellisen ja pedagogisen työnsä lisäksi Galkin oli yhteiskunnallisestikin aktiivinen. 12 vuoden ajan (1968–1980) hän toimi tasavallan *Znanije* (’Tieto’)-seuran johtaja ja tasavallan Tieteellisten ja tutkimuksellisten töiden koordinaationeuvoston johtaja (1978–1982). Useita kertoja hänet valittiin Joškar-Olan kaupunginvaltuustoon ja Kommunistisen puolueen Marilaiseen komiteaan. Hän oli aikakauslehden *Sovetskoje finno-ugrovedenije* (’Neuvostofennougristiikka’) toimitusneuvoston jäsen (1965–1978). Joitakin vuosia hän oli ortografisen komission varajohtaja. Myöhemmin hän oli jonkin aikaa *Marijskij arheografitsheskij vestnik* (’Marilainen arkeografinen tiedotuslehti’)-lehden toimitusneuvoston jäsen. Tieteellisestä toiminnastaan ja aktiivisesta yhteiskunnallisesta työstään I. S. Galkinille myönnettiin useita mitaleja ja ”Kunnian merkki”-ansiomerkki sekä lukuisia Marin autonomisen sosialistisen neuvostotasavallan Korkeimman neuvoston kunniakirjoja.

Galkinin yliopistoura alkoi Petroskoissa, missä suomen kieli on tärkeä oppiaine. Suomen suhteitaan hän vaali mm. osallistumalla suomalaisille fennougristeille ja marin harrastajille tärkeiden mari–suomi ja suomi–mari-sanakirjojen tekemiseen 90-luvulla. Nuoruuden kielitaitokaan ei kadonnut, hän tuotti kieliopillisesti täydellisen kaunista ja vanhahtavaa suomea. Hän marinsi kuuluisan suomalaisen kansanlaulun *Minun kultani kaunis on.*

Me, kollegat, ystävät ja Galkinin monet oppilaat jäämme kaipaamaan suurta tiedemiestä ja ihmistä, väsymätöntä marilaista hengennostattajaa.

ESA-JUSSI SALMINEN–OLGA VORONTSOVA

A szerzőknek

A Debreceni Egyetem Finnugor Tanszékének sorozata 1989 óta jelenik meg, interneten is olvasható (http://mnytud.arts.unideb.hu/finnugor/fud). A Folia Uralica Debreceniensia (FUD) célja, hogy elsősorban a debreceni finnugrisztikai alkotóműhely tagjai számára biztosítson publikációs lehetőséget, de szívesen közli külső szerzők tanulmányait, illetve recenzióit is. A nem világnyelven készült cikkekhez angol vagy német nyelvű összefoglalót kérünk. A folyóiratot 2004 óta háromtagú hazai és egy hattagú nemzetközi szerkesztőbizottság felügyeli. A szerkesztőbizottság értékeli a kéziratokat a téma és a tartalom szempontjából, és szükség esetén külső lektorokat is bevon a szerkesztésbe.

a szerkesztők

Kirjoittajille

Folia Uralica Debreceniensia (FUD) on Debrecenin yliopiston Suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen laitoksen sarja, joka ilmestyy kerran vuodessa. Julkaisua voi lukea internetissäkin (http://mnytud.arts.unideb.hu/finnugor/fud). Julkaisusarjan tehtävänä on ensisijaisesti turvata julkaisumahdollisuus debreceniläiselle fennougristiikalle, mutta siinä julkaistaan mieluusti myös muidenkin tutkijoiden artikkeleita ja katsauksia. Kansallisilla kielillä julkaistuihin artikkeleihin pyydetään liittämään englannin- tai saksankielinen yhteenveto. Vuodesta 2004 aikakausijulkaisua jalostaa kolmejäseninen toimitus ja kuusijäseninen kansainvälinen toimituskunta. Toimituskunta arvioi käsikirjoituksien aiheen ja sisällön sekä pyytää tarpeen vaatiessa lausuntoja ulkopuolisilta asiantuntijoilta.

toimittajat

For Authors

Folia Uralica Debreceniensia (FUD) is an annual published by the Department of Finno-Ugric Studies at the University of Debrecen. The series is available also on the internet (http://mnytud. arts.unideb.hu/finnugor/fud). The main goal of the series is to publish reports on Finno-Ugric linguistics carried out in Debrecen. However, the editorial board warmly welcomes articles and review submissions from authors all over the world. Articles in less widely spoken languages should include a summary in English or German. Since 2004 the annual has three editors and a six member international editorial board. The editorial board evaluates the themes and contents of the articles and invites outside reviewers on demand.

editors

Требования к авторам

Серия периодического издания Кафедры финно-угорской филологии Дебреценского университета выходит в свет с 1989-го года. Ona доступна и в интернете (http://mnytud.arts. unideb.hu/finnugor/fud). Цель издания Folia Uralica Debreceniensia (FUD) в первую очередь обеспечение возможности публикования для членов дебреценского университетского творческого сообщества финноугристов, однако с радостью принимаются статьи, а также рецензии других авторов. К статьям, написанным не на мировых языках, мы просим сжатое сообщение на английском или немецком языке.

Издание журнала с 2004-го года контролируется редкомиссией, включающей три венгерских и шесть международных специалистов. Редакционная комиссия оценивает рукописи с точки зрения темы и содержания, в случае необходимости обращаются к дальнейшим специалистам в процессе редактирования материалов.

от редакторов

TARTALOM – INHALT – CONTENTS
SISÄLLYS – СОДЕРЖАНИЕ

Громова, Людмила: Отражение дифтонгизации в языке тверского памятника карельской письменности Евангелия от Матфея (XIX век) 3

Janurik Tamás: A közszamojéd szóanyag rekonstruálható képzői 13

Kelemen Ivett: A páros testrésznevek számhasználati kérdései az ugor nyelvekben 25

Maticsák Sándor: Egy grammatikalizálódás első lépései: erza-mordvin *luv* 'rend' 33

Peltola, Terhi: Some remarks on the effect of imitation in novel vowel qualities 45

Peneva, Dennica: Egyeztetési típusok a magyarban, a finnben, az észtben, a lappban és a bolgárban V. 55

Ponomareva, Larisza–Oszkó Beatrix: A komi-permják nyelv helye az oktatásban egykor és most 69

Reszegi Katalin: Possibilities of Onomatosystematical Comparative Research in Uralian Languages (On the Examples of Early Hungarian Oronyms) 95

Sivonen, Jari: Valikoituja paloja kognitiivisesta semantiikasta 111

Söder, Torbjörn: A letter from Hejkki Hannon båjga: language change mirrored in Forest-Finnish writing 129

Szeverényi Sándor: *talu* (a nganaszan deiktikus napnevek rendszere) ... 143

Takács Judit: Kontrastiivinen katsaus yleisnimistymiseen suomen ja unkarin kielessä 159

Tóth Anikó: Földrajzi viszonyok és égtájmegnevezések a lappban 167

Zaicz Gábor: A magyarországi mordvinisztika másfélszáz éve II. 181

Ismertetések – Rezensionen – Reviews

Katsauksia – Рецензии

Marcantonio, Angela (ed.): The Indo-European Language Family *(Voigt Vilmos)* 201

Lappalainen, Hanna–Sorjonen, Marja-Leena–Vilkuna, Maria (toim.): Kielellä on merkitystä. Näkökulmia kielipolitiikkaan *(Petteri Laihonen)* 208

Harri Mantila–Matti Pääkkönen: Oulun seudun murteen vokaalisto (Historia, muutos ja variaatio) *(Kiss Antal)* 216

Mikkonen, Pirjo (päätoim.): Kielitoimiston nimiopas *(Endresz Brigitta)* 219

Sándor Andrea: Finn társalgási zsebkönyv *(Endresz Brigitta)* 223

Idström, Anna: Inarinsaamen käsitemetaforat *(Kelemen Ivett)* 226

Olthuis, Marja-Liisa: Inarinsaamen lajinnimet *(Bogár Edit)* 229

Seilenthal, Tõnu–Nurk, Anu–Kippasto, Anu: Magyar–észt szótár *(Tóth Anikó)* 234

Д. В. Цыганкин: От Суры… до Мокши *(Maticsák Sándor)* 243

А. К. Матвеев: Географические названия Урала. Топонимический словарь *(B. Székely Gábor)* 248

Onyina, Szofja: Szinjai hanti társalgási szótár *(Rusvai Julianna)* 252

Saronov, Alekszandr: Masztorava *(Janurik Boglárka)* 253

Csepregi Márta: Osztják hősénekek *(Rusvai Julianna)* 257

In memoriam

100 éve született Andrássyné Kövesi Magda *(Keresztes László)* 261

Seppo Suhonen *(Keresztes László)* 265

Ivan Stepanovitš Galkin *(Esa-Jussi Salminen–Olga Vorontsova)* 268

A szerzőknek – kirjoittajille – for Authors – требования к авторам 272

PUBLICATIONES

(http://mnytud.arts.unideb.hu/finnugor/kiadvanyok.htm)

- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 1.** (pp. 142) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 1989. Red. Keresztes László–Kiss Antal
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 2.** (pp. 222) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 1991. Red. Keresztes László–Kiss Antal–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 3.** (pp. 160) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 1994. Red. Keresztes László–Kiss Antal–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 4.** (pp. 260) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 1997. Red. Nyirkos István–Kiss Antal–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 5.** (pp. 262) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 1998. Red. Nyirkos István
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 6.** (pp. 246) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 1999. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 7.** (pp. 216) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 2000. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 8.** (pp. 761) ISSN 0239-1953
  Debrecen–Jyväskylä, 2001. Red. Maticsák Sándor–Zaicz Gábor–Tuomo Lahdelma
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 9.** (pp. 224) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 2002. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Dusnoki Gergely
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 10.** (pp. 270) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 2003. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Dusnoki Gergely
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 11.** (pp. 184) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 2004. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Dusnoki Gergely
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 12.** (pp. 194) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 2005. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Dusnoki Gergely
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 13.** (pp. 258) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 2006. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 14.** (pp. 218) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 2007. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Petteri Laihonen
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 15.** (pp. 242) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 2008. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Petteri Laihonen
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 16.** (pp. 234) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 2009. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Petteri Laihonen

Megrendelhető – tilaukset – to be ordered from – bestellbar – заказ:

Debreceni Egyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszék
H-4010 Debrecen, Pf. 54. – Tel.: (36-52)-512 923
E-mail: hlavacskae@mnytud.arts.unideb.hu